

SZÁSZ ISTVÁN TAS

A KOLOZSVÁRON 1935-1944 KÖZÖTT MEGJELENT HITEL FOLYÓIRATNAK ÉS MUNKATÁRSAINAK EMLÉKÉT, A LAP SZELLEMISSÉGÉT ÁPOLÓ TANULMÁNYAIMBÓL ÉS EGYÉB ÍRÁSAIMBÓL

„Az értelmiség szükségszerűen tér vissza szülőföldjéhez.”

Mikó Imre (1938)

„Az Európában halálraítélt magyar nemzet csakis akkor fellebbezheti meg és nyerheti meg pörét a jövő ítélszéke előtt, ha ő maga hű marad azokhoz az evangéliumi igazságokhoz, melyekhez Európa hűtlen lett és ő maga képviseli azokat mind a saját belső életének vezetésében, mind mindazokkal szemben kifelé, akik létjogát kétségbe vonták, támadják és megsemmisítéssel fenyegetik.”

Makkai Sándor (1935)

„A magyarnak csak egy rokona van: Európa s ez a rokon sem akar tudni rólunk. (...) A magyarság Európa reménytelen szerelmese. (...) Bennünk Európa túléli saját magát: mi még most is európai öntudatról, közösségi érzésről ábrándozunk, amikor már Európa nem akar tudni saját magáról sem.”

Albrecht Dezső (1935)

2000-2018

ELŐHANG

1935 kora őszen is, mint már annyiszor, magyar kisebbségi értelmiségiek társasága gyülekezett Kolozsváron későbbi szülőházamban. Másfél évtizede gyermektelen szüleim, kik a családalapítás után röviddel – a román földreform nemzetiségi területeken sajátosra szabott minden ármányát elszenvedve – vagyontalanokká is váltak, ekkorra saját erőből felküzdötték magukat egy olyan középszintre, mely lehetővé tette, hogy anyám tervezte szép villájuk ennek a társaságnak gyülekezőhelyévé váljon.

Ekkor kötelezte el magát családunk a *Hitelnek*. Ugyanis Albrecht Dezső és három vele szövetkezett barátja azzal a kéréssel érkeztek a találkozóra, hogy vegyék gondjaikba a *Hitel* folyóiratot és annak munkatársait, lehessen e ház a szerkesztőségnek és munkatársainak is otthona.

83 év telt el azóta, és mind dr. Szász István gazdamérnök, mind felesége Hort Idy színművésznő, mind pedig három év múlva váratlanul megszülető gyermekük – jómagam – ennek jegyében éltünk és cselekedtünk.

A lap megjelenésének 10 évében otthonra lelt abban a házban, a háborút követő nehéz években, mikor a hasonló helyzetben levők elkótyavetyélték ingóságait élelmiszer vagy fűtőanyag stb. beszerzése céljából, szüleim – állásától megfosztott apám is – minden munkát elvállaltak, hogy megőrizzék a *Hitel* relikviákat.

Ekkoriban a lakás *Hitelt* szolgáló részét lerekvirálták, mindent el kellett helyezni. Később, miután megnősültem és már két gyermekem volt, sikerült visszaszerezni ezt az északi traktust és a lehetőségekhez képest helyreállítottam a *Hitel* tereit. Ma is látom magam előtt apámat, amikor először nézett körül újra a számára is megszentelt és a genius locit sugárzó szobákban. Laknunk kellett valahol és jelenünkkel benne laktunk a *Hitel* múltjában. Akkor először. Nem tudhattam, hogy lesz ez még így, valahol, valamikor, sokkal távolabb.

Aztán a diktátor kitalálta a „nemzeti örökség” törvényét és elkezdődött mindennek a leletárba vétele. Nem vették el, de leltározták és csak őrizője lehettél, másnak át nem adhattad. Tudtuk, hogy ez egy első lépés. A sajátos földreform emléke is élt szüleimben. A leltározás előtt, amit csak lehetett eldugtunk. Három városba, ismerősöknél helyeztük el padláson, pincében.

De ezzel sem ért véget a történet. Apám korai halála (1973) után kolozsvári állásomtól megfosztottak és olyan helyzetbe hoztak, hogy családukból először, kénytelen voltam elhagyni Erdélyt. Nem kaptam engedélyt mindaddig amíg a házat és parkját tervező anyám is nem csatlakozott hozzánk. Ez a *Hitel* otthonának elvesztését jelentette. 77 éves volt. Vállalta értünk.

1977 után, 1990-ig, darabonként csempésztük ki (és csempészték barátaim) a *Hitel* relikviákat. Nehéz és sok energiát felemésztő vállalkozás volt. Egy alkalommal például a *Hitel* kalotaszegibe kötött két évfolyamát a vámosok elkobozták és csak a Gondviselés segített hozzá, hogy két év múlva sikerült visszaszerezni. A *Metamorphosis Tansylvaniae* címre „haraptak rá”.

Anyaországi éveimet a sok munka mellett Isten csodálatos gondoskodása kísérte mindenkor, ha a *Hitel* további sorsának ügyében munkálkodtam.

Így lett állásom, így kerültem Leányfalura, így kaptam lehetőséget foglalkozásomtól független pénzkeresetre a sajtóban és baráti segítséget Makovecz Imrétől egy új *Hitel* ház megépítésére.

Aztán gyermekeim kirepültek és én megözvegyültem. És ismét itt találtam magam, a *Hitel* múltjában élve jelenemet.

Sikerült létrehozni a *Hitel* múzeumot és a lapot visszavezetni a köz és sajtótörténeti tudatba. Záhony Évának az úttörőnek itt és most is köszönetet mondok első tanulmányáért és remek szöveggyűjteményéért. Aztán megírtam az erről szóló könyveket, az Írószövetségben megrendeztem az ezt ismertető egész napos konferenciát és Boros Zoltán segítségével elkészült az erről szóló dokumentumfilm is.

Közben számos lapban és folyóiratba, illetve antológiákban stb. írtam a *Hitelről* és sokfelé tartottam ezzel kapcsolatos előadásokat Bécstől-Kézdivásárhelyig a múzeumba pedig egyre jöttek a csoportok.

Most van kiadás alatt a *Hitel* 2000 PC oldalas teljes feldolgozása, melyben ennek a kivételes generációnak üzeneteit próbálom átadni mai olvasatban is.

Úgy gondoltam, hogy a különböző helyeken megjelent és elhangzott, a *Hitelt* ismertető írásaimat és előadásaimat összegyűjtve egy kötetben hagyom hátra az utókornak.

A kötet anyaga – természeténél fogva – gyakran ismétli önmagát, de más és más formában s minden írásban mást hangsúlyozva.

Akit érdekel, olvassa annak tudatában, hogy ez a szolgáló nemzedék már közel egy évszázaddal ezelőtt látta a jövő feladatait és buktatóit. És irányt is mutatott.

Az 1988-ban újjászületett, immár budapesti *Hitel* mai szerkesztői ennek tudatában dolgoznak. Mindkét korszak joggal érdemelte ki a Magyar Örökség Díjat, s került be a nemzet aranykönyvébe.

Leányfalu, 2018. március 6.

Szász István Tas

A kolozsvári

HITEL

történetéből

„A kicsi a gyöngé, a szétszaggatott csak akkor remélhet, ha a legnagyobbat, a leghősiesebbet, az egyedül egyesítőt, a naggyá tevőt van bátorsága vállalni.”

Makkai Sándor (1935)

Naplójegyzet: 2005. március 5.

GONDOLATOK A HITEL EMLÉKEZETÉNEK FELTÁRÁSA KÖZBEN

Kedves munkám – a kolozsvári Hitelről szóló sajtó-sorstanulmány – foglalkoztat ismét. A kézirat most járja útját a kiadók útvesztőiben, a napokban az azt bekérő Kriterion üzent, hogy kiadásra alkalmasnak találja, s a hozzávaló anyagi forrásokat keresi.

Én viszont újfent elgondolkozom azon, ami e nem kis munka vállalására készítetett.

Mindenekelőtt a szubjektív elem, a tény, hogy szülőházamban szerkesztették, s alig valamivel idősebb testvéremnek, bátyámnak tekinthetem. Aztán meg az, hogy annak idején szerkesztői keresztapaságot vállaltak felettem. Arra az esetre, ha lánynak születnék, Vita Sándor, amennyiben azonban fiúnak, arra Albrecht Dezső tett vállalást.

De nem csak a szüleim és keresztapám iránti ragaszkodás készítet a tisztázásra. Az, ami a Hitellel történt, az hasonlatos volt számos emberi sorshoz is.

Az az etikai hozzáállás, a kommunista szellem által meglegyintett bármely szellemi magasságban levő értelmiségieket is magával ragadó – a cél szentesíti az eszközt – szemlélet alapos tanulmányozást kívánna.

Mára, mikor már e kornak csak utószele borzongat meg, újra meg újra felfedezek benne egy infantilis elemet. Gyermekkori játszótársak merülnek fel a múltból, akik bármi áron győzni akarva minden játékban hajlandók voltak csalni, s a csalással elért siker éppúgy megörvendeztette őket, mint mást a jól megérdemelt.

A Hitel sorsában döntő szerepet vállaló Balogh Edgár kettőssége a fő fonal a történetekben. Ez a kétségtelen érdemekkel is rendelkező jeles értelmiségi, képes volt a fentiekre. Egyszer fasisztának nevezte a Hitelt és Gál Gábornál beárulta, mikor viszont a Hitel szellemi holdudvara a Vásárhelyi Találkozó sikerre vitelében oroszlánrészt vállalt, akkor azt örömmel szemlélte. Más alkalommal elfogadta apám támogatását az átmenet, vagy ahogy fellengősen mondták, az ellenállás munkájában, a fogolyszabadításban, a város nyíltá minősítéséért folytatott lobbyzásban, a megszállók megérkezése után annak ellátásában, aztán, mikor az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet kellett felszámolni, megrendelte a cikket a saját főszerkesztésében megjelenő lapjába (Világosság), és amerikai kollaboránsnak minősítette a „névtelen újságíróval”, ellenséggel paktáló veszedelmes elemnek, olyannak, akinek le kell mondania tisztéről. Később viszont a legkészségesebben adott ki neki igazoló iratot ellenállásbeli tevékenységéről, még később cikkeit közölte, s családdunkkal kellemes, ha kell segítőkész jóviszonyban volt, az egyetemről történt eltávolításom után pedig vállamat átkarolva vigasztalt az utcán.

Volt ennek a kornak egy másik oldala is, éspedig az, ahogy ezt a kettősséget elfogadták az áldozatok. Ahogy beletörődtek, megbocsátottak, mondhatni megértették, mit ne mondjak, szinte sajnálták elkövetőit. Természetesen a fiatalabb generációra gyakorolt hatás sem elhanyagolható. Mi ebben nevelkedtünk. Ha durván, vagy inkább őszintén akarok fogalmazni, mi hazugságban szocializálódunk. Nem csupán a család-iskola kettősség jegyében, hanem egy ennél is összetettebben hamis közegben.

Vajon a mai politikai élet zavarai van benne ez a háttér? Vajon a politikai elit jelentős részének hazugságra alapozó munkája, az a tevékenység, mely ezt módszerré teszi, nem innen indul? Tudjuk, a politika sohasem ódzkodott a valótlanságoktól vagy

túlzásoktól, de ilyen mértékben ez talán nem volt jelen, s főleg nem ennyire primitív és átlátszó módon. Most nem e művészetet emelik magas szintre, hanem a közönséget próbálják hozzá süllyeszteni.

Amikor Balogh Edgár, valamikor 1936-ban, bizonyítottan igaztalanul azt mondta, hogy a Hitel fasiszta, „egy életre” megpecsételte annak sorsát. Mi, amikor ebben a szellemben nőttünk fel, egy életre eltorzultunk. Torz vezérek torz alattvalói lettünk.

S milyen érdekes, hogy még ezen is átüt az erdélyi tolerancia szelleme. Másként álltak hozzá eleink, s ennek következtében mi is. Az anyaországba onnan érkezettek itteni utóéletét és annak megértését ez a tény tovább árnyalja, s talán tovább nehezíti. Itt is hatottak ezek a hatások, de másként. Mindenekelőtt itt fokozatosan elhalványult a nemzettudat összetartó és megtartó ereje, Erdélyben a kettős nyomás alatt ez nem történhetett meg, és az élő nemzeti tudat erőteljesen rányomta bélyegét a minden ottanit is torzító kommunizmus éveire. Ez a hatás pedig mindenképpen áldásos volt, azt hiszem könnyebbé tette a változás utáni újrakezdést is.

A kornak a benne élő egyénre gyakorolt hatásai mindenkori természetes valóságnak tekinthetők. Annak a kornak a bélyegét lehetetlen levetni azoknak, akik abban élték le fiatalságukat vagy életük akár kétharmadát. Ezzel a ténnyel örökké számolni kell.

Így aztán a mai kor embere alig hiszem, hogy tárgyilagosan tudna ítéletet mondani az akkor élők akkori cselekedeteiről. Amit az ezután jövők írnak erről, az valamennyire mindig magán hordja majd az anakronisztikus ítéletmondás bélyegeit. Pillanatnyi szemlélettel fognak ítélkezni a múlttól. Az ezt a múltat feltáró munkát a még életben levő kortársaknak kell elvégezniük, nekik is az ezzel járó tárgyilagosságuk és elfogultságuk pontos tudatában. Mert a kör bezárul.

*

Naplójegyzet: 2004. április 2.

Megjelent: Erdélyi Napló (657.) 2004. május 4.

Polisz (83.) 2005. április

NINCS ÚJ A NAP ALATT: PÁRBESZÉD A MESTERGERENDÁVAL

Az Erdélyi Fiatalok című lapra is emlékeztén

Életemet „nagy öregjeinket” tisztelve éltem le. A Farkas utcai templomból kijőve hallgattam apám és a jeles kolozsváriak beszélgetéseit. Házunkat belengte a *Hitel* emléke, és a világégés után otthon maradt képviselőinek jelenléte. Életkorban korosztályommal mára jó részüket utolértük. Csak a tisztelet nem múlt el, s nem is fog soha. Úgy érzem, hogy mi úgy általában csak afféle „kis öregekké” tudtunk felnőni. Bár közülünk hála Istennek, azért elég sokan tarthatnak igényt ennél jóval többre.

Legnagyobb földi kincsem a *Hitel* emlékszoba, lakásom része. Mostanság egyre gyakrabban nézegetem, kérdezgetem a mestergerendán sorakozó fényképeket.

Most éppen László Dezső, meg Jancsó Béla és Elemér lennének soron. S aztán nem véletlenül: Makkai Sándor, majd Kós Károly.

De egy nagy nemzedék távoztával, történelmi kataklizmákat átélve, hányan vannak, akiknek e nevek annyit mondanak, mint a kortársaiknak, vagy az őket még személyesen is ismerő generációnak?

A méltánytalanul elfeledett *Hitel*-nek egy időben előfutára, de később versenytársa is volt az *Erdélyi Fiatalok* 1930-33 között szerveződő társaságának hasonló című lapja.

Ma is figyelemre méltó az, amit az egyetemi hallgató Jancsó Béla írt e mozgalomról: „Az egyéni önzés zűrzavaros káosza helyébe, amely végül minden egyed pusztulásához vezet, a vérség és hivatás, a közös munka és közös jövő szent összetartozását kell kiépítenünk.”

Elképzeléseik történelmi alapja, mint írja, a transzszilvanizmus. Szavait ismételve: „És erdélyiek is vagyunk, annak a földnek a gyermekei, amelyen ezer éveken át politikai változások alatt a különböző fajú népek a munka egyetértésében éltek egymás mellett, amely föld a lelkiismereti szabadság gondolatát adta és kialakította az erdélyiség közös eszményét: a fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”

Ezt a csoportot az akkori életkoruknak is megfelelő hatalmas lelkesedés és a deklaráltan teljes világnézeti függetlenség jellemezte.

De a tisztaszándékú, és ma is európainak mondható nagy reményeket követően rövid időn belül elérkezett a csalódás és következménye, a hanyatlás. A magyargyűlölő Onisifor Ghibu professzor által osztott alá vétettek. Olyan idők voltak ezek, amikor éveken át e lapot emlegetve, az Erdély szó is tilos volt. Csupán *Fiatalok*ként írhattak róluk. Politizálódott az egyetemi élet. Egykori barátai, a román diákok, vádaskodó módon léptek fel ellenük, és joggal vonhatták le a következtetést: „Sajnos ezek az egyáltalán nem elszigetelt jelenségek meggyőztek arról, hogy a programunk sarkalatos pontját képező román-magyar kibékülés egyelőre még szinte lebírhatatlan akadályokba ütközik.”

A diákok végeztek és szétszéledtek. Titkárunk, László Dezső még folytatta a kisebbségi lét lehetséges módozatainak kutatását. Az ő makacs, becsületes és liberális programja is a hagyományos erdélyi toleranciáról és az együttélésről szólt.

Aztán – illetve közben – jött a *Hitel*, majd a második *Hitel*, és a Vásárhelyi Találkozó. De erről talán majd máskor. Amiként arról is, ahogyan – egy nagy magyar, az író és püspök – Makkai Sándor, az Erdélyi Fiatalokhoz hasonló módon csatlakozik reményeiben, és eljut a repatriálásig, meg a „nem lehet” kimondásáig.

Most arról beszéljünk, miért olyan ismerős a fenti történet! Iskolatörténetek sorozataként miért ismétlődik időről-időre ez a kudarc?

A válasz talán nem is olyan nehéz.

Erdély földrajzi helyzetéből eredő különleges etnikai, vallási, kulturális, tehát gondolkodásmódjukban különböző nemzeti társadalmak határterülete. Ezek közül az egyik, a hegyeken túlról fajtestvéreit – azok friss, mondhatni zsenge és naiv nemzettudatuktól hajtott óhaját is bírva – mindennemű (nem mindenkor hazafias célú) befolyása alá vonó, klasszikusan idegengyűlölő regáti (ó-romániai), ezen belül is elsősorban bukaresti, sajátos balkáni gyökerekkel bíró, ahhoz makacsul ragaszkodó társadalom. Mint ilyen, akár prototípusnak is nevezhető.

A másik a tolerancia és az együttélés évezredek hazájának egyik végtagja, a vallásszabadság bölcsője, melynek a hegyeken innen élő egykori törzse, vagy anyaországa,

ezer éven át a befogadás és a Szent István-i intelmek jegyében élő, ráadásul az előbbihez képest nyugati társadalmi berendezkedésű és vallású ország.

A transzszilvanizmus gondolata tehát az egyik oldal számára természetes, kívánatos és egyben megmentő, megtartó, míg a másik oldalnak ellenszenves, idegen, veszedelmeket sejtető, számonkérő, megosztó stb. Egyszóval fölöttébb gyanús, sőt fenyegető.

Mai tapasztalataim alapján sajnos már hozzátenném azt is, hogy a jelenlegi Magyarországon is külön világot jelent a legtöbb Erdélyből érkezett állampolgár gondolkodása. Tolerancia dolgában másként állunk. Egyelőre. Bár lehet, nem sokáig, mert nem szeretik ezt errefelé. Itt úgy mondják: nem nyerő. Na persze, ha őszinte. Nem úgy a demagóg változat.

Példaértékű számomra, ahogy szakmám egyik jelentős vezéregyénisége a minap kérte éppen számon rajtam is erdélyiségemet. Egy rádiónyilatkozatomban megemlítettem, hogy erdélyi vagyok. A számonkérés így szólt: Hallom nagy erdélyi melldőngetés volt a rádióban. Azt hiszitek, hogy erdélyinek lenni kutyabőrét jelent? Válaszom nagyjából ennyi volt: Nem! Csupán indokolatlan ellenszenveteket észelve, nem óhajtom óvatoskodva rejtegetni gyökereimet.

Utóbb arra gondolva, hogy az illető, számos társával egyetemben – pénzért – akárhány birtokába kerülő kutya és egyéb lelkes állat bőrét azonnal áruba bocsátaná, arra gondoltam, hogy inkább igennel kellett volna válaszolnom.

Erdélyi szemmel nézve tehát baj van a hegyeken túl. Keletre is, nyugatra is.

A transzszilván gondolatot hordozó magyar fogy, románban – bár létező – de igen ritka jelenség, és keletről egyre hígul.

Vajon a Tündérvkert kincseinek ez a gyönyörű darabja feltámadhat-e halottaiból, és lehet-e része a megálmodott megoldásban?

Itt tartottam elmélkedésemben, mikor egészen véletlenül – Erdélyben megjelent – (i)rónikus szavakat volt alkalmam olvasni, magasan jegyzett, irodalmi tollból születettet, a transzszilván gondolatról. Eszerint az: „*avittas, dohos, provinciális, felesleges, nevetséges és ellenszenves. Ki kell tekinteni a nagyvilágra! Egyetemest kell alkotni, s azzal magunkra terelni a figyelmet, nem fájdalmasan ömlengeni!*” Szerinte tehát sírni is csak a győztesnek szabad.

Arról a jeles tollforgató nem szólt, hogy amíg valamelyikük megalkotja azt az egyetemest, miként lehetne túlélni az immáron két oldalról reánk nehezedeő nyomást?

Pedig a cselekvő, útkereső, kezet nyújtó transzszilván gondolat – melyet például éppen az efféle gondolkodóknak figyelmébe ajánlhatunk – nem áll messze az autonómiák Európájától, vagyis az egyetemestől. S ami még meglepőbb, Trianon után percekkel már megszületett ott a „*sérülten ömlengők*” között.

Tegyünk le olykor egy szál virágot Kós Károlynak, e szellem legnagyobb öregének sírjára. Ott a Házsongárd egyre változó főútjának elején, jobbra, a két nemesvonalú oszlop elé.

Leányfalu, 2004. április 2.

Esszé: 2010. december 31.

Megjelent: Magyar Napló 2011. június

A 75 ÉVES KOLOZSVÁRI HITEL TERMÉSÉNEK BETAKARÍTÁSÁRA ÖSZTÖNZŐ KÍSÉRLETEM

A valamennyire is jártas olvasó szemében ez a kísérlet egy a sajtó és irodalomtörténet szent munkájába történő avatatlan beavatkozásának tűnhet. Mentségemre azonban van mit felhoznom. Mindenekelőtt azt, hogy az 1935 és 1944 között megjelent folyóiratot, szüleim támogatásával, a kolozsvári Vulcan utca 13 szám alatti szülőházamban szerkesztették. Aztán azt az egyre nyilvánvalóbbá váló és a természet szabályai szerint elkerülhetetlen tényt, hogy a jeles lapnak és szellemi körének már csak egy tagja él, Lőrinczi László a messzi Szardínia szigetén és kortársai is egyre fogynak s már szinte csak az *éppen hogy* első kézből emlékezők élünk, néhányan.

A *Hitel* alapítója Makkai László, Makkai Sándor püspök-író fia volt, barátjával, Venczel Józseffel, majd fél év után, az apai „*nem lehet*” kimondását követő repatriálásuk nyomán, újraindítói és végső formájának, színvonalának kimunkálói: Venczel József, Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla lettek. A lap ettől kezdve komolyabb formában és súlyosabb tartalommal jelent meg. A hat füzetecskét jelentő, rövidéletű, első formája a: *kis Hitel*, ez utóbbi korszaka viszont a: *nagy Hitel* nevet kapta a sajtótörténészekről. Az új főszerkesztők kérték fel szüleimet a támogató házigazdai szerepre és jó helyen kopogtattak. Családunk következő évtizedeit, mondhatnám a mai napig a *Hitel* szolgálata, majd szelleme mozgatta. Így aztán akkor, amikor azt észleltem, hogy a lap és munkássága mesterséges elfeledtetésének kísérlete szinte véglegesnek látszik, belső kényszert éreztem arra, hogy ne csupán megmaradt írott, fényképezett és tárgyi emlékeit őrizzem meg, de próbáljak megszólalni is érdekében. Ezt kellett tennem még akkor is, ha a szakma esetleg furcsa szemmel néz a magamfajtákra.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a *Hitel* nem csupán egy folyóirat volt, hanem egy hatalmas szellemi kör is, melynek általam összeírt mintegy 220 tagja az erdélyi magyar szellem akkori legkiválóbbjait sorakoztatja fel, nem csodálkozhat senki ezen.

A folyóirat szellemiségét nem ismerők számára itt idéznék néhány sort a nagy *Hitel* felvezető szövegéből:

„A Hitel ezévi számaint bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, feladatot teljesítünk akkor, amikor tanúságot teszünk az erdélyi fiatal magyarság hitéről s népünk önmagába vetett hitelét óhajtjuk. Széchenyi gondolata: A hitel tágabb értelemben: hinni és hihetni egymásnak.

Nem a »nemzedéki önzés« vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönnyítsük. (...) körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szórványba elszigetelt középeurópai magyarság önerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az irányulást elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak s népünk belső értékeinek és erőinek teljességét a jelenben magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatossá kívánjuk tenni a történet és a nép ismeretét. (...)

Egymásról alig tudó, bár egyként gondolkodó »egyedüllevő magyarok«, akikhez a Hitel szól. Közvéleményt alakítani, az együttmenetelés lelki feltételeit megteremteni, ez a cél. (...) a cselekvő fiatal magyarok életútjának tudományos megalapozást nyújtani. (...) Úgy érezzük sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlének a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetéssé akarja öntudatosítani s hitelt szerezni mély gyökerű igaz hitének.»

A *Hitel* élete és utóélete egyaránt, a mindnyájunk által megszenvedett, ellentmondásos kor hatása alatt telt.

Amint arról egy – a *Hitel* köréhez is tartozó Wass Albert centenáriumban tartott előadásomat követő – vitában és beszélgetésben is alkalmam volt meggyőződni, azok, akik a lap emlékezetét feledésre akarták ítélni, jó munkát végeztek. A jelenlevő igen jeles szakemberek, érveimet hallva élénk eszmecsere kezdtek és ekkor fogalmazták meg azt, hogy a két világháború közötti erdélyi irodalomtörténet megítélésében – mint ők mondták – túlzottan *Helikon*-centrikusak voltak. Kellő szerénységgel felhívtam figyelmüket arra, hogy a két szellemi csoportot együtt kellene vizsgálni. Ugyanis a *Helikon* számos tagja (pontosabban 18) a *Hitel* szellemi kör napi munkájának legaktívabbjai között volt, élükön éppen Kemény Jánossal. Vagyis itt munkamegosztásról volt szó. A nemzetstratégiát kialakítani hivatott nemzetpolitikát szolgáló tudományok művelői mellett az írók is ott voltak, sőt túlsúlyba is kerültek. Volt időszak (pl. a *Vásárhelyi Találkozó* előkészítésének hónapjai), mikor a szellemi vezér Tamási Áron volt. Az irodalmi művek a *Helikon* és a *Pásztortűz*, a tudományok területéhez tartozók pedig a *Hitel* lapjain jelentek meg. Ez a munkamegosztás a lap megjelenése utáni aránylag rövid időn belül alakult ki. A szellem emberei képesek voltak együttműködni, és mint az említett számból is láthattuk, a *Hitel* holdudvara jóval meghaladta a lap belső és külső munkatársainak körét. A közös cél szempontjából fontosnak vélt gondolatokat, a vezérfonalat jelentő elveket, közösen tárgyalták meg. A nagyobb összefüggéseken például rendszeresen jelen volt a négy erdélyi magyar egyház vezetője is. Ez ott, abban a házban, a napi munka folyamán így történt. Vagyis szó sem lehet a két kör szembeállításáról s ez hála Istennek nem is volt napirenden soha. Az ebben érdekeltek annál inkább próbálták utólag túldimenzionálni az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* nemzedéki és presztízs ellentétét. Történelmi távlatban azonban ez is egy természetes folyamat volt. Az *Erdélyi Fiatalok* emlőin nevelkedett erdélyi fiatalok, felnőttek. Felnőttek s jórészt átnőttek a *Hitel*-be. Végül a *legmakacsabbak* is. Hiszen *Hitel* munkatárs lett az örökös főszerkesztőjük László Dezső, vagy Jancsó Elemér és végül bekerült az együttgondolkodók közé maga Jancsó Béla is.

Azok, akik a *Hitelt* szerették volna elfeledtetni, a *Hitel* kör eredményeiből próbáltak érdemeiknél nagyobb arányban részesülni. Ez a baloldal volt, amelyik a kor számunkra ma is jól ismert módszereivel, ahogy most divatos mondani: *narratívájával* keverte gyanúba a lapot és munkatársait.

Most abból az Albrecht Dezső tanulmányból idézek, melynek fenti módszerrel történt félremagyarázásával, Balogh Edgár már az első *nagy Hitel* szám megjelenésekor megpecsételte a lap későbbi sorsát és utóéletét az *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben* (*Korunk*, 1936. 4. sz.), és a *Szervezett nemzettársadalom kétféle nézetben* (*Korunk*, 1936. 9. sz.) című nagy terjedelmű írásaiban. Itt említem meg azt is, hogy Mikó Imre (a most 100 éve született – *Hitel* munkatárs – nagy nemzetiségi jogászunk) személyes emlékére is hivatkozik,

mikor még 1971-ben így ír egy Gaál Gáborral, a Korunk főszerkesztőjével, folytatott beszélgetéséről: „Miért ír ön a Hítelbe? – kérdezte egyszer tőlem szigorúan Gaál Gábor. – Mert más folyóirat nem közölné ilyen terjedelmes tanulmányt a népszövetségi panaszjárásról – mondtam, elhallgatva azt, hogy névvel kijönni a Hítelben bizonyos irányba többet jelentett, mint a Korunknál viselt álnév mögé behúzódni. – De a Hítel fasiszta, Balogh kimutatta róla – s Edgárnak egy a Hítel indulásakor az új magyar rendiség szószólóiról írt cikkére hivatkozott.” (Lásd: Balázs Sándor: Mikó Imre élet és pályakép, Polisz - Kolozsvár 2003. 60-61. old.)

De térjünk vissza az ígért idézethez.

Albrecht vitatott bevezető tanulmányának címe: *Az építő Erdély*. Ennek VII. *Ember, ember, ember* kívántatik című fejezetében a szerző így ír:

„(..)Külföldi értelemben vett középosztály nálunk a köznemesség szétbomlása óta nem tudott kialakulni. »A középosztály szóra – írja Weis István – csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. A középosztálynak a kereskedelmi és ipari pályákra terelése elmaradt és a szabadkereseti pályák felé tájékozódása is későn ment végbe«. Ennek a magyar értelmezésű »hivatalnok középosztálynak« az eltűnésével a bank és kereskedelmi hivatalnokréteg vette át városainkban a középosztály társadalmi vezetését és a hangadóbb résznek a nemzeti gondolattal szembeni közönyössége folytán megteremtődött a közösségi munka cinikus lenézésének az a szelleme, mely városi magyarságunk minden megmozdulását eleve sikertelenségre kárhóztatja. A papok, tanárok, tanítók és a szabadfoglalkozású értelmiségieknek az a része, mely nem hódolt be a közönyösség társadalmi divatának, párosulva azokkal a birtokosokkal, akik nem dzsentrik, alkotják a középosztálynak leghasználhatóbb rétegét.

(..) Öröklött, de legfájdalmasabb veszteségünk szegény dolgozó magyar testvéreinknek, az ipari és gyári munkásságnak, a nemzeti közösségből való kiválása. Velük, ha a jelenben még nem tehetjük, a jövőben annál inkább kell számolnunk. Az alaprétegről: a földművesosztályról, a magyar népről, nehéz lenne pár sorban összefoglalni mondanivalónkat.

(..)Ezzel a színes, elzárkózott darabjaiban önmaga szerepét túlélő és mégis állandóan változó világgéppel kell számolnia annak, aki az erdélyi életben bármit tenni akar. A vezetésre hivatottak lemondanak az irányításról, a vezetésre kényszerültek nem tudták kialakítani azt a közszellemet, mely az új osztályképzés feltételeit megteremtette volna. Erdélyben nincs vezetőosztály, mely mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését. Egészséges vezetőosztály nélkül pedig nincs egészséges nemzeti társadalom. Történelmi idők a szükségletnek megfelelően új rétegeket termelnek ki s bár ennek az új osztályalakulásnak szükségszerűsége nyilvánvaló és kialakulása feltartóztathatatlan, nemzeti érdekből az öntudatosítás útján gyorsítani akarjuk menetét. Most is, mint valamennyi nemzeti katasztrófánk után, távol és csendben az egyedüllevő magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Ha végigutazod Erdélyt, majdnem mindenütt, a legkisebb faluban is, találsz mágnást, birtokost, papot, tanítót, ügyvédet, orvost, kereskedőt, iparost vagy gazdát, akiben ég a felemelkedés vágya, akiben vívódik az örök magyar lélek, akinek segítségre és munkára tárulnak karjai. Pompás, drága magyarok, nagyszerű közösségi alanyok ők, akiknek vállaira bátran reá lehet helyezni az új idők minden terhét. Ezeket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet. Ki kell alakítani az új vezetőréteget, most már – okulva a történelmen – nemzeti kiválasztás útján, melynek egyetlen

ismérve: szolgálni a nemzetet. Ezek a magárahagyott csendes magyarok a nemzet igazi elitje, nem kívánták maguknak mindeddig a vezetőserepet. Öntudatosítanunk kell bennük, hogy nem az ő érdekük, hanem a nemzet érdeke sürgeti, hogy vegyék kezükbe a közszellem irányítását, hogy összefogva mielőbb kialakítsák azt a közszellemet, amelyik termékenyítő erejével virágzásba hajtsa a nemzet fáját, de ugyanakkor ítéletével sújtson mindenkit, aki a nemzet érdekei ellen közönyösségből, cinizusból vagy konclesésből bármit tenni mer.”

Balogh Edgár említett írásaiból álljon itt néhány – a fentieket teljesen kiforgató – rövid idézet. Ilyen szavakkal támadta a folyóiratot mely: „...nagygényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett,..Németh Lászlón túladván nyíltan magyar Führer-ideológia után kiált.” A *Hitel* és programja a kialakuló demokratikus szellemi arcvonal ellentáboraként azonos a „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásaival”. Az új nemesség, mint vezető réteg gondolatát támadva, azt „reakciós–rendi” felfogásként értelmezte. Végül kijelentette: „A *Hitel* elszakítja magát a kisebbségi magyar eszmélkedés hagyományaitól, el a kisebbségi valóságtól és tanulságoktól s a régi magyar uralmi gondolkodás kitaposott menetébe siklik vissza.”

E félremagyarázás további részleteivel azért nehéz röviden foglalkozni, mert közös erdélyi szenvedéstörténetünk bonyolult múltjában, ártó és áldozat között a mai napig lehetetlen éles vonalat húzni. Helyes és helytelen cselekedetek, gondolatok, eszmék, kényszerlépések, hitek és vakhitek, okos és oktalan kompromisszumok sora ez a történet, melyben, ha el is igazodunk, de ítélnünk csak nagyon óvatosan szabad.

Arra azonban minden olvasó felfigyelhet, hogy a szövegrészletben foglaltak mennyire aktuálisak és igazak mai helyzetünkre is és egybecsengenek az ország és a nemzet válságos állapotának megoldásaira javasolt aktuális lépésekkel.

Az érdemeket kisajátítani óhajtók igyekezete is érdekes paradoxonnak tűnhet, ugyanis a *feledtetők* a *Hitel*t valójában éppen pozitívumai és nem az általuk hamisan hangoztatott *bűnös szelleme* miatt akarták átadni a feledésnek. Hiszen a hitelesek és a *Vásárhelyi találkozó* – utólag, a szocializmust építő években, túlzottan is nagy érdemnek tekintett – megszervezésében oroszlánrészt vállaltak, a magyar négy év alatt pedig számos a közös megmaradást szolgáló aktív politikai lépést dolgoztak ki és léptek is meg, nem egyszer éppen a későbbi *feledtetők* védelmében is.

Így például 1940-ben a *Hitel* tagjai írtak memorandumot – még a honvédség erdélyi bevonulása előtt – Teleki Pálnak az Észak-Erdélyben maradó milliós románság érdekében és az általuk javasolt ésszerű, Erdély szellemét őrző nemzetiségi politikáról. Később a háború vége előtt ők járták ki – a baloldallal történt egyeztetések után –, hogy a magyar hatóságok a Gestapo bevonulása előtt bocsássák szabadon az ennek következtében közvetlen életveszélybe kerülő politikai foglyokat. Ők bíztatták a menekülő lakosságot maradásra, érték el, hogy Kolozsvár nyílt város legyen és így megmeneküljön a felesleges lerombolástól, majd szervezték meg a város ellátását

Mindezek a cselekedetek bizony szintén feledésbe merültek. Részben mert mások érdemeinek tüntették fel azokat, részben, mert nem illettek bele abba a hamis képbe, melyet végrehajtóikról akkoriban festettek.

Visszatérve a folyóirathoz, amit sajtótörténeti szempontból még fontosnak tartok, az az irodalom-centrikus és a teljességre törekvő szemléletek összefésülése lenne.

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésének elindításakor ki másnak, mint az egykor volt *Hitel* társ-főszerkesztő Venczel Józsefnek a tanácsát fogadta el Balogh Edgár, mikor nem az irodalom-centrikusságra alapozta az éppen napjainkra teljessé vált lexikont.

A *Hitel* tudatos elhallgatásának tagadhatatlansága mellett természetesen az irodalom-centrikus szemlélet is hátráltathatta a remélt feltámadást. Ez akár részleges felmentést is adhat egyes hallgatagoknak. Bár, ez esetben, éppen az egyéb tudományok művelőinek kellett volna felfedeznie ezt az igen érdekes és értékes forrást.

A folyóiratot – a maga területén – Tamási Áron a kor legnagyobb teljesítményének tartotta. De érdeklődő és értékelő, olykor féltő figyelemmel kísérte sorsát Szekfű Gyulától, Németh Lászlón keresztül Szabó Zoltánig, Boldizsár Ivánig és Erdei Ferencig a *kinti* magyar gondolkodók igen széles merítésű társasága is.

A szerkesztők egymásközti levelezésében rátaláltam önmeghatározásukra vonatkozó adataira is. Albrecht Dezső, barátjához és szerkesztőtársához Vita Sándorhoz írott levelében, liberálisnak nevezi társaságukat. Ezt ma könnyű félreértelmezni, hiszen a szavak és fogalmak elferdítésének (és a liberalizmus elferdülésének) korát élve, ahány olvasó annyi gondolat ötlük fel e szó nyomán. Az ő gondolkodásuk azonban nem a mai neoliberalizmus, hanem az egykor építő és oly hasznos feladatokat elvégző nemzeti liberalizmus ideáit idézi.

Hogy ez a nemzetpolitikai szemle, milyen ma is korszerű felismerésekkel büszkélkedhetett, arra még egy példát hoznék fel. Ebben Venczel József a Leopold féle diploma idejét, vagyis az erdélyi nemzeti fejedelmek koráról a gubernátorok korára való átlépést említi, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című ismert írását idézve. A nagy változás e korszakát, az 1918-as impériumváltást követő korról veti össze és a nagy változásokat követő társadalmi mozgásokat elemzi. Ha az alábbi idézetet elolvassuk, óhatatlanul jut eszünkbe a rendszerváltás utáni állapotunk. Apor idejében a fejedelmi Erdély társadalma Bécs nyugati vonzásába kerül. 1918 után viszont egy balkáni világ terpeszkedik el felette. A mai magyar társadalom (és ez Közép-Európa minden magyar szigetére is érvényes) a globalizált világot minden téren képviselő Unió mindenható holdudvarában éri meg kívánatos és nem kívánatos változásait. A Venczel tanulmány címe: *Metamorphosis Transylvaniae* és a *Hitel* 1936/1 számában jelent meg. Első fejezetében, melynek címe: *Történeti példa a változásról*, a szerző így ír: „*Bíró Venczel dr. nemrég megjelent történeti monográfiája a leopoldi diplomát követő korszak feltárásában Erdély elnyugatiasodásának jegyeit elemzi s rámutat a XVIII. századforduló lényegére, mely nemcsak hatalomváltozás, hanem közszellembeli váltás is. A fejedelem a guberniumnak adja át helyét s egyidejűleg Bécs és a nyugati szellem hatására új intézmények, új szokások, új kultúrfölfogás, valamint új életmód alakul ki. Metamorphosis Transylvaniae – Apor Péter szavaival. A történetíró szemléletében azonban a Metamorphosis Transylvaniae jelentésében és jelentőségében is lényegesen kiszélesül.*”

Mint Venczel József írja, Apor a művelt cselekvő ember sem tudta felfogni csak a külső jegyeket: a „*náj módit*” Maga mondja, hogy: „*Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradott*”.

Aztán Venczel így folytatja:

„...nyilvánvaló, hogy az 1690. évihez hasonló helyzetalakulás feladatkérdés, tehát közszellem alakító.

Ebből a szempontból az altorjai gróf életműködése, korának közszellemváltozása s egyáltalán az az új életforma, amelyet a történetíró Erdély e korszakából bemutat, nagy tanítás mindannyiunknak, akik (s itt Bíró Vencelt idézi) »csak most kezdünk teljes tudatára ébredni az 1918. évi uralomváltozás jelentőségének és következményeinek«.

A Magunk revíziója című fejezetben ezeket írja:

„Az új »Metamorphosis Transylvaniae« tehát a történelmi példa alapján – kétszáz esztendővel azután, hogy Apor Metamorphosisát befejezte – nem fakadhat amahhoz hasonlóan konzervatív elhárításból. Mert az, ami Erdély földjén az utóbbi évtizedekben végbement, most sem egyszerű külsőséges, formai átalakulás, hanem a szellemet is átalakító és megérlelő. Tehát időszerű látást és megfontolást kíván. Az új »Metamorphosis Transylvaniae« nem apori sirám, hanem feladtkönyv, mert »azok az alapvető fogalmak és meggyőződések, amelyeket (az erdélyi magyarság) régi életéből hozott magával, többé nem fejezik ki az életet, a valóságot magát«...mert »az az önvédelem, amelynek lényege az, hogy >nem felejt és nem tanul<, az elme és a szív összehúzóódása, megkeményedése, elzárkózása a valóság parancsai elől« és mert »előítéletei vannak, melyek meddők és pusztítók, melyek miatt nem tudja felismerni és követni az önfeláldozó kötelesség és szolgáló szeretet isteni parancsát, melyben élete és jövője van.«

Ennek megfelelően az új »Metamorphosis Transylvaniae« lényegét Makkai Sándor immár öt esztendeje, hogy a Magunk Revíziójában megfogalmazta, azonban közkinccsé és a megfontolás anyagává még nem lett. Részben mert sokan nem éppen így látták és látják a tényeket s ezért önmaguk szempontjából legalábbis joggal maradnak meg – mint Apor Péter – »régii alázatos együgyűségük«-ben, de azután nagy a száma azoknak is, akik – mit tagadjuk – még a külső változásokra sem nagyon ijedtek fel.”

Itt Venczel József a szerző főszerkesztő, Makkai Magunk revíziójáról told be egy bekezdést:

„A Magunk revíziója azonban a nagy szélcsend ellenére is a változás tanulságtétele. Kívánalmait első megjelenése óta egyazon hangsúlyozással hirdetik a tények: a változás kényszerű parancsai.

Közelebbről:

1. Nemzeti öntudatunknak mindenképen, bármi sorsban is meg kell változnia, újulnia, tisztulnia.
2. Az erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésen fordul életre vagy halálra
3. Az intellektuális pályán maradtak vagy leendő kis serege nemzeti jelentőséget csak, mint a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezető réteg nyerhet.
4. Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplélek mélységeibe és onnan kell öntudatra hoznia, kiművelnie és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarnak.
5. És végül A nemzeti öntudat revíziójának és a társadalmi megszervezkedésnek gyümölcsei a fiatal nemzedék számára érnek.

A változás hirdetőin, úgy látszik, betelik a törvény. Az új magatartás követelését bár a régi elégtelenségének érzete váltja ki, kezdetben mégsem tud közösségi jelenséggé általánosulni, hanem csak a gondolkodó és értéktudattal megáldott személyiség kizárólagos, szubjektív »norma élménye« marad. A közösség lassabban mozdul az új felé. A változás

konzekvenciáit csak idők múltán teszi központi életparancssá. Ezért a Magunk Revízióját ma is forradalmi iratként kell emlegetnünk. Így „Az élet kérdezett” tanulmánykötetben új kiadását nem a múlt emlékeként, hanem a jövő iránymutatójaként olvassuk. A félévtized újszerűségéből mit sem faragott le. Más szavakkal: az erdélyi magyarság élete ma alig több lényegében, mint öt évvel ezelőtt.”

*

És most arról, hogy miért és miként szegődtem el a *Hitel* fogadatlan, de elkötelezett prókátorának.

Ha jól visszagondolok, immáron 36 éves erőfeszítés nyomán jutottam el odáig, hogy az egykori kolozsvári *Hitel* folyóirat emléke, holdudvarának méltó értékelése elinduljon az őt megillető helye felé és ma is oly szükséges gondolatiságának megismerése lehetővé váljon.

Kezdődött azzal, hogy a számos hátsó gondolatot rejtegető „*patrimoniu național*” (nemzeti örökség) rendelet hatásköréből emlékeinek egy részét *kivontam*, s folytatódott úgy, hogy a közel négy éves küzdelem és a *Hittel* közös szülőházam feláldozása árán Magyarországra távozva, elkezdjem az emlékek fokozatos átmentését. Akkoriban senki sem remélhette, hogy a Kondukátor örült menetelése mikor és hogyan fog véget érni. Csupán remélni lehetett, hogy véges.

Az újrakezdés és ezernyi más magán és közös ügyet szolgáló napi feladat mellett a tárgyi anyag mentése, feldolgozása, restaurálása negyedszázadot vett igénybe. Csak ezt követően kezdhettem hozzá – botcsinálta sajtótörténész, de a legbelső emlékek egyedüli hordozójaként – a tulajdonképpeni kutatáshoz, az emlékek feldolgozásához, az elhallgatás rejtélyének megfejtéséhez és a feltámasztás kísérletének remélt végrehajtásához.

Magyarországon a teljes információhiány, odahaza az évtizedes, mondhatni generációs, elhallgatás fala várt reám. Természetesen Erdélyben a kép sivárságát, nagyszerű szak-személyiségek bölcs és csendes, de értő jelenléte törte meg. Élő tanú azonban akkor már csupán kettő volt. A már említett és a távolban ma is munkálkodó Lőrinczi László és az azóta elhunyt Jakó Zsigmond.

A munka anyagi feltételeit csodával határos módon sikerült összekaparni, az időigényes tevékenység javát azonban csak nyugállományba vonulásomat követően végezhettem el.

A feltámasztás első kísérletét az Olaszországban élő Illés Elemér, az: *Erdély változása – mítosz és valóság* című, úttörő fontosságú könyv szerzője tette, aki mint egykori külső munkatárs, hozzákezdett egy *Hitel* monográfiához. E munka során közeli kapcsolatra kerültünk és akkor még élő édesanyámmal együtt minden információval elláttuk. Később örömmel értesített arról, hogy nyomdakész az anyag és viszi Milánóba a kiadóhoz. Néhány nap múlva azonban meghalt. Özvegye szerint a kéziratot és sok más anyagát örömmel adta át egy „*kedves magyarországi úrnak*”, aki arról gondoskodni óhajtott. Az illető kiléte és az anyag holléte, azóta is ismeretlen. Ezt az özvegyet meglátogató és kikérdező Lőrinczi László írta meg nekem.

De elkallódott kézen-közön a lap egyik főszerkesztőjének, Albrecht Dezsőnek Magyarországra küldött hagyatéka is.

Megjelent viszont 1991-ben, Záhony Éva nagyszerű munkája nyomán egy tanulmánya és a hozzá csatolt gazdag szöveggyűjtemény is Talán még „túl korán”, mert a tapasztaltnál sokkal nagyobb figyelmet érdemelt volna. Írója el is kedvetlenedett s más tevékenységbe kezdett.

2003-ban értékes adalékokkal jelentkezett, főleg ami a *magyar négy év* alatti időszakot illeti, a fiatal kolozsvári sajtótörténész Vallasek Júlia, a *Hinni és hihetni egymásban* című remek tanulmányában.

Ami az élő emlékezeten kívül rendelkezésemre állt, az a családi levéltárban felelhető – apám által reám hagyott iratok és az a jelentős irodalomtörténeti és memoár anyag, mely az elmúlt évtizedekben megjelent. Magam 150 kötetet olvastam át, hogy végére járjak a *Hitel* történetének és utóéletének, ami valójában a tetszhalál állapota volt.

Ezeknek ismeretében írtam meg a *Beszédes hallgatás – három Hitel és ami utána következett* című sajtótörténeti könyvemet, Boros Zoltán dokumentumfilmbarátom pedig ennek alapján elkészítette a filmet is.

A könyvet a Kriterion adta ki, a filmet a Duna Televízió többször is vetítette.

Ezt követően több mint egy tucat könyv és filmbemutatót tartottam a Kárpát-medence városaiban.

A *Hitel* múzeuma is elkészült. Mégpedig – jobb megoldás híján – saját lakásomat alakítottam ki e célra. Makovecz Imre már tervezéskor a kolozsvári ház hangulatát idéző belső teret hozott létre, melyben a restaurált eredeti tárgyakkal sikerült visszaadni a genius locit. Neki azonban ennél is többet köszönhetek, mert olykor reménytelen helyzetemben erőt adó biztatásával is mellettem állt, míg fel nem épült a ház. Aztán otthonossá vált az egész és mára már érdekes együttlétek, csoportoknak tartott előadások helye lett. Az évforduló alkalmából most tettük felt a koronát erre a csodák sorozatával elkészült műre és Kádár Tibor Kolozsvárról félig elszármazott festőművész munkája nyomán, egy nagyszabású, 54 alakos triptichon is a falra került, a *Hitel* szellemi körének nagyjait ábrázolván. A munka kisplasztikai részét a szintén Erdélyből áttelepült, Péterfy László készítette el. Az avatást Szócs Géza államtitkár vállalta magára és a szakma jelesei sokasága volt jelen.

Ami a könyvet illeti, az érzésem szerint Magyarországon valamivel nagyobb érdeklődést váltott ki, mint odahaza. Bár ott Dávid Gyula a Román Akadémiai Kiadó *Nyelv és irodalomtudományi közleményeiben* is írt róla, Nagy Pál irodalomtörténészünk (egykori magyar nyelv és irodalom tanárom) pedig a *Székelyföldben* értekezett a könyvről, s megemlékeztek róla itt-ott napilapok és az *Erdélyi Napló* is, az információ nem tudom mennyire került be a szakma vérkeringésébe vagy éppenséggel az oktatók látókörébe. Hogy ebben a sok évtizedes beidegződések, melyek tanárról tanítványra szállnak, mennyire érvényesültek bevallom, nem tudhatom.

Magyarországon a budapesti *Hitel* és a *Polisz* nem is egyszer foglalkozott a témával, de több jeles irodalomtörténész, így maga az *Irodalomtörténeti Társaság* elnöke: Sipos Lajos professzor is felkarolta az ügyet. Ennek is eredménye, hogy időről időre könyvbemutatókra, rádió vagy TV riportokra, illetve a múzeum-lakásban – kérésre – előadásokra kerülhet sor.

Nagyon röviden, úgy gondolom ennyi elég az emlékezni óhajtó olvasó érdeklődését felkelteni. Említett könyvemből ennél sokkal többet is megtudhatnak. Jómagam mindent elkövettem, hogy egy erdélyi kiadó adja ki és ez 2007-ben sikerült is a Kriterionnak.

Az eltelt 75 év után emlékezvén ismét megállapíthatjuk, hogy atyáink, nagyatyáink bizony sokat tudtak és sokat láttak előre abból, amit aztán megéltünk. Az is kiderül, hogy az azóta bukott ideológiák tudatos vagy megtévesztett hívei, akkor is a mai sablonjaikban gondolkodtak s módszereik sem voltak mások.

A legfontosabb azonban az, hogy abban a nehéz küzdelemben, melyet az összmagyarság folytat a megmaradásáért s melyben csak együtt lehetünk eredményesek, szükséges volna elődeink kikristályosított gondolatait felhasználni és nem megmaradni azon az úton, mely a maga folytonos és nem szükségszerű újraindulásaival, az elért, megszenvedett eredmények semmibe vételével, egy önsorsrontó Sziszüphosz látomását idézi fel.

Leányfalu, 2010. december 31.

*

Kibővített előadás: 2012. január 14. és 2012. július 19.

A Hitel konferenciára (2012. május 30.) készült bevezető előadás (1) kiegészítve az 1940-44 közötti események kissé bővebb tárgyalásával (2), a Kolozsvári Napokon a Minerva házban (1912. augusztus 17.), Kántor Lajos felkérésére tartott előadáshoz.

1. A HITEL SZÜLETÉSE, CÉLJAI ÉS SORSA.

2. A KOLOZSVÁRI HITEL FOLYÓIRATRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL ANNAK 1940-44 KÖZÖTTI IDŐSZAKÁRA.

Bár az utóbbi évek sajtó és irodalomtörténeti publikációinak már sok szempontból sikerült ellebbenteni a feledésnek a kolozsvári *Hitel* folyóiratra terített fátylát, mégis szükséges beszélnem annak indulásáról is.

Amikor a *Hitel* születéséről beszélünk, abból kell kiindulnunk, hogy nem csupán egy folyóirat történetéről van szó. A *Hitel* egy szellemi csoportosulás volt, mégpedig egy nemzedéki alapon szerveződő csoport, ami saját véleményük szerint sem évjáratot jelentett, hanem annak egy velük gondolkodó más korosztályokra is nyitott formáját.

Az állandóan formálódó, gyarapodó szellemi kör által kiadott lapnak magam – az eddigi szokással ellentétben – nem két, hanem három korszakát különböztettem meg. Az első az 1935-ös, újság formátumú – Makkai László és Venczel József fémjelezte, kéthetente megjelentetni tervezett s utóbb a „kis” jelzővel felruházott *Hitel* hat száma volt, aztán a jogutód Venczel József valamint Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla által kiadott ugyancsak jelzöt kapott „nagy” *Hitel*nek vagy „második” *Hitel*nek nevezett folyóirat következett. Ennek 1940 utáni – Kéki Béla és Kiss Jenő szerkesztette – időszakát említtem én „harmadik” *Hitel* néven. Az 1942-től nem negyedévi, hanem havonta megjelenő lap ekkor már támogatást kap, országosan is terjesztik és alcímeként megjelenik a „*Nemzetpolitikai szemle*”.

A lap története a „nagy” *Hitel* megjelentetésétől kötődik szüleim nevéhez, mivel a szerkesztők kérésére ők adtak otthont és támogatást a szerkesztői munkához és a csoport együttléteihez. Innen ered elkötelezettségem is a közben feledésre szánt *Hitel* átmentésére, egy gondolataira nagyon is reászoruló és azokat remény szerint hasznosítani képes mába.

Hogy létrehozói nemzedéki csoportnak tartják magukat, - érthető. Az önálló állami létet az unió után lassan elfeledő Erdély Trianon után nem csupán lefejezettségét élte meg, de

egyenesen egy az ortodox törésvonalon túli, balkáni világban találta magát. Hemingway a haditudósító így fogalmazott utóbb: „*Azt hittük a Balkánból Európát csinálunk, de inkább Európából csináltunk Balkánt*”. Az ebből eredő sokkos állapot egy ideig megbénította, sőt passzív ellenállásba taszította Erdély magyarságát és így annak értelmiségét is, de ettől függetlenül is szükséges volt egy kis-nemzedéknyi felzárkózási idő, hogy ebben az új, levantei világban járatos, a nyelvet és a szokásokat, életfelfogást és a várható bánásmódot fel és megismerő új fiatal értelmiség elvégezze iskoláit. De már a „nagy” *Hitel* első számában felhívják a figyelmet arra, hogy nem tekintik magukat kizárólag nemzedéki csoportosulásnak. „*Az új kiszélesült munkaterület meghaladja a »nemzedéki« kizárólagosságot.*”¹

Az első – főleg egyházak által támogatott vagy korosztályos – értelmiségi szerveződések és lapkezdeményezések már Kós Károlyék 1921-es *Kiáltó* szava után elkezdődnek. 1922-ben létrejön a politikai képviselőket jelentő *Országos Magyar Párt* is. A fiatalok nőnek-növekednek s 1930-ban feltűnik a *Hitel* későbbi történetében is igen fontos *Erdélyi Fiatalok* című lap első évfolyama, a hasonló nevű mozgalom kiadványa. Ez az egyetemi diákság fórumaként nagy lendülettel induló folyóirat nem csak színvonalával, de mint nevelő iskola is úttörő szerepet tölt be. Kutatói szerint legjelentősebb korszaka éppen az első 3 év, amelyet követően a mozgalomban is törés mutatkozik, bár 1940-ig folyamatosan megjelenik.²

Közben azonban felnő az említett korosztály és tanulmányainak végére ér, illetve egyes tehetséges tagjai az *Erdélyi Fiatalok* iskoláját is kijárják. És az évek teltevel többen akarnak.

A rendkívüli tehetségű Makkai László, a püspök-író fia, az erdélyi XX. század később tragikusnak is mondható sorsú jelesével, – Venczel Józseffel együtt fémjelzi ennek a többség akarásnak az első termékét a *Hitelt*, pontosabban azt a bizonyos „kis” *Hitelt*. Kántor Lajostól tudhattuk meg, hogy szerkesztőnek először Szabédi Lászlót kérik fel³, de ismeretlen okból végül is a felelős szerkesztő Koós-Kovács István lesz.

A lap első számában Makkai Sándor ír vezércikket.⁴ Ő az, aki 1931-ben az önvizsgálatot, beilleszkedést és a nemzeti önazonosság tudatának megújítását hirdeti meg a *Magunk revíziója* című híres írásában. Ugyancsak az első számban, Juhász István arról ír, hogy ma Széchenyi divat van, de mint mondja: Nekünk Széchenyi többség jelent. „*Ő életünk kiszakíthatatlan részévé lett és gondolkodásunk kiinduló pontjává*”⁵. Íme, a választott cím, sőt betűtípus magyarázata is. A Makkai Sándor által tanácsolt „*magunk revíziója*” mellé tehát felsorakozik néhány Széchenyitől vett alapgondolat: Mindjárt először – Makkai Sándort egy évszázaddal előbből megerősítve – a nemzeti parlagon kutató önkritika, az evangéliumi hit, a hivatástudat és a szó szentsége.

Már röviddel a megjelenést követően felhívják arra a figyelmet, hogy a *Hitelt* a nemzedék műveltség és élménybeli hiányérzete hozta létre, hiánypótlás céljából.⁶ Nagy magyar gondolkodók gondolatait akarják közkinccsé tenni, megpróbálják feldolgozni a magyarság részproblémáit, keresik az európai tájékozódást. A lapot a húszévesek lapjának szánják, kijelentik, hogy: „*...a változásra ítélt s meg is változott erdélyi magyar körülmények*

¹ *Hitel* 1936/1 Szerkesztői bevezető

² Cseke Péter, László Ferenc: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930-1940)* Bukarest 1986 11.

³ Kántor Lajos eddig még nem közölt előadása a budapesti *Hitel* konferencián 2012. május 30.-án

⁴ Makkai Sándor: *Mi lesz velünk?* *Hitel* 1935/1 1.

⁵ Juhász István: *Hitel*. *Hitel* 1935/1 2.

⁶ Venczel József: *Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek.* *Hitel* 35/1 5.

*első nemzedéke vagyunk*⁷, de teljes nyitottsággal, „*korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók lelki nemzedékének*”⁸ mondják magukat.

Hitel alatt valóban ezt a szót értenék, de főleg a szellem emberének szellemi vállalkozásba vetet bizalmát értve alatta.

Szemléletüket konzervatív reformirányzatnak nevezik. Venczel József írja le, hogy a kor liberalizmusa már mást jelent. A gondolkodás történetében haladást jelentett, de a gyakorlatban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egyben ő is hangsúlyozza a Széchenyi indította belső reform sürgősségét.

Makkai László úgynevezett körökben való gondolkozást említi. Röviden: európai eszme, közép-európai lehetőség, magyar kötelesség és erdélyi valóság. Újra és újra felmerül az idealizmus és materializmus viszonya. Babbitssal értenek egyet: „*Hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűséges szolgája annak a valaminek, amit el nem ér.*”⁹ Így jöhet létre a felsőbb szintézis, mondja Makkai, s nem kell félnie senkinek attól, hogy a *Hitel* ki akarná operálni valakiből az „*isteni reményeit vagy emberi tárgyilagosságát*”.

A lap megjelentetése fájdalmasan érinti az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőit, méltánytalanok vélik, és felesleges, valamint később kissé túldimenzionált nemzedéki presztízsvita alakul ki közöttük. A vitát – mint arról fiatal éveimben meggyőződhettem – a történelem malmi őrlték barátságokká.

A „*kis*” *Hitel* még közöl szépíráásokat, de hamarosan kiderül, hogy ez az utóbb nemzetpolitikai szemlének is nevezett „*nagy*” *Hitelben* nem férhet el. Innen ered a kialakult munkamegosztás. A szellemi kör többségét alkotó szépírók a *Helikon* és a *Pásztortűz* oldalain közölnek, de a *Hitel* körében gondolkodnak és vitatkoznak a közös gondról. Az 55 Helikonosból 18, köztük elsősorban éppen Kemény János, a *Hitel* társaságának lelkes tagja.¹⁰

A „*kis*” *Hitel* szellemi vonala folytatódik a második „*nagy*” *Hitelben* is, hiszen a jogutód Venczel hasonló gondolkodású szerkesztőket toboroz maga köré Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla személyében. Ugyanakkor a szellemi kör is töretlenül gyarapodik tovább. Venczel József és Kéki Béla egyébként egy esztergomi nyári út során találkozik Szekfű Gyulával, aki tanácsokat ad és példaképül a *Magyar szemlét* ajánlja nekik.

Hajdú Farkas Zoltán még életükben beszélgethetett Kéki Bélával és Vita Sándorral. Ezt követően így ír: „*A két világháború közötti Hitel a magyar tudományosság számára sok esetben biztos kiindulópontot jelenthet. A hasábjain megjelent tudományok és cikkek a kisebbségi élet olyan kérdéseire keresik a választ, amelyek ma is megoldandó problémaként léteznek*”. Aztán Vita Sándort idézi „*Abban mindnyájan hittünk, hogy az erdélyi magyarságot belülről kell erőssé tenni ahhoz, hogy helyt tudjon állni (...) Mi azt tartottuk, hogy egyedül a belső építés az, ami megtarthat bennünket. Ez aztán oda vezetett, hogy először a szigorú önvizsgálat hívei legyünk.*”¹¹ Vagyis az eredeti elképzelések nem törtek meg.

A lap későbbi, a „*harmadik*” *Hitel* periódusában felvett alcíme (*Nemzetpolitikai szemle*) által is jelzett nemzetpolitikai jellege – a manapság már kontinentális méreteket öltött politikai adok-kapok hangulatában – egyre kényesebb és sokakban felesleges gyanakvásokat keltő tény

⁷ Venczel József: U.o.

⁸ Venczel József: A *Hitel* és a közvélemény. *Hitel* 1935/2 1.

⁹ Makkai László: Álláspont. *Hitel* 1935/2 2.

¹⁰ Szász István Tas: A közösen gondolkodó *Helikon* és *Hitel*. *Várvédő* 2012/1. 51-55; *Polisz* 2012/március 10-16.

¹¹ Hajdu Farkas Zoltán: Beszélgetések a *Hitel*ről. *Korunk* 1992/4 89-92.

lehet. Nos, a *Hitel* tartalmát elemezve ez minden bizonnyal elillanhat. Az erdélyi magyar értelmiségiek és a szellemi körhöz főleg 1940 után csatlakozó tágabb magyarországi gondolkodók, akik akkorra már maguk is megélhették a Sütő András által később definiált „önmagával határoosság” érzését, érthető módon rendelkeztek kifinomultabb veszélyérzettel. Ebben a helyzetben elkerülhetetlen volt annak felismerése, hogy szükség van egy nemzetpolitikára.

A mai áldatlan viták közepette is világos lehet az, hogy a megmaradás óhaja és ennek gyakorlati szolgálata nem nevezhető nacionalizmusnak, különösen nem egy olyan világban ahol annak sokszínűségét oly szép igyekezettel óvják, hogy még egy állatfaj eltűnése is világszerte felkapott téma.

A *Hitel* szellemi köre tehát a megmaradást akarta szolgálni, másoknak nem ártó és önkritikus, de pragmatikus gondolkodással. Ahogyan az írók a megmaradás irodalmát művelték, a tudósok a megmaradás tudományát építették. Vagyis a *Hitel* a megmaradásért folytatott erőfeszítések tudományos alapjait próbálta lerakni. A megmaradás útjait pedig a műveltség, a minőség irányába vélték felfedezni. Mint Venczel József írja: „A *Hitelt* nemzedékünk műveltség és élménybeli hiányérzete hozta létre. Célunk a hiánypótlás.”¹²

A „nagy” *Hitel* otthonául választott szülői házám végig rendelkezésükre állt és szüleim minden erejükkel erre a célra koncentráltak. Így indult közel évtizedes útjára az immáron tekintélyes, oktáv formátumú, először negyedévenként megjelenő folyóirat.

Már az első számban megjelenik Albrecht Dezső jelentős tanulmánya: *Az építő Erdély*. Ebben figyelmeztet Ortega Y. Gasset, Németh Lászlón átszűrt gondolatával arra, hogy a nemzet életében a múlt determináló erejénél nagyobb szerepe van a nemzet jövőjét elgondoló és irányító szellemnek, majd így ír: „Erdélyben nincs vezetőosztály, amely mély szociális felelősségérzettel, nagy hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését... távol és csendben az egyedül álló magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Őket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet, melynek feladata, hogy kialakítsa és irányítsa az új magyar közszellemet és szolgálja a nemzetet.”¹³ Záhony Éva úttörő *Hitel*-tanulmányában figyelmeztet: „Albrecht az új nemesség elnevezéssel új élcsapatra gondol és Németh László szóhasználatával él, melyben az értelmiség mellett ott vannak az iparosok, kereskedők, orvosok, birtokosok, gazdák.”¹⁴ Mégis, ez a mondat az, amely elég volt ahhoz, hogy a *Hitelt* egész tevékenysége során rendiséggel vádolják? Nem csupán ezzel, valamint nem csupán ezért, de a kiindulópont itt keresendő, és aztán – a cél szentesíti az eszközt – reáúdul a fasiszta jelző is, mellőzve minden logikát, és azt is, hogy a megbélyegzők ennek hazug voltáról éppen a napi történelem véres valóságában és saját tapasztalatból győződhetnek meg.

A *Hitel* történetének külön fejezete a *Vásárhelyi Találkozó* előkészítésének ideje, amikor Tamási Áron ragadja magához a kezdeményezést, hiszen a *Cselekvő erdélyi fiatalok* címen a *Brassói Lapok*ban közölt cikksorozta a tulajdonképpeni elindítója e szervezkedésnek. És itt kell idéznem Tamási fontos mondatát is a *Hitel*ről, ami megmagyarázza, hogy miért éppen ezzel a körrel szövetkezett a szervezőmunkára: „...bizonyára nem fogok csalódní

¹² Venczel József: i.m. 1.

¹³ Albrecht Dezső: *Építő Erdély*. *Hitel* 1936/1 23.

¹⁴ Záhony Éva: *Hitel*. Kolozsvár 1935-1944. Bethlen Gábor kiadó Budapest 1991. I. kötet. 30.

*abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért.*¹⁵

A találkozó kezdeményezése és megszervezésének érdeme körüli ügyeskedések utóbb egyik meghatározójává váltak a folyóirat *feledésre ítéltetésének*. De ennek okai között szerepel aztán az a valóban cselekvő és felelős magatartás, amit a *Hitel* együttgondolkodói tanúsítottak 1940-ben és a háború végén s melyet a szocializmust építő években okosabb volt elfeledni. Természetesen a *Hitellel* együtt. Itt érkezünk meg a mai napon kiemelten fontos mondanivalóhoz.

Ebben az általam „*harmadik*” *Hitelnek* nevezett¹⁶ időszakban a szellemi kör, jelentős mértékben kibővült. Az anyaországból érkezettek is csatlakoztak hozzájuk és egyben havonta megjelenő, támogatott és országos terjesztésű folyóirattá vált.

A szerkesztők közül egyesek egyéb feladatokat kapnak. Albrecht és Vita behívott országgyűlési képviselő lesz, Venczel a *Történettudományi Intézetnél* illetve az *EMGE* statisztikai osztályánál dolgozik. A lap szerkesztését Kéki Béla és Kiss Jenő végzi.

A rendelkezésre álló idő nem engedi meg az akkor begyűrt szellem részleteinek taglalását, de minthogy a *Hitel* és az *EMGE* között jelentős átfedések vannak, egy holnapi – az *EMGE* témával foglalkozó – előadásban erről valamivel többet mondhatok majd el. Mindenképpen megállapítható, hogy az addigi elveket fel nem adva, de kissé megváltozott tartalommal jelenik meg a lap. Elítélhető tartalmi törés nem észlelhető, egy-két a kor politikai hangulatát érintőlegesen idéző megjegyzéstől eltekintve, de például több közéleti személyiség kötelező szerepeltetése is gyengíti az addig ismert színvonalat. A lényegyet tekintve azonban a szellemi kör nem hazudtolja meg magát.

A Hitelek tevékeny részeseivé válnak Erdély veszedelmek közt sodródó történelmének.

Már 1940-ben és még a második Bécsi Döntés nyomán bevonuló honvédség megjelenése előtt összegyűlnek és a Teleki Ernő lakásán megszálló Teleki Pálhoz memorandumot juttatnak el Erdély magyar értelmiségének óhajaival. Ebben nem csak bizonyos fokú önállóságot kérnek az erdélyi magyar civil szerveződésnek, de az elvárható nemzetiségi politika alaptételeit is lefektetik. Ennek nyomán lett a román lakta vidékeken dolgozó közhivatalnokoknál elvárás a román nyelv ismerete és kötelező a román nyelv oktatása a magyar iskolákban, sőt választható érettségi tantárgy is. Román intézmények felállítását is kérik.¹⁷

Az ország hadbalépésével szembeni ellenvéleményükre számos adat utal.¹⁸ A deportálások idején közülük kerül ki a mentességek ügyének intézését felvállaló Vita Sándor,¹⁹ de a megszállás utáni, a zsidók elhurcolása ellen történelmi fontosságú, bátor beszédet mondó Márton Áron is a *Hitel* társaság tagja és a lap szerzője.

Az egyre vészesebb időkben aztán még jobban láthatóvá vált a *Hitel* szellemi körének valódi értékrendje.

¹⁵ Tamási Áron: A *Hitel* fiataljai. Brassói Lapok 1936. április 11.,12.

¹⁶ Szász István Tas: Beszédes hallgatás, avagy három *Hitel* és ami utána következett. *Kritérium* 2007. 40.

¹⁷ Vallasek Júlia Sajtótörténeti esszé. „Hinni és hihetni egymásba” (*Hitel*) *Kritérium* 2003. 66-67.

¹⁸ Id. Dr. Szász István birtokomban levő emlékiratának kéziratából.

¹⁹ Vita Sándor birtokomban levő gépelt emlékirásából.

Keveset beszéltek eddig arról, hogy Teleki Pál az *Erdélyi Pártot* éppen saját németellenes vonalának erősítése miatt óhajtotta létrehozni. A Hitelesek ebben is ott voltak és Teleki halála után is ebben a szellemben cselekedtek. Amint arra Vallasek Júlia török Zsuzsanna nyomán figyelmeztet, valójában az *Erdélyi Párt* politikai programja a *Hitel*-mozgalom elképzeléseinek enyhén módosított változata volt.²⁰

Aztán komoly részt vállaltak több sorsdöntő kérdés megoldásában. Az ország németek általi megszállása után a bevonuló Gestapó a politikai foglyok likvidálására készült. A Hitelesek e foglyok szabadonbocsájtásában való szerepéről maga Balogh Edgár is írt. „... Öten ültek le tárgyalni, a gróf (Teleki Béla. A szerező megj.) s az összekötő szerepét vállaló Demeter Béla mellett: Mikó Imre, aki már múltjával kiérdemelte bizalmunkat, Szász István agrármérnök, az EMGE egyik vezetője, Teleki bizalmasa, és Vita Sándor országgyűlési képviselő, a *Hitel* mérésékelt szárnyának egyik jelese, szövetkezeti ember. Az öttel szembe Demeter János, Kovács Katona Jenő mellett Jordáky Lajos és Csögör Lajos ült, virtuálisan én voltam a párba vett ötödik. Itt e körben hangzott el Teleki ajánlata és Kovács Katona Jenő válasza, s az őszinte szó nem maradt visszhangtalan.”²¹ A művelet a Gestapó orra előtt sikerült.

De a kiugrás és a fegyverszünet ügyében is – Bokor Péter szavaival élve – „*Jött a lendület Erdélyből.*”²² A negyvenek beadványa Horthyhoz a kiugrást sürgetvén és az illegális *Magyar Tanács* létrejötte nem képzelhető el nélkülük. A tanács elnöke maga Teleki Béla. A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások előkészítésében és bonyolításában is ott vannak. A Faragó féle delegáció útját előkészítők közt van Atzél Ede, a küldöttségben Teleki Béla helyét a szerinte jobb diplomata Teleki Gézának adja át.²³

A kiürítési rendelettel sem értenek egyet és éppen az EMGE segítségével – ahol számos Hiteles dolgozik – sokat tesznek ellene.

Aztán Kolozsvár nyílt várossá nyilvánításában és a minél békésebb átmenet szervezésében való tevékeny részvétel következik.

Azt is kérdezhetné a mai hallgató: mi köze van mindehhez egy folyóiratnak? Nos, éppen ezek a történések igazolják azt, hogy a valóban felelős értelmiség nem csak arra képes, hogy meddő vitákat folytasson, hogy tudását fitogtatva írásaival kápráztasson el, hanem arra is, hogy amikor a történelmi helyzet azt kívánja valóban és akár kockázatot vállalva is részese legyen a napi eseményeknek a szó szerinti küzdelmeknek.

A „*harmadik*” *Hitel* tagjai s itt elsősorban az erdélyiekre – vagyis a „*második*” *Hitel* munkatársaira – kell gondolnunk, mindezt tudták, érezték és fel is vállalták.

1944 után, az ebben érdekeltek ügyes asszisztálásával, a *Hitel* – a besározás módszere általi – feledésre lett ítélve. Sorsa nem volt hasonlítható a közismert TTT egyik csoportjéhez sem. Nem tiltották, de nem is túrték, nem támogatták, de nem is torolták meg ritka kényszerű felemlítését. Történetek igazolják, hogy a *fél*ni jó a *Tartsunk Tőle* két T-je lengte körül.

Így aztán Erdélyben az új generáció nem ismerhette meg, a régiek a sokunk által ismert kussolással viszonyultak hozzá, s az anyaország sajtótörténete teljesen elfeledte.

²⁰ Vallasek Júlia i.m. 69.

²¹ Balogh Edgár: Szolgálatban. Bukarest 1978. 337-338.

²² Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén. RTV-Minerva-Kossuth Budapest 1982. 202.

²³ Id. dr. Szász István birtokomban levő emlékiratainak kéziratából.

A *Hitel* által megoldásra felmutatott gondok azonban, hatványozott mértékben és új színekkel gazdagodva tovább éltek. A *Hitel* által javasolt megoldások szükségessége nem volt kétséges, ugyanakkor nem volt lehetséges sem.

Éltető teljesítmények formájában, mégis ott lappangott az értékteremtő erdélyi magyar értelmiség hétköznapijaiban. Az eszmét és a célt nem emlegetve, de a cselekvést fel nem adva. Mert bár a Hitelesek közül sokan emigráltak vagy repatriáltak illetve expatriáltak, sőt egyesek életükkel fizettek elveikért, az otthon maradtak – sőt az eltávozottak is – jelentős, nem egy esetben hatalmas munkát végeztek az ezt követő akadályokkal és veszedelmekkel telt évtizedekben. A *Hitel* „szellemét a tűz meg nem égeté”.

A *Hitel* nagy generációja a *Hitel*t nem emlegetve, arról nem is beszélve, de a múltat végképp el nem törölve, részt vett az új és ma is alkotó és küzdő erdélyi értelmiségi generáció felnevelésében, s ha nem beszélhetek, akkor munkájuk, példájuk és életmodelljük volt az, ami kisugárzásával nagyszerű utódok sorának felnevelését segítette.

Az utolsó Hiteles, Lőrinczy László, pár hónappal ezelőtt hagyott itt minket.

De lássunk bizonyítéknak néhány a folyóirat és szellemi kör elsüllyedése után is – hosszabb-rövidebb ideig – még aktív szellemi befolyást gyakorló nevet, a közismert teljesítmények felesleges emlegetése és a teljesség igénye nélkül, csak ábécé sorrendben: Bözödi György, Debreczeni László, Domokos Pál Péter, Entz Géza, Gy. Szabó Béla, Illyés Elemér, Jancsó Elemér, Jékely Zoltán, Kéki Béla, Kiss Jenő, Kós Károly, László Gyula, Makkai László, Márton Áron, Mikó Imre, Nagy Géza, Nagy Miklós, Szabédi László, Szabó Lajos, Szabó T. Attila, Szemlér Ferenc, Szenczey László, Szervátiusz Jenő, Tamási Áron, Venczel József, Vita Sándor, Vita Zsigmond, Wass Albert.

És akkor még nem beszéltünk a közöttük levő nem kevés iskolateremtő személyiség kisugárzásáról.

1989 után volt egy biztató kísérlet, melynek nyomán 1994-ben, Bíró A. Zoltán, Horváth István, Koszta N. István és Péntek János újraindították a lapot Csíkszeredában: *Hitel, erdélyi szemle* címmel, de sajnos csak két külön és egy összevont szám jelent meg, majd megszűnt.

Ezek voltak tehát igen röviden a *Hitel* történetének állomásai, felmutatván e nagyszerű nemzedék összefogásának, együttgondolkodásának, otthoni belső vagy idegenbéli külső száműzetésben is élő alkotókészségének, nemzetszolgálatának, iskolateremtésének mintegy a vázát.

Sok hasznos kutatómunka szükségeltetik, hogy teljesítményük rejtett tárnáiból, a magyar szellem energiáira oly éhes jelenbe, felhozhassuk életet jelentő szellemi nemesfémjeiket.

Mint ennek a munkának fontosságára már gyermekként és ott közöttük rácsodálkozó érdeklődő ember, mint olyan szerencsés ki beleszületett ebbe a szellembe s azt nem csupán szülein át kapta meg, de számos élő Hiteles személyes varázsát is érezve nevelkedett, kötelességemnek éreztem a magam lehetőségei szerint hozzálátni a mentő munkához.

Emlékanyagukat először át kellett menteni a nyomorúság és a csengőfrász évein. Ezt még szüleim végezték el. Utána volt idő mikor el kellett dugni. Magyarországra történt kényszerű áttelepülésem után az írott és tárgyi emlékeket át kellett oda vinnem. Ez egymagában 15 évet vett igénybe. Ezután következett az elhelyezés megoldhatatlannak tűnő gondja, melyben az Isteni gondviselés és Makovecz Imre voltak segítségemre.

Aztán a nyugdíjas évek lehetővé tették a kutató munkát és egy tisztázó könyv megírását. Sajnos a *Hitel* monográfiáját először megíró Illyés Elemér komplett kézírata – a kiadás előtti utolsó percben bekövetkezett halála után nem sokkal – eltűnt Olaszországból. Közben azonban megszületett Záhony Éva remek tanulmánya és Vallasek Júlia esszéje, melyek nagy támaszt jelentettek. Ezt követte Boros Zoltánnak a könyvem alapján készített dokumentumfilmje, majd számos rádió, televízió és nyomtatott formában megjelenő a témát népszerűsíteni igyekvő kísérletem. A Kárpát-medence és nyugat több városában rendezett könyvbemutatókkal is próbáltam a *Hitelt* visszahozni a köztudatba. Végül 2010 decemberében felavattuk házi múzeumomat, melyben azóta számos csoportos és egyéni látogatás zajlott le, minden esetben a *Hitelről* szóló előadással is egybekötve. Az idén májusban megszervezett konferencia számomra egy több mint 38 éves munka betetőzését jelentette, de ezt is megtoldotta a deus ex machina azzal, hogy a *Magyar Örökség Díjra* benyújtott dokumentációm, teljesen véletlenül éppen ezen a napon bírálták el és a kolozsvári valamint az örökséget felvállaló budapesti *Hitel* műhelyei együtt kapták meg a megtisztelő elismerést.

Szeretném hinni, hogy a jövőben valódi helyére kerül ezeknek a nagyszerű magyaroknak az életműve és annak üzente és úgy amint azt ők is akarták, a magyar jövő szolgálatába állhat.

Ha belelapoznak, a *Hitel* számaiba látni fogják, hogy a problémák változatlanok, a gondok csak nőttek, az akadályok és akadályozók tábora úgyszintén s ártó hatásuk is folyamatos, megosztottságunk pedig minden eddiginél nagyobb veszedelmet jelent.

A *Hitel* integrálni is képes szellemére tehát nagy szükség mutatkozik.

Leányfalu 2012. június 19.

*

Bevezető az előbbi tanulmánynak a Polisz folyóiratban megjelent változatához

A 77 ÉVES HITEL EMLÉKEZETE A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉGBEN Magyar Örökség Díjat kapott az egykori kolozsvári és a hagyományát felvállaló mai budapesti HITEL folyóiratok szellemi öröksége és műhelye.

2011. május 30-án, közel fél éves szervezőmunka után, sikerült megszerveznem a 77 éves kolozsvári *Hitel* emlékkonferenciáját. A remélt támogatás elmaradása jelentős mértékben akadályozta munkámat, de mégis sikerrel járt a kísérlet.

Ebben a helyzetben nagyon fontos volt számomra Pomogáts Béla mellémállása. A kolozsvári *Hitel* (1935-1944) elfeledtetésének bonyolult történetében fordulatot jelentett, hogy a nagytekintélyű irodalomtörténész a szellemi kört és lapját az azokat megillető helyre emelte. A felületes és olykor tekintélyelvű utókor így sokkal nagyobb figyelemmel fordul a téma felé. Hasonlóképpen nagy fontossága volt annak is, hogy a múltat békévé oldani képes bölcsesség jegyében, a Korunk mai körei is magasszintű szakmaisággal és empátiával fordultak a történelmi tanulsággá aszúsodott tanulságos történetekhez. Mint ismeretes, annak idején a két

tekintélyes magyar folyóirat két ellentábort képviselt, s ez a világháború utáni „harcos ideológia” évtizedeiben a *Hitel* elfeledtetésének egyik kiváltó oka lett.

De nagyon fontos volt számomra az is, hogy az egykori kolozsvári és az immáron igen komoly múlttal rendelkező jelenlegi – budapesti – *Hitel* közös szellemi gyökereiből és közös céljaiból eredően letagadhatatlan folytonosság is közismertté és elismertté, illetve utóbbi által felvállalhatóvá legyen.

Ez a három gyökeres fontosságú változás a kolozsvári *Hitel* utóélete szempontjából, ezen a konferencián lett nyilvánvalóvá.

Az már a Gondviselés külön ajándékának tudható be, hogy a néhány hónappal ezelőtt általam benyújtott dokumentációt áttekintve, a Magyar Örökség Díjat odaítélő bizottság, éppen a két lap folytonossága jegyében s azt hangsúlyossá téve, együtt ítélte oda a magas kitüntetést a két szellemi műhelynek.

Ezzel az akkor végzett s az utóbbi több mint két évtizedben ismét felvállalt munka – mely Csoóri Sándor egy régebbi megfogalmazásával élve – az igazság megismerését próbálja biztosítani a magyar olvasók számára, nem csak a nemzet Aranykönyvébe kerül be, de esélye van, hogy a nemzet tudatában is sokkal hatékonyabban jelenjen meg. Ez pedig a magam majdnem négy évtizedes mentő munkájának is alapvető indítéka, ösztönzője és célja volt.

A kolozsvári *Hitel* és szellemisége tehát felkerült a nemzeti emlékezet tárházának abba a szobájába, ami megilleti és újraindulhat ismét azon az úton, amelyen egykor elindult és haladt s melyet látszólag sikerült olyan homályba borítani, hogy az igazság egyáltalán nem vagy csak bizonytalan és torz árnyképként volt felfedezhető.

Az egész napos konferencia kitűnő és tekintélyes előadói – húszperces előadásaikban – a *Hitel* témakör számos aspektusát vizsgálták részleteiben, de a legtöbb előadáshoz ennél sokkal kiterjedtebb tanulmány is készült. Ezeket szeretném összeszerkeszteni egy remélt kötetbe, melyet újabb pályázat nyomán jelentetnénk meg. De profi videofelvétel is készült az egynapos eseményről s ez is elérhető lesz vágás és fotóanyaggal történő kiegészítés után.

A konferenciát üdvözlő szavaimat követően Pomogáts Béla tartott megnyitó előadást, majd a *Hitel* életének és utóéletének, illetve feltámasztása körüli bábáskodásomnak történetét adtam elő, mintegy vázat szolgáltatva a további előadásokhoz, melyek aztán sorra vették a kérdéskör egyes részleteit.

*

Előadás: 2012. január 10.

Megjelent: Előadás a *Hitel* konferencián (2012. május 30.)

Polisz: (141) 2012. februári száma

Várvédő: 2012-es száma

Erdélyi Toll: 2012/4

**A KÖZÖSEN GONDOLKODÓ HELIKON ÉS HITEL,
ÁTFEDÉSEIK, SPONTÁN MUNKAMEGOSZTÁSUK,**

ÉS NÉHÁNY A MÁNAK SZÓLÓ ÜZENETEIKBŐL

A Wass Albert centenáriumi előadássorozat alkalmával beszélhettem először az irodalomtörténész elit előtt a második világháború után feledésre ítélt kolozsvári *Hitel*ről. Az előadást követő beszélgetés során hangzott el egyik jeles képviselőjüktől a megállapítás, hogy az erdélyi magyar irodalom vonatkozásában eddig túlzottan *Helikon* centrikus lett volna a szemlélet. A megállapítás igazságát érezve, de a félreérthetőséget is megérezve hangsúlyoztam, hogy esetünkben nem vagy-vagy, sőt talán nem is-is helyzetről beszélhetünk. A *Helikon* és a *Hitel*, úgy is, mint szellemi csoportosulás, úgy is, mint folyóirat, egymást egészítették ki.

Ennek a kérdésnek néhány részletével majd pedig a közös szellemet igazolandó néhány idézettel foglalkoznék az alábbiakban.

A szülőházamban szerkesztett és szüleim támogatását élvező kolozsvári *Hitel* folyóirat 1935 és 1944 közötti három korszakának egyik alapvető jellegzetessége volt, hogy egy hasonló névvel illetett szellemi csoportosulásról beszélhettünk, melynek a folyóirat csak egyik fóruma volt.

A kezdeti szinte mindet felölelő spektrum rövidesen és teljesen érthetően megoszlott és a nemzetpolitikai szemle körül csoportosult írók és költők szépíráσαι a *Helikon*ban és a *Páosztortúzb*en jelentek meg.

A *Hitel*nek három korszakáról beszélhetünk. 1935 első féléve a Makkai László és Venczel József fémjelezte – utólag – *kis Helitel*nek nevezett újságformátumú lap hat száma, majd az 1935-1940-ig megjelenő és Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József és Vita Sándor szerkesztette oktáv formátumú és negyedévente kiadott folyóirat az un. *nagy Helitel*, illetve annak szerves folytatása a magyar négy év alatt már havonta és országos terjesztésben megjelenő Kéki Béla és Kiss Jenő által szerkesztett *harmadik Helitel*, melyet önkényesen neveztem el így, mert a korszak sajátosságai miatt a *nagy Helitel*től külön választva tanulmányoztam.

A *Hitel* szellemi körének házunkban zajló napi munkájában és a sűrű együttlétek során töretlenül és folyamatos közös gondolkodásában azonban a három korszak 220 résztvevője közt a *Helikon* 55 tagjának pontosan egy harmada is aktívan jelenvolt. Vagy mint a szellemi kör tagja, vagy mint írásaival is jelentkező munkatárs. Kiemelném közülük elsősorban Kemény Jánost, Kós Károlyt és Tamási Áront, de Kiss Jenő is érdekes módon fedte át a két csoport munkáját.

Kemény János, mint együttgondolkodó, a kör legaktívabbjai közé tartozott és jelenléte állandónak volt mondható, Kós Károly a társaság nagytekintélyű szeniorjaként lehetett hangadó minden megbeszélés során, Tamási Áron pedig – elsősorban a *Vásárhelyi Találkozó* szervezése közben – amint annak idején a túlélők elmondták, szinte magához ragadta a vezetést és irányította a munkát, de a háború végével kapcsolatos cselekmények során is jelentős szerepet vállalt. Kiss Jenő, aki a *Helikon* helyettes szerkesztője volt, a *Hitel* két szerkesztőjének (Vita Sándor, Albrecht Dezső) képviselőházba történ behívása után a *Hitel*nek is segédszerkesztője lett, de annak már a kezdeteknél alapító tagjaként tartjuk számon.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a *Helikon* évi egyszer megrendezett találkozója mellett annak több tagja a folyamatos kapcsolatot éppen a *Hitel* rendszeres, - napi, heti, havi – kisebb és nagyobb – együttlétein tartotta egymással.

A *Helikon* folyóirat, az *Erdélyi Szépművéses Céh* és a Helikonisták összefüggéseiről az irodalomtörténet már szinte mindent tud.

Szubjektív, de sokatmondó bizonyítéka annak, hogy Kemény és Tamási mennyire nagy szeretetnek örvendtek a *Hitel* társaságában, miszerint őket- kettejüket nevezték csak Jánoskának és Áronkának. Ezt szüleim elbeszélése mellett több más korabeli társuk is elmondta nekem, s beszélgetéseik során is így hallottam emlegetni őket.

A *Hitel*ben munkálkodó Helikonisták névsora a következő volt:

Az első 28-ból: Hunyadi Sándor, Kemény János, Kós Károly, Makkai Sándor, Reményik Sándor, Tamási Áron, a *Helikon*hoz ezután társult 27 közül pedig: Dsida Jenő, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Kovács László, Makkai László, Szabédi László, Szemplér Ferenc, Szenczei László, Tavaszai Sándor, Vásárhelyi Z. Emil, Vita Zsigmond, Wass Albert.

Ez a két névsor a Helikonistáknak éppen egyharmadát jelenti, azonban más módon a *Hitel* csoporttal kapcsolatba kerültek még többen. Elég, ha Kacsó Sándor vagy Ligeti Ernő nevét említem, vagy a *Hitel* konkrét politikai akcióiban történt együttműködés szereplőit, mint pl. Kolozsvár nyílt várossá nyilvánításában Bánffy Miklós, a Horthy kormányzótól a fegyverszünet azonnali bejelentését követelő erdélyi negyvenek aláírói között pedig Bokor Péter dokumentumértékű könyve (*Végjáték a Duna mentén*) és Vita Sándor emlékezései alapján többen is.

A magyar négy év alatt a *Hitel* társasága kibővül és bár a kemény mag továbbra is a Szász villában találkozik, a kétszáz fős társaságnak nagyobb térre van szüksége. Az új otthonteremtésben tevékenyen részt vesz apám, és anyám – a *Hitel* háziasszonya – rendezi be az Erdélyi Kör helyiségeit. Ezután a tömegesebb találkozások itt zajlanak. A helyiség egyben az Erdélyi Pártnak is találkozóhelyévé válik. Mint ismeretes e párt szerveződését Teleki Pál támogatta és általa azt remélte (és nem is csalódott), hogy így a német orientáció elleni politikájához nyer szövetségeseket. A párt szimpatizánsai közt Hitelesek és Helikonisták egyaránt előfordultak s így együttműködésük további személyekkel és találkozási felülettel gazdagodott.

A kapcsolat legkönnyebben kimutatható gyökerei természetesen az őshelikonisták közé tartozó Makkai Sándorhoz és közben felnövekedett fiához Makkai Lászlóhoz vezetnek vissza. Előbbi a *Magunk revíziója* megírásával a *Hitel* egyik szellemi fő gyökerét alkotta meg, fia pedig az első *kis Hitel* szülőatyjának mondható s mindketten munkatársként is ott voltak és maradtak a későbbi *Hitel* mellett is, Makkai László éppenséggel, mint a negyedik legtöbbet publikáló szerző, de nyomós érvekkel járul hozzá az összetartozáshoz Tamási Áron egész tevékenysége is.

A továbbiakban ezt a véleményt szeretném igazolni néhány korabeli együttgondolkodótól, köztük a fent említett személyiségektől származó hosszabb-rövidebb idézetekkel – úgy hogy egyúttal szellemüket is közelebb hozzam az érdeklődőkhöz – s egyben törekedvén azok aktualizálására is.

Ha pedig aktualitásról beszéltem, kezdjük az idézeteket éppen az aktualitás rendkívüliségét is kiemelve egy hosszabbal. A Makkai László alapította lap első számának Makkai Sándor által írott vezércikkéből idéznék.

Makkai írásának címe *Mi lesz velünk?* És 1935. január elsején jelent meg a *kis Hítel* első számában. Ebben a kétségbeesetten éleslátó elemzésben ezeket olvashatjuk:

„Akik különböző testrészeiben az országokban szétagolt magyar nemzetnek, ugyanazzal az éjjel-nappali gonddal tépelődünk a magyarság sorsa, jövője felett, két érzés feszítő ellentétében szenvedünk és reménykedünk.

Az egyik érzésünk gyötrelmes sötét. A nagy világesemények és az emberi lelkek megfigyelése magunk körül egyformán azzal kínoznak, hogy a történelem őrlőmalmába vetett nemzetünk, az ész minden érve szerint halálra van ítélve, nincs kiútja a rettenetes felmorzsoló élek közül. Idő kérdése az egész, rövidebb vagy hosszabb időé, de az eredmény ugyanaz. Nincs segítség!

Lehetnek, akik közülünk a külső erőviszonyok mérlegelése alapján jutnak erre a sivár következtetésre és ezeknek még aránylag könnyebb azzal vigasztalniuk magukat, hogy a történelemnek mindig voltak és vannak váratlan fordulatai, amelyek megcáfolják az emberi értelem merev logikai sémáit.

De vannak olyanok is, akik mélyebbre néznek fájó szemükkel s a bajnak keserű gyökerét pillantják meg: az életcél végzetes elhomályosulását, az élet értelmébe vetett hit megrendülését. A halálosan szorongatott magyar lélek szomorú álmélkodással kérdi: mit akar az ember? Tudniillik a világ szerint győztes, uralkodó, szabadjára engedett nemzetek embere? (...)

Béke, igazság és szeretet miért váltak velünk szembe üres frázisokká, amiket már nem is nagyon hangoztatnak többé és ha még hangoztatnak Európa népei, akkor azt csak a mi kizárásunkkal ismerik el az emberközösség életének szabályozó elvéül, melynek érvénye alól ki kell rekeszteni a halálraítélteket?

Akik ilyen mélyre néznek azok nemzetük szeretetétől is mélyebben vannak áthatva és ezért gyöttrődésük is feneketlen, visszhangtalan sötétbe kiáltja jajszavait. A minden idők legjobb magyarjainak szenvedései fakadnak ebből a tragikus érzésből. És akit még soha nem ígézett meg e végzetre meredő döbbenet az nem értheti meg a legkülönb magyar szellemek bús magányát és annak szeretete nemzete iránt még nem vált olthatatlan tűzzé, mely csontjaiba rekesztve, emészti.

Pedig a mai napon ilyen fájdalmas szeretet kell ahhoz, hogy életadó reménység fakadhasson bennünk a jövő iránt. Csak ha szemtől-szembe láttuk a halált, fogunk elvetni magunkból minden könnyű optimizmust, felületes önáltatást, véletlenben való bizakodást, kézlegyintő megnyugvást a maguktól jövő külső megoldásokban. A lét és nemlét örvénye felet fordul egyedül a szemünk önmagunkba).” (...)

„ És ezért ebben a visszahajlásban a másik érzésünk ezekben a sötét napokban mégis vigasztaló, felemelő.

A keserű tapasztalatok, az ész sivár meggondolásai mögött van és megragadható egy másik valóság is, a lelki nemzet elpusztíthatatlan képe és örökkévaló értéke.

Az Európában halálraítélt magyar nemzet csakis akkor fellebbezheti meg és nyerheti meg pörét a jövőendő ítélőszéke előtt, ha ő maga hű marad azokhoz az evangéliumi igazságokhoz, melyekhez Európa hűtlen lett és ő maga képviseli azokat mind a saját belső életének vezetésében, mind mindazokkal szemben kifelé, akik létjogát kétségbe vonták, támadják és megsemmisítéssel fenyegetik.

Ez pedig azt jelenti, hogy ha a magyar nemzet mindenütt, ahol tagjai élnek a tiszta evangélium mértéke alá állítja egyéni, családi, közösségi életét, intézményit, kultúráját egyaránt: akkor olyan megdönthetetlen európai mértéket állíthat önmagában a világ elé, mely intő jel, lelkiismerethez szóló bizonyoságtétel és végre megismert és tiszta érték lesz a világ szemében is. Ezt a magasabb célú nemzetpolitikát kell képviselnie a magyarságnak, s éppen mert ez nagyon nehéz és hősies feladat, minden erejét megfeszítve nagy elszántsággal kell rálépnie az evangéliumi életútra. Ez legyen kritikájának és építésének mértéke és akkor, amilyen mértékben komolyan veszi és teszi ezt, olyan mértékben élete, jövője is lesz. A kicsi a gyöngye, a szétszaggatott csak akkor remélhet, ha a legnagyobbat, a leghősiesebbet, az egyedül egyesítőt, a nagyá tevőt van bátorsága vállalni.”

Igen kedves olvasó. Makkai látomása ma is sokatmondó látomás. Azon kívül, hogy túlélünk háromnegyed évszázadot annak gyökeres változásaival, sem kívül, sem pedig belül nem módosult a helyzet. „A világesemények és az emberi lelkek megfigyelése” ugyanarra az eredményre vezet. A „halálraítélt” érzet sem változott. Vagy, ha igen, csak rossz irányba. A „külső erőviszonyokat alakító erőket” ma még jobban átláthatjuk és hatalmuk még nyomasztóbb, befolyásuknak gyakorlásában még gátlástalanabbak. Az ébredéshez szükséges „döbbenet”, mely esetleg képes felemelni morális süllyedésünkből, ma is nélkülözhetetlen, s ehhez elegendő lehetne ha „a világ szerint győztes, uralkodó, szabadjára engedett nemzetek embere” a liberális ember és az őt vezérlő szellem céljait világosan látnánk.

És vajon Európa – közben valóban létrehozott (?) – közösségének „életét szabályozó elveket” nem nélkülünk akarják-e „elismerni”?

Ugyanakkor a „könnyű optimizmus” (mai szóval hurrá optimizmus) az önáltatás és csodavárás nem fenyeget ma még nagyobb erővel?

S végül mindezt „magasabb célú nemzetpolitikának” nevezi. Igen, nemzetpolitikának. De az elején említett másik érzés és benne a reményt keltő kiutat jelentő „evangéliumi igazság” és „evangéliumi értékek” szerinti élet nem jelenti-e az azóta még fontosabbá vált racionalitást, mértéktartást, más szóval a fogyasztói társadalom csábításait is kiküszöbölő életformát? Természetesen a mélyülő morális válságból való kiútkeresés mellett s azzal elválaszthatatlan egységben.

Ez a magasabb célú nemzetpolitika olyan, amely igencsak nehezen egyeztethető össze bármiféle pártpolitikákkal, legyen szó hatalmon levő, vagy arra váró pártokról.

Amikor viszont arról beszél, hogy a kicsinek, a gyöngének, a szétszaggatottnak a nagyá tevőt kell bátran felvállalnia, nem esztelenségekre, hanem a szellem, a lélek, a hit, a munka és a teljesítmény terén elvárható „nagyásra” gondol.

A gondolat ma annyit vitatott értelmezése dolgában éppen egy másik a *Helikont* és a *Hitel*t összekapcsoló személyiség, Tamási Áron szavaira figyelmeztetnék a *Cselekvő erdélyi ifjúság* című nagyfontosságú öt részes cikksorozatának a *Hitel* fiataljairól írott cikkéből, annak záró sorait idézve (...) „*Pedig bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudását én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.*

Igen – »merjünk nagyok lenni«.”

Világos, hogy Tamási itt milyen „nagyásra” gondol.

A *Hitel* és *Helikon* körén kívülről is kaphatunk támpontot annak megértéshez, hogy Makkai és követői a nagyságnak milyen útjaira céloztak akkor. Itt Németh László segítségére

gondolok, aki mindkét csoportosulást jól ismerte. Ő is leírta, hogy a magyarság megmaradásának remélt útja egy egész Európát megmenteni képes cselekvés irányában keresendő.

De, hogy Makkai „*evangéliumi*” útmutatása nem egy pusztán transzcendensnek hihető reménységösvény s mennyire nem képzelgés, azt éppen a lap ugyanebben és következő számában megjelent Szenczei László írás magyarázza el, amikor a *Metafizikus és szociológus* című eszmefuttatásában ezeket írja:

(...) „Az emberi lényt kettősség emészti, mert lényegének egyik felével gazdasági és társadalmi, másik felével pedig misztikus és egyéni (...) a gazdasági és társadalmi kétségtelenül aléptítmény, s a misztikus és egyéni pedig feléptítmény, de ez nem jelentheti azt, hogy komoly értékviták merülhessenek fel közöttük”. Szenczei a két oldalt egyenlő fontosságúnak mondja, majd így folytatja: „Az igazi létező nem ők, hanem a belső ellentétektől szaggatott egységes emberi egyén és egyének.” (...) „Szembetűnő, hogy a mindenkor adott gazdasági társadalmi és misztikus-egyéni viszonyok egymásnak mennyire kerékkötői.” (...) Szerinte a tiszta gazdasági észervekre építő társadalmak tagadják a lelki egyéniséget és kényszerzubonyba kötik. Később ezt mondja „A természet nem ismer politikai viszonyokat” A paleolit ember rendezetlen gazdasági viszonyai között még nem lehetett transzcendens, de a neolit már igen s egy idő után az egész megfordul, és a transzcendens köti gúzsba a racionálist. Szerinte korunkban a monista gondolkodás, hol ezt, hol azt a végletet súrolja, aztán így ír: „A metafizikus alárendeli a gazdasági-társadalmat a misztikának, a szociológus megtagad minden transzcendenst.” Pedig „minél tárgyilagosabb rendszerbe foglaljuk azt, ami az emberiség gazdasági-társadalmi részéhez tartozik, annál határtalanabb lesz az ember transzcendens szabadsága.”

A relativitáselmélet hatásait boncolgatva arra a következtetésre jut, hogy: „A világ abszolút tárgyilagossága megingott és visszakanyarodott a metafizika felé. Ámde ez az új indeterminizmus ill. relativitás tökéletesen feloldja magában az előző determinista és objektív szellem gyakorlati részét, s amit felold magában azt végképen szentesíti is. (...) Az elméletben megerősödik egy bizonyos metafizikus idealizmus, míg a gyakorlatban megerősödik a szorosan vett materializmus.”

Végül ezt mondja: „Ha az emberi akarat, technika és tudomány egyszerre olyan objektív rendszerbe kényszerítette az emberiség gazdaságtársadalmi anarchiáját, hogy egyéni szeszély, érzelmesség, hagyomány és szellemi merevség abból egyszersemindenkorra kiküszöböltessék, az isteni és emberi erkölcs olyan döntő csatát nyert, amilyent csak keveset ismer a genézis.”

Makkai „*evangéliumi*” létről szóló üzenete valami ilyent is jelenthet manapság.

Nem mellékes itt idéznem a *Hitelt* alapító Makkai Lászlónak, a *Helikon* későbbi tagjának szavait a *Hitel* álláspontjáról, melyet a lap második számába jelentetett meg 1935. január 15-én.

Az Álláspont című írás alcíme: *Bevezetés a Hitel világnézeti cikkeihez*. A szerző így ír: „Bevallom, hogy amikor »világnézeti« cikkem megírására gondoltam, szorongás fogott el: Vajon meg lehet-e birkózni a világnézet szó összes visszhangjával, melyeket kiejtése ma

felver; vajon nem mosolyogtatja e meg vagy nem bosszantja-e fel a világnézeti vesszőfutásokban kifáradt embereket? (...) ízléses ember a mai konjunktúrában, ha van világnézete, belül hordja, nehogy összetévesszék az »eszmék« vigéceivel.” (Tagadhatatlan aktualitású szavak)

(...) eklekticizmust akarunk, de nemes gyűjtőszenvédélyből indulót s nem a vakon hódoló epigonokét.

Kérdéseink négy egymásbahelyezkedő közösség, négy koncentrikus kör problémái. Európai emberiség eszméi, közép-európai gátlások és lehetőségek, magyar hagyományok és kötelességek, erdélyi valóságok (...)

A négy közösség hagyományai közt minden megvan, amiből egyéniségünk és a kor hozzáadásával új világot teremthetünk. (...) nem a megvolt vagy meglevő valóságok követésére szólítjuk fel a mieinket. Európa története céltalan kalandokkal és gaztettekkel van tele. Közép-Európa soha sem vált valósággá, a magyarság nem fejtette ki soha képességeit, Erdély és erdélyiség nemesebb értelemben mindig csak jámbor óhaj maradt.

(...)Erdély az a föld s környezet, amelyben ki kell alakítanunk az új embert.(...) Nem kell már veszekedni: melyik volt előbb a tyúk vagy a tojás, a szellem vagy az anyag, hanem gazdasági szervezetet kell teremtenünk, hogy szellemileg élhessünk.

(...) többet igénylünk a tudományosság mindennapi jelentőségénél. Tudósok kellene, de új egyetemes érdeklődésű tudósok, akik a lényegyet keresik s nem csupán a gondolat logikai hibátlanságában lelik gyönyörűségüket, hanem magatartásbeli nemességét tekintik irányadónak. Ide kapcsolódik vallásosságunk. A metafizikai kiélésnek minden formáját el lehet ismerni, egyedül egyet nem tudhatunk építőnek: ha a butaság menekül a misztikába. Aztán Babitsot idézi: „Hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűséges szolgája annak a valaminek, amit el nem ér.”

A két szellemi csoport nyitottságában is hasonlatos volt egymáshoz és azonos céljaik is összefonták őket. Ha valakinek efelől kétsége lenne, semmi sem igazolja jobban ezt az állítást, mint a vészterhes időkben történt kiútkereső és a tragikus napok eseményeibe történő sok esetben együttes beavatkozásaik, illetve az ilyen felelős értelmiségi magatartást tanúsító személyek örvendetes és tagadhatatlanul hasznos és logikus kétlakisága a két társaságban.

A fentiekben a *Hitel* és a *Helikon* négy közös szerzőjétől idéztem gondolatokat – néhány más idézettel megtoldva – s próbáltam azokat olykor a mába is áttemelni. Ők a két társaságnak nem csupán tagjai, de olykor meghatározó alakjai voltak és személyükben egyszerre lehettek „*Helikonisták*” és „*Hitelesek*”. Azzal, hogy a két összetartozó és egymást sok szempontból átfedő csoportosulás e jeles alakjainak gondolataiból is beemeltem a dolgozat oldalaira néhányat, egyszerre szerettem volna közelebb hozni az olvasót mindkettőhöz, ezzel is segítve összetartozásuk megértését.

IRODALOM

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szócikke, Kriterion 1991.

Beszédes hallgatás, Kriterion, 2007. Szász István Tas

Hitel, Bethlen Gábor Kiadó 1991. Záhony Éva

Végjáték a Duna mentén, RTL Minerva Kossuth. 1982. Bokor Péter

Hitel 1935/1, *Mi lesz velünk*. Makkai Sándor

Hitel 1935. 1 és 2. *Metafizikus és szociológus I-II*. Szenczei László:

Hitel 1935. 2. *Álláspont*. Makkai László

Brassói Lapok 1936. április *Cselekvő erdélyi ifjúság*. Tamási Áron:

Leányfalu, 2012. január 10.

*

Felterjesztés: 2012. február 5.

FELTERJESZTÉS MAGYAR ÖRÖKSÉG DÍJRA

Tisztelt Bírálóbizottság!

Nehéz feladatra vállalkozom akkor, amikor az 1935-1944 között Kolozsváron kiadott *HITEL* című nemzetpolitikai szemlét akarom figyelmükbe ajánlani.

Teszem ezt azért is, mert a folyóirat sajtótörténetileg három korszaka alatt mintegy 220 erdélyi és utóbb anyaországi jeles író, költő és tudós volt résztvevője az annak szellemében gondolkodó és azt részben írásaival támogató körnek. Ez a jelzett korszak erdélyi történelmének valamennyi szellemi irányzata közül a legnagyobb hatású, a legtöbb napi-gyakorlati (történelmi) lépést magának tudható tömörülés volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy közülük eddig 17-en kaptak Magyar Örökség díjat.

Hogy miért nehéz a feladat, most megpróbálom felvázolni. Már indulásakor – befogadó szelleme ellenére – az akkori baloldal, a maira kísértetiesen emlékeztető eszközökkel támadta a lapot és holdudvarát. Bár súlyos történelmi időkben – éppen a *Hitel*nek köszönhetően – példás együttműködés alakult ki a jobb és baloldali Erdélyért aggódó magyarok között, a hatalomváltást követően, részben az előző vádak nehéz visszavonhatósága, részben a nem csekély politikai (történelmi) érdem kisajátításának szándéka miatt, a lapot feledésre ítélték. Nem annyira a három T-ből ismert tiltással, hanem inkább egy másik T vel. Tanácsos volt nem sokat emlegetni s a „félni jó” lengte körül.

Így aztán kiszorult az erdélyi múltismeret tárházából s méginkább az anyaországeből. Felnőtt egy generáció, amelyik a korszakról alkotott ismereteibe nem építette be és az így keletkezett fehér foltokat is sikerült ügyesen besatírozni, saját színekkel.

Ezért van a megérdemelt elismerésen túlmenő fontossága annak, hogy egy ilyen magas kitüntetéssel hívjuk fel a figyelmet a szellemi körre, a lapra és annak szellemére.

Nem tudom, hogy mekkora terjedelemben illik ecsetelni egy jelölt történetét és érdemeit, ezért megpróbállok rövid lenni, de igyekszem elegendő melléklettel kiegészíteni az anyagot, hogy azok, akiket ez érdekel és idejük is megengedi, jobban is elmélyülhessenek a témában. Nem érdektelen.

A folyóiratnak és holdudvarának érdemeit méltatni, szellemét megismertetni nem egyszerűen a kegyelet, az elégtétel szolgáltatás, a megemlékezés kényszere készlet, hanem az a tény, hogy amennyiben visszakerül szellemi vérkeringésünkbe, igen nagy hasznot jelentene mai politikai és szellemi elitünk még pontosabb eligazításában, az összmagyarság érdekeinek felismerése és a megmaradás lehetséges útjaink kimunkálás során.

A feladatot azért én vállaltam fel, mert a lapot szüleim támogatásával, szülőházunkban adták ki és még megszűnte után is annak szellemében nevelkedtem s ottmaradt tagjainak szellemi kisugárzása határozta meg egész életemet. Ezért immáron 38 éve munkálkodok a megőrzés, utóbb az átmentés, majd a feldolgozás, közzététel és gyakorlati megismertetés szép célja érdekében. Az áttörést a hallgatás falán az anyaországban az ismeretlenség, Erdélyben az elhallgatást elkövetők utódainak érthető gyanakvó elzárkózása nehezítette. Mára azonban már siker koronázta erőfeszítéseimet. A kutatásaim nyomán a Kriterionnál 2007-ben megjelent könyvet (Beszédes hallgatás) számos folyóirat mellett még a Román Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Füzetei is méltattak, több tanulmányom jelent meg a lapról és ezzel kapcsolatos témákról hazai és erdélyi folyóiratokban. Azóta a Kárpát-medencében mintegy két tucat könyv és filmbemutatón népszerűsítettem a folyóiratot és szellemiségét, 2010 decemberében pedig Makovecz Imre baráti támogatásával, az e célt szolgáló felépített leányalul házamban, berendeztem a 38 éves munka eredményeként létrejött kis házi múzeumot, melyet Szócs Géza államtitkár nyitott meg. Azóta számos csoport és egyén, honismereti tábor, diákcsoport, doktoranduszok, papok, tanárok, értelmiségiek jártak itt és hallgatták meg előadásaimat a sok tanulsággal járó témáról.

De mi is volt a lap rövid története?

*

**Ide az előbb már olvasható:
A HITEL SZÜLETÉSE, CÉLJAI ÉS SORSA
című írást mellékeltem, majd az alábbi esszé következett:**

Esszé: 2012. március 12.

Megjelent: Hitel, 2012. augusztus

Hitel. Egy szolgáló nemzedék üzenetei 2018.

**ÖNISMERETTEL A MEGMARADÁSÉRT
Gondolatok a 77 éves kolozsvári Hitelt olvasván**

Az 1935 és 1944 között Kolozsváron megjelent nemzetpolitikai szemle a *Hitel* szellemi főgyökere a Széchenyi és Makkai önismeretre, magunk revíziójára intó gondolataiból táplálkozik. Ugyanakkor számos tanulmányában – Németh László szellemiségét hordozva – a helyzet sugallta kicsinységgel szemben, a nagyságra és a minőségre való törekvést jelöli ki feladatul.

A két különböző kort képviselő s mégis egy irányba mutató *iránytű ember* szellemét tehát Németh László homloka mögé vetítve is megvizsgálták. Ő, mint a lap első szerkesztőinek egyik fő tanácsadója figyelmeztetett arra, hogy egyre inkább valósággá válik egy komor alternatíva: „*meghalni vagy kovász-népnek lenni.*” Ezzel egyben természetesen ez utóbbi mellett tette le voksát ő és a reá hallgatni kész *Hitel* is. Németh László máshol ezt még célzottabban fogalmazza meg, s azt mondja, hogy a magyarság csak Európa megmentésének célját követve maradhat meg biztosan. Tehát szerinte a magyarság európai hivatása egyben

életmegtartó eleme is. A magyar nemzetnek pedig kultúrmagyarsága vagyis minőségében felfokozott állapota által lehet elvitathatatlan szerepe a térségben és Európában egyaránt. És ebben nem kis szerepe van az értelmiség nevelésnek valamint a középosztályosodásnak, annak a folyamatnak, amelyik, – hogy érzékletes próbáljak lenni – ha támogatják, úgy történik, mint a vizek jégpáncéljának vastagodása. Alulról.

Ha ezt a néhány rövid gondolatot befogadtuk, azonnal jelen időre és Erdély mellett az anyaország felé is fordul az elme.

Az elkezdett gondolatot megszakítva, de a címtől (megmaradás) nem elszakadva meg kell jegyeznünk, hogy a Trianon utáni erdélyi magyarság virtuális kisebbsége már régebben ténylegessé lett. A nemsokára évszázadossá váló – és minden takargatás és tagadás ellenére – rendszertől, korszaktól, s mára már az úgynevezett „*európaiságtól*” függetlenül is piros-sárga-kék fonalként végighúzódozó homogenizációs téboly ezt történelmi lépésekkel fokozta máig. Úgy amint a legutóbbi népszámlálás adatai megrázóan tükrözik is.

Minden tudományoskodó felmérés, minden magyarázkodás és diplomatikusan ügyeskedő szöveg felesleges. Elég annyit felírni egy papírlapra, hogy hány magyar élt a mai Románia területén az első világháborút követő évben és hányan voltak 1990-ben és ugyanezt megtenni a románokra vetítve is. Külön érdekesség, ha ezt felvázoljuk csak a Magyarországtól elcsatolt területek vonatkozásában. Azért írok 1990-et, mert ezután más jellegű demográfiai mozgások hamisítják a képet. Minthogy ebből annak kell kiderülnie, hogy a két népesség szaporodása százalékosan jelentősen eltér – hiszen a magyarok nem szaporodtak –, feltehetjük a kérdést: azonos körülmények, az állítólag Európában a „*legjobban*” megoldott nemzetiségi politika mellett, hogyan lehetséges ez az eltérés? A többi felesleges mellébeszélés. Lehet ezt színeznni ezzel-azzal, főleg a román gyermekvállalás történelmileg ismert fölényével, de a XX. században fokozatosan záródott az olló a két nép – egyéb körülményektől független – demográfiai *teljesítménye* terén. Mára már a természetes fogyás megjelent az otthon maradt románok esetében is.

Közbevetőleg ennyit az erdélyi megmaradás – vétkesen rideg tömörséggel – demográfiai nevezett vonatkozásairól.

És most vissza az alapgondolathoz mely, mint arra már céloztam, nem sajátosan erdélyi kérdés. Vagyis a *Hitel* gondolatisága az anyaország számára is jól használható iránymutatót jelent.

Amennyiben az erdélyi magyarságnak virtuális és tényleges kisebbségként, gazdasági hátrányokkal küzdve, kulturális elszigeteltségben stb. beszorítva kellett és kell építenie a megmaradást szolgáló önismeretét, ugyanolyan európai körülmények között szorong az anyaország magyarsága s továbbmenve az összmagyarság is.

Mi több, akkor, amikor az anyaország szorongatott helyzetét semmibe véve, pusztán hatalmi érdekből, a létszámánál sokkal nagyobb gazdasági erővel és jelentős külső támogatottsággal rendelkező balliberális és komprádor szellemű kisebbség, egy többséget utánzó hamis önbizalommal, belülről és *kiküldött beküldőkön* keresztül kívülről is, tehát két oldalról támad, ez az állapot tovább fokozódik.

Az eddig hiányzó nemzetstratégia – imígyen kényszerű és gyorstalpaló módszerekkel épülő és működtetett – jelenléte azonban már érzékelhető. Örömeinkre felbukkannak a nagyot vállalás, az európai feladatokra való kitekintés elemei is.

Vajon mondhatjuk-e, hogy körvonalazódik egy harmadik Magyarország?

Nem meglepő, hogy az ellenfelek kórusa nevetségessé tenné, máskor veszedelmesnek tünteti fel, sőt éppenséggel önpusztítónak.

Ebben a helyzetben a feladat lehetetlennek tűnhet. Ugyanakkor azonban elkerülhetetlen is. Legalábbis, ha az elején felvázolt gondolatokat, mint iránytűt, elfogadjuk.

Amiről ebben a roppant nehéz helyzetben kevesebbet beszélünk, az éppen a *Hitel* alapvető irányelveinek legfontosabbika: az önismeret, a magunk revíziója, a minőség, mint célkitűzés, tehát Széchenyi, Makkai, Németh László útmutatásainak tudomásulvétele a politika aktorai által.

Nehéz feladat. A saját hibák felismerését saját hibák akadályozzák. Ha az erre való képtelenséget és ódzkodást egy erre mégis alkalmas szűk politikai elit megpróbálja áttörni, annak itt belül belpolitikai, kívül pedig európai ellenszéllel kell megküzdenie, s aligha tudja elkerülni a diktatórikus billog reásütését.

A Széchenyi által hangsúlyozott magyar önismeret, a magyarság képességeinek és lehetőségeinek ismerete, a Makkai féle önrevízió és a Németh László által javasolt minőségközpontúság egymást kiegészítő feladatsora lehet az egyetlen eszköz arra, hogy megtaláljuk a helyes utat. Ezért nevezem őket *iránytű embereknek*, ezért lehettek ők már 77 évvel ezelőtt a *Hitel* kiváló vezéregyéniségei számára is meghatározó gondolkodók.

Mára ez a helyzetünk csak romlott, s mint jeleztem az egész Kárpát-medence magyarságát érintővé szélesedett. A megoldást is közösen kell keresnünk.

A *Hitel* régi oldalait forgatva s az általuk felmutatott nagyok műveit nap, mint nap olvasgatva könnyebben nyerhetjük el a megmaradás reménységének vigaszát.

De vajon a politikai elit pártháborúra is kényszerített tagjaiból hányan képesek erre? Hányan jutottak el erre a felismerésre, melynek, Istennek hála legfelső szinten észlelhetjük jeleit?

És az ezen egyedüli irányt támogató hazai közeg képes-e kitartani egy egyelőre csak időnyerést ígérő küzdelem mellett? Ezért is meg kell tenni mindent. Eme gondolatok közérthető *fordításának* mindenhova el kell jutnia.

Széchenyi ezt mondta: „*A sötét jövőendő kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozik bíborszínű távlatban, ha a Magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen (...) minden lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában, a csinosodó nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret.*” E téren ismeretes hiányosságaink és e hiányosságaink legyőzésére tett elégtelen erőfeszítéseink lehetnének a „*magunk revíziójának*” legelső felismerései. A *Hitel* iránytű emberei itt találkoznak.

Széchenyi idézetében már ott van az önismeretre buzdítás és Makkai magunk revíziójának nyilvánvaló szükségessége, valamint Németh László figyelmeztetése is a minőségre.

Hinni kellene, tenni kellene.

Mindez azonban türelmet és áldozatvállalást igényel. Ha viszont elkezdjük önrevízióinkat, hamar rájöhethetünk, hogy e téren végezték bennünk a leghatalmasabb pusztítást.

Igen, ama négy és ama két évtized.

De elveszejthet-e minket egy emberöltő mérgezett szele?

És ezen a ponton – mint megannyiszor – megjelenik ismét a hit, mint nélkülözhetetlen életerő, reménységforrás, kapaszkodó, a sokak számára is leghatalmasabb iránytű. Éppen az, melytől Európa többi részét követően minket is meg akarnak fosztani.

A megtartó feladat szinte kínálja magát.

Leányfalu, 2012. március 12.

*

Emlékező és emlékeztető esszé: 2012. március 12.

**A TRIANON UTÁNI ERDÉLYI INTELLIGENCIA
HARMINCAS ÉVEK BELI ÚTKERESÉSE
ÉS ANNAK MÁNAK SZÓLÓ TANULSÁGAI**

Útkeresésünket a folytonos újrakezdés jellemzi. Generációk erőfeszítései tűnnek el, mert idejükből, erejükből, lehetőségeikből csak fél sikerre tellett vagy lehet ennél valamivel többre, de nem kaptak elismerést. Minden eredmény eltűnik s kezdődhet, az egész előről. Ami megmarad az pusztán annyi, hogy esetleg egy útirányt kipipálnak. Olykor talán éppen a legjobbat. Arra már nem megyünk!

Ennek jegyében olvasgatom az errefelé méltánytalanul alig ismert Venczel József sorait, a hasonló sorsú egykori kolozsvári *Hitel* 1935. márciusi számában. Címe: *Az új intelligencia útja*.

Ha a *Hitel* generációjának alapvető gondja volt a „népvezető értelmiség” minőség és szándékbeli hiánya s egyáltalán a műveltség korabeli alacsony színvonala, akkor ezt elmondhatjuk ma is. Együtt, – elszakított és anyaországi magyarok.

Akkor, ott, másfél évtized után, felnőtt egy új generáció, mely eljutott a feladat felismeréséig. Tehát ennyi idő kellett hozzá. Trianont követően ugyanis, a népvezetés megoldatlan feladatával, intézményi háttér nélkül, egy a balkáni-bizánci világra felkészületlen régi értelmiséggel és az államnyelv ismeretének hiányában állt ott Erdély magyarsága.

De mi a helyzet ma, itt az anyaországban?

Két évtized elteltével sem mondhatjuk el, hogy egy nemzeti értékrendet képviselő erős és népvezetésre alkalmas, arra elszánt és támogatott értelmiségünk lenne. Vannak személyek, vannak intézmények, születnek törvények és észlelhetők fel-fellobbanó szándékok. Hiányzik azonban az erő, az elszántság, a nemzeti elkötelezettség szükséges túlsúlya, a feladat fontosságához méltó támogatottság. És mindez nem csupán felülről lefelé érvényes, de lentől felfelé mutató irányban is. Az intézményes háttér átalakítása sem tart ott ahol kellene. Elég, ha az oktatási intézmények szellemére figyelmeztetek. Az egymást váltó kurzusoknak az értelmiségi gondolkodásra gyakorolt hatásátlagát megvonva, messze nem nevezhető nemzetinek. Az oktatók inkább a neoliberális világ – most éppen lázongó – hívei, vagy csendes, szinte magukat szégyellő nemzetiek. Természetesen tudom, hogy számos figyelemreméltó kivétel is felsorolható.

Nem tisztem itt most vitát nyitni a demokrácia játékszabályairól, az egyes oktatók szabadságáról. Ezeket magam is elismerem. Csakhogy, amint Trianon után az elszakítottak élet-halál kérdéseivel szembesültek, úgy igaz ez ma az egész magyarságra s a megmaradás imperatívusza arra kényszerít, hogy ennek megoldására törekedjünk. Annak útjai pedig

semmi esetre sem vezetnek az önmegvalósítás istenítésének elvétől vezérelve, a közösséget csak az érvényesülés tengerének tekintő neoliberális irányba.

Az elszakított területeken mindez ma fokozott mértékben igaz, csak más-más hangsúlyokkal.

Térjünk hát vissza Venczel Józsefhez s lássuk miként gondolkodott ott és akkor, abban a helyzetben a népvezetés feladatához nélkülözhetetlen értelmiség gondjáról.

- Mint a *Nép és intelligencia* című fejezetben írja, az erdélyi társadalom a Trianon utáni másfél évtizedben kétrétegűvé fogyott. A „*nép*” és az „*intelligencia*” párosára egyszerűsödött a kép. Amint mondja, a társadalmi megosztottság több sallangjáról le kellett mondani.

Máris megpróbálok napjainkra gondolni. Erdélyi és magyarországi viszonylatban is.

Akkor a román földreform számolta fel az arisztokráciát a nagybirtokos gentry réteget, az államvezetésből való kimaradás pedig a bürokráciát törölte le a palettáról. A szabadfoglalkozásúak, a nevelők és a papok maradtak meg középosztályként. A felette keletkezett vákuum aztán *felszippantotta* őket, mint legfelső osztályt vagy réteget és „*intelligencia*” néven foglalták el új helyüket. A „*nép*” akkori fogalomkörébe a földművesek, iparosok, kereskedők, munkások kerültek.

Közel egy évszázad múltán mindez lényegesen megváltozott. Nem az elméleti besorolás módszertana, hanem az élet avatkozott be. Mára a „*nép*” és az „*intelligencia*” helyett a leszakadtakról, a jó esetben belőlük bővülő középosztályról és egy főleg gazdasági (és ezzel összefonódó politikai) elitéről hallunk. Az első a globalizáció óhajtott terméke és szándéka szerint a fizikai megélhetés határán és a szellemi megélhetés elvárható határa alatt létező tömeget jelentené. A kor világiránya a középréteget – saját érdekeiket is keresztezve – nem szeretné alulról túlságosan táplálni, vagyis a felzárkózás útján gyarapítani. A tömegben *hajózó* globalizációs elit pedig egy egészen keskeny réteget jelent. Hol van itt az intelligencia helye? Természetesen valahol el kell helyezni, mert a profittermeléshez és a fogyasztáshoz is nélkülözhetetlen. Jelek szerint a megtűrt és minél keskenyebb középosztályt ennek kell alkotnia, de elsősorban, mint technikai és nem, mint humán szellemi csoport. A szellem erősödése a veszélyes kritikai álláspontnak, a felismerés képességének fokozódásával jár. Lehet az ilyeneket megvásárolni, gazdaságilag vagy más eszközökkel magukhoz láncolni, de óhatatlanul bukkanhat fel közöttük a felismerő képességgel bírók sora.

Az intelligenciának tehát – szándékaik szerint – a középosztály minél vékonyabb rétegének kellene lennie. Éppen csak amennyi a profitszerzéshez a működőképességéhez, az innovációhoz, a gépezet kiszolgálásához szükséges.

A *felsőbb szándék* a tömeg szellemi elsilányítására (ezt ma lebutításnak nevezik) és az intelligencia önmegtartó és önkiszélesítő igénye, eredendő módon ellentétben állnak egymással. Az intelligencia – már csak a nagy számok törvénye szerint is – alulról táplálkozhat csupán, az onnan *felszabaduló* tehetségekből. Nem véletlenül írok felszabadulót, hiszen önkéntelenül is eszembe jut, hogy mennyire hasonló ez a rabszolgartató társadalom osztályok közötti ozmózisához. A tudás és a tehetség és egyéb erények vagy éppenséggel a szerencse útján ott is volt egy kiskapu a rabszolga felszabadulása felé. Ez is egyfajta középosztályosodás lehetett.

Az Erdélyben annak idején észlelt és lelkiismereti okokra is visszavezethető, tehát tudatos szolidaritás az akkori maradék két réteg között mára másként működik. Alulról- a felzárkózás (szabaddá válás) igyekezete, felülről- a saját réteg erősödése szükségességének felismerése és génye táplálja.

Ezeket a folyamatokat a legkülönbélebb egyéb érdekek színezik, de egészében véve az Unióba lépett honi és erdélyi magyar társadalom, hasonló változásokon megy keresztül. Erdélyben ezt még az etnikai homogenizáció leküzdhetetlen szándékának nyomása teszi mássá.

A „*nép*” és az egykori „*intelligencia*”, illetve a ma egészen mást jelentő nép és az intelligenciát is magába foglaló középosztály mellérendeltsége akkor és most is fennáll és fennáll. Ott akkor elsősorban etnikai és természetesen az ettől elválaszthatatlan gazdasági okokból, itt és ma egy a nemzeti lét szellemének pusztító elsivárosodása elleni szellemi-gazdasági küzdelmet igénylő helyzet miatt, ami mára a határon túl is egyre aktuálisabb. Akkor, mint vizontszolgálat, mint a magasabbrendűségének felelősségéből fokadóan a vezetés feladatát elfogadó magatartás, ma főleg, mint az önkiteljesítés közösségi támogatás nélkül megvalósíthatatlan útja.

Itt és most a középosztály erősítésére kidolgozott kormányprogram kezd működni. Ennek eredményessége, eszköztárának bősége, alkalmazásának kormányfüggő időtartama nem tudható, csak becsülhető. Minden esetre az európai és világtrend ellenében működtetni próbált kísérletről van szó.

Akkor Venczel József értelmezésében a középosztály mást jelentett és a „*nép*” esetében az öntudat hiányáról, az életátértékelés szükségességéről beszélt. Ezt nemzedékváltásnyi feladatnak vélte.

Ma a negyven év főleg lelki és egyoldalú szellemi leépítő munkája és a húsz esztendő lelki és szellemi pusztítása után, a globalizációs alpanyaggá silányosodás küszöbén, szintén nemzedékváltásnyi időre van szükség egy igazi változáshoz.

- A második fejezet a: *Nemzedékek kötelessége* címet viseli.

Már az első mondat így szól: „*Az erdélyi magyarságnak jól megfontolt, minden részletre kiterjedő kultúr- és gazdaságpolitikára van szüksége.*” Aztán magától értetődően jelzi, hogy mindkettőnek intézményes háttér is kell. Szolgáló intézményeknek kell az irányító és irányított néprétegeket összekapcsolni.

Mit mondhatnék? Bár a rétegzettség ma másként mutat, a feladat mit sem változott.

Már akkor is hiányolta a szerző a „*nép*” és az „*intelligencia*” szintézisét olyan értelemben, hogy ez utóbbi kötelességszerűen álljon a népvezetés szolgálatába úgy a kultúra, mint a gazdaság terén és intézményesen.

Vajon ma ott, az intézményes háttér hol tart? Hiszen a háborút követően éppen saját *érdekvédelmünket* rendelték ki a párt szavával, az érdekeinket védő intézmények felszámolására s a *Magyar Népi Szövetség* ezt – ahol tudta – meg is tette. Lásd például az akkor már több mint száz esztendő Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület ármányos felszámolását.

És vajon az anyaországban, ahol van intézményes háttér, az abban munkálkodó „*intelligencia*” mennyire ismeri a szót, hogy: népszolgálat? A ma még aktív idősebb generáció – tisztelet a kivételnek – már más nevelést kapott, a fiatalabbja pedig még nem

kapta meg ezt a neveltetést. Nem kaphatta meg, mert ez generációs időt igényel, és mert a váltakozó kormányok váltakozó hozzáállása, a létező kezdeményezéseket is lefejezte. Ezt oktatni nem képes oktatóknak kellene erre tanítani újabb korosztályokat.

Akkor és ott a húszévesekben reménykedett a szerző és fel is vázolta az ezzel kapcsolatos feladatokat.

Ímígyen:

1. pontosan körülírni társadalmi szemléletüket,
2. kidolgozni a kultúr és gazdasági népszerűsítés programját,
3. szervezett erővel felkészülni az előző nemzedékekkel való együttműködésre, illetve azok leváltására.

Itt és most, szintén reménykedhetnénk ezekben a fiatalokban s számukra is valami hasonló utat jelölhetnénk ki, de miközben tudásban és képességekben erre alkalmas fiatalokkal rendelkezünk, ők nem rendelkeznek a szolgálatra képessé tevő nemzettudattal. A neoliberális nevelés és a hazai valamint világkörnyezet, az egyén érvényesülését a közösség elé helyezi – nemcsak szóban, hanem minden szándékában, tettében, hatásában.

Bár vannak biztató példák, de a feladat sikeréhez szükséges tudatosan áldozatot is vállaló és türelmes sokaság, a verbalitáson túl sehol sem látható.

- A harmadik fejezet *az értelmiség neveléséről* szól.

Venczel József a népneveléssel egyforma fontosságúnak tartja. A nép öntudatra ébresztése és a céltudatos értelmiség nevelése egyformán fontos és összetartozik.

Gondolom ennek ott és itt, akkor és ma is egyforma érvényessége volt és van. Már csupán azért is mert az utóbbi szükséges az előbbihez s utóbbi sikeres munkálkodása szükséges ahhoz, hogy aztán alulról építkezessen, gyarapodhasson. Így aztán létrejöhet a saját, új értelmiség.

Hasonló folyamatot más értelemben és más céllal a szocializmus építése idején is tapasztalhattunk, de azzal a nevetséges paradoxonnal, hogy az alulról jövő értelmiségi, amint azzá vált, potenciális osztályellenséggé avanszált és gyanús lett. Mint előbb erről már beszéltem, ez a dilemma a globalizáció esetében is tetten érhető. Saját nélkülözhetetlen, de mindenkor gyanús értelmiségét mindkét rendszer megpróbálta megvásárolni vagy magáéhoz kötni. Természetesen saját képére szabott más-más módszerekkel. De ez egy másik történet. A mára vonatkoztatva annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a globalizáció emberanyagának futószalagján is ott van a feltétlenül szükséges értelmiség és ott sem örülnek neki. Ezt ellensúlyozza újmódi neveltetése az önmegvalósításra, a közösség lenézésére, a nemzeti öntudat nevetségessé tételére.

A *Hitel* már a kezdetektől a „*több műveltséget*” jelszót tűzte zászlajára. Az értelmiség nevelése szerintük e jelszó továbbvitelét jelenti.

Mondanom sem kell, mekkora ellentétben van ez a globalizációnak a tömegek *lebutításra* tett erőfeszítéseivel. Pedig itt és ma is alapvető szükséglet lenne egy népszerű intelligencia kinevelése.

A *Hitel* kinyilvánította azt a szándékát, hogy ezt a feladatot próbálja szolgálni és ezáltal a célkitűzések céltudattá izmosodnak.

Úgy vélem, hogy hasonló szándékok már itt és a mában is vannak és ráadásul itt és ma nem gátolja ezeket a *Hitel* idők nemzetiségi politikája. Amott Erdélyben viszont a helyzet szinte változatlan. Csak a módszerek változtak és öltöttek európai mezt.

Itt azonban nagyon komolyan kell venni a figyelmeztetést. Szükség van az új generációkból felnövekvő új vezető intelligenciára, szükség van az ezt az alsóbb rétegekből is felemelni képes középosztályra, szükség van egy új oktatói generációra és az ehhez nélkülözhetetlen időre.

Demokráciában, tetszik, nem tetszik, a szükséges időt csak egy így gondolkodó párt nyerheti el és ez pártharcok révén lehetséges. Vagyis pártpolitikára kell fecsérelni az energiákat.

Lám mennyire igaz, hogy a pártpolitika nagy akadályozója a nemzetpolitikának. Ez utóbbihoz legalább kétharmad és több ciklus szükségeltetik. Ha erre nincs garancia, a pártpolitika kénytelen bírálható módszerekkel konzerválni nemzeti célokat hordozó intézkedéseit. Ez a bebetonozás.

Mi mást tehetne?

A demokrácia kötelező, az általunk megvédett és óhajtott Európából nem költözhünk el. Szomszédjainktól nem szabadulhatunk sem mi, sem odaszakadt mieink.

Tehát meg kell ismét tanulnunk gúzsba kötve táncolni. Gúzsban és gúnyban és ellenszélben és sokszor reménytelenül.

De mégis!

Leányfalu, 2012. március 12.

*

Előadás a Kolozsvár Társaságnál: 2012. augusztus 18.

AZ ERDÉLYI MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET UTOLSÓ ÉVEI ÉS A HITEL, DR. SZÁSZ ISTVÁNNAK, A HITEL HÁZIGAZDÁJÁNAK EMLÉKIRATAIT VALAMINT DOKUMENTUMAIT FELHASZNÁLVA

Bevezetés

Váratlanul ért Kántor Lajos barátom felkérése, hogy a *Hitel*ről szóló előadásom mellett az erdélyi mezőgazdasági szerveződések történetével foglalkozó előadók sorát is gyarapítsam egy családomnak az *EMGE*-ben vállalt szerepét érintő témával. A bátorságot ennek felvállalásához ismét az adta, ami a *Hitel* téma feldolgozásához is hozzásegített. Nevezetesen, hogy emlékeim és a polcaimon levő adatok egyedüli birtokosaként felelősséget éreztem, még annak kockázatát is vállalva, hogy botcsinálta szereplője leszek ennek a délutánnak.

Egyébként a két felkérés tematikája erőteljesen átfedi egymást.

Az *EMGE* és a *Hitel* történetének az adja érdekességét, hogy a Hitelesek közül többen, már a román 22 év alatt, ennél a még megmaradt magyar érdekvédelmi intézménynél találhattak megélhetést és ez a magyar 4 év alatt is részben így maradt.

Az *EGE-EMGE* története páratlan sikertörténetnek indult s 103 év után a történelmi tragikum gyilkos-öngyilkos szakadékaiban végződött. Ha a siker titkát kutatjuk, talán a Hiteles Demeter Bélát idézném, aki céljukat így fogalmazta meg: „*Az erdélyi magyar gazdatársadalom megszervezése és ügyének teljes szolgálata*”, illetve zászlajukról ezt olvasta le: „*Egy az egészért és az egész egyért*”.²⁴ Ide kívánczok ugyanakkor a tízedik elnök Teleki Béla definíciója is az általa vezetett szervezetről, mely az 1942-es marosvásárhelyi közgyűlésen hangzott el: „*Ez az egyesület 100 év óta változatlanul gazdatársadalmi szervezet, népnevelési intézmény, érdekvédelmi szerv és az erdélyi mezőgazdaság szaktestülete*”.²⁵ Ugyancsak ő mondja 1944-ben, a 100 éves évfordulón az *EMGÉ*-ről a következőket: „*Munkáját tanítással kezdte, és tanítással folytatja azóta is, mert az a nézete, hogy minden embernek meg kell teremteni a tanulás lehetőségét ahhoz, hogy boldoguljon. A fejlődés célja tehát a különb emberi életmód, és csak másodsorban az anyagi tényező. Ez lelki képességeken a tanulás iránti hajlamon fordul meg, hiszen az anyagi jólét is csak a tudás nyomán sarjadhat ki. (...) jórészt ennek köszönhető, hogy (az *EMGE*) betölthette hivatását...*”²⁶

Az előadás címének megfelelő kívánnván és a történések megismeréséhez, most néhány percet arra szánok, hogy az „*Emgés*” Szász családdal és apámnak, a *Hitel* házigazdájának, személyével ismerkedjenek. Esetleg lehet olyan hallgató is itt, aki még emlékszik, születésének 110. évfordulóján a kolozsvári Szabadság oldalain 2009-ben megjelent, róla szóló megemlékezésemre. A szerkesztőségnek itt is köszönetet mondok, amiért – a szülővárosomat mondhatnám mindenekfelett szerető – édesapám emlékét segítette feleleveníteni.

Szász István erős hagyományörzésre nevelő székely nemesi családban született 1899-ben. Már nagyapja, a Bem honvéd Szász Ferenc is a mezőgazdasággal jegyezte el magát, mikor a bujdosásból hazatérve, keresztapja Kemény Farkas révén, a Kemények birtokai közül a pusztakamarásit virágoztatta fel, minek következtében a család odaköltözött. Ezt követően aztán templom, iskola és középületek építésével, a mezőgazdasági termelés korszerűsítésével járult hozzá a település újkori történetének elindításához.

De – hat gyermeke között – az öt fiúból négy és azok leszármazottai is, az *EMGE* szolgálatában éltek le életük jelentős részét.

Apám – az unoka – Segesváron született, de tehetséges apja, ki keresztapjának, Bánffy Dezsőnek a birtokait vezette, annak miniszterelnökké választását követően, később is igazolt képességeinek és becsületességének megfelelő kinevezést kapott. Magyar Királyi Jóságkormányzó és az erdélyi telepítési ügyek biztosa lett. Utóbb maga is alelnöke volt az *EMGE*-nek. Így apám néhány hónaposan Kolozsvárra került, itt is nevelkedett és itt élte le egész életét.

Nagybátyjára, idősb (pusztakamarási) Szász Ferencre, *EMGE* felügyelőre, igazgató választmányi tagra, a Magyar Párt területi elnökére, mint az *EMGE* oktatásszervezésének egyik legjelesebb képviselőjére emlékeztek.

²⁴ Demeter Béla: Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1942-1943 között. Kolozsvár, Minerva Rt. 1943, 19-35.

²⁵ Parajdi Incze Lajos: Országos példa: Az E.M.G.E. Kolozsvár, *Hitel* 1942/4, 246-248.

²⁶ Teleki Béla: A száz éves *EMGE* (1844-1944) Erdélyi Gazda Naptár 1944. 33-34.

Unokatestvére ifj. (Lándori) Szász Ferenc szintén *EMGE* felügyelő, a 22 év alatt éppen *EMGE* béli tevékenysége, az egyszerű tagok érdekében tanúsított folytonos kiállásai miatt, a hadbírósgon is többször meghurcolt felügyelő, Szász Pál közeli munkatársa volt.

De bátyja, Szász Ferenc *EMGE* választmányi tag, későbbi alispán és unokaöccsei Szövérdi Ferenc az *Erdélyi Gazda* rovatszerkesztője, és Szövérdi Károly is „*Emgések*” voltak s az eltelt száz év során még többen a családból.²⁷

Szász István a református kollégiumból 1917-ben önkéntesként ment az első vonalba, ahol fiatal kora ellenére olyan haditettet hajtott végre melynek nyomán Mária Terézia rend várt volna rá, amit természetesen az összeomlás miatt nem kapott meg. Trianon következtében a *Debreceni Mezőgazdasági Akadémiára* ment, de végzés után – akárcsak összes peregrinus hajlamú ismert elődei – hazajött. Az apai birtokot vezette, míg azt a román földreform ki nem sajátította. Nem volt hajlandó semmiféle alkura és inkább egy angol cégnél helyezkedett el, ahol a ládabontástól a vezető tisztviselői státusig haladt a ranglétrán, s amint elhárultak megélhetési gondjai, feleségével, édesanyámmal – a Janovics féle társulattól férjhezmenetelével elköszönő sikeres színésznővel – együtt minden szabadidejével és anyagi lehetőségével az erdélyi magyar szellemi élet szolgálatába állt. Ennek eredménye a *Hitel* korszak, mikor házunkban szerkesztik a lapot és ez az időszak tulajdonképpen átfedi az 1940-ben kezdődő *EMGE* periódusát is.

Az *EMGE* és a *Hitel* munkatársai között többen is vannak, akik mindkét helyen szerepelnek. E kettőnek azonban semmi köze nem volt egymáshoz. Mégis ez lehetett az oka annak, hogy – amint az utolsó Hiteles, az idén elhunyt Lőrinczi László egyik nekem szóló levelében írta – sokan azt hitték, hogy „*a Hitelt „az EMGE pénzeli”*”²⁸. Ez 1940 előtt nem volt lehetséges, 1940 után pedig felesleges lett volna.

Dr. Szász István és az EMGE.

Apám eddigi életútjának és gondolkodásmódját igazoló tetteinek, tevékenységének felvázolása során itt érkeztünk el ehhez a számára élete folyamán talán – a *Hitel* folyóirattal együtt – legfontosabb kérdéskörhöz az *EMGÉ*-hez. A továbbiakban nagymértékben támaszkodom emlékirataira.²⁹

A házunkban szerkesztett *Hitel* című folyóirat és ennek ott gyülekező szellemi köre, mint említettem, az *EMGE* munkatársi gárdájával mutatott több átfedést. Ez fontos szerepet játszott az elkövetkező események alakulásában és alakításában s ennek apám is tevékeny részese volt. A *Hitel* szellemi körének és az 1940 utáni *EMGÉ*-nek számos olyan akkori létkérdésben lehetett közös a tevékenysége, mely meghaladta utóbbinak a mezőgazdasági önszerveződésekkel kapcsolatos feladatait. Ennek magyarázata, a személyi átfedéseken túl, a közösségért érzet felelősség erős tudata volt.³⁰

²⁷ Tunyogi Csapó Gyula: Akik példát mutattak. Adalékok az EGE-EMGE-RMGE 150 éves történetéhez. Szerk. Farkas Zoltán Erdélyi Gazda kiadó, 2004. 270.

²⁸ Lőrinczi László 2006-os levele dr. Szász István Tas-hoz

²⁹ Dr. Szász István kéziratos emlékiratai harmadik rész : 1922-1948.

³⁰ Részleteket lásd: Záhony Éva *Hitel*. Bethlen Gábor kiadó, Budapest, 1991. 9-60. Vallasek Júlia Sajtótörténeti esszék, „Hinni és hihetni egymásban” (*Hitel*) Kolozsvár, 2003. 59-77. Szász István Tas Beszédes hallgatás, avagy három *Hitel* és ami utána következett Kolozsvár, Kriterion kiadó. 2007

Már a második Bécsi Döntést követő napokban összegyűlt nálunk a Hitelesek köre és komoly megbeszélést folytattak arról, hogy melyek a tennivalók. Ekkor már tudtak Teleki Pál közelgő látogatásáról, mely megelőzte a honvédség bevonulását. Az elvárásokról és kiemelten a nemzetiségi politika terén elvártakról ezekben a napokban készítették el az emlékezetes memorandumot is, melyet aztán átadtak Teleki Pálnak. Ebben a munkában is jelen volt az *EMGE* több későbbi munkatársa. Itt apám mellett Vita Sándor, Venczel József, Albrecht Dezső, Demeter Béla, Atzél Ede nevét említeném meg.

Apámnak a 22 év során angol cégénél befutott útja 1940-ben, Észak-Erdély visszacsatolásával véget ért. Ismét felmerült annak lehetősége, hogy valódi szakmájában az agrárium területén vállaljon feladatot.

Az *EMGE*, mint családi hagyomány, s mint az ilyen jellegű munkára legalkalmasabb hely magától kínálkozó lehetőség, sőt feladat volt. A *Hitel* társaságból a parlamentbe behívott barátai is szorgalmazták, hogy az *EMGE* keretein belül folytassa munkáját s ilyen irányba tett javaslatot a távolabbi rokon és egykor apját tisztelő Bethlen István is, éppen a behívott képviselőkön keresztül.

Tudnivaló, hogy a magyar mezőgazdaság vezetése területi kamarákhoz rendelve valósult meg. Az összes kamarák felett az *OMGE* gyakorolt felügyeletet. Tudomásom szerint 11 kamarai terület szerveződött. Az *EMGE*-nek is ebbe a rendszerbe kellett betagozódnia, de közben a hagyományos magyar bürokratikus szellem jegyében felállították a *Földművelésügyi Minisztériumnak* egy erdélyi kirendeltségét is, melyet azonnal el is kereszteltek az itteniek kis F. M.-nek. Vezetője Balogh Vilmos lett. Ez volt a nem szabad társuláson alapuló vonal miniszteriális ellenőrzése. A szabad társuláson alapuló vonal (mint például az *EMGE*) vármegyei kirendeltségeinek felügyelete pedig az ő édes öccse, Balogh László kompetenciájába került.

Az *EMGE* választott elnökének – Dr. Szász Pálnak – a tekintélye megingathatatlan volt, s bár ő Dél-Erdélyben maradt, az őt északon váltó gróf Teleki Béla még csak, mint ideiglenes vezető fogadta el a megbízatást alelnökként s hangsúlyozta, hogy amennyiben a helyzet változik, azonnal átadja helyét Dr. Szász Pálnak. Az ügyvezető alelnök ekkor Teleki László volt. Szász Istvánt az *EMGE* most létrehozott – a magyarországi rendszerben nélkülözhetetlen – Kamarai Ügyosztályának élére nevezték ki. Hatásköre az érdekképviseleti vonal (a mezőgazdasági kamarák) irányítása volt.

Lelkesen látott munkához és bár az anyaországból érkezett úgynevezett ejtőernyősökkel gyakran akadtak vitás, olykor kellemetlen szituációk, sikerült az érdekeket jól egyensúlyozva teljes békességben bonyolítani e tevékenységet.

A jól végzett munka és Teleki Béla részéről felmerülő bizalmi kérdések is hozzájárultak ahhoz, hogy már 1941. június elsején igazgatói kinevezést kapott s így prioritást a felügyelet vezetőjével szemben. Ez az anyaországiak és erdélyiek közötti egyensúly szempontjából is fontosnak bizonyult.

Létezett azonban az életnek számos olyan területe is, ahol elkerülhetetlen volt az anyaországi túlsúly, mert például az oktatásban, a visszatérő *Mezőgazdasági Akadémián*, Erdély 22 év után már nem rendelkezhetett a szükséges számú magyar szakemberrel.

Teleki Béla apámra egyre több munkát bízott. A rét és legelő ágazatot kiemelten is neki szánta. Később erről tanulmányt is írt.³¹ De őt kérte fel az egyre nagyobb feladatokat ellátó *EMGE* hivatalnokainak kiképzésére is. Az *EMGE* ugyanis 1942-43 fordulóján már közel 50000 gazdával dolgozott és a meghatározó fontosságú gazdakörök száma is a 800 felé haladt.³²

Közben azonban Teleki László súlyos beteg lett és 1942 szeptemberében meg is halt.

Az emlékiratokban gyakori téma az anyaországból – mai szóhasználattal – „begyűrűző” címkórság kérdése. Apám az anyaországi kamarákat látogatván, mosolyogva tapasztalta, hogy a kormánytanácsosi helyekért mekkora tolakodás van. Ugyanis ez a méltóságos címmel járt együtt. Az egyes kamarai elnökök csodálkoztak azon, hogy őt nem foglalkoztatta a méltóságos cím elnyerése. Kolozsváron is megindult egy hasonló folyamat, de nem volt hasonlítható az anyaországban tapasztaltakhoz. Az intézményben Teleki Bélával teljes egyetértésben egészen más példát mutattak. Az erdélyi szellemmel ellentétes kivagyiság és sznobság esetei mégis gyakorivá váltak a város társasági életében. De komoly kérdőjelekkel terhelte a közvéleményt az anyaországból érkező pártpolitika is, mely jó vadászterületnek tekintette a visszacsatolt részeket.³³

Ugyanakkor néhány kiváló ember is érkezett Kolozsvárra.

Itt kell tisztázni azt is, hogy az *Erdélyi Pártot* előzőleg Teleki Pál éppen saját németellenes pozícióinak megerősítése céljából szorgalmazta létrehozni. Vagyis azok az „*Emgések*”, akik ebben résztvettek, ezzel a politikai vonallal értettek egyet. Így maga az *EMGE* és *Erdélyi Párt* elnök Teleki Béla is. És ez Teleki Pál tragikus halála után sem változott.

Az 1942-es marosvásárhelyi kongresszust követően Teleki Béla már elfogadta az elnöki címet. Szász Pál esetleges visszatérése elvesztette aktualitását. Aztán Szász István az ügyvezető alelnöki körben folytatja munkáját. További cikkei, tanulmányai jelennek meg.³⁴

Ebben az időben kísérlet történt az *EMGÉ*-nek a kamarákba való beolvasztására, de ennek ellene szólt az a tekintély, melyet a 100 esztendőss szervezet megismerése után az anyaországban kivívott magának. Teleki Pál, majd az ő halála után Bárdossy is látogatást tett az *EMGÉ*-nél s utóbb ide érkezett Bánffy Dénes földművelésügyi miniszter küldöttségével majd látogatást tett Kállay is az *EMGE* megismerése céljából. A hírnévnek volt árnyoldala is. 1942-ben a németek érdeklődését is felkeltette a sikeres szerveződés és Teleki Béla elnököt és két kísérőjét meghívták egy németországi útra. Teleki Béla Szász Istvánt és Szövérdi Ferencet vitte magával. Már első személyes emlékeim közé tartozik az az izgalom és aggodalom, mellyel hazavártuk őket. Nagyváradon a rokonoknál lestük hazaérkeztüket, s nem véletlenül, mert a szövetséges bombázók éppen Rostokban tett látogatásuk után pár órával semmisítették meg a várost. Az út végeredményében szerintük tanulságos volt. Teleki a kötelező követségi látogatásnak is eleget tett Berlinben Sztójainál, aki a háború kimenetelével kapcsolatban feltett kérdésére: dodonai választ adott.

³¹ Az erdélyi rét és legelőgazdaság fejlesztésének lehetőségei A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog és Közgazdaságtudományi Karának kiadása 1946.

³² Demeter Béla: i.m.

³³ U. o.

³⁴ Az erdélyi és keleti területek mezőgazdaságpolitikai kérdései az átmenetgazdálkodás tükrében. 1943. Kolozsvár. Minerva.

A feljegyzések korabeli fejezetében arról olvashattam, hogy a hadba lépést esztelen dolognak tartották s ebben Teleki Béla is egyetértett velük,³⁵ és hogy Kristóffy követ egy előadásában – általános meglepetésre – el is mondta, miszerint Kassán nem a szovjetek bombáztak, valamint hogy a kis Magyarország hadüzenetén elcsodálkozó Molotovtól semlegesség esetére előzőleg milyen ígéretekkel bírtak.

Közben a háborús események ellenére az *EMGE* gyarapodott és tekintélye egyre nőtt az erdélyi parasztság köreiben. A Szász Pál-i hagyomány jegyében Teleki Béla is nagy hangsúlyt fektetett a tanfolyamokra. A kéthetes tanfolyamok hosszát három hétre emelték.

Az 1943-as évet rendkívül nagy erőfeszítésekkel teli és igen eredményes esztendőként emlegeti az emlékirat.

Külön emlékezik meg arról a miniszterelnöki látogatásról, amikor a népes küldöttséget lenyűgözte azt *EMGE*, Venczel József vezette statisztikai osztálya.

Apámat ekkor választják meg a Magyar Földhitel Intézetek Országos Szövetsége Felügyelőbizottsága elnökének. De az emlékiratban ennél nagyobb nyomatékkal szerepel a megállapítás: „*ekkor már minden józan ember látta, hogy a háborút elvesztettük.*”

Az 1943. november-decemberi számmal indítják útjára a *Mezőgazdasági Szemle* megújult folyamát. Felelős szerkesztő: Szász István, felelős kiadó: Demeter Béla. A szerkesztőbizottságban az egész ország legkiválóbb szakemberei szerepeltek.

1944. március 4-én a vármegyeház nagytermében tartják meg az *EMGE* létrejöttének 100 éves évfordulóját. Az *EMGE* történetéről Venczel József a statisztikai osztály vezetője tart kitűnő előadást. A hangulatra az elkerülhetetlen vég, valamint a bizonytalanság nyomja rá bélyegét. Az emlékiratban ez áll: „*csak annyi biztos, hogy a balsorsot is vállalni kell.*” Ő maga a későbbiekben valóban ennek megfelelően járt el.

1944. március 18-án éppen egy nagyszabású ünnepség volt a *Nemzeti Színházban*. A jó társaság a *New Yorkban* vacsorázott. Reggel arra ébredtek, hogy a németek a várost megszállták. Bánffy Dénes földművelésügyi miniszter lemondott. Teleki Bélát táviratban hívták a poszt betöltésére, de ő visszautasította.

Az 1944. június 2-i bombázást követő napokban az *EMGE* vezető tisztségviselői – a lakosság megnyugtatója céljából – az egész Székelyföldet bejárták. A menekülni óhajtókat maradásra bíztatták. A kirendeltségek szokásos tevékenysége a lehetőségek szerint folytatódott. A hivatalnokok családjait városközeli falvakban helyezték el az esetleges bombázások elől.

Augusztusban már kialakult ez *Erdélyi Párt* jobb és bal szárnya. A bal szárnyon állt Vita Sándor szintén „*Emgés*” és Teleki Béla is erre húzott.

A szeptember 2-re kitűzött, de csak szeptember 5-én elindított dél-erdélyi támadás előtt Teleki Béla felkereste Dálnoki Verest a kiugrás ügyében, de eredménytelenül. Apám, az emlékiró, pár nap múlva Tordán megdöbbenéssel észlelte amint kolozsvári notabilitások vidáman falatoznak egy vendéglőben, mintha mi sem történt volna. Szomorúan jegyzi meg: „*A dalolva vonuló honvédek lettek pár nap múlva a »délerdélyi felszabadító erők« első hősi halottai.*” Aztán 6.-án Vita Sándorral mezőségi útra mennek és teljes káoszt valamint kétségbeesést tapasztalnak.

³⁵ Tibori Szabó Zoltán: Gr. Teleki Béla erdélyisége. Adalékok az EGE-EMGE-RMGE 150 éves történetéhez. Szerk. Farkas Zoltán Erdélyi Gazda kiadó, 2004. 262.

Szeptember 12-én születik meg a „*Negyvenek memoranduma*” Horthyhoz az azonnali kiugrás ügyében. Ezt tekintik egyben az illegális „*Magyar Tanács*” megalakulása pillanatának is. A tanács elnökének az éppen távol levő *EMGE* elnököt, Teleki Bélát választják. A memorandum aláírói között van dr. Szász István mellett még több „*Emgés*” is, mint Vita Sándor, Venczel József vagy Demeter Béla. Teleki Géza adja át a kormányzónak szeptember 14-15-én.³⁶

Az egyetemi tanév még megnyílik, a hadi helyzet következtében az óvóhelyen.

Szeptember 28-án Teleki szobájába kéreti apámat és elmondja neki, hogy felkérték utazzon Besztercebányán át Moszkvába a béketárgyalásokra. Tanácsát kéri. Úgy érzi, hogy diplomáciailag nem elég felkészült s ezért a helyét átadja Teleki Gézának, az elhunyt miniszterelnök fiának. Ez a Faragó féle békedelegáció, melynek útját többek között Atzél Ede készítette elő.

Teleki Béla magával viszi Szász Istvánt a főhadiszállásra Kolozsborsára is, s nem titkolja, hogy ezúttal Dálnoki Veressel a kiugrásról tárgyalnak. Ekkor már egyetértésben. A német felügyelő tisztek gyanakodva figyelik őket.

Az Erdélyi Pártnál naponta fordulnak meg a baloldaliak: Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Veress Pál, Demeter János. Az időnként a fővárosba utazó Teleki Béla, arra az esetre, ha a baloldali foglyok szabadon bocsajtását rendeznék, apámat aláírási joggal ruházza fel. Utóbb az öt-öttagú jobb és baloldali tárgyalópartnerek megbeszélése után, Dálnoki Veress és Bethlen Béla beleegyezésével³⁷ a Gestapó orra előtt bocsajtják szabadon a politikai foglyokat. Mintegy 60 emberről volt szó, két lépcsőben.

Kovács Katona Jenő, a németek által nemsokára – október 9-10.-én – meggyilkolt baloldali, reggelente rendszeresen jelenti az éjjeli rádióhíreket Teleki Bélának.

Szász István egyedül, majd Vita Sándor és Faragó Pál kíséretében még több szemleúton vesz részt és tapasztalhatja, hogy egyesek menekülésre, mások, mint ők is, maradásra biztatják a lakosságot. Választhatnak. Az *EMGE* azonban szembehelyezkedik a kiürítési rendelettel.³⁸

Már a szabadon bocsajtott baloldaliakkal karöltve szervezik a városnak és értékeinek megmentését. Dálnoki Veres ígéretet tesz a város megkímélésére s azt be is tartja. Az egyetem sem menekül el.

Október 10-én apám – minden eshetőségre gondolva – búcsúlevelét Bethlen Bélára bízza, majd a távozási szándékát hirtelen megváltoztató Teleki Béla is búcsúlevelet ír, minthogy ő is a maradás mellett dönt.

10-én már csak négyen vannak a hivatalban. Szász István, Teleki Béla, Vita Sándor és Demeter Béla. Nyugtalan éjszaka következik.

Apám 11-én reggel egyedül dolgozik íróasztalánál, mikor az első szovjet katona megjelenik. Az orosz odalép és megkérdezi: rabotajes, rabotajes? Aztán a térképbe szúrt zászlók után érdeklődik s magyarázza, hogy ő mérnök. Miután azt a felvilágosítást kapja, hogy ezek afféle kolhoz központok, igen elégedett. Milyen érdekes lehetett volna egy eszmecsere a szabad társulás és a kolhozosítás különbségeiről. Mint sejthetjük ez elmaradt.

³⁶ Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. 1982. RTV-Minerva-Kossuth, Budapest. 237

³⁷ U. o. 238.

³⁸ Az *EMGE* 140/1946 számú körlevele a marosvásárhelyi közgyűlésről és az új igazgatóválasztmány első üléséről. 1946. Minerva, Kolozsvár 6.

Megérkezett viszont a kommunista Veress Pál és mindenkit megnyugtatóan, hogy nem lesz semmi baj, de az épületet ki kell üríteni. Itt lesz a szovjet főhadiszállás.

Az *EMGÉ*-nek az új impériumváltásig tartó története ezzel végződik. A legnehezebb időkből elmondhatjuk, hogy a központi kormányra legnagyobb erővel Erdély próbált nyomást gyakorolni a kijózanodás irányába s ebben az *EMGE* kiváló vezetői gárdájának meghatározó szerepe volt. Bokor Péter szavaival: „*jött a lendület Erdélyből*”.

Nem véletlen, hogy a jól informált Haynal Imre és Miskolczy Dezső professzorok tanácsára éppen ez az *EMGE* csoport: Teleki Béla, Vita Sándor, Demeter Béla és Szász István (mint láthatjuk valamennyien Hitelesek) lesz a klinika vendége. Szilvási Karola gondoskodik ellátásukról. De a közismert és jóbarát román Télia dr. fia, aki Gyárfás lány anyja révén rokonunk is, feljelentést tesz a „*veszedelmes elemekről*”. Az *NKVD* letartóztatja őket, majd számos kihallgatás után és közben, magukkal hurcolják hármukat az előrehaladó front mögött. Demeter Béla ekkor még szerencsés, mert a letartóztatáskor éppen a konyhába van, s onnan kerekedik ki.

A történet folytatásához tartozik, hogy – elmondása szerint – Balogh Edgár hetekkel ezt követően interveniál Teleki Béla és Vita Sándor érdekében. Apám szabadulását egy mezőcsáti kihallgatásnak köszönheti, ahol végre akad egy orosz, aki megérti és elhiszi, hogy ő gazdasági szakember és nem politikus. Innen indul haza gyalog és egy-egy vasúti szerelvényre felkapaszkodva. Teleki és Vita viszont később szabadulva Budapestre mennek. Teleki Béla az USA-ba emigrál. Vita Sándor Budapesten éli le életét.

Apám amint visszaér Kolozsvárra, ismét az *EMGE* ügyeinek szenteli magát.

Közben az *EMGE* vezetését egy direktórium útján Kós Károlyék szervezik meg és az ügyvezető alelnöki posztot számára fenntartják. Ugyanakkor 1945 első hetében levelet kap az alakuló *Bolyai Egyetem*től, hogy az agrárpolitika tárgyának előadásait vállalja el. Ezt a munkát is nagy odaadással kezdi meg.

Az *EMGE* elnökségét átveszi a Nagyenyedről visszatérő Szász Pál. A munka ismét egész Erdély területén indulhat meg. Az együttműködés Szász Pállal a régi új elnökkel egyre olajozottabb. Közben azonban viharfelhők gyülekeznek. A kommunizmusba öltözött bizantín, ügyesen terelgeti a *Magyar Népi Szövetséget* öngyilkos utakra. A szovjet közigazgatás vagy az *Észak-Erdélyi Köztársaság 126 napjának*³⁹ megtévesztettjei talán nem sejtik a veszélyt, mások a proletár internacionalizmus mámorában élnek. Minden végzetes feladatra akad vállalkozó.

Az *EMGE* felszámolása.

Az *MNSZ* 1945. május 5.-én tartott gyűlésén az *EMGE* annak ellenőrzése alá kerül, s mint alosztály működik tovább. Az *MNSZ* egy váltóórt küld oda ellenőrnek, aki az ügyvezető alelnöki szobába veszi be magát. A kínai selyem pizsamát modern ruhának képzelve abban jár fel s alá, barátait invitálgatja, hogy csodálják meg új irodáját. De a munka – főleg a gazdakörök és tanfolyamok valamint a gazdanapok szervezése terén, ettől függetlenül szépen halad. Az észak és dél-erdélyi feladatok ismét összeállnak.

³⁹ A Maniu szabadcsapatok garázdálkodás miatt 126 napig szovjet katonai közigazgatás volt Észak-Erdélyben. Ebből a magyar lakosság arra következtetett, hogy a kommunista párt és a proletár internacionalizmus lehet a kisebbségek védelmezője.

Az *EMGE* az 1946. február 16-i marosvásárhelyi kongresszusára készül. Apám nagy beszámolót ír a legutóbbi kongresszus utáni négy időszakról. Az első az utolsó kongresszustól a háború végéig, a második az ideiglenes direktórium időszakára vonatkozó, a harmadik az átalakult *EMGE* munkája az *MNSZ* általi átvételig, s a negyedik az ezt követő időszak.

Bejelenti a *Mezőgazdasági Szemle* újbóli kiadását. Felsorolja, hogy az *EMGE* naptár 600 oldalon tankönyvként jelent meg 20000 példányban, az *Erdélyi Gazda* példányszáma 65 000 fölé emelkedett, a gazdakörök száma 876, a dél erdélyiekkel együtt 1195, hogy 60 különféle tanfolyamot tartottak 2254 résztvevővel. A taglétszám 80 000, s e mögött mintegy 500 000 magyar lélek számolható.

Megválasztják az új vezetőséget. A régiak teljes bizalmat kapnak. Dr. Csákány Béla képviseli az *MNSZ* vezetőségét. Kurkó Gyárfás levele nagy sikert arat. Ekkor azonban baj történik. Szász Pál beszédének első fejezetét így zárja: „*Ezt az egységet ne bontsa meg a politika*”⁴⁰. Ez a mondat az *MNSZ* körökben elégedetlenséget kelt s ezután a „*politika mentesség*” bűnének visszhangja utolsó percig kísért. Egyébként ez a kérdés merül fel akkor is, amikor az *Erdélyi Gazda* és a *Falvak Népe* fúzióját erőltetné az *MNSZ*. Az elnök határozottan kijelenti, hogy míg ez szakmai, amaz politikai neveléssel foglalkozik. Minthogy pedig kijelentettük, hogy nem politizálunk, a fúzió nem aktuális.

Visszatérve az elnöki beszédhez, - amikor Szász Pál ebben köszönetet mond az előd Teleki Bélának, tetőpontra hág a nyugtalanság.

A választást követő közgyűlést egy ideig nem lehet megkezdni. Ide-oda futkosás, Szász Pált többször is Csákányhoz szólítják, vitatkozás mindenfelé. Aztán az elnöki asztalhoz visszatérő Szász Pál odasúgja apámnak: Pista ezek a te fejedet követelik. Mint kiderült Antal Dániel szervezkedett és szeretett volna ügyvezető alelnök lenni. Egyébként a kiadott hivatalos jegyzőkönyvben Szász Pálnak ezt a Telekire vonatkozó mondatát nem is találhatjuk meg.

Apám felveti a bizalmi kérést, de közfelkiáltással bizalmat szavaznak neki.

Egyelőre tehát tovább dolgozhat⁴¹, de a vészjósló csendben az aknamunka folytatódik.

Egy szép napon, pontosan 1947. június 21.-én arra megy be munkahelyére, hogy a *Világosság* című lapban névtelen szerzőtől vastag betűs címmel jelent meg egy róla szóló írás: „*Szász István az EMGE alelnöke visszaélt a demokrácia bizalmával.*”⁴² Antal Dániel a folyosón sajnálkozik, egy előző napon apámnak küldött baráti levélre hivatkozik, melyben figyelmeztette erre. A ma is birtokomban levő levélben⁴³ két nappal a *Világosság*béli cikk megjelenése előtt ez olvasható: „*Kedves Pista! Ma este 11 órakor értesültem arról, hogy a Világosság holnapi számában egy cikk jelenik meg, amely veled foglalkozik. A cikket nem olvastam, de úgy értesültem, hogy különböző terhelő adatokat is tartalmaz. Nagyon kellemetlenül érint engem, ugyanis a mai megbeszélésünk tételeit befolyásolja. De kellemetlen a Világosság felelős szerkesztőjének*⁴⁴ is, akinek nem állott módjában a tényeken változtatni.

⁴⁰ Az *EMGE* 140/1946 számú körlevele a marosvásárhelyi közgyűlésről és az új igazgatóválasztmány első üléséről. 1946. Minerva, Kolozsvár 13.

⁴¹ Az *Erdélyi Gazdában* megjelenő utolsó két tanulmánya: A gazdálkodás tudománya illetve: A hét holdas gazdaság természetes takarmányai.

⁴² Szász István az *EMGE* alelnöke visszaélt a demokrácia bizalmával. *Világosság* Kolozsvár 1947. június 21. szombat. 3.

⁴³ Antal Dániel birtokomban levő levele apámhoz, 1947. június 19.-én

⁴⁴ A felelős szerkesztő: Balogh Edgár

Véleményem szerint vissza kellene vonulj, nehogy még nehezebb körülmények közé kerülj. Szeretettel ölel: Antal Dániel Kolozsvár 1947. június 19.”

Mint tudjuk a *Világosság* főszerkesztője Balogh Edgár volt.

A levél apám kezéhez, valamilyen okból, csak a cikk megjelenése után jut el. Azonnal útnak indul a kérdést tisztázni. Az utcán véletlenül feltűnik mögötte Balogh Edgár és Csögör Lajos. Csögör utána ered és kijelenti, hogy ő Balogh baklövésének tartja a dolgot és ne izgassa magát. Ő a Bolyai Egyetem tanára és személye védelmet élvez. Edgár – mint mondja – zavarban van, s nem akar vele találkozni. Hosszasan vigasztalja és figyelmeztetése ellenére, kompromittáló társaságával nem törődve, kíséri az utcán.

Ezután az események felgyorsulnak. Újabb írások jelennek meg melyek immáron Szász Pált is, illetve mindkettőjüket, támadják. Szintén névtelenül.

A *Világosságban* megjelent írások így következnek: június 26. „*Szász Pál igazi arca stb.*”⁴⁵; június 28. „*Szász Pál együttműködött az összeesküvőkkel*

Természetesen az *Igazság*, az *Új élet* és a *Szabad szó* is felzárkózik cikkeivel. Képtelen vádakkal állnak elő. Valamennyit őrzi a családi levéltár.

Dr. Szász Pál és dr. Szász István a kész helyzetet felismervén, közös megbeszélés után, lemondanak s átadják a több mint 100 esztendő magyar érdekvédelmi összefogást az Antal Dániel elnöklete alatt működő bizottságnak. Július 2.-án megjelenik a győzelmi jelentés: „*Szász Pállal együtt lemondott ez EMGE vezetősége. Öttagú bizottság vette át a vezetést. Antal Dániel az ideiglenes elnök.*”⁴⁶

Apám egy rövid nyilatkozatot tesz az *EMGE* két főtitkára előtt. A nyilatkozat így szól: Alulírott Dr. Szász István az *EMGE*. ü. v. alelnöke, egyesületünk főtitkárai előtt kijelentem, hogy állásomtól a kényszer hatása alatt, az egyesület érdekében kell visszavonulnom.

Kolozsvár 1947. június hó 25. Dr. Szász István ü. v. alelnök

Sajátja mellett Nagy Miklós és Szövérdi Ferenc főtitkárok aláírása szerepel.

Antal Dániel úgy hiheti révbe ért, de az *EMGE* sorsa megpecsételődik.

Epilógus.

Évekkel később lakásunkon egy ismert újságíró jelent meg. A súlyosan beteg ember sírva tett vallomást apámnak s közeli halálra hivatkozva mondta: nem viheti titkát a sírba. A cikkeket Balogh Edgár megrendelésére ő írta. Bocsánatot kért. Apám esküvel fogadtatta meg velem, hogy az illető nevét nem mondom meg senkinek. Meghatódva búcsúztak egymástól. A bocsánatkérő néhány évet még élt.

Hogy az egész vádözön blöff volt, azt az bizonyítja, hogy apám tovább taníthatott. Pontosabban további tanulságos és dolgozó időszakot nyert. A Mezőgazdasági Közgazdaságtant oktatta a *Bolyai Egyetemen*, majd munkáját a *Mezőgazdasági Akadémián* folytatta s a talajtérképezés gyakorlati megszervezésében szerzett múlhatatlan érdemeket. Erről szóló alapvető dolgozatát a *Román Tudományos Akadémia* Traian Savulescu elnök ajánlásával adja ki és bekerül az analitikus programba is. Később azonban, számos könyv

⁴⁵ Szász Pál igazi arca stb. *Világosság*, Kolozsvár 1947. június 26. csütörtök 3.

⁴⁶ Szász Pállal együtt lemondott ez EMGE vezetősége. Öttagú bizottság vette át a vezetést. Antal Dániel az ideiglenes elnök. *Világosság*, Kolozsvár 1947. július 2. szerda 1.

megírása⁴⁷ és az új fiatal talajtérképező generáció kiképzése után kényszernyugdíjazzák. Ezt követően a segédmunkásság várt reá. Mindezt emelt fővel fogadta és az éjjeli alma cíanozás, vagy a vakolókanál lerakása után hazatérve még újabb szakkönyvet is írt.

Hihetetlennek tűnhet, mégis jellemző, hogy az *EMGE* további történetét olyan homály és találgatások fedik, mintha sokezer éves őstörténetről lenne szó. A téma jeles kutatóját Farkas András Zoltánt kérdeztem erről. Ő is csak tangenciális információkból tud következtetni. Nagy Miklósnak 1948-ban még könyve jelent meg az *EMGE* égisze alatt,⁴⁸ de ebben az évben még megjelent az *Erdélyi Gazda Naptárának* egy silány száma is, Kacsó Sándor vezércikkével.⁴⁹ Aztán Egyed Ákost idézte, aki az *EME* történetéről írva megjegyzi, hogy 1950-ben tiltották be más magyar és szász intézményekkel együtt s itt az *EMGÉ*-t is felsorolja.

Semmi esetre sem lehetett valós Balogh Edgár azon megállapítása, hogy az *EMGE* később hozzájárult a kollektivizálás elősegítéséhez. Ezzel ellentétben mélységesen igaz, hogy a mezőgazdasági önszerveződésben betöltött szerepével, a közös gazdálkodás minden valódi előnyét felmutatta.

Antal Dániel halálát apám már nagybetegen tudta meg, egy kórházi ágyon. A sokáig barátnak hitt ellenséget – Kótay professzor jelenlétében – megrendülten és keresztényi megbocsátással siratta el. Hallgattam őket. Tudatában volt annak is, hogy ha Antal nem, akkor más elvégezte volna ezt a munkát.

Balogh Edgárral kapcsolata a továbbiakban is felhőtlen volt. Edgár bácsiról soha rossz szót nem hallottam. Mikor a csengőfrász éveiben apám bajban volt, támogató irattal is ellátta. Ez is ott szerepel emlékeink között. Írásait is közölte.

Még volt egy szép élménye, a debreceni aranydiploma átvétele és az akkori földművelésügyi miniszter – Demény – által tiszteletére rendezett magyarországi szakmai körút. Hosszas szenvedés után 1973. február 16.-án halt meg. Az egyházmegyei főgondnokot, Kolozsvár igazi szerelmesét hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára a Házsongárdba.

Antal Dániel *Család és szolgálat című*⁵⁰ életírását 1945-tel zárja. A kényes időszakkal nem foglalkozik.

Balogh Edgár még 1986-ban megjelent *Férfimunka* című könyvében⁵¹ sem revideálja álláspontját. Így ír: – „Az összeférhetetlenségig feszült a Szász István volt földbirtokos, az *EMGE*-alelnök körül támadt bonyodalom is. Múltjából sok mindent elnéztünk, tekintetbe véve csatlakozását az antifasiszta ellenálláshoz a felszabadulás küszöbén, része volt a gazdakörök felélesztésében s a termelés megindításában is, de a „nem politizálás” gyakorlása mögött felsejlettek antidemokratikus kapcsolatai. Le kellett cserélni. Nem járt másképp Szász Pál sem, akit az MNSZ kiszélesítő politikája hívott vissza az *EMGE* élére, noha nyilvánvaló volt, hogy sem a román királyi diktatúra alatt viselt politikai szerepe, sem földbirtokos volta s

⁴⁷ Jelentősebbek: 1953, A talajtérkép alkalmazása a mezőgazdaságban; 1956, talajélet és trágyázás; 1957, Talajjavítás közvetve ható anyagokkal. Valamennyi a Mezőgazdasági és Erdészezi Állami Könyvkiadónál.

⁴⁸ Nagy Miklós, Grecu Serafim: Az édescrirok termesztése és feldolgozása

⁴⁹ Erdélyi Gazda Naptára 150.kötet 174

⁵⁰ Antal Dániel, Család és szolgálat Bukarest 1971.

⁵¹ Balogh Edgár, Férfimunka. Magvető Könyvkiadó Budapest 1986. 217.

gazdasági összeköttetései a régi rezsim embereivel nem fértek össze a kiéleződő helyzetben egy földműves tömegmozgalom érdekeivel. Kovács György Marosvásárhelyen a Szabad Szó hasá

bjain kezdte el a támadást személye ellen, ezt követte a Világosság névtelenségben maradt újságírójának nyomkeresése, s végül a vele szemben kialakult bizalmatlanság hatására az egész EMGE-vezetőséggel együtt lemondott. Ez legalább szabályos jogi megoldás volt, s a nagynevű szervezet demokratizálásának új feladatkörét Antal Dániel elnökletével öttagú bizottság vette át (...).”

A kommunista kettős gondolkodás Orwelli magyarázatáról – a „duplagondol”⁵² furcsa csavarjáról – az általam is nagyra becsült Gáll Ernő világosított fel.

Ha a kedves olvasó jól figyelt, az EMGE történetében szereplő nevek szinte kivétel nélkül a *Hitel* köréhez tartoztak. Így érthető, hogy ezt a tanulságos történetet nem csupán a *Hitel* „házigazdájának” emlékére emeltem be e kötetbe.

*

Összeállítás a Polisz folyóirat számára: 2006. október 14.

Megjelent: **Polisz (102) 2007. március**

ELFELEJTETT FELISMERÉSEINK SPIRÁLJÁRÓL

A kolozsvári Hitel emlékezete és annak tanulságai

Úgy kezdődött, hogy „megállj, megállj kutya Szerbia”, vagy még sokkal előbb? Valahol azonban el kell kezdeni.

1917-et írtunk. A hadi érettségi után Erdély fővárosából, az ország második szellemi központjából, Kolozsvárról is lelkes fiatalok indultak a frontokra. Sokat közülük elnyelt Isonzó, Doberdó, de sokan hazatértek. Haza? Hiszen a hazából indultak a hazát védeni, és a hiábavaló áldozat nyomán kisebbségiként ébredtek, ki hazatérvén, ki a másvilágon. Egy egész generáció.

A hazatérők ismét egy ország második legfontosabb kulturális központjában találták magukat, de ez már egy másik ország volt. Egy másik világ. Amaz a nyugati világnak a gótika határai mentén megjelölt keleti pereme volt, emez viszont már a keleti világ nyugat felé nyújtózkodó friss igyekezetének lassan, de biztosan hagymakupolákat növesztő terepasztala.

Erdélyt fővárosával együtt mind a nyugati, mind a keleti gazda magáénak érezte, szívéhez nagyon közelállónak, más-más módon s más-más okból kifolyólag. Az egyiket átmentette addigi történelme legelhúzódóbb veszedelmén: a török világon, a másiknak, az új

tulajdonosnak itt születtek akkor még öntudatlanul Európa felé is fúródó gyökerei: a latin ábécé, az anyanyelvű Biblia, de máris azon erőlködött, hogy feledtesse azt, akinek a védőszárnyai alatt mindez történt. A köszönet a tagadás lett. Amit kaptak, az szigorúan hallgatásra lett ítélve. Helyette az ellenkezőjét hirdették, elnyomást emlegettek és rajtuk élőködést, meg ósiséget a legrégebb időkig, és a tulajdonképpeni védelmező befogadót kiáltották ki ázsiai jövevénynek.

A bizánci xenofóbia mindent elárasztott.

Transzszilvánia magyarsága megint a maga erejére szorult, de már nem volt a maga ura. A kiegyezéskor oly örömmel üdvözölt unió előtt még tudott felelősen dönteni, saját lábón járni, saját fejjel gondolkodni, vezetni, és mint ilyen véráldozatot hozni *Tündérország* minden nációjáért. Most azonban mindezt úgy kellett megtennie, hogy közben mások uralkodtak felette, s ezer tiltás és akadály fékezte minden igyekezetét. A hazatért generáció helyét kereste. Először az ideiglenesség reményével, aztán a valóságra lassan ráébredvén, más és más módokon.

Ekkor hangzott el Kós Károly „kiáltó szava” a cselekvésre. „*Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szerveznedjünk át a munkára*” és „*Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiáját.*” Több sikertelen kísérlet után 1922-ben jött létre az *Országos Magyar Párt* is. A politika fegyverét kényszerűségből kezükbe vevő írók kidolgozták a transzszilvanizmus gondolatát. Kós Károly ennek alapjaként Erdély földrajzi egységét és a benne élő népek megváltoztathatatlan sorsközösségét hangsúlyozta. Érzelmileg is megközelíthető fogalom volt, s mint ilyen a szülőföld melletti elkötelezettséget is jelentett.

Kuncz Aladár szerint: „*Az erdélyiség tulajdonképpen a nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozását jelenti (...)* Az az erdélyi írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien.” Kuncz ugyanazt az álláspontot képviselte, mint „*az írástudók árulása*” ellen hadakozó Babits Mihály. A *Helikon* és a *Nyugat* tehát találkozik, mondotta egyszer Pomogáts Béla.

Tamási Áron is kifejtette álláspontját: „*Olyan gondolatkört kell adnunk, mely ne csak magyar legyen, hanem emberi is. Amely ne csak praktikus legyen, hanem erkölcsös is. Amely ne csak bátor és útmutató legyen, hanem igaz és megbízható is.*” Ezek a szavak hihetetlen magasságban lebegtek egy homogenizálásra berendezkedő xenofób hatalom földhözragadt és halálos ölelést jelentő tettei felett.

Azonban, amint a kezdeti ideiglenesség érzés, a transzszilvanizmus is szép utópiává vált, hiszen Erdély másik két nemzete nem érezte magáénak, s így csak egyes szellemi építőköveinek felhasználása maradt meg lehetőségként.

Közben bő egy évtized is elmúlt, s az ifjakkól felnőtt, tapasztalt értelmiségiek lettek. Mögöttük ott sorakozott helyet és teret követelve a legfiatalabbak tábora, azoké, akiket már az új helyzet nevelt fel, akiknek alig volt saját emlékü a visszasírt múltból, akik már beszélték azt az új nyelvet.

Az 1930-as évek így illúziómentesen köszöntöttek a transzszilván magyar értelmiségre. Talpra kellett állni, a vezető helyzetet nélkülözve szükségessé vált megtanulni gondolkodni és mozogni, vagyis fejre és végtagokra volt szükség, saját fejre, saját végtagokra, a réges-

régielnél is jobbra, olyanokra, melyek az új, a nehezebb helyzetben is képesek életben tartani a testet.

1931-ben Makkai Sándor a református püspök-író tartott előadássorozatot, melynek anyaga könyv alakban is megjelent: *Magunk revíziója* címmel. Ebben a szerző önvizsgálatra hívott és a beilleszkedést hirdette a nemzeti azonosságtudat megújulásával. Kísérlete a kor Romániájában – akár a transzszilván gondolat is – kudarcra ítéltetett, és 1935-ben eljutott a „*Nem lehet*” kimondásáig, mellyel Romániából való távozását önfeladásszerűen magyarázta meg. A válasz Reményik Sándortól érkezett: „*Lehet, mert kell*” címmel.

Tamási Áron a *Mind magyarok vagyunk* című cikkében erről így írt: „...rettegésünk és kínzó aggodalmunk nem alaptalan. Makkai *Nem lehet* című cikke is, mely hasznos hullámokat vert, nem azért volt elhibázott, mintha az emberi eszmény szempontjából nem lett volna igaza. Elhibázott volt azért, mert egyéni hangulat és közülünk kiemelkedett idegállapot szülte. Egyéni hang volt, aminthogy távozása is egyéni cselekedet volt. Egyiket sem töltötte meg a maga törvényszerű és földízü elemi erejével a közösségi életöztön.”⁵³

Az erdélyi szellemi élet központja Kolozsvár volt. Az itteni román egyetemen és főiskolákon tanult a legtöbb magyar ifjú. Itt volt a református és unitárius teológia is. Az értelmiségi ifjúság szerveződése is innen indult. Először felekezeti alapon fogtak össze és hoztak létre társaságokat, lapokat. Aztán megszületett az *Erdélyi Fiatalok* című, 1930 és 1940 között 11 évfolyamot megért lap. Tanítómesterüknek Adyt, Szabó Dezsőt és Móriczot vallották. Bartók és Kodály nyomdokait követték, mikor a falvakba indultak. A falumunkát inkább a falu megismerésére, mint megváltoztatására szánták. Az *Erdélyi Fiatalok* világnézeti fórum volt, és nem szépirodalmi vállalkozás. Hasábjain legfeljebb recenziók jelentek meg. Utóbb, mint a diákság nemzedéki folyóiratát emlegették. Közben világnézeti függetlenséget és politikamentességet hirdettek. A lap a húszévesek álláspontját óhajtotta képviselni, bár néhány más korosztálybéli is részt vett munkájában. Természetesen idővel ők maguk is kiöregedtek korosztályukból

A magát 1929-esnek nevező generációt követő fiatalabb korosztály, a húszévesek, 1934-ben kezdtek azzal a gondolattal foglalkozni, hogy lapot alapítsanak. Vezetőjük, Makkai Sándor fia, Makkai László, a későbbi jeles történész. A társaság többsége már kipróbálta szárnyait az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain vagy máshol. Az egész fiatal nemzedéket akarták összefogni, s ehhez Makkai László valamint Venczel József dolgozták ki a terveket. Alapelveként szögezték le, hogy minden vallási elkötelezettségtől függetlennek kell lenniük, tekintettel a harmincas évek elején kialakult ilyen jellegű feszültségekre. Tartalmilag tudomány és művelődéspolitikai, világnézeti cikkeket és irodalmi, képzőművészeti, zenei anyagokat szándékoztak közölni. Komoly tudományos dolgozatokkal óhajtottak csak foglalkozni. Elképzeléseikre erős hatást gyakorolt Németh László, de ott volt mögöttük a hasonló gondolkodású anyaországi fiatalok egy csoportja is: Szabó Zoltán, Boldizsár Iván, Erdei Ferenc és Kovács Imre. Az *Erdélyi Fiatalokkal* ellentétben nem csak a falukutatásra összpontosítottak, hanem az urbánus szféra problémái iránt is érdeklődtek.

Az első, vagy ahogyan utóbb Makkai László maga is nevezte: a *kis Hitel* indító száma 1935. január 1-jén jelent meg Kolozsváron. A lapot egy interjúban Kéki Béla is „*kicsi Hitel*” néven emlegette.⁵⁴

⁵³ Tamási Áron: Tiszta beszéd. Mind magyarok vagyunk. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1981. 326. oldal.

⁵⁴ Hajdú Farkas Zoltán: Beszélgetések a Hitelről. Korunk. 1992/4 89. oldal.

Hivatalosan Makkai László jegyezte, mellette szellemi tulajdonos volt Venczel József is. A felelős szerkesztő és kiadó Koós Kovács István, fiatal költő, szerkesztőségi titkár Makkai Ernő lett. Főmunkatársaik: Böződi György, Cselényi Béla, Flórián Tibor, Heszke Béla, Juhász István, Kárász József, Kiss Jenő, Koós Kovács István, Makkai László, ifj. Nagy Géza, Szabédi László, Szenczei László, Tóth Zoltán, Venczel József és Vígh Károly voltak.

Anyagi háttérük az ifjúság által összeadott pénz. Támogatást sem párttól sem egyháztól nem kaptak. Egyes vélemények szerint az egyházak inkább gyanakvással figyelték őket. Utolsó számuk 1935 júniusában jelent meg. Hat szám után szűnt meg a folyóirat. Okát ma anyagi természetű gondokkal magyarázzák, de a valódi ok Makkai László Magyarországra távozása volt. Tőle a lap kiadási jogát Venczel József örökölte. Könyvtárbéli kollégájával, Kéki Bélával szövetkeztek a második *Hitel* kiadására.

1935 nyarán, Esztergomban találkoztak Szekfű Gyula egyetemi tanárral, a *Magyar Szemle* szerkesztőjével, és tőle sokirányú eligazítást kaptak a leendő lap indításához. A tervezett lapot már nem diáklapnak, hanem komoly tudományos igényű értelmiségi fórumnak tervezték. Munkájukra serkentőleg hatott Németh László és Boldizsár Iván romániai látogatása. Ők Szabó Zoltán és Keresztury Dezső társaságában jártak a Regátban és Erdélyben is.

Kéki Béla erre így emlékezett: „*Szekfű Gyula egy folyóirat megindítását sürgette (...) Példaképpül a Magyar Szemlét ajánlotta (...)*”⁵⁵ A látogatás után Németh László megírta a *Tanú* számára a *Magyarok Romániában* című útirajzát. Az ezt követően kialakult vita kapcsán, Boldizsár Iván *Erdély második Trianonja* című írásában, a legfiatalabbakról szóló fejezetben következőket írta a Napkeletnek: „*Az eddigi ellentétekhez még egy járult: a nemzedék-ellentét. (...) már majdnem férfivá serdült az a korosztály, amely a háború kitörésekor még apró gyermek volt (...) önkéntelenül is úgy látják a helyzetet, ahogyan van. A maguk bőrén tapasztalják, hogy a magyarság élni akar, mindenek előtt meg kell élnie, a szónak sokszor egészen materiális értelmében. Ezért le kell tenni az illúziókról, mondják ezek a legfiatalabbak, minél több tárgyi ismeretre kell szert tenni, és meg kell szervezni a magyarságot gazdaságilag. Megmozdulásuk, a Hitel című folyóirat hallatlanul rokonszenves a maga tisztaságában, tárgyilagosságában, frázismentességében. Útjuk a Széchenyi-mutatta magyarság, szellemi irányítójuk Szekfű Gyula és Németh László. De ezeken túl a maguk élményét írják meg (...) Az erdélyi magyarságot a legfiatalabbak fogják a mai helyzetből kivezetni (...) szervesen és elválaszthatatlanul össze tudják egyeztetni magukba a mély magyarságot az erős szociális felelősségérzettel és az európai látókörral (...) Kár, hogy ezt a szép és vigasztaló képet elsötétíti némileg az a dicstelen, személyeskedő küzdelem, amelybe a közvetlenül előttük járó korosztállyal, a harmincévesekkel keveredtek.*

Ha a legfiatalabbak is elsüllyednek az erdélyi politikai hínárban: egymás marásában, akkor nemsokára már megkérdezni sem lesz szabad: mi lesz Erdéllyel?”⁵⁶

Boldizsár Iván itt arra a (kis)generációs harcra utalt, mely a két lap szellemi körei között alakult ki. Ennek okai elsősorban presztízszempontokra voltak visszavezethetők és az általam ismert szerzők szerint ez *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőinek makacsságából eredeztek. A

⁵⁵ Hajdú Farkas Zoltán: Beszélgetések a Hitelről. Korunk 1992/4 90. oldal.

⁵⁶ Németh László: Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita. Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 2001. Boldizsár Iván: Erdély második Trianonja. 113. oldal.

jelenség fontossága nem ebben volt, hanem inkább abban, hogy a *Hitel* utóéletét jelentősen befolyásolta. Ugyanis, szintén személyes okokból, a „*szocializmus építésének éveiben*” az *Erdélyi Fiatalok*at fogadták el, és a *Hitelt* ítélték elhallgatásra. Tették ezt annak ellenére, hogy az *Erdélyi Fiatalok* a maga idejében gyakran tört borsot a baloldal orra alá, mi több az erdélyi fiatal értelmiség nagy seregszemléjén – a baloldal által értékén felül is emlegetett – *Váráshelyi Találkozón* részt sem vettek, azt a *kommunizmus trójai falóvának* nevezték, utóbb pedig legértékesebb munkatársaik a sokkal tekintélyesebb *Hitel* szellemi köréhez csatlakoztak. Az *Erdélyi Fiatalok* megmaradt egy korosztály, a diákság lapjának, míg a *Hitel* az időszak legnagyobb szellemi teljesítményeként maradt fenn, pontosabban maradhatott volna fenn, ha ezt a megszüntét követő közel ötven esztendő politikai és ettől nagymértékben függő szakmai hangulata is úgy akarta volna.

De térjünk vissza a *második* vagy *nagy Hitel* létrejöttéhez.

Először Venczel József és Kéki Béla alakították ki végleges elképzeléseiket. Alapprofilnak a szociológiát, szociográfiát, statisztikát, jogot és gazdaságpolitikát jelölték meg. Második vonalban, mellékprofilként a tudománypolitika, az iskolaügy-iskolapolitika, a történettudomány, a magyar-román viszony elemzése, az utódállamokban élő magyar kisebbség helyzetének ismertetése, valamint művészeti témák – zene, képzőművészet, népművészt stb. szerepeltek. Az irodalommal nem óhajtottak foglalkozni, ezt a célt – mondhatni munkamegosztásban – az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* szolgálták.

A lapnak nem volt otthona. Apámat, Szász Istvánt, az akkor még hivatalnoki minőségben dolgozó gazdamérnököt kérték meg, hogy ezt számukra biztosítsa. Ő anyámmal egyetértésben ezt vállalta és feladatuknak nagy odaadással és jelentős áldozatkészséggel tették eleget. A Vulcan utca 11. szám (ma 13.) alatti – anyám által tervezett – neogótikus villa lett a *Hitel* otthona. Itt szinte naponta találkoztak munkabeszélgetéseken, kisebb csoportokban hetente többször is, és nagyobb, időszakos – jelentős létszámú –, vacsorával összekötött munkaüléseken, évente 8–10 alkalommal. Ezek voltak a nevezetes *Hitel* vacsorák. A ház a szó szoros értelmében erre rendezkedett be.

Mínthogy jelen figyelemfelhívó összefoglalóm célja az olvasó kíváncsiságának ébresztgetése az erdélyi magyar szellemiség ezen elfelejtett teljesítménye irányába, most annak gondolataiból merítenék néhány példát, és jelezném, hogy mindaz, amit alkottak, amit műhelyükben kidolgoztak, ma is aktuális.

Már az első számban megjelent Albrecht Dezső jelentős tanulmánya: *Az építő Erdély* címen. Ebben figyelmeztet Ortega Y. Gasset, Németh Lászlón átszűrt gondolatával arra, hogy a nemzet életében a múltat determináló erejénél nagyobb szerepe van a nemzet jövőjét elgondoló és irányító szellemnek, majd így ír: „*Erdélyben nincs vezetőosztály, amely mély szociális felelősségérzettel, nagy hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését, ... távol és csendben az egyedül álló magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Őket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet, melynek feladata, hogy kialakítsa és irányítsa az új magyar közszellemet és szolgálja a nemzetet.*”⁵⁷

Nos, ez a mondat az, amely elég volt ahhoz, hogy a *Hitelt* egész tevékenysége során rendiséggel vádolják! Az osztályharc jegyében gondolkodók minden mérlegelés nélkül utasították el egy népet vezetni képes, az egész népből verbuválódó művelt középosztály szerepét. Ezen az állásponton a kort átélők jócskán rágódhatnak. Később egyik alapvető

⁵⁷ Albrecht Dezső: HITELE. 1935. 1. szám. Az építő Erdély.

ellentmondása volt egy egész rendszernek. Hiszen az újonnan felnevelt értelmiség, egyben potenciális ellenségként volt kezelhető. Az Albrecht Dezső által hangsúlyozottan valamennyi társadalmi osztály tehetségeiből felnevelendő „új nemesség”, már csupán a szónak a baloldalon lám már akkor is ellenszenves hangzása miatt megkapta a szintén egy szavas végítéletet: „rendiség”!

Röviden, terjedelmi vagy időkorlátokkal nehéz leírni a *Hitel* történetét s főleg utóéletét. A lap 1940-ig negyedévenként jelent meg. Tamási Áron szerint az erdélyi szellemi élet legjelentősebb teljesítményének számított. A *Hitel* nem csak a lap szerkesztőit és munkatársait jelentette, hanem egy egész szellemi körről volt szó. Ez a kör Tamási Áron vezetésével készítette elő és szervezte meg az említett nevezetes Vásárhelyi Találkozót, az erdélyi magyar értelmiség diétáját, melynek most kellene hetvenedik évfordulóját ünnepelni. Bár politikai állásponttól függetlenül minden irányzat ott volt, a *diéta* szó miatt utóbb szintén támadások érték a *Hitelt*. Elvitatták a találkozó létrejöttében játszott szerepét, s azt átcúsztatták a baloldal érdemtárába. Ennek érdekében semmiféle csúsztatástól, valótlanságtól sem riadtak vissza.

A bécsi döntés utáni években a *Hitel* tulajdonképpen megváltozott arculatot öltött s valamennyire tartalmilag is igazodott az anyaországhoz, ha nem egyéb az onnan érkezett, nem egy esetben értékes munkatársak sokasága által is. Ekkor már honoráriumért dolgoznak, és terjesztése országos. Én ezt a korszakot a *harmadik Hitel* korának nevezem.

A román impérium visszaállításával a *Hitel* megszűnt működni. Az új idők régi emberei, a baloldal exponensei mindent elkövettek, hogy a *Korunk* érdemeit felnagyítva, a *Hitelt* elhallgatva, annak érdemeiből a nekik szükségeseket maguknak tulajdoníthassák s a többit pedig elhallgassák.

A *Hitelt* a fasiszta, a rendi és egyéb hasonló szavakkal sározták be és tették szalonképtelenné. A szellemi kör tagjai szétszóródtak a világban vagy egzisztenciális okokból nem merték felidézni hajdani gondolataikat, s azok születésének körülményeit.

Meglepő módon, szinte egyedül Gáll Ernő a marxista filozófus merte rendszeresen idézni a lapot, rajta kívül csak néha ejtettek arról egy-egy szót. Aztán a rendszerváltást követően Magyarországon Záhony Éva írt róla tanulmányt s adott ki kitűnő kétkötetes szöveggyűjteményt. Ezután még Vallasek Júlia tanulmányozta másik három lap mellett a *Hitel* utolsó négy esztendejének történetét.

Akit a lap tanulságos sorsa érdekel, most elolvashatja erről írott könyvem. A könyv a Kriterion kiadásában jelent meg: *Beszédes hallgatás, három Hitel és ami utána következett* címmel.

Az olvasó érdekes kortörténeti adatok mellett megismeri az erdélyi magyarság kisebbségi szerveződésének első évtizedeit, s meglepődve észlelheti, hogy a kommunista eszmék képviselői akkor is azokkal a szinte tankönyvszerűen kötelező módszerekkel éltek a szellemi élet átpolitizált porondján folytatott harcaikban. Elhallgatás, megbélyegzés, besározott szavakkal való bemocskolás, csúsztatás, ha kell hazugság. Szükség esetén ismét két lépés hátra, barátkozás, dicsérgetés, hasznos szövetségek megkötése az útitárs elmélet alapján s utána, mintha mi sem történt volna ismét a legvadabb rágalmak. S ami még érdekesebb, hogy az eszme jeles képviselői megöregedvén még jóval a rendszerváltás, a teljes csődjüknek hitt események után is fenntartották képtelen vádjaikat s tagadták nyilvánvaló

hazugságaikat és ármányos cselekedeteiket, melyeket minden tájékozottabb olvasó már régen pontosan ismert, átlátott és elítélt.

Fény derül arra is, hogy egy egész vonulata volt a kor értelmiségi elitjének, amelyik hajlandó volt nem csak hallgatni, nem csupán behódolni, de a rendszer kiszolgálása érdekében hazudni, ha kell önmagának is ellentmondani.

Kiderül belőle, hogy az utóbbi évtizedek memoárirodalma milyen hatalmas mértékben szorul forráskritikára, hogy a majdani történétírók csak ezt követően vehetik azokat figyelembe..

Nem kevésbé érdekes lehet az a felismerés, melyre elsősorban a *Hitel* egykori számait, vagy a belőle készült válogatást olvasók juthatnak, hogy nemzeti és kisebbségi kérdésekben azóta sem lettünk okosabbak. Nagyapáink, apáink már mindent pontosan leírtak, felismertek. Az utánuk következő generációk azonban ahelyett, hogy elfogadták volna igazságaikat, saját véres verítékükkel, egymást marcangoló vitáikkal akartak eredményre jutni, s jó, ha megközelítették az elődök által már feltérképezett igazságokat.

Mindent összevetve, a *Hitelt* és utóéletét tanulmányozva, a két világháború közötti erdélyi szellemi élet egy Atlantisznak hitt szigete emelkedik ki a feledés homályából és ugyanakkor minden kétséget kizáróan lepleződik le egy ezt követően hatalomra kerülő „új elit” ekkor csírázó, s a háború után mindent elborító ármányos módszertana.

Leányfalu, 2006. október 14.

*

Az előbbi írás a Polisz számára készült összefoglaló bevezetője volt, az ezt követő írások e kötetben különböző helyeken már olvashatók. Most csak a befejező részletet mellékelem.

Íme ez volt az a néhány ízelítő abból, amit a *Hitel* nekünk üzen.

A lap jelentőségét hangsúlyozandó a következőkben összegyűjtöm mindazt, amit sikerült e téren fellelni, és idézem Záhony Éva *Hitel* tanulmányából a Kritikák című fejezetet. Mindezekből érdekes ellentmondások derülnek ki. Olyanok, melyek feltárása után világossá válik, mennyire gyermeketeg, vagy inkább jellegzetesen kommunista vád volt az, amely szerint a *Hitel* mögött, illetve munkatársain keresztül, a reakció szervezett erői munkálkodtak.

„A *Hitelt*, Erdély új szellemű és modern szemléletű társadalomtudományi folyóiratának megjelenését sokan üdvözltek az erdélyi és a magyarországi sajtóban.

A Pásztortűzben (1936. március 15.) Kovács László írt róla: „Az új transylván magyar ifjúság szellemi és lelki jelentkezése a *Hitel*...”.

A budapesti Magyar Út (1936. április 15.) így méltatta: „Ebben a lapban olyan erővel tör fel a transylván fiatalság életakarata, hogy előttünk bizonyosnak látszik, hogy tovább jut minden kísérletnél...”.

Az Erdélyi Helikonban (1936. április) Kemény János üdvözlte a lapot, külön kiemelve Vita Sándor: Erdélyi szövetkezetek c. tanulmányát (...).

A magyarországi Nemzeti Újság 1936. március 18-án megjelent száma ezt írta: „A *Hitelt* a transylvániai fiatal magyar értelmiség eleje írja és szerkeszti...” .

A kolozsvári *Ellenzék* (1936. május 3.) kiemeli: „Az új *Hitel* már nemcsak az újságforma rövidebb, de mindig értékes cikkeit foglalja magába, hanem hosszabb tanulmányokat is, melyek a magyar kisebbségi kérdések gyökeréig hatolnak...”.

A Magyarországon megjelenő *Magyarság* 1936. szeptember 12-i számának sorai: „A *Hitel*...biztoskezü és lelkiismeretes kísérlet Transylvania népi, egyházi, kulturális és gazdasági javainak számbavételére és leltározására, hogy a régi, de a történelmi viharoktól alaposan megtépázott fundamentumon új élet, új virág nyílhasson...”.

Többek között írt a *Hitelről* még a *Keleti Újság* (1936. július 25.), a *Tudósító* (1936, március) a *Szabadság* (1936. július 26.) stb.

A Brassói *Lapokban* három cikk jelent meg; Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor és végül, de nem utolsósorban Tamási Áron tollából, aki az alábbiakat írta a folyóiratról a Brassói *Lapok* 1936. április 11, 12.-i számában: „Figyelmesen és a résztvevő lelkiismeret tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a nevet, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódnai abban a véleményemben, hogy ennek a mostani *Hitelnek* a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő transylvan ifjúság az utóbbi években elért...A *Hitel* szellemi mozgalmára legalább annyira jellemző, mint demokratikus felfogása, az a könyörtelen szigorúság és szárazon ható tárgyilagosság, amellyel történelmünket, a jelenünket és jövőnk szerepünket szemlélik. Ezt a szellemi magatartást ők azzal a kedvelt szavukkal jelölik meg, hogy önvizsgálat. A szigorúság a magyarság bűneivel szemben és a romantikamentes megállapítások az erényekkel kapcsolatban természetesen Széchenyit idézték fel zászlójukra eszménykép gyanánt.”⁵⁸

Amit napjaink érdeklődő olvasói a *Hitelről* tudnak azt jórészt az *Erdélyi Fiatalokkal* folyt vita és a *Váráshelyi Találkozó* kapcsán fedezhették fel. A *Hitel* a harmincas évekre visszanyúló Balogh Edgári megbélyegzést követően (melyre Gaál Gábor a *Korunk* főszerkesztője is folyton hivatkozott) elvesztette hitelét a baloldalon. Azért írok egyszerűen harmincas éveket, mert az ellenszenv – jórészt személyes okokból – még a *Hitel* létrejöttét megelőzően megszületett Balogh Edgárban a lap meghatározó egyéniségével, Albrecht Dezsővel szemben.

Hogy a baloldali *Hitel* fóbia valahol mégis „megalapozott” volt azt érdekes történettel igazolhatom. Gáll Ernő a neves marxista filozófus, maga is a *Korunk* főszerkesztője, ki ama damaszkuszi útra már akkor rálépett, mikor még nem szedték fel a taposóaknákat, ezt mondta nekem: szemléletváltozásomnak két meghatározó momentuma volt, 1956 és a *Hitel* átolvasása.

Ha a *Hitel* történetéből akarok a végkövetkeztetések során valamit kiemelni, akkor mindenekelőtt azt a tényt említeném, hogy nem kell összetéveszteni a folyóiratot a *Hitel* társaságával, szellemi körével, melynek számos a lapban nem közlő, mégis az annak szellemét formáló munkában aktív tagja volt. Gondolok itt elsősorban az írókra és költőkre, akik más lapokban közöltek, mivel a *Hitel* profilja nem ez volt. Ligeti Ernő egyenesen azt írta, hogy nem a lap, hanem a társadalmi élet tervszerű „megmunkálásával”, annak holdudvara volt a legfontosabb. Idetartozik annak hangsúlyozása is, hogy Tamási Áron egy időszakban (apám feljegyzései szerint is éppen a *Vásárhelyi Találkozó* előkészítése idején) a *Hitel* körének szellemi vezére volt. Ma is vannak akik, ha ezt hangsúlyozzuk, gyorsan

⁵⁸ Záhony Éva: *HITEL*. Bethlen Gábor Könyvkiadó. Budapest. 1991. I. kötet. 32. oldal.

figyelmeztetnek az átfedésekre, hiszen Tamási annak idején az egész fiatal erdélyi magyar értelmiség vezérlő alakja volt. Ez így igaz, de előbb említett idézete bizonyítja, hogy legnagyobb teljesítménynek mégis a *Hitelt* tartotta.

A *Hitel* létrejötte tehát az erdélyi fiatal értelmiség felelős és elszánt tette volt. A Széchenyihez való visszanyúlást (akár Szekfű közbeiktatásával is) kárhóztatók és a szavakba való belékapaszkodás napjainkban is élő módszerét alkalmazó bírálók, ma már a számukra vereséget jelentő – de sokak, így Balogh Edgár, a *Hitel* legfőbb elmarasztalója által is be nem ismert – kommunista eszmék rabjai voltak. Hogy emberek, akik e gondolat haladónak vélt jellegét fiatalon felkarolva, téveszméikkel együtt öregedve, útjuk végén nehezen vagy egyáltalán nem ismerték be a kudarcot, magyarázható is lehet, vagy legalábbis megérthető. Az sem elhanyagolható, hogy az érintettek, avagy érdekelték, évtizedeken át voltak az új magyar erdélyi értelmiség oktatásának meghatározó alakjai, így aztán hozzáállásukat sikerült itt-ott még egy-két nemzedékre átmenteni. Az utókor azonban nem indulhat el szubjektív és önigazolásra épülő „emlékeik” kritikátlan elfogadásából. A korról szóló egész memoárirodalom forráskritika után kiált. Ez számomra a bibliográfia tanulmányozása után, a napnál világosabb tanulság.

A *Hitel* körüli csend története azonban egy másik tanulmány tárgyát képezi. Jelenlegi céloom az volt, hogy minél többen ismerhessék fel 70 évvel előttünk élt elődeink erőfeszítéseinek értékeit, azt, hogy az, amire sok vita és szenvedés árán most jövünk rá, már akkor is élő, de mára elfeledett felismerés volt, amiként a ma kárhóztatott negatív jelenségek sora, már akkor is közöttük élt és rombolt.

Leányfalu, 2006. október 14.

*

A HITEL

SZERKESZTŐIRŐL

*„Kérdéseink négy egymásbahelyezkedő közösség,
négy koncentrikus kör problémái.
Európai emberiség eszméi
közép-európai gátlások és lehetőségek,
magyar hagyományok és kötelességek,
erdélyi valóságok”*

Makkai László

Naplójegyzet: 2012. március 17.

Megjelent: Palackposta Erdélyből, Kairosz, 2012.

Hitel. Egy szolgáló nemzedék üzenetei 2018.

VIRTUÁLIS NEMZEDÉKEK SORÁN ÁT EGY REMÉLT AKTUÁLISIG

Az alapító megismeréséért

Makkai László 1935 tavaszán az általa alapított *Hitel* hasábjain próbálja megfejteni saját nemzedékének mibenlétét. Az írást olvasva, megismerhetjük a nagyreményű fiatalembert, s mint akik már ismerjük egész pályafutását is, annak későbbi ívelésén ennek alapján nem csodálkozhatunk.

Írása elején, mindenekelőtt, tisztázza a virtuális szó értelmét és ellentétpárjához viszonyítva jelöli ki helyét. Vagyis létezik a virtuális és az aktuális. Az, ami van és az, ami lehetne. S hogy mindjárt használni is próbáljuk: a mai pesti szleng szerinti a sokat használt „*ez van*” (az aktuális) ellentettje az „*ez lehetne*” (vagyis a virtuális).

Makkai László, amikor a szóról beszél, tulajdonképpen a kor egész magyar nemzedékének a definícióját keresi és találja meg a virtuálisban. Virtuális nemzedék, – mondja. S máris Németh Lászlót hívja tanúnak. Azt a Németh Lászlót, aki a Nyugat, – talán merjem így összegezni a fejtegetéseit – „*homogenizáló*” nyomása alól menekül ki a tárgyilagosság szabadjába és próbálja felvázolni kora nemzedékeinek útját a virtuálistól, az aktuális felé. Vagyis egy „*harmadik Magyarország*” irányába.

Ha a szerzővel együtt gondolkodva megkísérelném megkeresni az igazi „*aktuális*” nemzedéket, ahhoz azóta sem érkeztünk meg, s talán újkori történelmünkben soha nem voltunk hozzá igazán közel, esetleg közelítettünk, mint például 1848-ban. A teljes egység azonban soha nem létezett, még az ezt megelőző századokban sem.

Ahhoz ugyanis, hogy adott korszakban aktuális nemzedékről beszélhessünk, feltétlenül szükséges lenne az egység. S mikor voltunk mi egységesek. Pogány és keresztény; királypárti és kiskirály; vérét hullató kuruc és véle küzdő labanc; Habsburg párti begyepesedett és forrófejű rebellis; országvesztésig elfajult vörös és bosszúra esküdött fehér; elhatárolódó népi és fölényeskedő urbánus; egyszerűen csak maradi és haladó; osztályellenség és azt irtó kommunista; kisebbségi érzésig alázott nemzeti és azt megvető kozmopolita; egymást tolerálni képtelen jobb és baloldal; és megannyi oldal, csoport, párt, irányzat szabdalta nemzedékeinket, s váltak azok örök virtuálissá, vagyis maradtak a: *lehetett volna ha* állapotában.

Közhelyes már ez minálunk: *a magyar már csak ilyen*. Előre csak annyit haladt, amennyi mozgatóerő ezekben az ellentétekben volt, s visszamaradásának oka is biztosan ugyanebben kereshető. Mert minálunk még az sem biztos, hogy előre mozdított az, ami máshol – hasonló helyzetben – így hatott.

Na, de eltávolodtam egykor ifjú szerzőnktől, s a *Hitel* 1935 márciusában megjelent számától. Makkai értelmezésem szerint megengedőbb s múltunkban feltételez olykor aktuális nemzedékeket is. Legalábbis erre mutató célzása felfedezhető írásában, de inkább saját nemzedékével foglalkozik, amelyiket egyértelműen virtuálisnak nevez.

De ő hívja fel a figyelmet arra is, hogy a nemzedék nem csupán egy korosztályt jelent. A nemzedéket Németh László értelmezésében használja s nekünk is így kell értelmeznünk. Vagyis a nemzedék több mint egy korosztály „*ez sokkal inkább vállalkozás, rokonfelfogású emberek közös munkára szövetkezése*”. Így aztán az sem kizárt, hogy „*más korúak*” is részt vegyenek benne, vagy mondjuk, hogy kiszélesedjen a fogalom életkor szerinti szűk értelmezése és az egy korban élők közös célkitűzései vonják meg a határokat.

Ugyanakkor az is felismerhető volt múltunkban (és jelenünkben is velünk van), hogy egy azonos célért küzdő korosztály legádázabb ellenfelei is a hasonló korúakból kerülnek ki.

Makkai megállapítja, hogy miközben Németh László egész munkássága a nemzetszervezés körül teljesebben ki, nemzedéke mégis virtuális maradt.

Németh László sikertelennek vélt kísérletéről Makkai ezt írja: „Következtetésnek logikus volt, hogy a tárgyilagos feladatszemlélet és a magasabb egységre törekvés megszüli majd a közélet tényeivel szemben a szóvirágos elvi magatartás helyett a tárgyilagos cselekvést és a hiábavaló fecsegés, veszekedés helyett a nagy ellentétek (közösség-egyéniesség, emberiség-nemzet, európaiság-népiség stb.) kiegyenlítését.” De mint folytatja: „Nemzedéke legjobbjai sem váltották valóra reményeit. Világnézeti táborokba, irodalmi, társadalmi klikkekbe születtek bele s nem csak érdekeltségük, de szívük és gondolkozásuk is elszakíthatatlanul fűzte őket ezekhez”.

Makkai, mint huszonéves, a Németh László felszólítására nem reagáló harmincasoktól örökölt feladatokról beszél. Itt már az általa alapított *Hitel* szellemi körvonalazását folytatja. Fel is teszi a kérdést, hogy mi lenne a teendőjük és válaszol: „Az örökölt és tanult eredményeket, a megszerzendő műveltséget magukba olvasztva a tárgyilagos feladatszemléletet és a magasabb egységet a való életben tettekbe önteni.” Úgy véli, hogy a válság és a történelmi események a huszonéveseket közelebb sodorták egymáshoz, mint elődeiket. Sok ellentét ezen események során megszűnt.

Aztán leírja legoptimistább mondatát, vagy legszebb reménységét: „Ha a világnézetek levetkezik céltalan hódító magatartásukat s szellemekben a belső építés felé fordulnak, a külső, közös feladatokat minden tábor egyesülve, tárgyilagosan megoldhatja”.

Ha a *Hitel* gondolatisága aktualitásának bizonyítása és aktualizálása érdekében elemeztem egykori írásait, ez az egyik sarkalatos mondat. Ez az a máig szóló, máig megvalósulatlan és mindent megoldani egyedül képes reménység.

Makkai aztán így folytatja: „A *Hitel* ezt a munkatervet hozta. De ezért önmaga is még csak egy virtuális (reméljük: nem örökig virtuális) nemzedékre alapít.”

Ezt követően arról ír, hogy minden nemzedéknek lehet aktuális és virtuális része. Kora fiatal nemzedékét szeretné alkalmasnak látni a nagy feladatra, de gyengéjeként emlegeti a „magyar műveltség, a tárgyilagos feladatszemléletet s az egységre törekvés” hiányát.

Ezek után az olvasót nem kell sokat győzködnöm arról, hogy a 77 évvel ezelőtt leírtak mennyire aktuálisak napjainkban is, s hogy a részben történelmi okokból, részben saját gyarlóságunkból elmaradt „aktualizálódásunk” mennyire sürgető lenne.

A záró szakaszokban aztán vannak más, tökéletesen aktuális meglátások is. Így például azt mondja, hogy előtérbe lép a vállalkozó szellemi nemzedék a korosztály nemzedékével szemben: „fontosabb a jellemző törekvés, mint a jellemző életkor” mondja. És erről is egy napjainkban zajlott történet juthat eszünkbe egy korosztály aktualizálódásáról s vállalkozó szellemi nemzedékrésszé terebélyesedéséről. Sajnos az előbb említett „legoptimistább” és egységet hirdető mondat beteljesedésének reménye nélkül s ezért sokszorosan nehezebb terhet cipelve.

Végül a záró mondatot is idézném Makkai írásából. Minekutána kijelenti, hogy a *Hitel* felszólítás is azokhoz, akik a feladatokat többre becsülik az elvek szépségénél, ezeket mondja: „Hideg elzárkózás helyét megértést, merev elviség helyett tárgyilagos feladatszemléletet, kicsinyes csaták helyett magasabb egységet várunk eljövendő műveltebb, műveltségében tárgyilagosabb, de tettei és szavai mögé lelkiismeretet állító nemzedékünkötől!”

Akár Németh László, úgy Makkai László – barátai és nemzedéktársai által folytatott és a Hítelben megtestesült – kísérlete sem teljesebben ki a bizonyos egységes aktuálissá, de abban nem tévedett, hogy mint mondta, minden nemzedékben vannak aktuális részek is.

A Hítel nemzedéke a háborús nehéz időkben és az ezt követő nehéz évtizedekben egyaránt erején felül töltötte be hivatását.

Mára pedig példaként áll az újra meg újra aktualitásra törekvő virtuálisok előtt.

Leányfalu, 2012. március 17.

*

Elemzés: 2012. március 30.

Megjelent: Palackposta Erdélyből, Kairoz, 2012.

Hítel. Egy szolgáló nemzedék üzenetei 2018.

ÉPÍTŐ ERDÉLY – ÉPÍTŐ MAGYARSÁG

Egy eléggé nem ismert vátesz nyomában

Albrecht Dezsőt, a jelen tanulmánykötetnek kolozsvári *Hítel* szerkesztőit bemutatni szándékozó fejezetében, saját írását elemezve mutathatom be leghitelesebben. Olyan írást kell a tömörséget óhajtó mai olvasó elé tárnom, melyet tulajdonképpen mindenkinek teljes egészében kellene – többször is – elolvasnia.

Albrecht Dezsőnek az „Építő Erdély” című vezér-esszéjét az un. nagy „Hítel” első számának élére írta és ebben tömörítette a lap fő célkitűzéseit, és egész leendő szellemiségét is felvillantotta 26 oldalban.

Az: „*Ahogy mi látunk és ahogy minket látnak*”, című első fejezetben Németh László, Boldizsár Iván és Keresztury Dezső romániai és erdélyi látogatásának vitaindító hullámaiból indul ki. A húsztagú tanulmányi csoportból csak négyen jutottak el az Ókirályságba és csak a fenti három Erdélybe. A negyedik, Szabó Zoltán volt. Németh László a *Tanuban*, Boldizsár Iván a *Napkeletben* számolt be tapasztalatairól. Albrecht már előljáróban megjegyzi, hogy a kép, amit festenek sötét, sőt kétségbeejtő. Boldizsár szerint a nép elhagyatott, az értelmiség széthúzó a vezetés gyenge. Egység vagy szervezett munka nincs.

Aztán Némethre hivatkozik, aki a magyarság sorskérdéseinek gondjával indul útnak és a Duna-népek együttműködéséről, sőt Duna-államról álmodik miközben nem csak Ortega Y Gasset jövőbetekintését mondja magáénak, de Ottlik „*Pax Hungaricaját*” meghaladva, elsőként vizsgálódik a szomszéd népek szempontjai szerint is s ezeken át szűri le a következtetést, arról, hogy a románság túl fiatal és egy tapasztalattal szegényebb e szellem befogadására.

Albrecht felismeri, hogy Németh Lászlónak ezután az erdélyi magyarság maradt az utolsó szalmaszál. Abban reménykedett, hogy a nyomás alatt „*a szénből gyémánt lehet*”. És csalódott. Szerinte „*Erdélyben magyarság és halál egyet jelentenek*”.

A két tanulmány okozta vihart és helyenként eldurvuló vitát, vádaskodást csitítva Albrecht ezt mondja: „*Halottak vagyunk-e valóban, akiről csak jót vagy semmit sem szabad mondani? Vagy pedig élő és alkotni tudó része a nemzettestnek, kik elfogadjuk a kritikát, mert belátjuk, hogy a reánk háruló emberfeletti feladatoknak csak folytonos megújulás, megjobbulás útján tudunk eleget tenni?*”

A mai olvasó számára fontos lehet megjegyeznem, hogy a Trianon után felnövekedet fiatal erdélyi értelmiség számára semmi kétség sem fért ahhoz, hogy a magyar nemzettest részei s ez nem került ellentmondásba a transzszilvanizmussal.

Albrecht megállapítja, hogy az erdélyiek anyaországi útjai is csalódásokkal végződtek. Mindkét oldalon a másiktól várták a megerősítést. Szerinte, aki csupán mástól várt megerősítést, meg is érdemli a csalódást. És így folytatja: „*Németh nem adott időt ahhoz, hogy a szén gyémánttá váljék*”, majd felhívja a figyelmet az időtényező mellett arra is, hogy a nép saját akarata nélkül ez nem megy.

Aztán arról ír, hogy míg Németh László kimondta a halálos ítéletet, Boldizsár csak a legfiatalabb nemzedékben bíz. Itt kell közbeszúrnom, hogy Boldizsár a *Hitel* fiataljait nagyra értékelte, de figyelmeztetett a generáción belüli viták veszedelmeire is.

Albrecht azonban kijelenti, hogy szükséges a generációk összefogása, az elődök nélkül ők sem jutottak volna semmire és kijelenti, hogy. „*élünk és élni fogunk. Ez bizonyos. De van szép élet és csúnya élet. Élhet egy nemzet hivatása magaslatán, de élhet posványban is*”. Ő az előbbi mellett voksol és arról beszél, hogy az építkezés munkája most indul. A fundamentumot is ismerni kell, hibáinkkal nagyon is tisztában vagyunk, mondja, de értékeinket is számba kell venni. És itt adja meg a „*Hitel*” célját: „*valódi seregszemle értékeink felett*”.

Ha mai szemmel vizsgálódunk, akkor az, hogy kinek volt, pontosabban lesz majdan igaza, sajnos vagy szerencsére még ma sem dőlt el. A nyomás fokozódott, az akarat – hullámzó formában – felismerhető volt. Ami azonban érdekesebb, hogy – bár ma is nyilvánvaló, hogy az ottani magyar sors irányítójának Erdély értelmiségének kell lennie – az anyaországi értelmiségnek ezzel kapcsolatos érdeklődése mintha az elvárhatónál kisebb lenne. Kisebb, mindannak ellenére, hogy ez az érdeklődés nem jócselekedet, hanem egy kölcsönösen előnyös, pontosabban csak kölcsönösen előnyös vizsgálódás lenne.

Ama seregszemlét ugyanis itt és ott egyaránt el kellene végezni.

A második fejezet címe: „*Erdély három csalódása.*”

A fejezet a mai magyarországi olvasó számára talán kevésbé ismert tudnivalók felsorolásával kezdődik. Ezt éppen ezért is tartom nagyon fontosnak ismertetni. Felbukkan az a nem sokat hangoztatott tény, hogy Erdély, az ország központi része és az ott, illetve onnan uralkodók számára bizony ezer éve is idegen volt. Ellenkező példáktól függetlenül, az olvasó elgondolkodik azon, hogy mi lehet a magyarázata ennek az ilyen-olyan formákban ma is észlelhető idegenkedésnek, ismerethiánynak, olykor félelemnek?

Szerzőnk beszámol arról, hogy már 1526 után egynegyedre szaporodott a románság és 1640-ben már egyharmadot ért el, 1691, vagyis a Leopold diploma után végzett Habsburg népszámláláskor 250000 román, 100 000 szász és 150000 magyar volt. Vagyis a románság a lakosság felét tette ki. Aztán 1700 és 1787 között számuk már 787000-re nőtt, vagyis megháromszorozódott. Fontos kiegészítésül itt kell megjegyeznem, hogy nem természetes

úton, hanem azért, mert ebben az időben zajlott a román fejedelemségek irányából – a török portán görög *üzletemberek* által liciten szerzett fejedelmi székek nyerteseinek, az úgynevezett fanarióta uralkodóknak embertelen kizsákmányolása elől egy nagy román átmenetülés Erdélybe.

Az ezt megelőző időkre utalva Albrecht figyelmeztet, hogy a kis Erdély fontosságának felértékelődésében a török és a német közötti ingapolitikából kialakult helyzet játszott nagy szerepet. Azonban fordul a kocka és a hatalma csúcsán levő Erdélyt II. Rákóczi György nagyravágyása teszi tönkre. Az 1657 és 1660 között ezért bekövetkezett török-tatár büntető dúlásoknak a lakosság több mint egy nyolcada, kb. 75000 ember esett áldozatul. Főleg a folyóvölgyeket lakó magyarok. Várad nagyfontosságú erőssége is ekkor esett el.

„*Erdély első csalódása*” Albrecht szerint a török kiűzése után, a Leopold diplomával kezdődik. Ez azt jelentette ugyanis, hogy belső erők híján csak önállóságának feladásával tudott válaszolni az adott kihívásra. Így legalább az önkormányzatát menthette. A vezető elit azt hitte, hogy a császár úgymint messze van, de hamarosan kiderült, hogy a nemrég még lenézett Magyarország több engedményt tud kivívni magának. Így aztán felmerült az unió gondolata, ami később, 1848-ban, illetve a kiegyezés után valósult meg. Szerzőnk ebben látja „*Erdély második csalódását*”, hiszen önállósága után önrendelkezését is elveszti. Igaz, hogy ezzel egyidőben elnyeri a reményt, hogy Magyarországra támaszkodva megőrizze Erdélyben hatalmi túlsúlyát.

Az 1867 és 1918 közötti kort a szerző már nem úgy kezeli, mint önálló erdélyi történelmet és az olvasót Szekfű Gyula *Három Nemzedékének* tanulmányozására bízta. Ebben az időszakban Erdély magyarsága nemzetiségi szempontból Magyarországra támaszkodva élte életét. Elfelejtette, hogy mi is van körötte, s amikor a támaszt kihúzták mellőle, 1919-ben – mint Albrecht írja – „*elomlott*”. Ez volt „*Erdély harmadik csalódása*”. Annak a népnek mely nem saját erőire támaszkodik el kellett buknia,- mondja.

A hanyatlást természetesen a történelem játéka is elősegítette. A két hatalom közötti politizálás lehetősége a török kiűzésével megszűnt, a francia földről jövő eszmék a nemzetiségi széthúzást segítették elő. A számbeli hátrányt kiválósággal lehetett volna ellensúlyozni, de ez csak egyedekben volt fellelhető, tömegében nem. Ennek illusztrálásra a román Albina és Astra bankok fölényét hozza fel a nemzetmentés és terjeszkedés politikája terén. Megjegyezni kívánom, hogy a románság ezt a meghatározó bankfölényét éppen az állítólagos és világszerte annyira propagált, legnagyobb magyar etnikai elnyomás idején éri el!

A szerző arra a konklúzióra jut, hogy az erdélyi magyarság ábrándokat kergetett és nem tudta felhasználni saját erőit.

Erdély akkor volt erős, amikor olyan fejedelmek vezették, akik egyensúlyt tudtak teremteni. Aztán így fogalmaz: Erdélyt hét főbűne a három nemzet és négy vallás tették gyengévé és erőssé is. Szerinte ennek az egyensúlynak a mérlegbillegése jelezte az erősödést vagy a gyengülést.

Erdélyben a népek harmóniájáról csak az egyensúly tudna gondoskodni, de ez józanul sem a román államtól sem a románságtól nem remélhető.

A tanulmányíró ezen állítása ma érvényesebb, mint valaha és ez minősíti újabb hiú európai ábrándjainkat is.

A mindenkori román állam – akárcsak egyébként a többi szomszéd – mindent elkövet az őrült homogenizációs vágyak megvalósítása érdekében. A városok elvesztették magyar többségüket, sőt már a bűvös 20% is veszélyben van sokfelé, a falvak ellen indított hadjárat is csak módszereiben változott. Rombolás helyett hagymakupolás – építő – honfoglalás folyik.

„Egyedül a feladatokkal szemben”, a harmadik fejezet címe.

Albrecht érdekes fejtegetésbe kezd itt a magyarság és a magyar ember egyedüllétéről. A magányosság és a tömegben felolvadás képtelensége szerinte ősi tulajdonságunk. Megszervezhetőségünknek is egyik akadályja ez. Ugyanakkor mégis előny, mert „a magány kétségbeesésében is az új élet alapjait távol és egyedülvaló magyarok kezdték lerakni”, akkor mikor a központi hatalom bénának bizonyult. A magyar pesszimizmus szerinte nem okoz benuultságot, ellenkezőleg.

A tragédiákba való belenyugvást létszámunkkal magyarázzuk, pedig helytelen a nagy népekhez mérni magunkat, a szomszédok helyett.

A feladat azonban elismeri, hogy hatalmas. Egyedül vagyunk, rokonok nélkül. Mint írja: „A magyarnak csak egy rokona van: Európa s ez a rokon sem akar tudni rólunk.” Mennyire fájdalmasan igaz ez a mai magyarság számára is, mondhatnánk. Különösen, ha a következő mondatait is elolvassuk: „A magyarság Európa reménytelen szerelmese. Ami hibánk van, mind ebből a reménytelen szerelemből fakad: odadoztuk az életünket védelméért s ez volt a kisebb hiba, hiszen magunkat védtük elsősorban, de eldobtuk lelkünk sajátos, Keletről hozott értékeit csakhogy Nyugathoz annál hasonlatosabbakká váljunk. Bennünk Európa túléli sajátmagát: mi még most is európai öntudatról, közösségi érzésről ábrándozunk, amikor már Európa nem akar tudni saját magáról sem.”

Ezeknek a soroknak a zsenialitását 77 év távlatából láthatjuk igazán.

Aztán arról ír, hogy Európa régen sem segített. Már Zrínyi tudta, hogy csak sajátos helyzetben várható ez. Saját erőinkre kell támaszkodnunk.

Albrecht tanulmányában éknek látja a magyarságot az ébredő Balkán és a lefelé nyomuló germánság között. Ez a gondolat 1935-ben egyáltalán nem tűnhet véletlennek.

Aztán kultúránkat nevezi etikai jellegűnek, olyannak mely megértést és igazságosságot álmodik, miközben Európában az önzés és a nyers erő uralkodik. Mintha ez sem változott volna sokat. Az Európai Unió *hozzánkállása* ennek ékes bizonyítéka.

Albrecht Széchenyit is idézi, aki a magyar sokfelé tagozódást nézve megbolydult méhrajról beszélt.

És ma? Kérdezném.

Mekkora út vár reánk az egészséges közszellem kialakulásáig, kérdez szerzőnk is?

E kérdés 77 év után is kérdés maradt.

De Albrecht Dezső mégis felkiált! „*Merjünk nagyok lenni!*” Ő mondja ki Erdélyben ezt először. Még 1935-ben.

Visszapillant a történelembe. Szerinte a magyar terjeszkedő politika vége 1395, a nikápolyi csata. Utána a védekezés időszaka következik s az építés helyett a konzerválás. A néhány fellángolás ezen, mit sem változtatott.

A magyarság minden vélt vagy valós erényét egyéninek látja. A közösségi erények terén van szerinte a nagy hiányosság. Azt állítja, hogy egyéni értékekben utolérhetetlenek vagyunk, de sajnos a nemzet értéke nem ezeknek egyszerű összessége. Egy nemzet erejét szerinte a

közösségekben rejlő érték adja meg. Egy titkos lelki irányítószervről ír, amely az egyénit alárendeli a közösségének.

Bátorkodom megjegyezni, hogy amennyiben a közelmúlt történései során vizsgáljuk meg ennek a lelki irányítószervnek a nálunk és szomszédjainknál fellelhető működését, a különbség félelmetesen nagy az utóbbiak javára. Ők ma is bizonyították, hogy áldozatkészek a trianoni nyereség megtartása érdekében. Mi egyebek között 2004. december 5-tel vizsgáztunk. Az ezt bizonyos körülményekkel igazolni próbáló magyarázkodás felesleges. A távolmaradás is eléggé leleplező volt.

Albrecht végül azt az izgalmas feladatot vetíti fel, hogy nagyjainkat kellene kikérdezni eme közösségi értékünkről. Arról, hogy volt-e ilyen, s ha igen, miként tűnt el. Illetve arról, hogy miként lehetne fellelhető maradványain újjáépíteni azt.

A negyedik fejezet címe: *„Érték és érték, Zrinyi és Széchenyi mérlege.”*

A fejezet elején Zrinyit idézi, aki mint fogalmaz: *„az akkori magyarság hibáinak, pártoskodásának, széthúzásának, alacsonyosságának kemény keserű rajzát adja, de az értékeket is keresi.”* Zrinyi azt mondja, ő így is a magyart választaná és a török ellenében a minőséget vonná pajzsul: *„ha ő több is”*(...) *„ha mi jobbak leszünk”* akkor lehet a törököt megverni. Aztán így folytatja az idézetet: *„csak elszánt akarat”*(...) és *„az egész nemzetünk unanimes censussa kell hozzá”*. A közösségi akarat kutatásával tehát Zrinyi koráig is vissza lehet menni, mondja Albrecht. Aztán Széchenyit veszi szemügyre. Szerinte: *„Széchenyi a magyarságot Nagy Parlagnak, bűnökkel és hibákkal vert nemzetnek látja, melynek méhében mélyen meghúzódva élnek kivirulatlan erői. (...) erőt csak a népben érez, és nemzeti értéket a Keletről hozott kifejeletlen, de kifejleszthető sajátosságokban.”*

Ezután Makkai Sándort vizsgálja. Azt, aki a nemzeti jelleg pozitív oldalát is meg akarja mutatni. Mérlegén egyfelől a nagy nemzeti katasztrófák vannak, másfelől azok a nagyok, akikben a nemzet Génusza felel a katasztrófákra. Szerinte az egész nemzetben mutatkozó bűnökkel szemben az erények egy egy nagy emberben testesülnek meg. Albrecht megállapítja, hogy ezeknek lehet nagy hatása a népre, de a nagy talpraállásokban szerepük nem lehet egyedüli.

Elismeri, hogy hibáinkat ismernünk kell, de szerinte építeni csak erényeink ismeretében lehetünk képesek. A közösségi érték teljes hiányában nem maradhattunk volna meg 1000 éven át. Ezeket mondja: *„Volt és – ha csökkent mértékben is – van közösségi értékünk.”* Hibáinkat szerinte tévesen tulajdonítják keleti eredetünknek. Történelmi példával igazolja, hogy ezek a honfoglaló magyaroknál nem lehettek jelen. Már Bölcs Leó felfigyelt a magyar sereg a nyugatiaknál nagyobb fegyelmezettségére. Akkor még a győzelem világos célja vezette őket s nem a céltalan hősiesség.

A középkor erős magyar birodalmát nem csak az Árpádház államalkotó képességei hozták létre, hanem a magyar nép alkotásra kész erői is.

A továbbiakban a politikai jellemet veszi górcső alá Kornis Gyula műve alapján. A jogérzést, az elvekhez való tántoríthatatlan ragaszkodást, az ellenzéki kritikai obstruáló hajlamot, az érzelmi antiracionalista természetet. Mintha a konzervatív letargia és a szalmaláng fellobbanás között hánykolódna. Hirtelen fellángol, majd a tragédiába hamar belenyugszik.

Albrecht szerint a pozitív tulajdonságok kihaltak e téren is és csak egyes egyéneknél lehetők fel, de ha a magyar néplélek olyan tanulmány tárgyát képezhetné, mint pld. a népzene, csodákra derülne fény. Ő szűkebb pátriája a Kalotaszeg általa jól ismert magyarságát említi példának.

A következőkben Albrecht kijelenti, hogy: *„Az újból pozitív tartalommal telített magyar lelkiség megteremtése az erdélyi magyarság feladata.”*

Ezt azzal indokolja, hogy most az eredmény csak a belső munkától, a szervezéstől, a magyarság lelkének és testének acélossá tételétől remélhető.

A fiatalságnak meg kell szabadulnia a régi iskola terhétől, hogy az önvédelmi harc helye a parlament. Magában az önvédelemben is csupa passzív vonást vél látni. Főleg, ha obstruálásban és sérelmi politikában nyilvánul meg. A megoldást a társadalmi szervezésben látja, a nemzettest építésében. Szerinte ez vezet az alkotó és erőt sugárzó magyar lélek útjára.

Mindaz, amit az eddigiekben szerzőnk megállapít, nem csupán erdélyi, hanem összmagyar vonatkozású is.

Albrecht Dezső a kor helyi, erdélyi gondjaira utalva kijelenti, hogy a régi politikai réteg vékonyodik s a néphez kényszerül, így létrejöhetnek az új magyar lélek születésének feltételei. Figyelmeztet, hogy ha *„a gazdaságot nem garasokban és osztalékokban látjuk, hanem lehetőségekben és lélekben”*, akkor Erdély magyarsága nem szegény.

Ez utóbbi megállapítás is figyelemreméltó a mai összmagyar gondok megoldásának keresése közepette.

A tanulmány ötödik fejezetének címe: *Az erdélyi magyarság szerepe a magyar műveltségváltásban.*

Már a címből is láthatjuk, hogy a szerző nem szorítkozik Erdélyre. Megállapítja, hogy: *„Az átértékelésnek az újjászületésnek a folyamata feltartóztatlanul megindult a magyar élet minden területén”*. A műveltségváltás korára figyelmeztet. A történetírásban Szekfű, az irodalomban Ady s a zenében Bartók és Kodály határozza már meg az ifjú nemzedék gondolkodását. Aztán megjegyzi, hogy míg Magyarországon kiváló tudósok vezetik e folyamatot, Erdélyben ezt az élet végzi el. Úgy véli, hogy ennek hatása is igen mély.

Egyik pillére a halott történelem, a kövek (mint a sajátos erdélyi reneszánsz). Az anyaországból egyre többen jönnek Erdélybe az új magyar ház típusának kialakítását kutatni.

A másik pillér az élő, a nép és hagyományai a három magyar sziget: a székelyföld, Torockó és Kalotaszeg.

Ezt írja: *„Lehetséges, sőt valószínű, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani, de az anyagot hozzá, a lelket mi szállítjuk.”* Arra figyelmeztet, hogy e nép nem csak a hozzá menekült magyar kultúrának a különféle formáit mentette át, de magát a lelkét is.

Amikor ma az anyaországi magyar, 92 év után és 40 + 22 évet követően is romának nevezi az Erdélyből érkező magyart, ennek a ténynek a megismertetése is lehetne egy a szemeket nyitogató megoldás.

Egyébként itt van elrejtve Erdély számunkra szent hírnevének titka. És ugyancsak itt, ugyanez román szempontból is. Mert alig néhány évtizeddel utóbb, sőt némi átfedéssel, az ő kultúrájuk európai – latin betűs és non ortodox – gyökerei is ugyanebben az Erdélyben

születtek meg. Ők sem szívesen emlegetik ezt s különösen nem azt, hogy ebben mekkora volt a magyar érdem és befolyás.

Ez a párhuzam szerintem az Erdély kérdés megismerésének egyik kulcsa.

Albrecht szerint hivatástudatunkba kell kapcsolódnia annak, hogy műveltségben és lélekben is magyarrá kell válnunk. Le kell vetkőzni mindazt, ami idegen a kultúránkban és a lelkünkben.

Az erélyi magyarság hivatástudata a hatodik fejezet címe.

Szerzőnk először arról ír, hogy kevés nép vívódott annyit saját hivatásán és sorsán, fátumán, miérettjein, mint a magyar. Nagy népeknél az öntudatra ébredés azonnal hivatástudattal, küldetésstudattal jár együtt s legtöbbször uralmi igényeket gerjeszt. A kis népeknél ez nem így van. Esetükben nehéz megfogalmazni hivatástudatukat. De e nélkül nincs felfelé ívelés.

A magyar hivatástudat először a kereszténység védelmében fogalmazódott meg, aztán az ék szerepben a szlávok között vagy a germánság és szlávtság között.

Ezután Széchenyit idézi, aki mást mond. A *Kelet népében* kifejti, hogy a magyarság hivatása képviselni keletről hozott értékeit Európában.

Albrecht akkor a harmincas években a Desewffi Gyula által propagált: Duna medencei szervezőerő felvállalását is felemlíti, mint a magyar hivatástudat megtestesítőjét.

Szerinte az erdélyi magyarság hivatástudatát irodalmán keresztül lehet lemérni. Sem a líra sem az epika nem tudott hitet adni, de „*a kötelességvállalás parancsát igen.*”

Ezt olvasva fedezhetjük fel az anyaországba az utóbbi fél évszázadba érkezett erdélyi emigráció másságának magyarozatát. Ez a kötelesség számukra apáiktól örökölt parancs, ami az anyaországban ismeretlen ma is. Az átérkezők közül nagyon sokan kapták meg a könyöklő, törtető, sőt a stréber jelzőt, pedig csak azt tették, amit előbb nyomás alatt is cselekedtek. Az ebből származó sérelmek gyakoriak még ma is.

Albrecht elmondja, hogy az erdélyi hivatástudat alapjainak lerakásában nagy szerepe volt Makkai Sándor *Magunk Revíziója* című írásának, melyet szerinte már akkor sem értékelték valódi súlyán. Ez az írás kijelöli az utat, a kisebbség számára. Ez az út pedig a hatalom és politikai önállóság hiányában nem más, mint: „*a saját nemzeti hagyományon nyugvó, de adott viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élete.*” Aztán így folytatja: „*Azt a kettős feladatot, hogy a legmagyarabb magyar és legemberibb ember legyen, földi impériummal nem rendelkezvén, a lélek, a jellem impériuma által valósíthatja meg.*”

Szerinte ez azért nem válhatott egyetemes érvényűvé, mert a nemzeti lélek igényei mellett nem foglalkozott a nemzeti test szükségleteivel is.

Végül is szerzőnk fejtegetéseiben oda konkludál, hogy ha ki-ki betölti saját hivatását, az a felfelé vezető utat szolgálja. Aki nem mer megpróbálni nagygyá lenni, az a posványba süllyedhet. Önmagunk revíziójára van szükség, mondja. A mi nemzedékünkre vár a feladat a magyarság helyzetét, szerepét, erejét és hivatását, térben és időben meghatározni. „*Az erdélyi magyarság csak egy láncszem a nemzet életében, nem önmagáért való.*” Erdélyben ezt Bocskai óta felismerték, az anyaországban azonban ma is megkérdőjelezzik, vagy inkább fel sem merül.

Aztán Kossuth beszédét idézi: „*mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felébreszti a halottakat.*” Majd ezt mondja: „*Volt példa rá, hogy az anya görcsös szeretete életre ébresztette félhalott gyermekét. Egyszer, bár nem történhetne meg ez fordítva?*” kérdezi, s folytatja: „*Hiszen mi úgy szeretjük Erdélyt, hogy arra már nincsen szó.*”

Figyelmeztet a feladat rémisztő nagyságára és a saját erőtlenségre. „*Isten és a nemzet akarata segíthet csak, rajtunk keresztül (...) Mi vagyunk az utolsó nemzedék, aki segíthet, aki még jóvátehet mindent.*” írja.

Ekkor még nem tudhatja, hogy a történelem egy éppen Trianonnal megalapozott újabb világéggel vet véget e nemzedék nemes felbuzdulásának.

Jelen sorok írója úgy érzi, hogy egy történelmi kényszerszűnet s a közben történt visszafordíthatatlan változások ellenére, fel lehet és fel kell venni ama „kettétört” generációnak a munkáját. Ezen ismertető megírását és a *Hitel* munkásságának feltámasztása dolgában végzett egész munkáját is ezért vállalta fel.

Ember, ember, ember kívántatik. Ezt a címet viseli a hetedik fejezet.

A nemzeti lélek érvényesülésének területe a társadalom. Albrecht szerint az erdélyi magyar társadalom elvesztette hármass tagozódását, mely felső, közép és alsó osztályokból állott. Szerinte a harmincas évek közepére kétrétegűvé vált. A felső réteg az „*értelmiség*” gyűjtőfogalomba, az alsóbb „*a nép*” fogalomba sűrűsödött. Megállapítja, hogy osztályöntudat szerint ennél sokkal több réteg van s ezek összetört bolygódarabokként kóvályognak.

Az egyes osztályokat hasznosságuk szempontjából vizsgálhatja és tömörítve ezeket mondja:

Az arisztokrácia egykori vezető szerepét már nem vállalta, családokká zárta le magát. A dzsentrí a második vonalban ugyanezt teszi. Ezenközben fenntartják jogukat minden társadalmi jelenség magyarázatára. Nyilvánvaló, hogy a vezetéshez a nyelv ismerete és a végzettség szükséges, ugyanakkor megállapítja, hogy a hazai egyetemnek az utóbbi időszakban egyetlen mágnás vagy dzsentrí végzettje sem volt. (A pontosság kedvéért: csak román tannyelvű egyetem működött)

Külföldi értelemben vett középosztály a köznemességből nem képződött. Ez a hivatalnok-középosztály eltűnt s helyét a bank és kereskedelmi középréteg vette át. Ennek viszont semmi köze a nemzeti érdekekhez és gondolathoz.

Ha most egy szempillantásra megállunk, ismét csak eszünkbe juthat, hogy vajon milyen lehet a mai „versenyszféra” alkalmazotti rétegének viszonyulása a nemzeti gondolathoz?

De folytassuk Albrechttel, aki a középosztály leghasználhatóbb részének a papok, tanítók, tanárok és szabadfoglalkozású értelmiségiek rétegét tartja, párosulva a birtokosság nem dzsentrí rétegével.

A kereskedők az értelmiség és iparosság között osztódnak meg. A legjobban szervezett réteg, az iparosság közösségi munkába történő bevonása elégtelen.

Nagy veszteség, hogy az ipari és gyári munkásság kivált a nemzeti közösségből, a jövőben számolni kell velük.

Alaprétegnek a földműves osztályt, a magyar népet jelöli meg és a lap feladatának nevezi a velük való alapos foglalkozást.

Ezek után írja le fontos következtetését:

„Erdélyben nincs vezetőosztály, mely mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését. Egészséges vezetőosztály nélkül pedig nincs egészséges nemzeti társadalom.” Aztán megállapítja, hogy: „Most is, mint valamennyi nemzeti katasztrófánk után, távol és csendben az egyedülálló magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Ha végigutazod Erdélyt, majdnem mindenütt, a legkisebb faluban is, találsz mágnást, birtokost, papot, tanítót, ügyvédet, orvost, kereskedőt, iparost vagy gazdát, akiben ég a felemelkedés vágya, akiben vívódik az örök magyar lélek, akinek segítségre és munkára tárulnak karjai. Pompás, drága magyarok, nagyszerű közösségi alanyok ők, akiknek vállaira bátran reá lehet helyezni az új idők minden terhét. Ezeket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet. Ki kell alakítani az új vezetőréteget, most már – okulva a történelmen – nemzeti kiválasztás útján, melynek egyetlen ismérve: szolgáni a nemzetet. Ezek a magárahagyott, csendes magyarok, a nemzet igazi elitje, nem kívánták maguknak mindedig a vezetőszerepet. Öntudatosítanunk kell bennük, hogy nem az ő érdekük, hanem a nemzet érdeke sürgeti, hogy vegyék kezükbe a közszellem irányítását (...) A >dolgot önmagát néző< magyarok, az eddig egyedüllevők összefogása, egy új nemzeti rendbe való tömörítése szükség, mert nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyarság erőtlenségének nem a feladatok homályos látása, nem a helyes elgondolások hiánya az oka, hanem, a feladatokat megvalósító öntudatos és szervezett embercsoportok hiánya.”

Montecuccolit említi, ki a nervus bellinek háromszor is a pénzt jelöli meg s aztán vele szembeállítja Zrínyit, aki azt mondja, hogy: „nervus belli sunt milites, mert a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őket, az embereket is, a pénzt is, tehát fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio.” Albrecht is ezt ismétli: „Ember, ember, ember kívántatik most is és az egészséges közszellem. A nemzeti élet minden jelenségének átértékelése és az ebből folyó hivatástudat kialakítása, az emberek felkutatása és beszerzése, végül az egészséges nemzeti közszellem kialakítása – ez a három: az erdélyi magyarság központi problémája.”

S engedelmükkel itt ismét megszólal a múltat jelenbe tolmácsoló. Vajon miként is állunk manapság eme 77 év előtti látszólag csupán erdélyi gonddal itt a kisebbségi sorsot saját hazájában tanulgató magyarság esetében, a nagyobbik haza egész Kárpát-medencei felelősségével a vállunkon?

Ezután a szervezésről ír, melyet lélektani kérdésnek tart elsősorban s tudatában van annak, hogy „a magyar a világ legkiszámíthatatlanabb népe”. Kossuth és Deák egyaránt magyar. A magyar egyszerre lelkesedő és racionális. Azt kérdezi, mennyire lehet a racionalizmust forradalmasítani és a lelkesedést építésre befogni. Az ellentétek eme játéka hozott létre szerinte az egykori középosztályban negatív lelkiállatot. A népnél is fellelhető, de tompultabb formában. Tudatában van, hogy ez mekkora akadály és a megfelelő személyek kiválogatásában látja a megoldást. Egy szónoklat nem elég. Apró és láthatatlan jócselekedetek sora többet ér a bizalom felkeltése terén. Gondot jelent a város és falu közötti áthidalhatatlannak látszó távolság. Bevallja, hogy óvatosságra van szükség, mely arra int, hogy „reformáld meg magad, mielőtt a néphez közeledsz.(...) magunkat kell hozzá hasonlóvá tennünk.”

A gondolatsort így zárja: „Igazi találkozásunkat az új, most születő magyar kultúra készíti elő és igazi közösségünk akkor lesz velük, ha az egységes, alkotó, magyar nemzeti lélek megszületik.”

Nos, ebben a kérdésben a 77 év annyiféle változással szolgált, hogy az előrevivő összehasonlításhoz kötetnyi tanulmány lenne szükséges. Gondoljunk csupán a várost és falut annyira közel hozó elektronika korára. Egy hatalmas gond azonban makacsul megmaradt. Ama egységes nemzeti lélek megszületésére ma is csak várunk.

A tanulmány utolsó, nyolcadik fejezete, a főcímmel azonos: *Az építő Erdély.*

Albrecht Dezső szerint az erdélyi lélek legmélyebb lényege mindig az építés volt. Ennek jelképes alakja Bethlen Gábor. Erdély csalódásai során már rájött, hogy egyedül saját erejére számíthat. Németh Lászlónak üzeni: *„Betegek vagyunk még, de nem halottak.”*

Az eltelt évszázadokban az államalkotó erők sajátos szövevénye volt itt jelen. Sajátos módon akadályozta a nyugati modellek létrejöttét és egyszerre képes volt megelőzni is a nyugatot. Ilyen volt a vallásszabadság, a demokratikus államforma, a fejedelmi tanácsosok felelőssége stb.

Ismét visszatér a lélek jelentőségéhez. Anonymust idézi: *„az emberiség nem a népek sokaságában, hanem a lélek erejében áll.”*

Építeni kell hát *„ahogy lehet”* akár szegényesen is, de építeni. Voltaire Erdélyben járva észrevette, hogy itt a földműves egyik kezében fegyvert tartva szánt. Albrecht észleli, hogy Németh László rövid látogatása során ezt nem vette észre: *„a szántást s az egyidejű védelmet”,* de mindjárt folytatja is: *„de csudálkozhatunk-e rajta, az idegenen, ha épp azok az ujságjaink sem látják, akik azért támadták Németh Lászlót, hogy ezt nem látta meg?”*

Végül az épülő és építő Erdélyt a végvárhoz hasonlítja, *„amiben élhetjük boldogan és büszkén a hitünk szerint legmagasabbrendű, mert legnehezebb életet.”*

Mivel zárhatja e nagyszerű tanulmány rövidített bemutatását a kéretlen „időtölmács”? Sajnos csupán azzal, amit már előbb említet, vagyis, hogy mára az egész magyarság osztozik Erdélyi részének egykor volt sorsában, éppen ama repesve vágyott Európa ragadozó szárnyai alatt. Az egykori tanulmány tárgyát elsősorban képező erdélyi testvéreink pedig kettőzött teher alatt élik napjaikat, immáron Európában. Életük talán csak azzal lett magasabbrendű, hogy mégnehezebbé vált.

De „pompás” építő kedvükre ma is szükség lenne a nagyobbik hazában is.

Ez a tanulmány egymagában is megismertet minket szerzőjével.

Leányfalu, 2012. március 30.

*

Centenárium megemlékezés: 2012. november 02.

Megjelent: Hitel, 2013. július

A 100 ESZTENDŐS KISS JENŐ

A 77 éves Hitelre emlékező konferencia egyetlen napjában sokakról és sok mindenről kellett volna még megemlékeznünk, de egy nap húsz előadói megnyilvánulásnál többre nem adhatott alkalmat. A Kiss Jenőről szóló megemlékezés azonban nem ezért maradt ki a tárgysorozatból. A rendelkezésre álló 4-5 hónapban ugyanis nem akadt irodalomtörténész, aki felvállalta volna egy eddig méltatlanul járatlan út bejárását. Aztán elkezdtem a konferencia előadásain túl is terjeszkedő emlékező kötet anyagának összegyűjtését s ismét csak ezt tapasztaltam. Egyedül Nagy Pál kitűnő 1988-as előszó-tanulmányát kaptam meg közlésre, de a szerző – érthető módon – nem egyezhetett bele annak „aktualizálásába” és „megtoldásába” a költő életének utolsó szakaszára vonatkozókkal. Ezek nélkül viszont a *Hitel* kötet nem emlékezhet az éppen most 100 esztendőes Kiss Jenőre.

Az idő ismét sürget, s *Jenő bácsi* mintha megszólítana. Dedikált könyveibe rejtve kezembe kerül egy gyöngybetűkkel és atyai szeretettel írott levele 1994-ből. A döntés tehát adva van. Ismét beleártom magam az irodalomtörténészek dolgába. Az olvasó viszont ennek megfelelően egy sok helyen személyesebb hangú megemlékezést vehet a kezébe.

A *Hitelről* szóló kötetben tehát Kiss Jenőre a hitelesre, apám barátjára, atyai barátomra emlékeznék úgy, hogy az említett Nagy Pál – egykori nagyszerű irodalomtanárom – tanulmányát, mint vezérfonalat, gyakran idézem, s az ilyen módon megoldott aktualizálásért megbocsátó elnézését kérem.

Kiss Jenő története is példázza a *Hitel* bűvópatak utóéletének igazságait. Jeles szakember mondta a napokban nekem: elvégre mi köze volt Kiss Jenőnek a *Hitelhez*!?

Elkötelezettségem és őszinteségem igazolásául ezért néhány sort idézek most tőle:

Az első egy nekem szóló dedikáció az 1978-ban megjelent: *A kő nem mozdul* című kötetéből: „*Szász Tasinak, barátom fiának, fiam barátjának, aki nekem barátom is, és – lelkileg – fiam is, nagy szeretettel, Kiss Jenő. 1978. XII. 17.*”⁵⁹

Ha pedig valakinek mégis kételyei lennének Kiss Jenő a Hiteles vagy *Hitel* munkatárs vonatkozásában s nem adna hitelt nekem, amikor a felejthetetlen *költői konyhaasztalnál* folytatott megszámíthatatlan beszélgetéseinkre hivatkozva állítom, hogy ő a *Hitel* szellemi körének tagja s neveltje volt, ismét őt idézem. Ezúttal az említett 1994. december 19-én írott levelét: „*Örvendek, hogy (...) gyakran gondolsz a régi szép napokra, találkozásainkra, beszélgetéseinkre. Én azt hiszed nem? Hányszor idéződik fel előttem lakásotok, a gyönyörű kert, a Hitel szerkesztőinek ottani találkozásai...*”⁶⁰

Meg kell említenem még, hogy születésének helye és a mi családjunk 1848 után kihajtott új ágának szülőföldje is azonos. Ő mócsi születésű s mellette kőhajításnyira ott van Pusztakamarás, ahol dédanyám haláláig ápolta Kemény Zsigmondot s temetéséről dédapám – Kemény Gyula báró ottani birtokainak egy életen át irányítója – gondoskodott.

De ennyi személyes emlék és bizonyíték elég, térjünk rá a *hiteles* Kiss Jenő életútjának összefoglalására.

Kiss Jenő 1912. szeptember 13-án a mezőségi Mócson született. Egész életén át megmaradt a Mezőség költőjének. Bármerre fordult is költői, írói vagy közösséget szolgáló

⁵⁹ A szerző könyvtárának dedikált példányából

⁶⁰ Személyes levél a szerző *Hitel* házi-múzeumának levéltárából.

pályája, ide tért vissza. A szülőföldre és a családhoz. A „finoman szomorú” tájhoz és a számára legfontosabbhoz, övéihez, a fel és lemenőkhöz.

A tavak világában a „vízmosta dombok” közt cseperedett fel.

Nagy Pál említett tanulmányában írja: „A mócsi útmester városba szakadt költő-fia ide tér vissza minduntalan; a szülőföldre való érzelmi kötődés erkölcsi tartásának s egész lírai életművének alakulásában döntő szerepet játszik. (...) Az a »finom és szomorú szépség«, ami a mezősi miliő sajátja, Kiss Jenő megelevenítő képzeletében egybefonódik a lélekmelegítő otthoniasság hangulatával; a korai tartós élmények magatartást formáló erővé szilárdulnak – életreszóló érvénnyel.”⁶¹

Középiskolába Kolozsvárra kerül, s már ekkor felbukkannak a fiatal diák írói hajlamának első jelei. Verseket és novellát is ír és már 1929-ben szembesül a nyilvánossággal. Addig azonban fest, hegedülni tanul, de végül mégis a toll mellett kötelezi el magát. Itt ismét Nagy Pált választom tolmácsnak, aki viszont Szabédit is idézi: „a Kiss Jenő verseiből ritkán hiányzik a képek és színek dús kínálata, az arcok és alakok plaszticitása, a zeneiség, a tudatos építkezésre valló szerkezeti egyensúly. Kritikusai korán felfigyeltek lírájának ezekre a jellemző vonásaira; Szabédi László például mindjárt észrevette, hogy »Különösen mester a vizuális tünemények visszaadásában. Első verseiben világosan érezzük az örömet, amit a tehetség kelt benne, hogy pontosan meg tudja mondani, amit lát. Tombol a képekben (...)« Az impresszionizmus vonzaskörében induló Kiss Jenőnél később is, amikor fokozatosan tisztulnak a kontúrok, s eltűnnek a »tomboló« túlzások, öncélú mesterkétségek, elsődleges funkciója van a képnek. A megjelenítő fantázia szárnyalását mindinkább szigorú művészi fegyelem szabályozza.”⁶²

A továbbiakban leérettségizik és Mócson dolgozik egy ügyvéd irodájában, miközben látogatás nélküli joghallgató a kolozsvári egyetemen.

Nagy Pál sorrendbe szedte az ekkor megjelenő, eleinte avantgarde versek megjelenési helyeit: a Brassói Lapokat, az aradi Vasárnap című újságot, a Jóbarátot, majd 1931-ben már a Pásztortűz, majd 1932-ben a Helikon következett. Ugyancsak ő idézi Dsida emlékezését 1937-ből „Ahogy leírom a nevét, visszaemlékszem egy szőke hosszúhajú, kicsit gyámoltalan és félszeg gyerekemberre, aki hat-hét esztendővel ezelőtt felkeresett annak az irodalmi folyóiratnak a szerkesztőségében, ahol akkor dolgoztam. Bizonytalan mozdulattal papírlapot nyújtott át. A papíron vers volt. A vers szép volt. Akkor ismertem meg Kiss Jenőt, a mezősi falusi ház szülöttjét. Kezet fogtunk. A vers megjelent és mindenkinek tetszett (...)” majd így folytatja: „Dsida minden bizonnyal rokonjegyeket is felfedezett a szárnyait bontogató ifjú pályatárs kéziratában. Azt a fiatal költő-generációt, mely nálunk a harmincas években jelentkezett (Dsida, Szemplér Ferenc, Szabédi László, Bözödi György, Kiss Jenő), sok rokon vonás kapcsolta egybe, noha valamennyien külön színt hoztak a romániai magyar lírába. Formakultúrájában Kiss Jenő – akárcsak Szemplér Ferenc – a Nyugat első nemzedékének nagy példáihoz igazodó Dsidához állt legközelebb, s a honi elődök közül talán Áprily Lajos lírája hatott rá leginkább. Mégis egészen más – senkiével össze nem téveszthető – látásról, tájékozódásról, világérzékelésről tanúskodnak a Kormos üvegen szerzőjének

⁶¹ Nagy Pál: Előszó A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez. 1988. 6. old.

⁶² Uo. 8. old.

versei. *Meglehet, az is több mint véletlen, hogy az Erdélyi Helikon szerkesztőségében az onnan távozó Dsida Jenő helyét 1934-ben épp Kis Jenő foglalhatta el...*⁶³

1935-ben ott volt a „kis” *Hitel* januári indulásánál, majd meghívták a *Helikon* íróközösségnek marosvécsi találkozójára; ettől kezdve (1935-június 28-30.) az összejövetelek állandó meghívottja. (Ő vezette a tanácskozások jegyzőkönyveit.) A szocializmust építő években csak ez utóbbira volt tanácsos emlékezni, érintettnek s róla szólónak egyaránt. Így aztán a generációk törvényszerű „egymást követő rétegződése” folytán fokozatosan kimaradt az emlékezetből a *Hitel*. Ha Nagy Pál azt írja, hogy Kiss Jenő szellemi arculatának formálódásában jelentős szerepet játszott a *Helikon*, mint folyóirat és maga a vécsi közösség és munkált benne a nemzedéki hovatartozás tudata is, nyugodtan állíthatjuk, hogy ezzel párhuzamosan, sőt összefonódva, ugyanilyen mértékben formálhatta azt az újonnan induló *Hitel* (18 *Helikon* munkatársat is felvonultató) egyre bővülő szellemi holdudvara, – különös tekintettel ama nemzedéki tudatra. Sokat idézett szerzőnk így folytatja: „*Hisz voltaképp azoknak a fiatal íróknak a rendjébe tartozott, akik a harmincas évek elejétől kezdve egy korszerűbb, egészségesebb, demokratikusabb valóság szemlélet igényét érvényesítették. Ezek a fiatalok már 1931-ben az Új arcvonal című antológiában jelentkeztek csoportosan, s a nagyjából azonos színezetű, zömében ugyanazokat a költőket, elbeszélőket felvonultató, 1937-es Új Erdélyi Antológia, melynek szerzői sorában ott találjuk már Kiss Jenőt is, hangsúlyozottan az »új realizmust« vallotta programjának. A harmincas évek második felében aztán felerősödött a társadalmi kérdések iránti érdeklődés – szellemi kultúránk egész területén*”⁶⁴. Ugyanakkor a *Hitel* is – bár más korosztályok előtt is nyitottnak maradván – nemzedéki csoportosulásként határozta meg önmagát. Irodalmi síkon a falu-problematika került előtérbe. Ezt először az *Erdélyi Fiatalok* karolják fel, majd a *Hitel* az urbánus szférára is figyelve viszi tovább.

Kiss Jenőt tehát már 1935 elején ott találjuk a Makkai László és Venczel József alapította *Hitel* (ez az un. „kis” *Hitel*) munkatársai között és a következő évtől megjelenő tekintélyesebb, ahogyan utóbb nevezték: „nagy” *Hitel* és holdudvara főbb munkatársai és együttgondolkodói között jegyzi. Kemény Jánossal együtt egyike a legaktívabb *Hitel* munkatárs Helikonosoknak és fordítva. A még a rendszerváltás előtt megírt és 1991-ben változatlanul megjelent *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szócikk, a kis és a nagy *Hitel* munkatársai között egyaránt jegyzi, utóbbi esetben éppenséggel a főbb munkatársak között. Így: „...a lap főbb munkatársai...irodalomban-művészetben: Bíró József, Kiss Jenő, Kováts József, Szabédi László.”⁶⁵

Aztán felbukkan az *Új arcvonal* és az *Új Erdélyi Antológia* fiataljai között is.

1937-ben az *Erdélyi Szépmíves Céh* kiadásában jelenik meg a már említett: *Kormos üvegen* című verseskötete.

Nagy Pál ennek kapcsán jegyzi meg, hogy: „*»Helikonon belüli« népisége a friss eszmei indítások nyomán társadalomkritikai elemekkel telítődött. A Kormos üvegen legjobb verseinek figyelemébreztető újdonsága épp az volt, hogy a nyugtalanító sorshelyzet lírai megfogalmazása szociális beágyazottságában jelentkezett nála, s az intimitások régióiból*

⁶³ Uo. 9. old.

⁶⁴ Uo. 9. old.

⁶⁵ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 2. kötet 250. old.

tágasabb terek felé tájékozódó költő mind határozottabban tudott azonosulni az égető közösségi gondokkal, a helyállás lelkiismeret-faggató követelményeivel.”⁶⁶

Már nem csak a falu, a mócsi mikrokozmosz élményrétegei törnek felszínre lírájában, hanem rányílik a szeme azokra a feszítő társadalmi ellentmondásokra is, melyeknek nyűgét elsősorban a külvárosok népe, a munkásosztály hordozza vállán. Ez érdekes párhuzamot mutat azzal a szemlélettel, melyet ez idő tájt a *Hitel* szellemi körénél tapasztalunk. Albrecht Dezső például az erdélyi magyar parasztság meghatározó jelentőségét hangsúlyozva is figyelmeztetett arra, hogy a városok proletariátusát is ideje lenne magunkhoz ölelni. Ezt írja: „Öröklött, de legfájdalmasabb veszteségünk szegény dolgozó magyar testvéreinknek, az ipari és gyári munkásságnak, a nemzeti közösségből való kiválása. Velük, ha a jelenben még nem tehetjük, a jövőben annál inkább kell számolnunk.”⁶⁷ Mint később kiderült, a *Vásárhelyi Találkozón* ez megtörtént, pontosabban megtörténhetett volna, ugyanis eredménye nem volt. Bár léteztek a népnevelő munkának nemzeti szellemű műhelyei, a baloldal továbbra is az internacionalista szervezetekbe „vonultatta be” a munkástömegeket.

Versei a *Pásztortűz* és a *Helikon* mellett ekkor már a „kis” *Hitel* számaiban is fellelhetőek és mint láthattuk az előbbi lexikonidézetből is, 1935-36-ban a „nagy” *Hitel* létrejöttékor már, mint annak irodalmi részében felelős szerepet vállalót említik, miközben már 1934-től a *Helikonnál* is titkárkodik, jegyzőkönyveket ír.

A *Kormos üvegen* sikerét jelzi, hogy erről Szabédi kritikai tanulmányt ír a *Pásztortűzben*, Dsida a *Keleti újságban* méltatja, Reményik a *Helikonban* üdvözli a költőt. Nagy Pál ezeket felsorolva jegyzi meg, hogy: „Elsőkönyves lírikus a mi tájainkon ritkán részesült ilyen meleg fogadtatásban. S nem alaptalanul. A *Kormos üvegen* Kiss Jenő kész költőként lépett porondra.” Aztán Szabédi László véleményét emeli ki: „Említett kritikai tanulmányában (melynél értőbb elemzést talán azóta sem írtak Kiss Jenőről) Szabédi megállapította: ez a kötet, a *Kormos üvegen*, »kétségtelenül a népi líra első jelentkezése nálunk« – és pontosító hangsúllyal hozzát teszi: íme »egy művelt költő, akinek alapélményei egy sarkúak maradtak, ha változatosabbakká is lettek, a nép élményeivel«”.⁶⁸

Az erdélyi kisebbségi életben, tehát az irodalom világa számára is nehéz idők következtek. Először még megrendezésre került az éppen most 75 éves *Vásárhelyi Találkozó*, egy sokat vitatott ötlet nyomán, sokat vitatott előkészítésben, de végül is Tamási Áron vezetésével a *Hitel* csoport szervezésével. Kiss Jenő ezen a találkozón is jelen volt, sőt a *Hitel* szerkesztőségében zajló előkészítő munka során is ott van ebben a körben. Sajnos a három nemzet összefogását jelentő transzszilvanizmus az egyre inkább a nacionalizmusba süllyedő Románia és a nagy német álmok által magával sodort erdélyi szászság ellentétes szándékai miatt már régen és teljesen elvesztette aktualitását. De Erdély magyar értelmisége is csak átmenetileg élvezhette az öröm lelkiállapotát 1940 ősze után. A történelem kegyetlen valósága gyorsan kijózanított mindenkit.

A *Vásárhelyi Találkozó* szervezésében is oroszlánrészt vállaló *Hitel* csoport alapító tagjaként, Kiss Jenő 1942-ben elfogadja Kéki Béla felkérését és a *Hitel* folyóirat segédszerkesztője lesz. Nagy szükség volt erre, mert a bécsi döntést követően Teleki Pál

⁶⁶ Nagy Pál: Előszó A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez. 1988. 6. old.

⁶⁷ Albrecht Dezső: Építő Erdély *Hitel* 1936/1 23. old.

⁶⁸ Nagy Pál: Előszó A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez. 1988. 6. old.

meghív a parlamentbe jeles erdélyi személyiségeket (akik az ekkor alakuló *Erdélyi Párt* képviselőcsoportjában pártjukkal Teleki németellenes vonalát erősítették) s köztük a *Hitel* szerkesztőiből kettőt (Albrecht Dezső és Vita Sándor), ugyanakkor Venczel József is több más feladatot kap. Kéki Bélát is a fővárosba szólítják, de ő visszatér Kolozsvárra s Kiss Jenővel viszi tovább az immáron havi lappá terebélyesedett, már országos terjesztésű és támogatott, nemzetpolitikai szemlét, a *Hitelt*

Második verseskötete az Erdélyi Szépmíves Céhnel 1942-ben jelent meg a *Napforduló* címmel.

Ugyanakkor 1942 őszén Kolozsvárt Asztalos István, Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztésében megjelent a *Termés* című folyóirat. Szabédi László volt a szellemi vezér, Kiss Jenő pedig az egyik szerkesztő.

Megjegyzendő, hogy a fent jellemzett Kiss Jenő részéről, a *Hitel* segédszerkesztőjeként vállalt munka – bár a *Hitel* furcsa elhallgatása idején erről nem volt tanácsos beszélni – a lapot is minősíti.

A közeledő front Kolozsvárra érkezése előtt megtalálta az utat az ellenállási erők felé. Éppen a *Hitelben* vele együtt dolgozó író társaival együtt tevékenyen részt vett azokban a kolozsvári kezdeményezésekben, melyek a háborúból való azonnali kilépést, az életek s az értékek védelmét szorgalmazták, s melyek során a baloldallal való ésszerű együttműködés sokáig elhallgatott példái éppen a *Hitel* keretei között bontakoztak ki.

*

Az újabb hatalomváltást követően az írók előtt is ott állt a kisebbségi helyzet újból felmerülő kérdésének megoldása. A szovjet megszállás első 126 napjának „védelmező” története azt az érzetett kelthette bennük, hogy a proletár internacionalizmus megoldást jelenthet. Mint ismeretes a Maniu gárdának nevezett félkatonai szervezet bandái több erdélyi helységben rendeztek kegyetlen vérfürdőt. Ezért a szovjet hadi vezetés 126 napra visszavonta a román közigazgatás hatályát és katonai közigazgatást vezetett be.

Az együttélő nemzetiségek szovjet mintájú összefogásának délibábja ott pompázott előttük. Az ismét kisebbséggé vált magyarság ezernyi problémája hívogatta a megoldásról gondolkodókat.

Kiss Jenő is beilleszkedik a feladatvállalók sorába. Az *Utunk* szerkesztőségében dolgozik Gaál Gábor mellett és az *EMKE* főtisztviselői tisztségét is betölti, lektori munkát vállal. Az előző évek verseiből jelenik meg a *Kínai császár* című kötete. Ekkor mutatják be a *Fehérember* című egyfelvonásos darabját is. Ő maga így emlékezik vissza erre a mozgalmas időszakra: „Valami felmérhetetlen odaadás, szent hevület tartott állandó feszültségben bennünket, s tett képessé sokirányú feladataink többé-kevésbé kielégítő elvégzésére. Ha valamire rá lehet mondani: hősi korszak, erre az időszakra igazán ráillik ez a kifejezés.”⁶⁹

1949-ben jelenik meg a *Válogatott versek* című kötete. Az ezután történelekről Nagy Pál így ír: „Életének, pályájának legválságosabb szakasza következik a *Válogatott versek* után. A könyv még forgalomban levő példányait bevonták és zúzdába küldték, a költőt a könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségében betöltött vezető állásából visszaminősítették, »(...) eredeti vers két teljes éven át nem került ki a tollam alól« – olvassuk egy későbbi visszatekintésében. S a körülményeket ilyenképpen vázolja: »Az a támadás hozott ebbe a helyzetbe, amelyet Gaál Gábor szervezett ellenem válogatott verseim megjelenése után, nekem ugrasztva legjobb

⁶⁹ Kiss Jenő Emberközelből Dacia Könyvkiadó Kolozsvár 1979. 104. old.

barátaimat is, leszedve rólam, mint költőről a keresztvizet, mint embert pedig félfasisztának minősítve. S mindezt miután majdnem két évig együtt szerkesztettük az Utunkat, számos versemet és cikkemet adta közre s ítéleteinkben soha nem kerültünk egymással szembe! Hogy miért fordult így egyszerre ellenem? Pontos okát ma sem tudom, csak feltételezem: vagy megsértődött amiatt, hogy nem órá bíztam kötetem megszerkesztését (addig minden ilyen gyűjteményt ő állított össze), vagy mert a mind nagyobb éberséget követelő légkörben, a maga személyét is fenyegetve érezvén, ezzel akarta bizonyítani ilyen irányú megbízhatóságát«. (A proletár költő és késői utódja. In: A műfordító emlékeiből.) Lehetek (talán) személyes okai (is) Gaál Gábor valóban szélsőségesen türelmetlen, mereven elitélő állásfoglalásának, de tulajdonképpen arról volt szó, hogy ekkor már jelentkeztek érvényesültek az ötvenes évek első felének dogmatikus irodalompolitikai nézetei. A Válogatott versek kapcsán nem csak Gaál Gábor nyilatkozott megsemmisítő ítélettel. 1950 elején a Romániai Magyar Szóban Sóni Pál közölt terjedelmes kritikát Kiss Jenő kötetéről, nem kevesebbet állítva a szerzőről, minthogy »szemlélete idealista, költői magatartása jellegzetesen polgári maradt«; továbbá: »a formalista művészet aranyozott kalitkájában talál igazi világára, jól érzi magát ebben a börtönben«; meg: »ami ebben a verseskönyvben a tőkés földesúri rend leleplezéséhez és a dolgozó nép harcához fűződik, az mindig elégtelen, elvont, elkent, sokszor hamis« – és így tovább. Sóni »az ideológiai tisztázatlanságok«, a »fenntartások« és »habozások« egész légióját fedezte fel a Válogatott versek költőjének régebbi és újabb műveiben, és az olyan fajta önbírálatot hiányolta, mint amilyenre Szabédi László mutatott példát Vezessen a párt című versével. Nem meglepő, hogy az igazságtalan, durva »bírálatok« átmenetileg elnémították Kiss Jenőt a költőt. De csak rövid időre – szerencsére (...)»⁷⁰

Érdekes és megkerülhetetlen kérdés merül fel az események áttekintése során. Ha a *Hitel* valóban a reáerőltetett fasiszta jelzőt érdemelte, hogyan lehet, hogy „legkényesebb korszakának” segédszerkesztőjét, pályája „legkényesebb korszakában” ezzel nem támadták? Az ok minden bizonnyal Kiss Jenőn kívül keresendő.

A révi barlangban című verse jelenti aztán az újrakezdést. Erről Nagy Pál ezt írja: „Az elvárásokhoz igazodó mondanivaló e korszakbéli verseiben a gondos művészi megmunkáltság, a formai igényesség révén emelkedett felül a frázisos sematizmuson.”⁷¹

1954-ben megjelenő *Úti rapszódia* című kötetét elismeréssel fogadták. Nagy Pál figyelmeztet, hogy: „Kiss Jenő költői lelkesültsége azonban nem azonos az akkor gyakori parttalan lírai lelkendezéssel-, művészi fegyelme, életismerete rendszerint megóvta a szélsőséges-felzárkózástól. (...) Művészi igényességét gyakorta öncélú esztétizálásnak minősítették azok a bírálói, akik a korabeli dogmatikus elvárások merev szigorával közeledtek alkotásaihoz. Pedig Kiss Jenőt az ötvenes években sem kellett kioktatni arról, hogy milyen a jó vers, és mi a költő dolga az adott világban”.⁷²

További kötetei: 1956: *Szín és tűz*; 1961: *Az élet szerelme*; 1963-ban legszebb verseiből jelenik meg egy kis válogatás majd 1964-ben kiadják válogatott verseit, *Kísérnek a csillagok címmel*; 1966-ban jelenik meg a *Nem egy életre születtem* című kötet, majd 1969-ben a *Sors*

⁷⁰ Nagy Pál: Előszó A repülőtér közelében című válogatott verseket tartalmazó kötethez. 1988. 6. old.

⁷¹ Uo. 16. old.

⁷² Uo. 17. old.

című. Közben igen népszerűek gyermekvers-kötetei. *Gyermeksíp*, 1959; *Gépek erdeje*, 1960; *Tulipánfák földjén*, 1961; *Fegyver nélkül fegyver ellen*, 1963.

Az ezt követő korszakról állapítja meg Nagy Pál, hogy: „*Kiss Jenő a hetvenes években is, amikor a romániai magyar költészetet a hagyományos formákat fellazító modernség hatja át (s ennek eredményeként valóban jelentős sikerek is születnek) megmarad a tiszta, világos, pontos lírai beszéd poéta-mesterének. Megmarad – mindenekfölött – a »szép vers« költőjének. (...) Termékeny évtized ez Kiss Jenő nagyívű pályáján: Négy verseskötete jelenik meg viszonylag gyors egymásutánban (Idők, terek, 1970; Rovásírás, 1972, A kő nem mozdul, 1975; Mérleg 1976). (...) Őszi hangulatú, étellel-halállal férfiasan szembenéző versek gyűjteménye az 1982-ben (a költő hetvenedik életévében) megjelentetett kötet, az Álom ajtókról.*”⁷³

Később így folytatja: „*Szülőföldjének változó világában már nem érzékeli oly megindultan az otthoniasság egykori melegét, sőt úgy véli cserbenhagyta az ismerős természetet is, dombokat, fákat, pázsitokat, az újraélhetetlen gyermekkori élmények színtereit. De mindez csupán futó látomás, tűnékeny hangulatok rögzülete. Az életmű gerincvonulata bizonyítja, hogy Kiss Jenő az őszi összegzés emberségfaggató szakaszában is változatlanul az maradt, aki lényege szerint kezdetektől fogva volt: a hűség költője.*”⁷⁴

Arról is meg kell emlékeznünk, hogy nem véletlenül tartják a román népballada legkitűnőbb magyar fordítójának is. Emlékezetes beszélgetéseink során keserűen állapította meg, hogy ezért még támadások is érték.

Utoljára még egyszer idézzük az eddigiekben emlékezésem vezérfonalát jelentő Nagy Pál tanulmányt, kedves magyar nyelv és irodalomtanárom 1988-as írását: „*Szilárd, egységes, pontosan megtervezett és kivitelezett építményt hozott tető alá Kiss Jenő hat évtizedes pályája során. Élete utolsó évtizedeiben a mi irodalmunkban is különféle költői eszmények, újító törekvések hódítottak teret; abból, ami sajátosan az övé, egy és más legalábbis viszonylagossá válhatott a rohanó időben. S ki tudja, mit hoz még a jövő – ezen a területen is...De a költő hűségben és népi elkötelezettségben gyökerező művészi-erkölcsi tartása változatlanul példamutató marad, s a teljesítmény önmagáért beszél – önmagunkról. Maradandó igazságokból, töretlen szépségekből teremtett Kiss Jenő vonzó, lakályos versvilágot; a hovatarozás élményéből kisarjadt mives lírája a romániai magyar s ezzel együtt természetesen az egyetemes magyar irodalom kiemelkedő értékei közé tartozik.*”⁷⁵

A továbbiakban Kiss Jenő 1988-at követő utolsó 7 évről írok röviden, melynek legfontosabb pillanata talán, amikor 1990-ben az újjászerveződő Erdélyi Szépművés Céh (ESZC) élén vállal tisztséget. Lelkesen adja át az egykor volt céh teljes és dedikált könyvsorozatát is nekik megőrzésre. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy az újjászerveződés akár e könyvek sorsa egyaránt az eltűnés lett.

A Céh kiadásában, 1992-ben jelent meg *Ithaka messze van* című önéletrajzi ihletésű regénye, majd 1994-ben az *Időverten* című verseskötet.

⁷³ Uo. 21. old.

⁷⁴ Uo. 23. old.

⁷⁵ Uo. 25. old.

Ezeket az éveket nevezhetjük a magány éveinek is, hiszen közben elvesztette hűséges feleségét, négy gyermekének anyját és gyermekei is valamennyien – szeretett unokáival együtt – külföldre távoztak.

Erről így ír 1994-ben kelt személyes levelében: „(...) *különben örül egyre a magány, már csont és bőr vagyok, néha alig állok a lábamon. Hogy írói problémáimról ne is beszéljek.*”⁷⁶

A család távollétében, bár barátaiakon keresztül megnyilvánuló gondoskodásukat nem nélkülözve, magányosan fejezi be életét 1995. december 16-án. A 83 éves költő abban a házban hunyt el, melyet egykor, az akkori lakásmizéria közepette, nehéz küzdelmekkel próbált – a költészetéből is ismert – családi tűzhellyé tenni és gyermekeit, unokáit a lehető legközelebb hozni ahhoz. Életét tehát az utolsó verseskötet címével szólva mondhatjuk, hogy „*időverten*” fejezte be.

Halála után – baráti összefogás nyomán – jelent meg addig ki nem adott időskori verseinek kis kötete a *Kései versek*, majd a 100 éves születési évforduló alkalmából gyűjteményes kötete látott napvilágot: *Nyíl helyett toll* címen. A kötetet a jelen emlékezésben vezérfonalként idézett tanulmány szerzője, Nagy Pál válogatta és Pomogács Béla utószava zárja. Ő jegyzi meg ebben, hogy a filozofikusabb hangvételű költemények a költő „*pokoljárás*” utáni gondolkodásmódjáról is tanúskodnak.

Levezésünk egyik utolsó emlékéből újra idézve ismerjük meg a magányos öreg költő csakazértis bizakodó véleményét, a minket is megpróbáló kor első csalódásainak éveiből: „*Én éppen a valóban nyomasztó körülmények új más, jobb megoldásokra kényszerítő, további halogatásokat nem tűrő mivoltában látom a kibontakozás lehetőségét.*”⁷⁷

A Kiss Jenőről szóló – nem is kevés – irodalomtörténeti adatból következetesen hiányzik mindaz, ami a *Hitelben* vállalt szerepéről szólhatna. Ez a tény önmagában is sokatmondóan járul hozzá a *Hitel* elfeledése történetének megértéséhez.

Arról, hogy valójában mit jelentett Kiss Jenő számára a *Helikon*, a *Hitel* és a *Termés*, csak azok a még élő és emlékező közelállók tanúskodhatnak, kikkel a kolozsvári lakás konyhaasztalánál folytathatott meghitt, éjbe nyúló, beszélgetéseket.

*

Előadás a csíkszeredai Venczel József centenáriuma: 2013. szeptember 22.

Elhangzott a csíkszeredai Sapientia Egyetemen: 2013.

**VENCZEL JÓZSEF A HITEL ALAPÍTÓJA
ÉS SZELLEMISSÉGÉNEK MEGHATÁROZÓJA,
SZEMELVÉNYEK AKKOR ELHANGZOTT – MÁNAK SZÓLÓ – ÜZENETEIBŐL**

Azoknak, akik önhibájukon kívül, a ma már közismert történelmi bűnök okán nem értenék előadásom címét, már bevezetőben tisztáznom kell, hogy a benne szereplő *Hitel* szó, az 1935

⁷⁶ Kiss Jenő hozzám írott személyes levele 1994-ből.

⁷⁷ Uo.

és 1944 között Venczel József által is alapítva, illetve szerkesztve megjelent kolozsvári *Hitel* folyóiratra és szellemi körére utal.

Ha Venczel Józsefre emlékezünk, akkor bennünk, idősebbekben, egy tékozló, őrült kor emléke kavarodik fel, s egy a mai fiatalok számára, vagy az úgynevezett boldogabb országokban lakó polgár számára szinte érthetetlen világban nagyot alkotó, s mégis az összmagyarság szempontjából elvesztegetett tehetség emlékét ápoljuk.

Ez a centenáriumi konferencia sok oldalról tárja fel ennek az életnek és életműnek a történetét. Magam, a megtisztelő felkérésnek eleget téve a címben szereplő kisebb, de igen fontos szeletről beszélnék. Teszem ezt azért, mert Venczel Józsefnek, s az általa is – éppen szülőházamban – szerkesztett *Hitel*nek a szelleme, mai sorskérdéseink, útkeresésünk egyik biztos iránytűje lehetne. Vagyis háromnegyed évszázad múltán is a kisebbségi és az összmagyar megmaradásért küzdő magyar értelmiségi számára az egyik igen fontos szellemi támaszt jelentheti. Mára adaptált továbbgondolása jelentős mértékben segíthet a pillanatnyilag európainak keresztelt dzsungelben tévelygő jóakarátú magyar politikusoknak is.

Ugyanakkor, mint olyan, aki éppen a *Hittel* kapcsolatos kutatásaim és szervező munkám kapcsán kaptam a legtöbb Isten bizonyosságot, azt is kiemelném, hogy Venczel József kereszténysége, szilárd hite, már egymagában is erőt adhat és példát mutathat említett tévelygéseink közben.

Mielőtt röviden idéznék a Venczel-i üzenetek *Hitelbéli* megjelenéseiből, néhány személyes emléket is felhoznék, hiszen az utolsó olyan generáció tagja vagyok, akinek még élő emléke van erről a szeretetteljes, szerény, s mégis sugárzó személyiségről.

Kisgyermekkoromra emlékeztet, valahányszor szülővárosomban járva felpillantok a Petőfi utcai – még ma is modernnek számító – társasház erkélyeire. Apró gyermekként a *Hitelt* befogadó szülőházamon kívül, ebben a lakásban találkozhattam először a szelíden tekintélyes Jóska bácsival és varázslatos övéivel.

Ennél is több emlékem van aztán a nehéz időkről, amikor testi valóságában nem lehetett jelen, de családjánál tett felejthetetlen látogatások részese lehettem, és megtapasztalhattam a kolozsvári értelmiség javának ragaszkodását a nacionál-kommunista börtönökben sýnylódó Jóska bácsi családjához. Szinte testértékű volt az ott olykor tüntetően összegyűltek csoportja.

Jóska bácsi 1961-es kiszabadulása családjunkban is örömnappal számított, hiszen egész ifjúságomat belengte a szüleimen keresztül megtapasztalt *Hitel*-szellemiség, s az iránta és a Hitelesek iránt felém továbbörökített szeretet.

De Venczel Józsefet családjunkhoz nem csupán a *Hitel* szellemi köre kötötte, ugyanis az *EMGE* keretében végzett igen fontos munkája idején, édesapám volt annak ügyvezető alelnöke, ami még szorosabbá fűzte kapcsolatukat.

Az etnikai tisztogatás sajátos módszerével előkészített expatriálásom után örömmel figyelhettem fel, későbbi szeretett jóbarátom, Székely András Bertalan, Venczel kutató munkásságára. Nagy köszönettel tartozunk neki azért, hogy a Venczel-i gondolat átléphette az örökké keserves, de akkor még különösen annak nevezhető trianoni határt és megjelenhetett az anyaországban.

De a behatárolt idő figyelmeztet, hogy térjek rá előadásom tulajdonképpeni tárgyára.

A Trianont követő másfél évtized, a magát váratlanul egy bizantín világban találó erdélyi magyarság számára, hatalmas áldozatok és veszteségek árán megszerzett tapasztalatok

időszaka volt. Az első románul tudó és a körülményeket ismerő – tehát valamelyes védekezésre is képes – generáció, a harmincas évek közepén bontogatja szárnyait.

Az irodalom útkeresése mellett megjelenik a nemzetpolitikai tudományok eredményeinek az aktuális helyzetre adaptálható igénye is. Először a diáklapként megjelenő *Erdélyi Fiatalok* című mozgalom és folyóirat körül kezd felnevelkedni egy ebben járatos és tehetséges csoport. Aztán, amint kezdenek kinőni az egyetemista sorból, felbukkan igényük a többre, a nagyobbra is. Makkai László, a püspök író fia és barátja Venczel József ekkor – 1935-ben – alapítják a Széchenyi szelleméhez visszanyúló és Makkai Sándor *Magunk revízióját* is zászlajára tűző, - *Hitel* folyóiratot.

Makkaiék azonban az ismert „*Nem lehet*” apai kimondása után elhagyják Erdélyt. A lap hat szám után megszűnik. Venczel József az, aki hozzá hasonló gondolkodású társakat keres és talál a folytatáshoz. Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla azok, akik melléállnak és a kezdeti, mára „kis” *Hitelnek* nevezett lap után létrehozzák a „nagy” *Hitelt*. Ez már egy negyedévente megjelenő oktáv formátumú komoly folyóirat volt. A lap házigazdájának és támogatójának megnyerik szüleimet, és a munka a kolozsvári Vulcan utcai családi házban indul el, illetve folytatódik. Innen erednek későbbi információim és emlékeim a folyóirattal és körével kapcsolatosan.

A *Hitel* elsősorban egy szellemi csoport volt, melynek a kimunkált gondolatok közlésére a hasonló című folyóirat adott lehetőséget. A folyóirat 10 éves története során a már említett két korszakot még egy harmadik követte, mégpedig az 1940-44 közötti, amikor az erdélyi együttgondolkodókhoz csatlakoztak a Magyarországról, főleg az egyetem visszatértével, átérkező kiválóságok. A lapot – gyakorlatilag – ekkor már Kéki Béla és Kiss Jenő szerkesztették, mert Venczel József más fontos munkaköröket is ellátott, így a *Történettudományi Intézetnél*, illetve az *EMGE* statisztikai osztályánál dolgozott, míg Albrecht Dezső és Vita Sándor behívott országgyűlési képviselők lettek.

A kezdetek idején, 1935-ben, Szekfű Gyula tanácsára és Németh Lászlóra is hallgatva, a *Magyar Szemlét* választják mintának. A kezdeti széleskörű tematika nem fért el a lapban, s ezért az együttgondolkodást követő publikálás terén rövidesen kialakult egy munkamegosztás a *Hitel* és a *Helikon*, illetve a *Pásztortűz* között. Utóbbiakban a szépírók közöltek, míg a *Hitel* elsősorban nemzetpolitikai szemlének volt nevezhető. A *Hitel* csoport szellemi főgyökere, Széchenyi és Makkai mellett, Németh László szellemiségét is hordozza, és a helyzet sugallta kicsinységgel szemben, a nagyságra és a minőségre való törekvést jelöli ki feladatul. Venczel József munkássága ennek egyik fő bizonyítéka.

A *Hitel* legaktívabb munkatársai között volt a *Helikon* 55 tagjából 18. A három korszak alatt az együtt munkálkodók száma 220-ra tehető.

A már említett szerkesztők mellett fel kell sorolnunk Tamási Áron, Kós Károly, Dsida Jenő, Kemény János, Szabó T. Attila, Szabédi László, Mikó Imre, Márton Áron, Tavaszai Sándor, később Entz Géza vagy László Gyula nevét. Csíkszeredában még Fodor Pál sem maradhat ki a felsorolásból. Egy rövid előadásban azonban lehetetlen valamennyiükről megemlékezni.

A lapot a Korunkkal szemben jobboldalinak sorolták be, de valójában igen nyitott volt, saját önmeghatározásuk szerint is bizonyos értelemben liberális és feltétlenül befogadó. De éppen Venczel József volt az, aki leírta máig érvényes gondolatait, miszerint a liberalizmus

addigra már kiöregedett és egészen mást jelentett, mint akkor, amikor még történelmi feladatot látott el. Ezt a megállapítást máris odasorolhatjuk a mának szóló üzenetekhez.

A folyóirat szellemiségét nem ismerők számára itt idéznék néhány sort a nagy *Hitel* felvezető szövegéből:

„A Hitel ezévi számait bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, feladatot teljesítünk akkor, amikor tanuságot teszünk az erdélyi fiatal magyarság hitéről s népünk önmagába vetett hitelét óhajtjuk. Széchenyi gondolata: A hitel tágabb értelemben: hinni és hihetni egymásnak.

Nem a »nemzedéki önzés« vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönnyítsük. (...) körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szórványba elszigetelt középeurópai magyarság önerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az irányulást elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak s népünk belső értékeinek és erőinek teljességét a jelenben magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatossá kívánjuk tenni a történet és a nép ismeretét. (...)

Egy másról alig tudó, bár egyként gondolkodó »egyedüllevő magyarok«, akikhez a Hitel szól. Közvéleményt alakítani, az együttmenetelés lelki feltételeit megteremteni, ez a cél. (...) a cselekvő fiatal magyarok életútjának tudományos megalapozást nyújtani. (...) Úgy érezzük sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlénk a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetéssé akarja öntudatosítani s hitelt szerezni mély gyökerű igaz hitének.»

Ezek voltak azok az elvek, amelyek mentén Venczel József és az ő elképzelései szerint kiválasztott szerkesztők vezették e csoportosulás és az általuk kiadott folyóirat munkáját.

Itt kell idéznem Tamási fontos mondatát is a Hitelről, ami megmagyarázza, hogy a Vásárhelyi Találkozó ügyében miért éppen ezzel a körrel szövetkezett a szervezőmunkára: „(...) bizonyára nem fogok csalódnai abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért.»

Hajdú Farkas Zoltán így ír erről már a nyolcvanas években: *„A két világháború közötti Hitel a magyar tudományosság számára sok esetben biztos kiindulópontot jelenthet. A hasábjain megjelent tudományok és cikkek a kisebbségi élet olyan kérdéseire keresik a választ, amelyek ma is megoldandó problémaként léteznek».*

A Venczel Józsefet körülvevő társaság nem csupán a tollát forgatta, de felelős értelmiségi módjára kivette részét az akkor is naponta felbukkanó történelmi gondok megoldására tett kísérletekből is.

Meghatározó szerepük volt a Vásárhelyi Találkozó megszervezésében.

1940-ben, még a magyar honvédség bevonulása előtt ők készítik el a Teleki Pálnak szóló memorandumot melyben Zathureczky Gyulát idézve: *„(...) óvtak attól, hogy Erdélyt a neobarokk Magyarország formalizmusához asszimilálják. Ehelyett Erdély autonómiáját s sajátos történelmi értékeinek biztosítását javasolták.(...) Erdélyben az ott született ellentéteket az erdélyi lélek mindig megoldotta. (...)»* ebben szögezték le a román kisebbségnek ajánlott jogokat, melyeket aztán Teleki jórészt meg is adott.

Nem sokat beszélnek arról, hogy az Erdélyi Pártot Teleki éppen németellenes vonalának háttéréül óhajtotta létrehozni, s hogy az ennek végig megfelelt, még Teleki halála után is. Az

Erdélyi Párt pedig éppen a *Hitel* köreire épült. Nemcsak képviselői és vezetői személyében (Teleki Béla, Mikó Imre, Albrecht Dezső, Vita Sándor), de még székhelyük is közös volt a kolozsvári főtéren, ahol az *Erdélyi Kör* helyiségeit anyám rendezte be.

Az ország hadbalépésével nem értettek egyet.

A nyilvánvalóan vesztes háború végén, nekik volt köszönhető, hogy a baloldali politikai foglyokat a Gestapó orra elől kiszabadították, hogy Kolozsvár nyílt város maradt, s az újrakezdés gondjaiból is nagymértékben kivették részüket.

Ez a szellem a kisebbségi magyarság nemzetstratégiát kereső igyekezetéből fakadt természetes módon, és Venczel anélkül, hogy azt sokat hangoztatta volna, minden sorával ezt szolgálta a tudomány lehetséges eszközeivel.

A mai összmagyar értelmiség és az eddig hiányzó nemzetstratégia számára is mennyire példamutató ez, bár utóbbinak kényszerűségből gyorstalpaló módszerekkel épülő és működtetett jelenléte már érzékelhető. Örömeinkre felbukkannak a nagyot vállalás, az európai feladatokra való kitekintés elemei is. Vajon mondhatjuk-e, hogy körvonalazódik egy harmadik Magyarország? Ebben a helyzetben a feladat lehetetlennek tűnhet. Ugyanakkor azonban elkerülhetetlen is. Legalábbis, ha Venczel József és a *Hitel* csoport szellemét, mint iránytűt, elfogadjuk.

Amiről ebben a roppant nehéz helyzetben kevesebbet beszélünk, az éppen a *Hitel* kör alapvető irányelveinek legfontosabbika: az önismeret, a magunk revíziója, a minőség mint célkitűzés, tehát Széchenyi, Makkai, Németh László útmutatásainak tudomásulvétele a politika aktorai által.

A *Hitel* az impériumváltozás után két okból került a feledésre szánt értékek listájára. Egyrészt a baloldal régi igaztalan támadásai és megbélyegzései miatt, de főleg az eredmények kisajátítása, illetve a kisajátíthatatlanoknak a történelemből való kitörlése céljából. Az új történelmet és a párttörténetet ekkor írták.

E félremagyarázás további részleteivel azért nehéz röviden foglalkozni, mert közös erdélyi szenvedéstörténetünk bonyolult múltjában, ártó és áldozat között a mai napig lehetetlen éles vonalat húzni. Helyes és helytelen cselekedetek, gondolatok, eszmék, kényszerlépések, hitek és vakhitek, okos és okatlan kompromisszumok sora ez a történet, melyben, ha el is igazodunk, de ítélkeznünk csak nagyon óvatosan szabad.

Venczel József további sorsát ez is befolyásolhatta, de abban sokkal inkább személyének súlya, tekintélye és a koncepciók perек megalkotásának véletlen és kiszámíthatatlan útvesztői játszottak szerepet. Nagyon valószínű, hogy a kisebbség szellemi vérkeringéséből való hosszas kikapcsolásának igénye a tőle és példájától való félelemből is fakadhatott.

A *Hitel* által megoldásra felmutatott gondok azonban hatványozott mértékben és új színekkel gazdagodva tovább éltek. A *Hitel* által javasolt megoldások szükségessége nem volt kétséges, ugyanakkor nem volt lehetséges sem.

Éltető teljesítmények formájában, mégis ott lappangott az értékteremtő erdélyi magyar értelmiség hétköznapjaiban. Az eszmét és a célt nem emlegetve, de a cselekvést fel nem adva. Mert bár a Hitelesek közül sokan emigráltak vagy repatriáltak, illetve expatriáltak, sőt egyesek életükkel fizettek, az otthon maradtak – de az élő eltávozottak is – jelentős, nem egy esetben hatalmas munkát végeztek az ezt követő akadályokkal és veszedelmekkel telt évtizedekben. A *Hitel* kör „szellemét a tűz nem égeté meg”.

Venczel József a *Hitel* 10 éve alatt, annak szerkesztése és szellemi irányítása közben 19 cikket illetve jelentős tanulmányt közölt a folyóiratban. Megjegyzendő, hogy ennek közel harmada a szűkebb székely pátria gondjait taglalja.

A hely szelleme arra kötelez, hogy először röviden ezekről beszéljünk.

- Az *Öt székely község népmozgalma* című tanulmánya az 1937-es évfolyam első számában látott napvilágot. Ebben öt olyan Olt menti falvat választ vizsgálódása célpontjává, melyeknek az adatai úgy jó, mind rossz irányban jelzésértékűek a Székelyföldre. Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva és Madaras ezek a falvak, neveiket szigorúan románul kellett írnia. Megállapítja, hogy az 1935 előtti háromnegyed században a lakosság egyharmada elvándorolt. Az 1000 lakosra számított újszülöttek száma az 1908-as 46,3-ról 1932-re 26-ra apadt, ami 49,3 százalékos csökkenés. A halálozási arányszám valamit javul, de alatta marad az erdélyi a magyarországi és romániai átlagnak. A 11,3 ezrelékes népszaporulat még így is elfogadhatónak mondható, s alig marad el az országotól. Három kívánalmat említ meg. 1. falusi népességünk kivándorlóinak célszerű megszervezése. 2. az otthoni életkeret szélesítése. 3. az emberanyag nemesítése. Ma sem mondhatna mást.

- Az 1939. évfolyam 3. számában található *Csík népe és népesedési viszonyai* című tanulmányából egyebek mellett megtudhatjuk, hogy Csík megye a történelmi Magyarország egyik legmagyarabb megyéje volt már akkor is. 1881 és 1930 között a magyarság aránya tartósan 86 % körül mozgott. Felhívja a figyelmet egy a XVI-XVIII. századi folyamatra, mely az ezerhétszázas években csúcsosodik ki, mégpedig a székely-román un. „*lakosságcsere*”. Míg a székelység Moldova felé veszi útját, a románság fokozza beszivárgását a szorosok közelében levő peremvidékekre. Felhívja a statisztikusok figyelmét arra, hogy Csíkban a görög katolikus nem jelent feltétlenül román nemzetiségűt. Érdekes visszapillantás ez az etnikai összetétel megváltoztatásáról szóló évtizedek idején.

- Ha pedig szóba került a lakosságcsere, lássuk egy előbbi tanulmányának üzenetét a kivándorlás harmincas évekbeli vizsgálatáról. A *Néhány adat a székely kivándorlás hátteréből* címen megjelent tanulmány az 1936-os évfolyam 4. számában található. Dánfalvi példákat tanulmányozva állapítja meg, hogy a gyenge eltartó képességű földbirtokok elaprózódása volt a fő ok. A megoldást keresve elsősorban az ehhez szükséges pénz reménytelen hiányát említi, de azért fontosnak nevezi a kivándorlások útjának megszervezését is. Megjegyzi, hogy alapjában véve a kivándorlás az életképesség jele, de nagy veszélynek látja az ezt követő proletarizálódást. A mai megsokszorozódott okok mellett is figyelemreméltó megállapítások.

- A témát 1942-ben folytatja a *Székely népfesleg* című írásában, a 42. évfolyam első számában. Ennek a jelentős és terjedelmesebb tanulmánynak csak zárógondolataiból emelnék ki valamennyit: „(...) *Két különböző kérdés a székely fölös népesség eltelepítése és a székelyföld gazdasági megerősítése (...) A székelyföldi gazdaságpolitika nem hiheti azt, hogy mind az álló, mind a mozgó népfesleget lekötheti (...) népfesleg csak népmozgalmi szempontból van és soha nincs népesedéspolitikai szempontból (...) a kelet bástyáját őrző székelységnek annyi vérveszteség, romlás, a régebbi népfeslegeket könnyelműen elpazarló kivándorlás után még mindig van és nem jelentéktelen mennyiségben van népfeslege – más arra rászoruló erdélyi tájak számára.*”

- A *Művelődéspolitikai vázlat* az 1936-os év 2. számában olvasható. Ennek is zárógondolataiból idéznék: „*Művelődéspolitikánk csak megfelelő intézmények kiépítésével*

érheti el céljait (...) csak a céltudatos nemzetélet állja a versenyt, Nem beszélünk harcról, de aki a versenyben céltudatlanosága miatt lemarad, alig több a legyőzöttnél.”

- A *Nemzedékváltás elvben* című írása a *Hitel* 1937. évfolyamának 4. számában található. Ebből érdemes kiemelni, hogy a Trianon előtti és utáni generációk vitáját így zárja le: *„Nem nemzedéki, hanem nemzeti érdekeket kell szolgálni”*. Legfontosabbnak tartja a reális nemzetpolitikai tervszerűség érvényesülését. Fontos üzenet a mának, mikor az utolsó világháborút megélt nemzedék távozása és az első 1989 utáni nemzedék színrelépése közt, több nemzedék is keresi a helyét és feszegeti érvényesülésért folytatott harcának morális határait.

- A nemzedéki témával másik írásban is foglalkozik. Az 1939-es negyedik számban *Az eltorzított nemzedék fogalom* címen ír erről.

Bár csak mellékesen jegyzi meg, igen érdekes gondolatot emelnék ki írásából, mely egy a napjainkban oly sok bajt okozó jelenségről beszél, már 1939-ben. Ezt mondja: *„(...) érdemes-e megszólalni, amikor a közösségi élet akusztikája annyira megromlott, hogy a kimondott szó nemcsak hangzásában ferdül el, de értelmében is megváltozik, mire másokhoz érkezik?”*

A nemzedéki háború ártó és felesleges voltát hangsúlyozva a *Vásárhelyi Találkozóra* hivatkozik, amelyen kijelentették, hogy: *„(...) közéletünkben nem a korosztálybeli megújulás a fontos, hanem a szellem frissülése, a közerkölcs megszilárdulása, a látás tisztulása és a reális nemzetpolitikai tervszerűség érvényesülése.”* Figyelmeztet, hogy nem fegyverszünetre, hanem békére van szükség. *„Az őrségváltás nem azonos a forradalommal, a cselekvés vágya nem ellentétes a hagyománytisztelettel”*- mondja. Az élet tényei egységre mutatnak. *„Az erdélyi magyarság új életformája a családdá alakult nemzeti közösség”* jelenti ki, s ezt egyben célkitűzésnek is tartja. *„A nemzedék valójában eszmei társulás a nemzedéki mozgalom eszmei mozgalom.”* Az új nemzedékről írva mondandóját ezzel zárja: *„Új nemzedék, mert az első, mely a maga körén belül közösségi eszmévé igyekszik érlelni az új gondolatokat, s új, mert az első abban is, hogy a megelőző nemzedékek eszmehirdető magányos jobbait, mint szellemi közösség, a magvetésben feltétel nélkül segíti.”*

- *„A szemlélődés és a passzivitás közönyt szül”*, mondja az 1939-es évfolyam második számában, a *Pro Domo* című írásában. Aztán a magyar szolidaritás kiépítéséről beszél, s a *„magyar szövetséget”* mint fegyelmező elvet említi, mely a népközösségi tudat kiépítésével oda vezet, hogy az önös és társulati, illetve a csoport érdek a nemzeti érdeket szolgálja.

- Nagyobb terjedelmet érdemelne az *Erdély és a román földreform* című tanulmány, mely 1941-ben jelent meg a 40-41-es évfolyam 3-4. számában.

Hasonlóképpen fontos a *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában* című tanulmány az 1943. évfolyam első számából.

Az előbbiben található megállapításaiból röviden annyit ki kell emelnem, hogy 1918-ra Erdélyben a földtulajdonnak egy egészséges nemzetiségi elosztása alakult ki. Normális körülmények között a román államnak nem lett volna oka ezen változtatni. Arra hivatkozva, azonban, hogy a rendi korszak Erdélyben a románságot proletár sorsra juttatta, természetes fejlődését és terjeszkedését akadályozta, 1925-ig közel két és fél millió katasztrális holdat sajátított ki, melyet utóbb több mint 3 millióra növelt, nem kímélve a magyar egyházakat sem, és tagadhatatlan volt magyar és németellenessége. Az egész folyamatban nem volt szerepe a tények logikájának. Csupán az elvek és a szenvedélyek logikája érvényesült. Ugyanakkor

viszont fontos szerepe volt benne annak, hogy a magyar kultúrfölényt veszedelmesnek tartották, s a nivelláláshoz a magyar kultúra anyagi alapjait kellett megrengetni. Feltehetjük a kérdést: vajon mi változott? 1942-ben Venczel leszögezi, hogy a reform reformjára van szükség. Az erdélyi mezőgazdaságot regenerálni kell, egyensúlyba kell hozni az elproletarizálódott magyar társadalmat és biztosítani kell az erdélyi magyarság és egyben Erdély kultúrájának anyagi alapjait.

Az utóbbiból is idéznék: „...a román közgazdász éppen úgy meglepedezik, mint ahogy az erdélyi agrártörténet román vizsgálója meglepedezik a román birtokos nemességnek egyes területeken már a középkor végén, másutt az újkor folyamán való kialakulásáról, a soha nem szünetelő román birtokszerezésekről és a románok javára történő birtokadományokról, a román közbirtokok létrejöttéről, az 1848. évi jobbágyfelszabadítás és földosztásnak éppen román szempontból való nagy jelentőségéről s arról a nagyarányú birtokosodásról, amely a múlt század hatvanas éveitől fogva égeszen az 1918. évi eseményekig zavartalanul folyt a románság javára, - és csak a jobbágysérelmekről akar tudni és akar értekezni, mintha ezek a jobbágysérelmek, ama régi időkben mai értelmezésű nemzetiségi sérelmek lettek volna.

A tudománynak álcázott propaganda azonban sohasem szolgálta, mert nem szolgálhatta, az igazságot.” Mit fűzhetnénk ehhez hozzá, a mai román történelemkönyveket olvasva? Bár már felbukkantak tudományosabb álláspontok is.

- Az ezt követő 42. évfolyam első számában a *Magyarság és nemzetiségek* című rövid írásában figyelmeztet arra, hogy a bécsi döntésekkel Magyarországhoz visszatért nemzetiségek az előző évek őket támogató politikája után egy olyan országba kerültek, ahol a magyar földműves társaik hozzájuk viszonyított helyzete rosszabb lehet. A csonka országban ugyanis állapotaik a 22 év alatt nem javultak, a visszakerült területeken pedig közben tovább romlottak.

- Igen érdekes lehet a mai olvasó számára egy a jelenlegi észleléseinkkel már a negyvenes években megegyező megfigyelése az 1942/3 számból. Az írás címe: *Állam és nemzet* amely Szekfű Gyula, hasonló című könyvével foglalkozik. Itt csak a bevezető sorokat idézném továbbgondolásra: „A jelenségekből úgy ítélhető meg, hogy a magyar szellemi magatartásra mind inkább jellemzővé válik a jelen megtagadása, vállalása a magányos útnak, elvonulás a »sziget«-re vagy nevezük bármiképpen ezt a jelenséget. Mert a jelen valósága lehangoló tapasztalat, közszellemünk elferdült és megromlott, s mert társadalmunk akusztikája is hamis, - a lélekben függetlenek, a jobbak, a múlt tanításait befogadók, a jövőért aggódók számára – úgy tetszik, nincs más becsületes választás, mint kívül lenni és kívül maradni ezen a bűnös körön. Nem önkéntes száműzetés ez, a kapcsolatoknak megszakítása távolról sem következik ebből a magatartásból, egyszerűen csak távolmaradás a jelen »ügyei«-től, melyeket úgysem ők intéznek, a vezetés helyett csak a szellemi hatás szerepének a vállalása, melyet éppen a »sziget« magánya, a »külön út« függetlensége tesz – szerintük – elmélyültté és megfontoltá.”

Az új intelligencia útja a „kis” *Hitel* 1935-ös 4. számában jelent meg.

E tanulmányt olvasva megállapíthatjuk, hogy útkeresésünket a folytonos újrakezdés jellemzi. Generációk erőfeszítései tűnnek el, mert idejükből, erejükből, lehetőségeikből csak fél sikerre tellett, vagy lehet ennél valamivel többre, de nem kaptak elismerést. Minden eredmény eltűnik, s kezdődhet, az egész előről. Ami megmarad az pusztán annyi, hogy esetleg egy útirányt kipipálnak. Olykor talán éppen a legjobbat. Arra már nem megyünk!

Ha a *Hitel* generációjának alapvető gondja volt a „*népvezető értelmiség*” minőség és szándékbeli hiánya s egyáltalán a műveltség korabeli alacsony színvonala, akkor ezt elmondhatjuk ma is. Együtt, - elszakított és anyaországi magyarok.

Mint a *Nép és intelligencia* című első fejezetben írja, az erdélyi társadalom a Trianon utáni másfél évtizedben kétrétegűvé fogyott. A „*nép*” és az „*intelligencia*” párosára egyszerűsödött a kép. Amint mondja, a társadalmi megosztottság több sallangjáról le kellett mondani. Máig érvényes megállapítás, melynek kétségtelen előnyei is voltak. Ma elmondhatjuk az egész magyarságra, hogy globalizációs kisebbség lettünk. Erdélyben megtoldva a homogenizáció örületének nyomásával. A mai világban a nép felemelkedése nem cél. A minőségében a könnyen vezethetőségig terjedően lerontott tömeg felett uralkodók csak a legszükségesebb intelligenciát óhajtanák megtúrni, amennyi a profittermeléshez és innovációhoz feltétlen szükséges. A tisztánlátás veszedelmét hordozó tudás ellenség volt akkor is és most is. A kisebbségeknél kétszeresen.

Az Erdélyben annak idején észlelt és lelkiismereti okokra úgyszintén visszavezethető, tehát tudatos szolidaritás az akkori maradék két réteg között mára másként működik. Alulról- a felzárkózás (szabaddá válás) igyekezete, felülről- a saját réteg erősödése szükségességének felismerése és igénye táplálja.

Akkor Venczel József értelmezésében a középosztály mást jelentett, és a „*nép*” esetében az öntudat hiányáról, az életátértékelés szükségességéről beszélt. Ezt nemzedékváltásnyi feladatnak vélte.

Ma a negyven év főleg lelki és egyoldalú szellemi leépítő munkája és a huszonhárom esztendő lelki és szellemi pusztítása után, a globalizációs alapanyaggá silányosodás küszöbén, szintén nemzedékváltásnyi időre van szükség egy igazi változáshoz.

A második fejezet a: *Nemzedékek kötelessége* címet viseli. Már az első mondat így szól: „*Az erdélyi magyarságnak jól megfontolt, minden részletre kiterjedő kultúr- és gazdaságpolitikára van szüksége.*” Aztán magától értetődően jelzi, hogy mindkettőnek intézményes háttérre van szüksége. Szolgáló intézményeknek kell az irányító és irányított néprétegeket összekapcsolnia. Mit mondhatnék? Bár a rétegzettség ma másként mutat, a feladat mit sem változott.

Már akkor is hiányolta a szerző a „*nép*” és az „*intelligencia*” szintézisét, olyan értelemben, hogy ez utóbbi kötelességszerűen álljon a népvezetés szolgálatába úgy a kultúra, mint a gazdaság terén és intézményesen.

Vajon ma az erdélyi intézményes háttér hol tart? Hiszen a háborút követően éppen saját „*érdekvédelmünket*” rendelték ki a párt szavával, az érdekeinket védő intézmények felszámolására, s a *Magyar Népi Szövetség* ezt – ahol tudta – meg is tette. Ilyen volt például az akkor már több mint száz esztendő és Venczel József szívéhez oly közel álló *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* ármányos megszüntetése. És vajon az anyaországban, ahol van intézményes háttér, az abban munkálkodó „*intelligencia*” mennyire ismeri a szót, hogy: „*népszolgálat*”?

A harmadik fejezet az *értelmiség neveléséről* szól. A *Hitel* már a kezdetektől a „*több műveltséget*” jelszót tűzte zászlajára. Az értelmiség nevelése szerintük e jelszó továbbvitelét jelenti.

- De lépünk tovább, s végezetül vessünk egy pillantást egy másik fontos és még a „nagy” *Hitel* 1936-os első számában megjelent tanulmányra. Ennek címe: *Metamorphosis Transylvaniae*.

Ebben Venczel József a Leopold féle diploma idejét, vagyis az erdélyi nemzeti fejedelmek koráról a gubernátorok korára való átlépést vizsgálja, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című ismert írását idézve. A nagy változás e korszakát, az 1918-as impériumváltást követő korról veti össze, és a nagy változásokat követő társadalmi mozgásokat elemzi. Ha az alábbi idézetet elolvassuk, óhatatlanul jut eszünkbe a „rendszerelváltás” utáni állapotunk. Apor idejében a fejedelmi Erdély társadalma Bécs nyugati vonzásába kerül, 1918 után viszont egy balkáni világ terpeszkedik el felette. A mai magyar társadalom (és ez Közép-Európa minden magyar szigetére is érvényes) a globalizált világot minden téren képviselő Unió mindenható holdudvarában éri meg kívánatos és nem kívánatos változásait.

A „Magunk revíziója” című fejezetben ezeket írja: „Az új »*Metamorphosis Transylvaniae*« tehát a történelmi példa alapján – kétszáz esztendővel azután, hogy Apor *Metamorphosis*-át befejezte – nem fakadhat amahhoz hasonlóan konzervatív elhárításból. Mert az, ami Erdély földjén az utóbbi évtizedekben végbement, most sem egyszerű külsőséges, formai átalakulás, hanem a szellemet is átalakító és megérlelő. Tehát időszerű látást és megfontolást kíván. Az új »*Metamorphosis Transylvaniae*« nem apori sirám, hanem feladtakönyv” mert „azok az alapvető fogalmak és meggyőződések, amelyeket (az erdélyi magyarság) régi életéből hozott magával, többé nem fejezik ki az életet, a valóságot magát, (...) mert az az önvédelem, amelynek lényege az, hogy »nem felejt és nem tanul«, az elme és a szív összehúzódnása, megkeményedése, elzárkózása a valóság parancsai elől” és mert „előítéletei vannak, melyek meddő és pusztító, melyek miatt nem tudja felismerni és követni az önfeláldozó kötelesség és szolgáló szeretet isteni parancsát, melyben élete és jövődjé van”.

Mint láthattuk a bemutatott írások mindegyike közvetve, vagy közvetlenül a megmaradás legfőbb gondjának megoldásához akart hozzájárulni. A mai áldatlan viták közepette is világos lehet az, hogy a megmaradás óhaja és ennek gyakorlati szolgálata nem nevezhető nacionalizmusnak, különösen nem egy olyan közegben, ahol annak sokszínűségét oly szép igyekezettel óvják, hogy még egy állatfaj eltűnése is világszerte felkapott téma.

A most ünnepelt Venczel József és a Venczel-i *Hitel* éppen ennek a megmaradásnak a tudományos alapjait óhajtotta lerakni.

Minden mai olvasó felfigyelhet arra, hogy az idézetekben és felsoroltakban foglaltak mennyire aktuálisak és igazak mai helyzetünkre is, és egybecsengenek a kisebbségi magyarság és az anyaország, tehát az össznemzet válságos állapotának megoldásaira javasolt aktuális lépésekkel.

Venczel József gondolatainak és a *Hitel* általa őrzött szellemének ismeretére nagy szüksége van a mai magyar politikai elitnek.

Leányfalu, 2013. szeptember 22.

Venczel József *Hitel*ben megjelent írásai:

1. Határnemzedék, erdélyi magyar húszévesek 1935/1
2. A Hitel és a közvélemény 1935/2
3. Az új intelligencia útja 1935/4
4. Erdélyi kultúrproblémák 1935/5
5. Magyar önismeret 1935/6
6. Metamorphosis Transylvaniae 1936/1
7. Művelődéspolitikai vázlat 1936/2
8. A székely kivándorlás háttéréből 1936/4
9. Öt székely község népmozgalma 1937/1
10. Nemzedékváltás elvben 1936/4
11. Az új statisztikai évkönyv 1938/1
12. Művelődéspolitikai terv 1939/1
13. Csík népi és népesedési viszonyai 1939/3
14. Az eltorzított nemzedék fogalom 1939/4
15. Erdély és az erdélyi román földreform 1940-41/3-4
16. A székely népfelség 1942/1
17. Magyarság és nemzetiségek 1942/1
18. Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában 1943/1
19. Új székely kongresszust 1944/4

*

A Helikon Marosvécsi Kemény Alapítvány felkérésére: 2014. július 06.

Megjelent: Várvédő 2014.

A HELIKONI SZELLEMBEN NEVELKEDETT HELIKONISTA

Száz évvel ezelőtt, 1914. július 10-én született Kolozsváron Makkai László, az erdélyi és magyarországi szellemi életben és a református egyház életében rendkívül fontos szerepet játszó családban. Bölcskei Gusztáv szavait idézve: „*A Makkai család hosszú évtizedek óta meghatározója a magyar reformátusok szellemi, lelki életének. Különböző tagjai – a maguk szolgálati területén – maradandót alkottak, és segítettek az egyház szolgálatát, és az egyház szolgálatának társadalomban való hatékony megjelenítését*”. Ez az idézet méltán terjeszthető ki az egyház köreit jóval meghaladó – a magyar történelmi hagyomány szerint azzal mindenkor összefüggő – kulturális területekre is.

Apja, Makkai Sándor püspök, író, alapító tagja volt a *Helikon* munkaközösségének, s nem véletlen, hogy a tömény szellemi közegben nevelkedő és rendkívül tehetséges László, már 16 évesen publikál. Első írása az *Ifjú Erdélyben* jelenik meg, 18 évesen már az *Erdélyi Helikon* folyóiratban is jelentkezik. Itt aztán 1932-36 között 14 írása kerül közlésre.

Szüülővárosa Református Kollégiumában végez majd a kolozsvári román egyetem történelem szakán kezdve, később Budapesten és Bázelen folytatja tanulmányait és a Pázmány Péter Tudományegyetemen végez művészettörténet szakon.

Apja, az erdélyi szellemi életre nagy hatást gyakorló *Magunk Revíziója* című tanulmányának megírását követően, a fokozódó román nacionalizmus nyomását nem bírva írja le a kisebbségi létben való továbbmunkálkodásra vonatkozó és akkor jelentős visszhangot kiváltó rövid mondatot: „*Nem lehet*”. Erre érkezik sokak mellett Reményik Sándor válasza a: „*Lehet mert kell*”, s folytatódik aztán – a talán először Albrecht Dezső által kimondott – „*Ahogy lehet*”-tel.

A család az anyaországba repatriál, s így az ifjú Makkai – mint láthattuk – tanulmányait már ott fejezi be. 1936 és 40 között az Országos Széchényi Könyvtár, 1940-41-ben a Miniszterelnökség tisztviselője.

1935-ben, utolsó kolozsvári diákévében, alapítja barátjával, Venczel Józseffel a *Hitel* című, később igen fontos szerepet betöltő folyóiratot. A lap első hat számának megjelenése után, távozásukkal és anyagi gondok miatt megszűnik, hogy aztán Venczel József három újabb társat felkérve ismét elindítsa – immár oktáv formátumban – a *Hitel* negyedévi folyóiratot. Utóbb ez a *Helikonnal* és *Pásztortűzzel*, mintegy munkamegosztásban dolgozva, nemzetpolitikai szemléként működik tovább, – a bécsi döntést követően ismét Makkai László szerzői közreműködésével. Ő ugyanis 1941-től visszatér szülővárosába és Kolozsvárra az *Erdélyi Tudományos Intézet* tanára, majd 1942-ben a kolozsvári tudományegyetemen magántanárrá habilitálják „*A Román történelem, különös tekintettel balkáni és magyar kapcsolataira*” c. tárgykörből. A *Hitel* folyóirat munkatársai között ekkor a nemzetiségi és román történelmi kérdések szakértőjeként vállal jelentős szerepet. Tanulmányait a *Hitel* mellett az *Erdélyi Múzeum* és az *Erdélyi Tudományos Intézet* évkönyvei is közlik. Újabb kolozsvári évei alatt fontos munkája az *Erdély magyar egyeteme* és a Fekete Antallal írott *Documenta Valachorum in Hungaria historiam illustrantia*. Gáldi Lászlóval szerkeszti: *A románok története* című kötetet. Ebben a tárgykörben további jelentős munkája az *Erdély története* és *Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben*. Közben, 1940-44-ben a *Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének* titkára.

Erdélybe visszatérve és korban is hozzáigazodván, 1944-ben még meghívást kap a *Helikon* csoportba, s így személyén keresztül is kapcsolódik egymáshoz a *Hitel* és a *Helikon* szellemi köre. Sajnos azonban már nem marad idő a folytatásra.

A második világháború végén kénytelen Magyarországra menekülni, mert a román hatóságok elfogatóparancsot adnak ki ellene – a szokott módon teljesen megalapozatlanul – „*háborús bűnösség*” vádjával.

1945-től Budapesten a *Teleki Pál Tudományos Intézet*, majd annak utóda, az 1949-ben szervezett *Történettudományi Intézet* munkatársa, 1961-től főmunkatársa. Ezután, források szerint, egy időben „*átnevelésre*” is fogják és mellőzik.

A *Magyar-román közös múlt* című könyve igen fontos munkának bizonyul. Miskolczi Ambrus az 1989-es újrakiadás bevezetőjében azt írja, hogy ez a munka „*új korszak kezdetét jelenthette volna*”, de e helyett megjelenése után Robotos Imre gyalázkodó cikksorozatát közölte a *Romániai Magyar Szóban*.

1949 és 1951 között a Magyarországi Ökumenikus Bizottság főtitkára. 1951-ben lelkészi oklevelet szerez és Sárospatakon a teológiai akadémia tanárának választják, de az intézmény megszűnik, s így nem kezdheti meg oktatói munkáját. Erre csupán 1971-ben kerülhet sor a debreceni teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékén. 1983-tól ugyanitt a vallástudományi tanszéket vezeti. 1972-ben kezdeményezi a *Közép-kelet-európai Reformáció*

Történetének Kutatóintézetét, 1974-től az *Országos Református Gyűjteményi Tanács* elnöke, 1977-től a *Confessio* folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

Az 1970-es években újra felível történeti munkássága. 1976-tól az *MTA Történettudományi Intézetének* tudományos tanácsadója. A történettudományok kandidátusa címet még 1955-ben, a doktori fokozatot 1970-ben szerzi meg. 1985-ben az *MTA* levelező, majd 1987-ben rendes tagja lesz. Akadémiai székfoglalóját *Erdély politikai története a X. században* címmel tartja meg. Elnöke a *Magyar Történettudományi Társaságnak*. Több évtizedes kutatásainak eredményei jórészt felhasználásra kerültek a nagy vihart kavart háromkötetes *Erdély történeté*-ben amelynek társszerkesztője is, majd az *Erdély rövid története* című műben.

Szerteágazó munkásságának eredményeit egy korlátozott hosszúságú összefoglalóban felsorolni lehetetlen.

Alkotó ereje teljében, 1989. december elsején Budapesten bekövetkezett halála nagy vesztesége a magyar tudományosságnak. Különösen áll ez az erdélyi magyar ügyekben oly fontos szerepet játszó magyar-román kapcsolatrendszer jobb megismerésében vele távozott hatalmas ismeretanyag és az ebből kialakult tárgyilagos szemlélet égető hiánya miatt.

*

A Polisz folyóirat felkérésére írott cikk

Megjelent: Polisz (104) 2007. május

VÁD ÉS TÉNYEK EGY NÉHAI LAP ÉS EGY IGAZ EMBER VÉDELMEBEN

Mindent olvasó ismerős odavetett információi között hallottam híreket – manapság megszokott módon – védekezésre már nem képes halottról szóló vádaskodásokról, melyek a felháborodás hullámainak bölcs elnyugvását követően, az érvelő gondolkodás munkába állása után, szívemnek nagyon kedves helyre és legalább ilyen mértékben fájdalmas időkbé röpítettek. Így aztán gyűjtögetni kezdem mesterséges szennyesünk ezen újabb darabjának derítőszerit.

Emlékeim mellett én is előhúznám az erdélyi kultúrtörténetről szóló köteteket őriző polcokról a Romániai Magyar Irodalmi Lexikont, de hasonló területen végzett kutakodásaim már meggyőztek arról, hogy az ottani rendszer módosítását követő zűrzavaros időkben, az alighogy elkészült első köteteket valószínűleg csak kisebb kiigazításokkal vihették a nyomdába, s így azok nem egyszer megőrzik az utókor számára az addig előírt szemlélet diktatúrabéli sarakat hullajtó lábnyomait.

Mit is írhattak volna az akkor már több mint 60 éves *Ellenzékről*, vagy az azt szerkesztő szellemi emberekről akkor, s éppen olyanok, akiknek kötelező módon a csúsztatás, a kettős gondolkodás – évtizedek alatt jól beidegzett – módszereiben kellett mesternek lenniük. Az említett műben ennek ellenére, csak a német nyomás, főleg pedig a német megszállás éveivel kapcsolatosan olvashatunk bíráló mondatokat.

A sok területen ma is kötelezően anakronisztikus gondolkodásmódot elváró bírálók, akik a kor lehetőségeit mérlegelő gondolkodást feledve követelnek „*elhatárolódást*”, „*ítéletmondást*” mindentől és minderről, ami számukra, vagy akár számunkra is megérdemli azt. Pedig annak idején nem egyszer apró kompromisszumok tették lehetővé, hogy például az *Ellenzék* is megmaradhasson, és a kellő pillanatokban, és kellő módszerekkel mégis, csakazértis leírja az igazságot, ha kell irodalmi formában, ha kell parabolisztikusan, de mindenki számára érthetően.

Van azonban másik támpontom is a szakma területéről. Fiatalkorú, tárgyilagos, nagy felkészültséggel és az új generáció felülemelkedő képességével bíró szerzőtől, Vallasek Júliától, aki a *Sztánai Napok* 2005-ös számában ír az *Ellenzékről* igen alapos kutatómunkát sejtető tanulmányt.⁷⁸

Az egyébként konzervatív napilap már 1880-as alapításától kezdve féltve őrizte függetlenségét s ezt – a mögötte álló tőkeerőnek köszönhetően – meg is tehetette. Mindvégig világnézetétől függetlenül közölhetett benne a szellemi minőség s a történelmi kényszereket is úgy élte meg, hogy csupán a minimumot teljesítse. Ezt az élet számtalan területén történelmi korszakokat átívelően tette a magyar értelmiség – főleg utóbb – s csak éppen ebben a korszakban kéri számon? Jól ismerjük a kettős mérce alkalmazásának ezt a területét.

Nézzük azonban mit ír még a Kuncz Aladár kora béli *Ellenzékről* Pomogáts Béla: „*Az Ellenzék irodalmi rovatát a jobb gyülekezetének szánta, s mert nevelni akart vele, műhelynek: az idősebbek, iskolának: a fiatalabbak számára*”⁷⁹

1940 szeptemberében, amikor a honvédség bevonul Kolozsvárra, Végh József aktuális főszerkesztő maga által is elismert mozgósító, militáns szellemű írást közöl, melyben így ír többek között a magyar újságíróról: „*(...) a magyar jövő őrhelyén álló közkatonája*” a sajtó céljáról pedig, hogy: „*(...) csak olyan sajtónak van létjogosultsága, amely hitet, lelkesedést, erőt önt a szívekbe*”. Militáns szerepet szán az irodalomnak is: „*Ahogy eddig végvári harcosai voltak a magyar kultúrának, úgy folytatják majd nagy munkájukat az anyaországban is, amelynek már annyi kitűnő közéleti vezetőt, író, művészt adott az erdélyi föld. Támogatásuk tehát a magyar toll harcosainak életbevágóan fontos kötelessége.*” Vallasek így folytatja: „*Végh programcikke ellenére az ellenzék megszűnéséig szinte semmilyen propagandisztikus, illusztratív, az aktuális politikai hatalmat kiszolgáló szépirodalmi anyagot nem közöl.*”⁸⁰ Sőt! 1944 márciusa és szeptembere között: „*(...) számos, burkoltan antihitlerista publicisztikát jelentet meg az Ellenzék (laptestvére, a filléres, bulvárikiadásként megjelenő, Demeter Béla szerkesztette Est Lapok nyílt konfliktusba is kerül a Sztójay kormányral*”.⁸¹ Ez év márciusában az *Ellenzék* Adyra hivatkozik és azt az írását idézi, melyben ezeket mondja: „*Az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germánoktól s nyugatabbra menni eszmeházásodások céljából.*”⁸² Majd ezt olvashatjuk: „*(...) metaforikus ábrázolásként jelenik meg 1944. július 22-én Heltai Gáspár Ahogy a halál nem fél sem hatalomtól, sem erőtől, sem tudománytól című Haláltánc-éneke, mely a zsidó lakosság elhurcolását és a bombázást nemrég megtapasztalt, állandó létbizonytalanságban*

⁷⁸ Vallasek Júlia: *Sztánai Napok* (Sztánai Füzetek 3.) Kolozsvár 2005. Napilap és irodalom 107-132. oldal.

⁷⁹ Pomogáts Béla: Kuncz Aladár. Kolozsvár 2001. 119. oldal

⁸⁰ Vallasek Júlia i.m. 112-113. oldal.

⁸¹ Vallasek Júlia i.m. 114. oldal.

⁸² Vallasek Júlia i.m. 114. oldal.

élő város polgárait figyelmezteti. Hogy »Minden ember ezen megálljon, és a halálhoz igen készüljön«”.⁸³

Természetesen, hogy elkerülhetetlenül érezhetővé váltak a kor hangjai is, de távolról sem olyan formában és mértékben, hogy azt a történelmi helyzetből kiemelve a lap jellemzőjévé tehesse bárki is. Érdekes bizonyíték az ügyes üzenetküldésre a Szerb Antal eset. Erről írva Vallasek Júlia elmondja, hogy a szélsőséges, antiszemita, baloldal ellenes vélemények ritkán jelennek meg a lap cikkeiben s nem az irodalmi művekben. Sőt mint mondja: „*Helyenként (igaz rejtett, a kontextuális értelmet mozgósító formában) egyes újságírók megpróbálják megkérdőjelezni a művelődést sújtó rendeletek egyikét-másikát. 1943. január 9-i (szombati, tehát irodalmi anyagot is tartalmazó, ráérősebb, nagyobb figyelemmel olvasható) lapszám tudósít arról, hogy Szerb Antal: Magyar irodalomtörténetét bevonják az iskolai könyvtárakból, majd kommentár helyett ismerteti az Erdélyi Helikon pályázatának történetét, a bíráló bizottság összetételét, értékelését. Név szerint megidéz tehát néhány, az erdélyi magyar kulturális és közéletben nagy tekintélynek örvendő író (Babits Mihály, Kuncz Aladár, Molter Károly, Makkai Sándor, illetve az Ellenzék olvasóihoz nemrég még közeli személyként szóló Bánffy Miklós), az ő szakértelmüket szegezván a rendelet megalkotóival szemben. 1941 márciusában pedig tiltakozik a Hítel, az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Iskola (ideiglenes) felfüggesztését jelentő 1940/7979-es rendelet ellen*”.

Ez hát a napilap, melyet mai kettősmércén nevelkedett kutatók támadni akarnak. S ha a lapot támadják, akkor keresztűzbe kerül annak ezidőtájt felelős kiadója is, Vita Sándor, kinek személye a tolerancia, a szerénység és tisztaság jelképe lehetne. E tény aztán újabb gondolatokat indít el bennem. Lássuk most ezeket. Vita Sándor személye ugyanis elválaszthatatlan az előbb említett (ideiglenesen betiltott) *Hítel* folyóirattól is.

A kolozsvári *Hítel* folyóirat kezdeti 6 füzetét követő – oktáv formátumú – „nagy” *Hítel* néven is emlegetett első száma 71 éve jelent meg. Ebből az alkalomból is időszerű emléket idézni, mert hányatott sorsa, melyet a kommunista párt uszályában levők már akkor is a mai módszerekkel (csúsztatás, besározás, kettős mérce félremagyarázás – sőt hazugság stb.) „*idéztek elő*”, majdnem teljes elhallgatásával tetőzött. Így aztán inkább csak alkalmanként és indirekt lehetett hallani róla. Ilyen alkalmak voltak a *Vásárhelyi Találkozó* emlegetésének pillanatai is. E találkozónak most van éppen a hetvenedik évfordulója.

Mégis más – nem az évfordulók – készítettek arra, hogy ismételt sétát tegyek a *Hítel* munkatársai körül.

A fent említett harci módszerek ugyanis újfent egy ártatlant érintettek. Egy olyan embert próbálnak besározni, aki az őt jól ismerők számára egész életében valóságos szentnek számított. Mint hallom, őt az indirekt antiszemitizmus vádjával próbálnák utolérni a másvilágon, ahonnan remélik, már nem tud védekezni.

Vita Sándorról, a *Hítel* szerkesztői négyesfogatának jeleséről van szó. Arról az emberről, akinek inkább emléket kellene állítani embersége, mindenkire kiterjedő segítőkészsége, csendes, szerény bátorsága, nyugodt bölcsessége miatt. Sajnos nem valószínű, hogy még élnének azok a tanúk, akik maguk példájával tudnák mindezt felháborodva cáfolni. Ha nem is élnek, annyi bizonyos, hogy Vita Sándor befektetése azokat is meggyalázza, akik őt éppen a váddal ellenkező felfogása miatt szerették, tisztelték és segítőkészségének haszonélvezői voltak.

⁸³ Vallasek Júlia i.m. 114-115. oldal

A *Hitelt* és az annak több munkatársát is foglalkoztató *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet*, melyek Vita Sándor tevékenységének éveken át otthont adtak, egyaránt megpróbálták megvádolni rendiséggel, fasiszmussal, reakcióssággal, amerikai kapcsolatokkal – mi több kémkedéssel stb. A Vita Sándor bemocskolására tett kísérlet csupán felsorakozik ebbe a sorba.

A lemoshatatlan sárfröcskölés módszertanának szakemberei semmiféle eszköztől nem riadtak vissza. Az sem zavarta őket, ha adott pillanatban felbukkanó adott cél érdekében ellenkezőjét kellett állítaniuk annak, amit előtte mondtak, vagy ha éppen olyanokat kellett tönkretenniük, akik nem sokkal előtte – kockázatot is vállalva – segítették őket.

Nem célozom néhány oldalon egy köteteket igénylő magyarázkodásba kezdeni. Megtették ezt már nálam ismertebb és sokkal avatottabb szerzők. Példának okáért Orwell is. A kommunista számára a cél minden eszközt szentesít, s az sem érdekes neki ha az a cél nem szent, sőt ha az saját érdekeivel ellentétes. Megmagyarázza magának, megideologizálja legjobb meggyőződése ellenére, sőt saját érdekeit is mellőzve, ha kell életét is semmibe véve (Rajk). Orwell ezt „*duplagondolnak*” nevezi.

Vita Sándor védelmére – saját véleményemet megerősítendő – most csupán néhány idézetet fogok felsorolni, melyekből világossá válik, hogy aki a felsorolt eseményeknek tevőleges részese volt, nem lehetett antiszemita, sőt úgy általában idegengyűlölő sem.

Először egy éppen Vita Sándornak írott levelet idézek, melyet Albrecht Dezső szerkesztőtársától kapott a párizsi emigrációból. Albrecht így ír: „*Valahogyan úgy adódott, hogy mind a négyen – te leginkább – az erdélyi szabadelvűség hagyományait képviseltük, s érdeklődésünk valamivel szélesebb volt, mint a többieké*”⁸⁴

Hogy a vádaskodások régebbi vonulatát is felelgessem, Albrecht Dezsőt vádolták már rendiséggel, nevezték neofeudális-kultúrmerénylőnek, sőt fasisztának is. Miközben ezt tették, kitűnően együttműködtek vele közös ügyekben, elismerő sorokkal is illették, hogy utóbb amikor úgy kellett ismét sárba rántsák.

De térjünk vissza Vita Sándorhoz.

Vallasek Júlia sajtótörténész ezeket írja: „*A Hitel köre rögtön a bécsi döntés bejelentése után megpróbálkozott a lap hasábjain korábban körvonalazott eszmék valóságba ültetésével. Még a honvédség bevonulása előtt egy szűkebb körű Hitel-összejövetelel Teleki Ádám, Tamási Áron, Vita Sándor, Venczel József és Albrecht Dezső, Észak-Erdélyre vonatkozó elképzeléseiket egy memorandumba vázolták, melyet 1940. szeptember 9-én át is adtak Teleki Pál miniszterelnöknek. A memorandum szerzői a teljes erdélyi magyar értelmiség nevében szólaltak meg, s az erdélyi magyar társadalom sajátos szerveződési formáinak, hagyományának megőrzését követelik.*”⁸⁵

Az idézett szöveg szüleim házában, a *Hitel* otthonában született és a memorandumba, éppen Vita Sándor javaslatára is, olyan kérések kerültek be, mint pl. a román nyelv oktatása az erdélyi magyar iskolákban, románul is tudó hivatalnokok kinevezése a román lakta vidékekre, vagy a MÁV alkalmazottai számára a román nyelv ismeretének előírása stb. stb. melyek nem egy xenofób személyiség jegyeit testesítik meg. Szüleim a tárgyalás résztvevői voltak és nem egyszer mondták el nekem annak történetét.

⁸⁴ Záhony Éva *Hitel*. Kolozsvár 1935-1944. I. kötet. 1991. 31. oldal

⁸⁵ Vallasek Júlia: Sajtótörténeti esszék. Kolozsvár. 2003. Hinni és hihetni egymásban (*Hitel*)

A „magyar négy év” végén is találunk éppen a baloldal által közölt adatokat Vita Sándor (és társai) magatartásáról. *Szolgálatban* című visszaemlékezésében Balogh Edgár, a *Hitel* számtalanszor támadó személyiség ezeket jegyezte le: „A Teleki-csoport (gróf Teleki Béla a nagytekintélyű *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* – vagyis az *EMGE* – és az *Erdélyi Párt* elnöke volt a magyar időkben. A szerző megjegyzése.) azonban elhatározta, hogy nem hagyja el Erdélyt, bármi történjék, és ez a szándék hozta össze a baloldallal, nem utolsósorban természetesen azzal a gondolattal élve, hogy a magyar elsőbbségi pozíció ezzel a taktikával talán még megmenthető. Öten ültek le tárgyalni, a gróf s az összekötő szerepet vállaló Demeter Béla mellett: Mikó Imre, aki már múltjával kiérdemelte bizalmunkat, Szász István agrármérnök, az *EMGE* egyik vezetője, Teleki bizalmasa (Apám, az *EMGE* ügyvezető alelnöke, a *Hitel* házigazdája és mecénása. A szerző megjegyzése.), és Vita Sándor országgyűlési képviselő, a *Hitel* mérsékelt szárnyának egyik jelese, szövetkezeti ember (A *Hitel* egyik főszerkesztője az országgyűlésbe való behívásáig. A szerző megjegyzése). Az öttel szemben Demeter János és Kovács Katona Jenő mellett Jordáky Lajos és Csögör Lajos ült, virtuálisan én voltam a párba vett ötödik. Itt ebben a szűk körben hangzott el Teleki ajánlata és Kovács Katona Jenő válasza, s az őszinte szó nem maradt visszhangtalan.”⁸⁶

A német megszállást közvetlenül megelőző pillanatokban zajlott megbeszélések nyomán, az ötök közbenjárására, kommunista, zsidó és román foglyok szabadultak ki, mielőtt a Gestapó elhurcolhatta volna őket. Ma is birtokomban van Balogh Edgár *Egyenes beszéd* című könyvének apámtól örökölt példánya. A dedikáció így szól: „Szász Istvánnak az ellenállási mozgalom emlékére szeretettel: Balogh Edgár”.

Íme tehát még egy adalék az antiszemita Vita Sándor múltjához. És ezzel még nem mondtam el mindent. Bokor Péter *Végjáték a Duna mentén*, című – a témában úttörő – munkájában ezeket idézi Vita Sándor emlékirataiból: „Felvetődött az a gondolat, hogy egy memorandummal kell Horthyhoz fordulni, amelyet aláírnának a Horthy előtt is tekintéllyel bíró társadalmi vezetők. Ennek a memorandumnak a megszerkesztésére Mikó Imre, Szabédi László és Nagy István kaptak megbízást. S részt vett ebben Tamási Áron is. A szerkesztés az *Erdélyi Kör Fő-tér* 5. szám alatti helyiségében folyt(...) Több mint negyvenen írták alá.”⁸⁷ Olvassuk el csupán néhány aláíró nevét – Vita Sándor mellett –, közvetlen környezetéből, *Hitel*-béli, *EMGE* és más munkatársai közül: Tavaszgy Sándor, Józán Miklós, Nagy Géza, Tamási Áron, Szabédi László, Kiss Jenő, Venczel József, dr. Szász István, Mikó Imre stb. Teleki Béla Budapesten volt, s így nem írhatta alá, de távollétében e tanács elnökének őt választották meg. A memorandumot Teleki Géza professzor vitte el a kormányzóhoz. Az *Erdélyi Magyar Tanácsnak* ez volt tulajdonképpen a megalakulása, mint arról Vita Sándor és Teleki Béla – Lipcsey Ildikó történész kérésére írott – levelei tanúskodnak.⁸⁸

Eddig hát az idézetek melyeknek éppen birtokában vagyok, mivel a *Hitel* történetét kutatva kijegyeztem őket. Ha magának a Vita Sándor jelenségnek néznénk utána, ennél jóval több bizonyíték kerülne elő.

Magam kisgyermek koromtól fogva a *Hitel* szellemi körének hatása alatt nevelkedtem. A tőlük hallottak, az ifjú koromban velük folytatott beszélgetések, meghatározták személyiségfejlődésemet is. Soha köreikben antiszemita vagy idegengyűlölő gondolatokat

⁸⁶ Balogh Edgár: *Szolgálatban*. Bukarest. 1978. 337-338. oldal.

⁸⁷ Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest. 1982. 237. oldal.

⁸⁸ Vita Sándor és Teleki Béla Lipcsey Ildikóhoz írott levelei: *Erdélyi Magyarság*, 56 sz. 47-48. oldal.

nem hallottam. Ellenkezőleg, áthatotta őket a „*magunk revíziójának*” szelleme, a hibák magunkba keresésének gondolata.

Sándor bácsit haláláig látogathattam Budapesten, Fiáth János utcai lakásukon. Nehéz körülmények közt, utolsó percig dolgozva teltek évei. Sokat beszélgettünk és állíthatom, hogy személyében az egyik legtisztább embert tisztelhettem. Szerencsésnek mondhatta magát mindenki, akit végtelen szerénységgel és emberszeretettel barátságába fogadott.

Leányfalu,

A HITEL

MUNKATÁRSAIRÓL

ÉS

EGYÜTT GONDOLKODÓ

HOLDUDVARÁRÓL

„Pedig bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudását én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki. Igen – »merjünk nagyok lenni«.”

Tamási Áron

Előadás: 1997. február 19.

**Elhangzott: Leányfalu Református Szeretetotthon 1997. február 22.
Leányfalu Művelődési ház 1997. február 24.**

100 ÉVES LENNE TAMÁSI ÁRON

Hogy ma ezen az évfordulós ünnepségen én beszélek az egyik legnagyobb és legmagyarabb írónkról az nem érdemem, nem hozzáértéssel szerzett jogom. A véletlen műve. Tamási Áron ugyanis szüleim jó barátja, kisgyermekkorom kedves ködös emléke, családi emlékezeink gyakori témája volt.

Így aztán az sem tekinthető véletlennek, hogy amikor pontosan 10 évvel ezelőtt egy falugyűlésen bemutatkoztam Leányfalu lakóinak, egy Tamási hős szavait idéztem. Akkor ez még nem volt olyan divatos. Az idézet így szól: *„Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”*

Tamási Áron akkor 90 éves lett volna. Az idén már 100.

Igen! Ezekkel a szavakkal kopogtattam a falu kapuján és Tamási írásokba illő színes tervekkel, lelkesedéssel.

Talán hiába?

Erre is van Tamásinak vigasztaló szava. Imígyen hangzik: *„Az ember a szíve mélyén örökké odavaló, ahol született”*. Tamási Áron 1897. szeptember 20-án, Farkaslakán, Székelyudvarhely mellett a Nyikó völgyében.

Egy felnőtt elten át fűzte barátság családomhoz, apámhoz.

A mai délutánon ezért nem az irodalomtudóst fogom játszani, hanem némi kötelező okoskodás mellett, inkább az ő személyiségét próbálom közelebb hozni a hallgatósághoz. Ezeket a szavakat akár abból a székből is mondhatnám, melyen sok-sok éven át ült nálunk. Az a szék mint szent ereklye itt van velünk Leányfalun, s ha rátekintek, fejemen érezhetem az egykori gyermeki kobakot simító szeretetteljes mozdulatot.

Tamási Áron a magyar irodalom legnagyobbjai közé úgy ballagott be, mint a Hargitáról hazafelé bandukoló Ábel. A legnagyobb természetességgel, mint a székely beszéd fordulatainak, csodás lehetőségeinek és a székely lélek rejtett zugainak nagy ismerője.

Maga mondja íróvá válásáról, hogy: *„Meggóztoltam az írást, furcsa, titokzatos rabságba estem. Elvesztettem a szabadságomat, hogy megnyerjem azt.”*

A számára új írói közösségbe néhány hónap alatt illeszkedik be.

Élményeinek forrása a felnevelő táj, embereivel és azok meséivel.

Pályája tragikusan összefügg a trianoni csonkítással, a szuverén székelység idegen uralom alá kerülésével.

A sokgyermekes család minden generációja kiröppentett egy-egy tanult főt. Ezek mind magtalanul maradtak. De a család élt és virágzott az otthonmaradottak erejéből. Tamási édesanyja is 11 gyermeket szült, s ebből hatot temetett el még gyermekként.

Tamási Áron büszkén hordozta paraszti származásának koronáját.

Erről így ír: *„Ha van valami ami kedves nekem ebben a születésben akkor az az, hogy a falu szült és a nép. Ebben a népben nagy emberi erők vannak s azok időnként előtörnek. S még valami: ahol állandó a munka és örökös a gond, ott a lélek is kitartóbbá válik.”*

Csodálatos egyéniségében benne élt a darabos, de érzékeny góbé és egy világfi minden eleganciája. Férfias báját, keménységét, fordulatot észjárását, állandó küzdelemre kész természetét mindenki csodálta és elismerte.

A nők bálványozták, és ő igazi lovag módjára viselkedett.

A trianoni országvesztés után magára maradó, országnyi elszakított Erdély értelmiségének színe-virága szülőházamban, apám és anyám aktív szellemi és anyagi támogatásával szervezkedett. Itt kezdték el a *Hitel* című igen színvonalas folyóirat szerkesztését.

A mindennapos szerkesztői munkatalálkozások mellett gyakran rendezett anyám számukra un. *Hitel*-vacsorákat. A fiatal értelmiség itt találkozott, ismerkedett, tájékozódott.

Egy alkalommal Tamási Áron késve érkezett, és az estélyi ruhás, szmokingos társaságban feltűnt laza, sportos öltözéke. A kor egy vezető és gyönyörű színésznője végignézett rajta és így szólt: „*Ábel a rengetegben*”. Tamási percekben belül eltűnt. Szüleim kétségbeesve telefonáltak utána. Mindhiába. De kisvártatva kitárult az ajtó, és ott állt Tamási Áron vadonatúj frakkban. A színésznő csak ennyit mondott: „Ábel az országban” és már együtt keringőztek.

Nagyon szerette szülőfaluját, Farkaslakát és imádta Kolozsvárt, első sikereinek színhelyét, íróvá válásának terepét.

Írói pályája egy fogadás kapcsán beadott pályamű sikerével kezdődött. Címe: „*Szász Tamás a pogány*”.

25 éves volt ekkor.

Évek múlva Németh László így fogalmazta meg véleményét a Tamási műről: „*A legkeletibb és legszívósabb néptörzs arculatát és egész lelkeségét a nagy irodalom áramlatába tudta emelni. Tamási az otthoni környezet állandó ösztönzése nélkül nem tudta volna megteremteni a maga írói világát.*”

Meghatározó élmény volt számára a Farkaslakán végzett kemény munka, s az ennek kapcsán bekövetkező véletlen határozta meg sorsát. Bal öregujja súlyosan megsérült s ez volt a döntő ok, amiért őt küldték el a családból tanulni.

Iskolába az udvarhelyi római katolikus gimnáziumba járt. Ennek az iskolának nevezetessége volt a demokratikus légkör. Diákjainak döntő többsége tehetséges, szegénysorsú székely gyerekek voltak.

Másik nagy élmény aztán a háború. Ez volt az egyik kapocs, ami legelőször apámhoz fűzte. Mindketten, akkor még egymást nem ismerve, önként jelentkeztek az első vonalba és hadiériettségük után, még tizenévesen oda is kerültek.

Az idősebbeknek még mond valamit az, hogy Piave, hogy Isonzo vagy Doberdo.

Tamási becsülettel állta meg helyét a kemény próbatételben. Emberségből is. Nagyezüstöt kapott egy kalandos akcióért.

Apámban örökké tisztelte utóbb az ismert „piavei hőst”, a hűséges barát és önzetlen mecénás mellett.

Irodalmi pályája még alig indult el, mikor sok székely nyomában ő is megpróbálkozott Amerikával. 1923-tól 26-ig tartózkodott ott. Erről írta riportszerű munkáját *Bajszerező nagyvilág* címen. A Litvánia óceánjáró fedélzetén olvasta Móricz *Tündérvilágát*, mely olvasmány saját bevallása szerint Kós Károly *Országépítőjével* a legnagyobb hatással volt rá. S ha már Kós Károly, akkor a transzszilvanizmust is említsem meg. Kós késői letisztultabb transzszilvanizmusát fogadja el. Számára ez formát jelent: gondolkodásmódot és hanghordozást. Az erdélyi ökumenizmus a vérében van.

Személyes jellegű történet, hogy amikor engem Tavaszai Sándor püspök úr a református hitben megkeresztelt ott van, de ott van pár óra múlva akkor is, mikor Márton Áron a katolikusok nagy püspöke, a legnagyobb erdélyi magyar megáld és ezt mondja: „*légy jó magyar ember*”.

És percek múlva, mint azt szüleim mesélték, már ott ülnek a *Hitel* asztalánál és a magyarság megmaradásának esélyeit taglalják.

Írói munkásságában több műfajban is a csúcokra jut. A novella a regény, a színpadi mű vagy a szociográfia terén is nagyot alkot. Nála a különféle műfajok kiegészítik egymást.

Pályájának külön érdekessége, hogy annak kezdete egybeesik a romániai magyar irodalom kezdeteivel.

Ennek az irodalomnak később tudatosul kettős kötődése.

Erdély a történelmi változások ellenére mindig megőrizte, megvédte a maga táji, néprajzi sajátosságait és haladó hagyományait.

1925-ben jelenik meg első novellás kötete a *Lélekindulás*.

Ebben, már érezhető vonzódása az irracionálisokhoz néha egyenesen avantgárd eszközöket alkalmaz. Ezek a hatások először valószínűleg éppen ekkor, Amerikában érik.

Ezt 1928-ban követi a *Szűzmáriás királyfi* c. regénye. Egy év múlva Budapesten adják ki újabb novellás kötetét a *Hajnali madár* címűt.

A húszas években és a harmincas évek fordulóján csatlakozik a *Brassói Lapok* harcos publicisztikájához és Kacsó Sándor oldalán áll.

1932 és 34 között jelenik meg az *Ábel-trilógia*. *Ábel a rengetegben*; *Ábel az országban*; *Ábel Amerikában* alcímekkel.

Sokat lehet Ábel alakjáról elmélkedni, de tény, hogy végeredményében önmagából faragta.

Le is írja Ábelről: „*Különös jelenségnek mondható most is, ahogy mókába rejtett bizalmatlansággal itt áll árnyékomban és melléje felel szavaimnak. Melléje felel és körbegurítja gondolatát, pedig tudja, hogy egy isteni pók összekötött kettőnket a fonálával.*”

A második kötetben jelentős szerepet kap a magyar párti politika bírálata is.

A harmadik kötetben már nem a kaland dominál. Ábel kénytelen-kelletlen keveredik bele az új s újabb helyzetekbe, melyeket uralni nem, csak elutasítani képes. Ábelnek nem lehet Amerikában élni!

Kínzóan merül fel a kérdés: „*mi célra is vagyunk a világon?*” A végső nagy válasz egy idegenként kirekesztett néger szájából hangzik el. Ez az a mondat melyet már említettem a bevezetőben.

„*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.*”

1934 az *Énekes madár* című népi játék születésének éve. Ebben a népi realizmus és a népmesei abszurd olyan csodálatosan ötvöződik, hogy igazi mélységeit évtizedek múltán kezdik igazán észrevenni.

1935-ben írja a *Jégtörő Mátyás*-t. A természeti és természetfölötti világ mesekeretbe nyer összhangot. Ennek kapcsán Babits Tamásit Kodályhoz hasonlítja.

Az *Ábel* mellett e művekkel érkezik el először igazi önmagához.

1936-ban megjelenő *Tündöklő Jeromos* című népi játékát Babits az európai irodalom kincsesháza nagy nyereségének nevezi.

1937 nem irodalmi műről nevezetes. Ekkor vállal döntő szerepet a *Vásárhelyi Találkozó* szervezésében. E találkozó történelmi jelentősége egyebek mellett abban van, hogy a vesztes fél, a sértett magyar értelmiség nyújt békejobbot a román értelmiségieknek. Ha tartós eredményekhez nem is vezetett, de azóta is cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy a jó szándék melyik oldalon leledzik. Itt egy szabadságát szertő nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült románsághoz, hogy az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság

számára találja meg a módot a lelki kibéküléshez, egymás megértéséhez, a testvéri együttéléshez. Ezek a Tamási által fogalmazott vásárhelyi *Hitvallás* főbb gondolatai. 1938 sikere a *Ragyog egy csillag* a *Jégtörő Mátyás* folytatása, majd 1939-ben írja a *Szülőföldem* c. útirajzot. Ebben egész családját jellemzi. Legszebb szavait édesanyjához intézi, akitől derűjét, a lélek és a szív költői libbenéseit kapta. Ágnes húgát szellemes feleleteiért szerette. Az általam is ismert későbbi Ágnes néni idős korában is ilyen volt. Gáspár öccse az új nemzedék tárgyilagos, józan megtestesítője. Bár iskolázatlan marad, de igen tehetséges ember. Idős korára maga is írásra adja fejét. Megírja emlékeit *Vadon nőtt gyöngyvirág* című kötetében. Gáspár bácsival haláláig tartottuk a kapcsolatot, küldtük neki a gyógyszert és az utolsó felvételt róla feleségem készítette. E könyv írói elkötelezettségének legszebb vallomása. Társadalomrajz, családtörténet, életregény és vallomás. Ennek a műnek késői ikertestvére, Sütő András *Anyám könnyű álmod ígér* című ismert műve. 1941 a *Magyari rózsafa* éve majd 1942-ben születik a *Csalóka szivárvány* c. színjáték. Ezek az évek a színpadi művek évei.

1944-ben költözik át Budapestre, utolsó percben, akkor amikor megtudja, hogy a románok az NKVD számára készített listára tették. Erről keveset tud az airodalomtörténet. Így a két barát közé határ került. Apám Kolozsváron várta be az oroszokat hivatali asztalánál. Természetesen ennek minden következményével. Elhurcolták de mint az értelmetlen háború közismert ellenzőjét, a Horthyt kiugrásra kényszerítő erdélyi memorandum egyik szervezőjét, szabadon bocsátják. Hazagyalogol Debrecenből Kolozsvárra. Megérkezvén könyvtára a *Hitel* szerkesztésének színhelyén, családi házunkban már a hősi román seregek martalékvává vált. De ahogy a latin mondja „*Habent sua fata libelli*”, a könyveknek is megvan a maguk sorsa, egy dedikált Tamási kötet visszakerült hozzánk. Mikor apám elkezdte újra gyűjtögetni az elrablott könyvtárt pótló újabbat, egy antikváriusnál egy kapu alatt a *Jégtörő Mátyásra* bukkant. Azonnal megvette és csak otthon konstataálta, hogy saját dedikált könyvét vásárolta vissza.

Tamási ekkor már Budapestén él. A háború után még kultuszminiszternek is jelölik, amit persze nem fogad az akkor előnyomuló új hatalom örömmel és meg is akadályoz.

1947-ben írja a *Hullámzó vőlegényt*, majd 1948-ban a *Zöld ág* jelenik meg. Féja szerint ez lenne a *Jégtörő trilógia* harmadik része.

Megéli ő is a tiltás éveit. Aztán 1953-ban születik a *Bölcső és bagoly*, többek szerint az *Ábel a rengetegben* mellett, legfontosabb műve. Írói megújulásának bizonyítéka.

Ebben falujáról már az emlékek tompább színeivel ír. Művét az alkonyi napsugár visszaragyogása jellemzi.

Ezt követően novellás kötetek jelennek meg.

1962-ben már színpadi műveinek gyűjteményes kötetét tarthatjuk kezünkben.

A *Vadrózsa ága* c. önéletírás halála után jelenik meg. Írói önéletrajzának befejezetlen, második része.

Válogatott műveit először 1967 és 69 között adják ki.

Utolsó műveiben szinte kivetkőzik régi önmagából.

A költészet magasságából leszáll a földre és a groteszk, valamint az irónia eszközeivel próbálkozik.

De bárhogy is feszegeti bilincseit, írói értelemben alig-alig lép ki a Farkaslaka erkölcsisége által képezett bűvös körből.

Súlyos betegség után, 1966-ban halt meg. A halála előtti estén is kéziratát javítgatta.

Utolsó kívánsága szerint, holttestét Farkaslakán temették el.

A temetés az erdélyi magyarság egyik emlékezetes demonstrációjává változott. A hatalom megpróbálta ezt megakadályozni, de ezrek gyűltek össze a farkaslaki két cserefa árnyékában hantolt sír körül. Ravasz csellel felhasználták még azt a lehetőséget is a temetés szétzilálására, hogy két helység román nevének hasonlatosságát bevetve (Farkaslaka románul Lupeni), az ismert bányászvárosba, Lupeni-be küldték a koporsót. Így a temetés halasztódott egy napot. Mindhiába. A hatalmas tömeg ott éjszakázott és megvárta a másnapot.

Azóta a két cserefa, közötte a sírral, és a Szervátiuszok faragta gyönyörű síremléssel, a magyarság egyik legszentebb zarándokhelye.

Ma, amikor a közösségi cselekedet, a munka, a jobbítás akarata gyanúba keveri művelőjét, idézném néhány szavát a *Szülőföldemből*: „(...) egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az emberi sorsot. Igen vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot, amely nem velem kezdődött, és nem velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek, s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.”

Leányfalu, 1997. február 19.

*

NÉHÁNY EMLÉK KÓS KÁROLYRÓL

Nyiri Csabának, barátsággal

Sokat beszéltek Kós Károlyról, és sokat írtak, de nem eleget – mondhatnám nekünk kedves és szomorkás szófüzéssel.

Ismerik Kós Károlyt, az építészt, a szépíró, a szerkesztőt, a képzőművészt és valamennyire talán az erdélyi nemzetpolitikust is. Ennél is kevesebben a mezőgazdasági építészt és a magyarságot vállaló Kárpát-medencei embert.

Ha olyasmi körül szeretnénk elidőzni Károly bácsiról, mindnyájunk Károly bácsijáról beszélve, ami nem forgott eddig közszájon és nem bukkant fel, vagy csak igen ritkán, a róla szóló sok száz vagy ezer nyomtatott oldalon, akkor a *Hitelben* vállalt szerepét kellene kutatni, és az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületben* végzett munkáját.

Előbbiről balga politikai, megcsontosodott cenzori okokból egyáltalán nem, utóbbiról keveset olvashatunk. Mindkettő során apámmal, dr. Szász Istvánnal került kapcsolatba. A *Hitel* című erdélyi nemzetpolitikai folyóiratot, melynek jelentőségét csak a legutóbbi években ismerték fel és a kutatók még nem „*haraptak rá eléggé*”, családi házunkban szerkesztették, és annak ülésein, az ünnepélyeseken éppen úgy, mint a néhány naponként ismétlődő munkaüléseken, jelen volt Károly bácsi, mint e szellemi csoport aktív tagja. A lapot teljesen tévesen a baloldali *Korunk* ellenlábasának nevezték ki, és évtizedeken át inkább hallgattak róla. Senki sem dicsekedett azzal, hogy részese volt munkájának, pedig a híres magyar-román értelmiségi

közeledést is szolgáló, és pártok feletti eseménynek, a *Vásárhelyi Találkozó*nak is itt született az ötlete és itt tervezték meg. Ebben Tamási Áron mellett Kós Károly is részt vett.

A *Hitel* estekkel kapcsolatosan még anekdotikus ízű történetem is van. Károly bácsi óriási dohányos és nagy kávéivó volt. Az alkoholt becsülte nemes italok formájában, de soha nem élt vissza vele. Nos, anyámat, a *Hitel* háziasszonyát, ki Ida névre hallgatott, ő is művésznevén Idy-nek szólította, de inkább kedvelte a húgomasszony megszólítást. Mikor elfoglalta helyét a ma is birtokomban levő *Hitel* asztalnál kora este, tudván, hogy reggelig is eltarthat a vita, csak így szólt: – Húgomasszony, egy veder kávé készítsen ide nekem, utána már magam is elboldogulok. És valóban, az odakészített hatalmas adag (bár nem éppen vederben felszolgált) kávéét folyamatosan itta reggelig.

Az arcát barázdáló – immár klasszikus – ezernyi ráncot ráfoghathatjuk a cigarettára, még a nyolcvanon túl szerzett infarktust is, de az 1883-1977 közé feszülő életpálya azt mutatja, hogy jól bírta a történelmi csapások mellett a nikotin és koffein hatásait is. Érdekes számomra, hogy anyám, aki tisztelő barátja volt, maga is 94 évet élt. Apámmal pedig, akit túlélte, együtt fekszenek a Házsongárdban, alig pár méterre – diskuráló távolságban – egymástól.

Az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek* apám ügyvezető alelnöke volt. Végig munkatársi viszonyban volt Károly bácsival ott is. A több mint 100 éves kitűnő gazda-lapot, az *Erdélyi Gazdát* is együtt szolgálták. Károly bácsi főleg a mezőgazdasági építészet terén közölt gyakorlati tanácsokat. A sok cikknek köszönhetően, egy a mezőgazdasági építészet tudományát taglaló szakkönyv is lett belőle. Később erre különösen büszkén emlékezett. Meg kell említenem, hogy a hatvanas évek vége felé itt megjelentetett *Hármas Könyv* nagy vihart kavart, és indexre is került. Sokáig nem lehetett hozzájutni. Ebben ugyanis nem a legtiszteleteljesebb hangon emlékezett meg az akkor még oly nagyra becsült Kommün nagyjairól. Az ügy miatt állítólag Magyarországról tiltakoztak.

Magam főleg a magyarságot és Erdélyt választó értelmiségit tisztelem benne, ha egyáltalán lehetséges rangsorolni ennek a nagy, késői reneszánsz magyarnak az érdemeit. Lehetett volna német, lehetett volna világpolgár, maradhatott volna az őt már felkapó csonka-anyaországban, de akárhol Európában, hiszen a kor nagy építészeivel már akkor kitűnő kapcsolatai voltak. Ő hazament és visszavonult Sztánára, az erdőszélen épített Varjúvárba. Öreg fehérpetyyes lovával, melynek híres csúnyaságát Bánffy Miklós a másik reneszánsz ember is megörökítette rajzban – kétkerekű kordén járta a környéket, a vásárokat s ezzel jött Kolozsvárra is. A ló ismerte az utat. A fáma szerint Károly bácsi bóbiskolt a kordéban, alig használt ostora ernyedten lógott, s csak arra ébredt meg, mikor a ló megállt a kolozsvári főtéren. Magam a lovat már nem ismerhettem, kimúlt a szegény, mielőtt erre sor kerülhetett volna. Igen mély benyomást tettek rám a Károly bácsival történt találkozások, kivel az egykori kollégiumunk előtt, a Farkas utcai templom bejáratánál, annyi vasárnapon hallottam beszélgetni apámat. Jelen voltak más, akkori nagyok is, Jakó Zsigmond, olykor Szabó T. Attila, bár ő ilyenkor gyakrabban barangolt a bükki erdőben, László Dezső és mások. Sajnos azt, hogy miről beszéltek, már nem tudom elmondani, kisgyerek és utóbb kiskamasz siheder voltam csupán, de tudom, hogy vártam ezeket az alkalmakat, és ezek a beszélgetések belém épültek, személyiségembe éppen úgy, mint értékrendembe.

Aki Kós Károlyt megismeri, az Erdélyt ismeri meg jobban és megerősödik magyarságában is. Közben pedig annyi pazarló szépséggel találkozik, amivel mai napság aligha vagyunk elkényeztetve.

Leányfalu,

*

Tanulmány: 2011. január 24.

Megjelent: Polisz (132) 2011. március

Átalvető 2011. június

Művelődés: 2011. október, november.

A HITEL „VILÁGLÁTOTT LOKÁLPATRIÓTÁJA”

100 éve született dr. Mikó Imre, Erdély és a magyarság nagy nemzetiségi jogásza

„(...) Élete kisebbségtörténet. Eképpen a róla írt monográfia nem csak egy felemelkedő és lefelé hajló, elismerésekkel és elmarasztalásokkal teli élvonal, hanem ugyanakkor a romániai magyar kisebbségi lét szinuszgörbéjének másolata is.”

Balázs Sándor

„Szívesen jártam el Szász István vendégszerető házába, a Tisztviselőtelepre, ebbe a neogótikus villába. Fejedelmi portrék és lovagi páncélok társaságában gyűlt össze a Hítel című folyóirat munkatársi gárdája. Gazdag büfé mellett komoly férfitársaság tárgyalta le a szőnyegen levő közművelődési kérdéseket. Szász Pista, a középszerűen szituált gazdamérnök volt akkor a Hítel Kemény Jánosa.”¹

Mikó Imre

A várakozásain felül megnövekedett Románia homogenizációs vágyait máig folyamatosan életben tartja. Ennek, az immáron eredményes történelmi folyamattá duzzadt kitartó munkálkodásnak a Trianon óta eltelt 91 évben több korszaka volt. Az első az ország gyarapodást követő 22 év, aztán az átmeneti kisebbségre szabás négy éve, majd a kommunizmus 45 éve (melyben külön szakaszt jelentett a Ceaușescu diktatúra több mint negyedszázada), majd az ezt követő, a 89-es eseményekkel kezdődő időszak. Ennek is külön alfejezetét jelentik az európai csatlakozás utáni évek, egészen napjainkig.

Nos, e négy vagy akár hat nagy korszakból az első hármat (szinte négyet) ívelte át Mikó Imre élete és munkássága.

A most 100 esztendeje, 1911. március 27-én, Bánffyhunyadon született, kitűnő kisebbségpolitikus és nemzetiségi jogászt (ezt a meghatározását talán Gáll Ernő véglegesítette a köztudatban de többek szerint úttörője is volt ennek a „studiumnak”) nevezték erdélyi girondistának is (Kós Károly nyomán Bárdi Nándor). Tárgyilagos, közéletűt és mindenkor a megegyezést kereső, céltudatos szellemére, jellemére, tapasztalatára és példájára soha nem

lett volna nagyobb szükség, mint éppen napjainkban. A romániai és szinte valamennyi túsorsorsban élő kisebbségi magyarság megosztott. Ezért nem elég hatékony belső politizálása. Ez az anyaország kormányonként hullámszó hozzáállásával és az Unió minősíthetetlen be vagy be nem avatkozásával kiegészülve, nagy veszedelmek sötét ígérését hordozza.

Megdöbentő tény, hogy a Trianon után jelentkező sokrétű és gócú kisebbségi kérdés megoldására tett gyatra és kényszerű kísérletek első lépéseinél alig jutott előbbre a modern Európa. A rosszemlékű és sorsunkat megpecsételő békediktátum után a Népszövetséghez kötődve jött létre a Népliga Unió vagy az Interparlamentáris Unió, illetve a kisebbségek saját szervezetei, de áttörés nem történt. A történelem tragikus fintora, hogy a szervezet a hitleri hatalom előretörésével, annak manipulációs eszközévé vált, s így a magyar revíziós törekvések is ennek holdudvarába sodródtak, eleve ellehetetlenítve ezzel az eredmények történelmi fenntarthatóságát. Erre Románia igen ügyesen rá is játszott. Ezért kért 1940-ben nagyhatalmi döntést. Ezért emlegethet ma Bécsi döntés helyett Bécsi diktátumot.

Ám mint tudjuk, a mára megvalósult Európai Unió is az egyéni szabadságjogoknál ragadt le, s alig lehet beszélni kollektív jogokról, melyeket következetesen az egyének jogainak összességéként akarnak kezelni. Kodifikálásának elérése pedig éppenséggel a legnehezebb feladat. Amikor viszont a kisebbséget mégis elismernék egészként, akkor nem jelennek meg a jogi rendelkezések. Magának a kisebbségnek a fogalma is zavarosan jelenik meg nemzetközi fórumokon és észlelhetjük, hogy még a betelepülők, menekültek és a határmódosítás miatt kisebbségbe került őslakosok között sem tudnak különbséget tenni. És akkor nem is beszélünk a nemzetállam híveinek számunkra oly érthetetlen csodálkozásáról, mikor nem akarunk egyenlőségjelet tenni a nemzetiség és az állampolgárság közé.

Nagyjaink sem halhatatlanok, de ha hús-vér valóságukban nem is lehetnek mellettünk, legalább szellemüket kell élesztgetnünk, életművüket gyakorlatba helyezni. Használunk. Mikó Imre lehet Házsongárd lakója, de nehéz időkben kiizzadt igazgyöngy gondolatai velünk vannak, életműve ma is hiánypótló és iránymutató.

Ezért is éreztem hatalmas felelősségnek Turcsány Péter felkérését e megemlékező esszé megírására. Hiszen hála Istennek még szép számmal vannak a szorosan vett szakmának kiemelkedő művelői, akik Mikó Imre munkásságának (amely Csatári Dániel szavaival élve szinte több tudományos és kulturális intézmény funkcióit teljesítette) kitűnő ismerői. Mikor azonban arra gondolok, hogy itt és most egy korlátozott terjedelmű írásban és az anyaország közönségének kell bemutatnom ünnepeztünk, tudnom kell, hogy a vájt fülűeket leszámítva, e téma nem annyira ismerős. Ugyanakkor számításba veszem, hogy egyre fogynak azok, akik őt személyesen is ismerhették s még azt is hozzáadom, hogy kutatásaimnak fő területével, a *Hitel* munkásságával, személye szorosan összefügg. Ezért aztán érzek arra némi jogot s főleg őszinte indítást, hogy a magam szempontjából, tehát a már megjelent sok írással egyeztetve, de itt ott mégis más oldalról nézelődve mutassam be egykori kedves tanáromat, apám barátját és harcostársát, a *Hitel* – azt soha meg nem tagadó – munkatársát.

Amint azt Balázs Sándor írja, ezt a szerteágazó munkásságot nem lehet kronológiába foglalni. Mikó Imréről szóló átfogó művét is ennek megfelelően szerkeszti meg. Esetemben azonban csupán egy esszében kell összefoglalnom mindezt. Úgy gondoltam, hogy e rövidebb lélegzetvételi műfaj – kis kitérőkkel – mégis elbírja a kronológia korlátait.

A kolozsvári születésű Mikó Imre, tanulmányait is itt, az Unitárius Kollégiumban végezte és 1928-ban érettségizett. Az Anghelescu törvény nyomán ez az érettségi csupán kettejüknek sikerül. A többi magyar diákot megbuktatják a román vizsgabizottságok. Mondanom sem kell, hogy ebből meg is gazdagodnak.

Már dédapja (Mikó Lőrincz) is ügyvéd volt Kolozsváron és 1848 után az unitárius egyház jogainak védelmezőjeként ismerték. Édesapja is járásbíró volt, majd 1922-től az unitárius egyház titkára, kisebbségi jogvédő. Felmenői között 22 jogászt tud felsorolni. A családhoz tartozott nagy kultúrtörténészünk, Kelemen Lajos, az *Erdélyi Múzeum-Egyesület* hírneves levéltárosa is. Unokatestvére volt a két Jancsó is. Jancsó Béla az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának mindenese és testvére Jancsó Elemér a nyelvész, a *Bolyai Egyetem* későbbi professzora. De számos magas állami hivatalt betöltő ős és rokon között egy unitárius püspök (dédapja, ótordai Székely Miklós) és egy pénzügy-és külügyminiszter is akadt (Gratz Gusztáv). Későbbi feleségének családja is számos neves emberrel büszkélkedhetett. Így ez a felvilágosult családi háttér – akárcsak középiskolája is – meghatározónak bizonyult egész pályájára és mindig középutat kereső gondolkodására. Példaképei között nem csak Brassai, de számos kisebbségi sorsba kényszerült magyar is egyféle szellemi ezermesterré vált. Ezen az úton követte őket Mikó Imre.

Iskolai tanulmányai alatt már diáklap kiadásában vesz részt, aktív tagja a *Kriza Önképzőkörnek*, majd később az ifjúsági mozgalmaknak is, mint a *Dávid Ferenc Ifjúsági Kör* és a *Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottságának*. Már 22 évesen, a *Töretlen úton* című cikkében, a generációs összefogásról és sorsközösségről ír. Innen kezdődnek kapcsolatai az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalokkal* is, ahol a második hullámban lesz vezető munkatárs. Bár a szépírói igény is végighúzódik egész életén, hiszen ír irodalmi riportot, esszét és regényt. Nem a szépírás irányba indul el, hanem a jogot választja. Választása visszaemlékezései szerint tudatos. Értzi, hogy a kisebbségi sorsba került magyarságnak az önvédelem megszervezéséhez jogilag felkészült politikusokra van szüksége. Feltehetően azért sem idegenkedik e pályától, mert mint tudjuk maga is igazi jogász családból származik. Így aztán a kolozsvári román nyelvű *Ferdinánd Tudományegyetem* jogi karára jelentkezik. Ritkán emlegetik, hogy közben két évig az unitárius teológia hallgatója is volt. Ennek kapcsán a vallásos ifjúsági mozgalomban a kifelé szükséges nyitást szorgalmazza. Jogi tanulmányai során eredeti elhatározása még tovább erősödik és tudatosodik. A kor kiváló nemzetiségi jogászának, Balogh Artúrnak (a *Nemzetek Szövetsége Tanácsa* tehetetlenségének egyik első bírálója volt) a nyomdokaiba akar lépni. Maga Balogh Artúr is felismeri tehetségét s Balázs Sándor szerint „fontos karriert” szán neki. Mint Gáll Ernő elmondja, Mikó erre lelkiismeretesen készült is. Nem volt ez kis feladat, hiszen egyesek szerint Balogh Artúr az európai nemzetiségtudomány egyik megteremtője s nemzetközi hírneve is ennek megfelelő. Vele egyébként a *Felekezeti Tanulmányi Bizottság* által szervezett kisebbségtudományi szemináriumokon kerül kapcsolatba.

Az ifjú tehát elszántan, nagy szorgalommal és céltudatossággal indul neki a pályának s ehhez kiváló képességek társulnak.

Még a sors is ebbe az irányba terelgeti, s így az elméleti kutatás összekapcsolódhat a gyakorlati munkával. 1932 januárjában ugyanis – tanulmányait megszakítva – Bukarestben az

Országos Magyar Párt irodájában alkalmazzák, de ősszel visszatér Kolozsvárra, tanulmányainak befejezésére. A nagyjából 11 hónap alatt sokat tanul és kiáll a párt politikája mellett, de később maga is bírálja annak szinte kizárólag sérelmi jellegét.

A fiatal értelmiség köreiből akkoriban igen népszerű a marxizmus. Mikó széleskörű érdeklődése is kapcsolatba hozza a baloldallal és eljár a Tanácsköztársaság után Kolozsvárra emigrált Antal Márk marxista szemináriumaira. Itt ismerkedik meg a társadalomtudományi felfogását befolyásoló Jászi Oszkár történelmi materializmusával, de hatással van rá az ausztromarxizmus is. Az angol munkáspárt ideológiájából úgy látszik elfogadja a kölcsönös segítség, tehát a szolidaritás elvét, az osztályharcnak pedig nem tulajdonít alkotó értéket. A szocializmus az egész társadalom fejlődését jelenti számára.

Antal Márk szemináriuma támogatja a magyarpárti ellenzék *Falvak Népe* című lapját és közvetít a *Korunk* felé is. Mikó is így kerül kapcsolatba a folyóirattal.

Mindent összevetve, alapelve a népszolgálat, mely később a *Vásárhelyi Találkozó* is fontos programpontja lesz. „*Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások, parasztok, sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedéknek a jövő társadalomhoz való jogát*”. Ezek a hatások felismerhetők falukutatói természetű munkáiban is. Bárdi szerint az *Erdélyi Fiatalok* 1933-ban rendezett munkatársi vitáján is a fentiek szellemében vesz részt és „*nem a dogmatikus szocializmus mint világnézet mellett érvel.*” A középutat keresve a külső körülményekhez való alkalmazkodást akarja összeegyeztetni a történelmi hagyományokkal és adottságokkal. Bárdi jelzi, hogy ez azonos a korai transzszilvanizmus programjával.

Mikó felismeri a kisebbségbe került középosztály pusztulásának fenyegető folyamatát és látja, hogy „*Erő csak a népben rejlik, vagyis a parasztságban, hiszen a lakosság több mint háromnegyede földműves*”. Ez a földműves azonban az általános gazdasági terheken kívül még külön kulturális terheket is visel, sőt: „*(...) még a saját elrománosításával járó költségeket is vele fizettetik meg.*” Véleménye szerint a gazdasági kultúra mellett, ami a nemzetiségeket egyesíti, az asszimiláció tulajdonképpen ellenszerét a nemzetiségi kultúra kifejlesztése adná meg.

Ami azonban nemzetiségtörténelmi kutatásait illeti, abban iránytűjének a méltatlanul elfelejtett Asztalos Miklóst tekinthetjük. Ő a *Magyar Kisebbségben* 1929-ben így ír: „*Mert a kisebbségi kérdésnek mi az egyedüli megoldása? Az, ha a keverékfajú társadalom heterogén fajú összetevő rétegei, felismerve az egységbe tartozást, érdekközösségen alapuló értelmi együttműködésre hajlandók*”

A jogi doktorátust 1934-ben szerzi meg. Nem véletlen, hogy doktori értekezését annál a Romulus Boilanal írja, aki 1931-ben olyan alkotmányreformot dolgozott ki, mely a történelmi országrészek autonómiáját és a kisebbségi nyelvhasználat liberalizálását is tartalmazta. Megjegyzendő, hogy Erdély már akkor is a román nemzeti jövedelem döntő hányadát adta és – akárcsak ma – annak jóval kisebb hányadát kapta vissza, ez pedig az erdélyi románságnak már akkor is fájó pontja volt.

Mikó doktori értekezése is megjelenik a *Magyar Kisebbségben*: A székely közületi kulturális önkormányzat, címmel. Akkoriban még ilyen témából is lehetett doktorálni, mert az a párizsi kisebbségi szerződés 11. cikkelyével összhangban volt. Egyébként Páll Árpád, aki Kós

Károly és Zágoni István mellett a *Kiáltó Szó* egyik megfogalmazója volt, már előbb foglalkozott a témával s azt Mikóék az *Erdélyi Fiatalok* fórumán megbeszélték.

Közben azonban már leteszi névjegyét egyetemi hallgatóként írott cikkeivel is. Mint ilyen lesz főmunkatársa az *Erdélyi Fiataloknak*, de ír a *Keresztény Magvetőben*, *Erdélyi Múzeumban*, *Keleti Újságban*, *Magyar Kisebbségben* is. E lap főszerkesztőjét, Jakabffy Elemért az „*elvhű liberalizmus utolsó hazai magyar képviselőjének*” nevezi. Elmondhatjuk, hogy valószínűleg nem is tévedett. Jakabffy munkáját megismerve erősödik benne a meggyőződés, hogy ő nemzetisége érdekében a legtöbbet mint jogász teheti.

A Trianoni traumából ébredező magyarság első életjeleinek nevezhető ifjúsági mozgalmaknak is aktív résztvevője. E mozgalmak szociográfiai felmérésre alapozott társadalmi cselekvés felé fordulását – Gáll Ernő véleménye szerint – a nemzetközi kisebbségvédelem csődjének felismerése váltotta ki.

Tanulmányainak folytatása közben fordul a bontakozó falukutató mozgalom felé. Az *Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma* az a fórum, mely szervezeten elindul a falumunka irányába. Ennek eredménye az a tanulmány, mellyel Mikó Imre valósággal berobban a korabeli erdélyi útkereső gondolkodásba. Ezért Bárdi Nándor nyomán érdemes ezzel kissé alaposabban foglalkoznunk.

A tanulmány megszületésének körülményei is érdekesek. A kolozsborsai nagybirtokos arisztokrata Bánffy Ferenc finanszírozza az *Erdélyi Fiatalok* falukutató mozgalmában résztvevő egyetemisták munkáját, Kolozsborsán és a környező 40 faluban. Mikó a nemzetiségi kérdés és a falu kérdéskörét vállalja fel. Személyét Jancsó Béla ajánlja a bárónak. A többi munkatárs: Demeter Béla, Miklós András, Pálffy Zoltán és ifj. Delly-Szabó Géza voltak, más-más témakörökkel.

A Demeter és a Mikó kézirat érdekességén fellelkesülve, a báró azok kiadását is vállalja. Így aztán az *Erdélyi Fiatalok* füzeteként köteteként megjelenhettek.

A tanulmányt értékelő Kós Károly harmadik tábornak nevezi az ebben a munkában résztvevő fiatalokat, akik az ifjú katolicizmus és a történelmi materializmus mellett világnézetet tudatosan nem vállalva dolgoznak és így próbálják az egyensúlyt megtartani. Ő adja nekik a „*girondiak*” elnevezést. Ugyanis a girondista habozó, aki „*nem tud választani a nemzeti öntudat pallérozása és az osztályérdekek érvényesítése között*”. Kós megjegyzi még, hogy: „*Szeretjük a tűz fellobbanását, ...de a lángnak nem szabad felemésztenie hajlékainkat*”. Ez a bírálat elgondolkoztatja Mikót. Kései önkritikus soraiban arról ír, hogy ez az álláspont a magyar girond ide-oda csapódásához vezetett. Bárhol is találja magát, a hatalom nem az ő kezében van. Legalitást keresve sodródik illegális cselekedetekbe. Így aztán a végén mások bűneinek felelőssége is nyakukba szakadt. Utólag derült ki, hogy nem az a kor következett, melyben a girond szerepet játszhatott volna.

A tanulmány kézírata és a véglegesen megjelent nem teljesen azonos. Eredetileg „*az erdélyi gondolat új tartalma a transzszilvanizmus szociológiája*” alcímben gondolkodik. A kéziratban hangsúlyozza Erdély kelet-nyugat közti állapotát és a világráramlatokba való bekapcsolódás fontosságát. Már itt felbukkan a későbbi Hitel-munkatárs gondolkodásában a Hitel szellemi forrásvidékét meghatározó Makkai tétele a *Magunk revíziójából*: ne fogadjuk el egyetlen történés külső okát, addig, amíg annak csak egyetlen oka is bennünk rejlik.

Mikó – amint azt Bárdi kiemeli – politikai józanságra törekszik és a széleskörű tájékozottság, illetve a társadalmi viszonyok figyelembevétele a belső iránytűje.

A tanulmánnyal kapcsolatosan még megjegyzendő hogy abban az akkortájt használt kisebbség önmeghatározás helyett a nemzetiség kategória szerepel, s így azt társadalmi közegbe helyezi. A szerző áttekinti a magyar nemzetiségpolitika történetét is. Ezzel Asztalos Miklós felhívásának tesz eleget, aki hangsúlyozta a múlt tapasztalati hozadékának fontosságát. Érdekes szempontja Mikónak, hogy a falu tagoltsága elsődlegesen nem nemzeti hovatarozása szerint, hanem a vagyon, a társadalmi helyzet s felekezeti és az életkor különbözősége szerint történik. Megjegyzendő, hogy ez a kor Romániájában nem sokig maradhatott így. Mikó szerint a nemzetiségi küzdelem és az osztályharc sem zárják ki egymást, mert a földműves egyszerre egy elnyomott nemzet és egy alul levő társadalmi osztály tagja. Igen fontos itt megjegyezni, hogy egyes értékelői, mint Balogh Edgár vagy Méliusz József sokat emlegetik Mikó baloldaliságát, de a valóságban ez, mint Balázs Sándor írja: „*távol állt attól a marxista dogmától, mely szerint a nemzetiségi kérdés az osztályharcnak alárendelt kérdése*”.

Minden esetre a tanulmány úttörő munkának számított. Forradalmi tanításokkal kacérkodó véleményei miatt akadtak bírálói is, de egészében véve újszerűsége nagy hatást gyakorolt a témában érdekeltekre. Asztalos Miklós szerint a könyvnek a szenzáció erejével kellene hatni a magyarságra, ha annak volna érzéke a „*nemzetiségi kérdés realitásai iránt*”.

Mikó a nép polgári nemzetbe emelésére törekedett. Így lett eszmetársa Kovács Imrének és Bibó Istvánnak, illetve *Hitelbéli* jeles munkatársának: Venczel Józsefnek.

Világossá vált, hogy a kisebbségi létben a magyarságot sújtó sors adta nyereségek között első helyen az osztályai között álló falak leomlása áll. Ez sajátos átalakulás, mely máshol forradalmi úton történt meg. Ez adta később és némely tekintetben adja még talán ma is azt a különbséget, mely az erdélyi magyarok és az anyaország között észlelhető, s mely a gyakorlatban például az erdélyi ember idegenkedésében nyilvánul meg a címek és rangok világában. Ez a bécsi döntés utáni Erdélyben gyakran felbukkanó, olykor fájdalmas probléma volt.

Mikó Imre szociográfusi munkássága alatt sem mond le a jogvédelem tanulmányozásáról s ennek eredményei később csapódnak le.

Azok számra, akik a kérdéssel nem foglalkoztak eddig, az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma is megérdemel néhány mondatot. E mozgalom megfelelői a többi elszakított területen is léteztek. Csehszlovákiában a *Sarló-mozgalomban*, Magyarországon a *Bartha Miklós Társaságban* és a szegedi egyetemen, Jugoszláviában a szabadkai *Népkörben* találkozhatunk velük.

Az *Erdélyi Fiatalok* szentháromsága Ady, Szabó Dezső és Móricz. Bartók valamint Kodály nyomán indulnak el a falvakba tapasztalatgyűjtésre. Ideológiájuk forrása a népi magyarság és az erdélyiség. A helybenmaradás. De mellette az európaiságot is hangsúlyozzák, hiszen a nyugati tanulmányutak peregrinusai a népszövetség pacifizmusának eszméit hozzák haza. Mikó Imre ott bábáskodik az azonos nevű lap szerveződésénél, de valódi munkatársként csak 1931-32-ben dolgozik. Az *Erdélyi Fiatalok* politikamentessége nehezen összeegyeztethető Mikó politikus alkatával. Bírálja is a világnézet felettiséget.

Az *Erdélyi Fiatalok* tevékenysége néhány év után hanyatlásnak indul, de közben igen értékes munkát végeznek, s főleg szárnyaik alatt, jelentős szellemi potenciál nevelkedik fel. 1932-33 táján aztán a mozgalom polarizálódik. Az *Ifjú katolicizmus* hívei és az *ifjú marxisták* egyaránt magukhoz szeretnék vonni a vezető szerepet. Ráadásul személyes presztízs és generációs viták is barázdálják az egységet. Akkoriban ugyanis a Trianont már felnőtt fejjel, illetve csak gyermekként megélt két egymást követő és egyaránt fiatal generáció kerül vitába egymással. Mikó Imre nem csatlakozik kizárólagosan saját nemzedékéhez, és ebben is az „*átjárás*” híve. Ugyanakkor alapos leírását adja a két közeli generáció közti különbségeknek és okainak. Az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma szétesik, de amint kutatói nevezték: „*hanyatló fázisába*” jutva is megmarad a lap 1940-ig. Ebben László Dezső „*örökös*” főszerkesztőnek vannak elévülhetetlen érdemei. Az itt felnevelkedett értelmiség a legkülönfélébb irányzatok képviselőiként munkálkodik tovább Erdély magyar szellemi életében. A *Hitel* munkatársi gárdájának is derékhadát képezik, de ehhez – a szocializmus éveiben inkább elhallgatásra ítélt *Hitelhez* – csatlakoznak később többen, legelkötelezettebb hívei közül is. A két lap között annyit hangsúlyozott és feleslegesen átpolitizált ellentét története ezzel zárul. Mikó Imre munkásságának folyamába is szervesen és logikusan illeszkedik a két korszak (sőt az a mellékes kitérő is melyet a *Korunknál* tett, ahol Könyves-Tóth Lajos álnéven publikált három „*kommunista mentalitásról*” nem tanúskodó cikket). Balogh Edgárnak tett nyilatkozatából is tudhatjuk, miszerint (miután javaslatát nem fogadták el, és ezért levette magát a főmunkatársak listájáról) az *Erdélyi Fiatalok* annyi feltételt támasztott, hogy bár szívesen közeledne hozzájuk, de inkább a *Hitelben* publikál. De ekkor már a *Korunk* hasonló hívogatására sem adott igenlő választ. Idézem Balázs Sándor nagy monográfiájában is megjelent sorait 1971-ből, mikor visszaemlékezik egy Gaál Gáborral folytatott beszélgetésére: „– *Miért ír ön a Hitelbe?* – kérdezte egyszer tőlem szigorúan Gaál Gábor. – *Mert más folyóirat nem közölne ilyen terjedelmes tanulmányt a népszövetségi panaszjárásról – mondtam, elhallgatva azt, hogy névvel kijönni a Hitelben bizonyos irányba többet jelentett, mint a Korunknál viselt álnév mögé behúzódni. (...).*”

Érdekes adalék, hogy miközben az *Erdélyi Fiatalok* a kommunista veszélyre figyelmeztetnek és a *Vásárhelyi Találkozót* a kommunizmus trójai falovának tartják, Mikót nem bírálják azért, hogy előbb álnéven a *Korunkban* írt. Fájlatják azonban a *Hitelhez* szegődését. A *Hitelt* a polgári liberalizmus szócsövének nevezik, sőt az ultrajobboldali ideológiával történő összefonódást emlegetnek. Mikó Párizsból hazatérve személyesen is meggyőződik ennek képtelenségéről.

Azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy mit ír Mikó Imre 1970-ben az *Erdélyi Fiatalok*nál töltött időszakról az, *Akik előttem jártak* című kötetében: „*Aki az Erdélyi Fiatalok közelében nőtt fel, az később az élet legkülönbözőbb területeire vitte magával – ha mást nem – a közügyekkel való törődés megszállottságát.*” Cseke Péter az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumait bemutató kötethez írt bevezető tanulmányát nem hiába zárja így: „*Nem kétséges: az Erdélyi Fiatalok szellemi műhelynek és közéleti iskolának elvitathatatlan érdemei vannak abban, hogy ez a korforduló (1944-re gondol, a szerző) nem érte készületlenül a történelmi cselekvés sodrában szerepet vállaló értelmiségieket.*”

De térjünk vissza a kronológiához.

A Mikó tehetségét felismerő ismeretlenek jóvoltából kapja – az egyébként római katolikus – György Lajos ajánlatát, és 1934 második felétől 1936-ig ösztöndíjban részesül a nemzetközi jog tanulmányozására, Párizsban. Ez alatt a két év alatt azonban több más európai nagyvárosban – mint: Prága, Drezda, Berlin, Hamburg és Köln és nem utolsó sorban Budapest – is tanul és könyvtári kutatást végez, de Angliába is átrándul. Az emberi-nemzetiségi jogok védelmének ábécéjét tanulmányozza. Ekkor születik meg benne az elhatározás, hogy elméleti kutatását a kisebbségi jog területén folytassa. Párizsban – 24 évesen – írja az *Erdélytől Európáig* – című dolgozatában, hogy az erdélyi probléma Párizson át nézve, a többi ország béli magyarság kérdésével összemérve, egyetemes magyar gondná emelkedik, s míg máshol más-más eszközökkel oldják meg a problémákat, itt csak a társadalmi szerkezet gyökeres átalakítása vezetne el az egymásra utalt népek békés együttműködéséhez. Egyébként innen küldi *Párizsi leveleit*. Utazásai nyomán a Harmadik Birodalom tárgyilagos bírálatától sem ózdkodik. Közben a budapesti rádió is sugározza két előadását. Balázs Sándor hívja fel a figyelmet arra az érdekes tényre, hogy az ösztöndíj közben Budapesten tartózkodó Mikó Imre hívja meg Németh Lászlót romániai útjára. Mikó ugyanis felfigyelt arra, hogy az anyaországi elit értelmiség már nem ismeri igazán Erdélyt. Az utazás jelentősége, eredményei és utóregzései ismeretesek. Mikó Imre ezen kívül is sokat foglalkozik az anyaországi és erdélyi magyar generációk felfogásbeli különbözőségével és annak okaival. A párizsi évek után a nemzetközi jogban és a népszövetségi panasz eljárásban akar szakosodni, mint ő maga mondja, a sérelmi politika technikusa akart lenni. A megalapozott kisebbségi sérelmek hozzák közel a *Magyar Párthoz*, amelynek, mint tudjuk – diákéveit megszakítva – bukaresti irodájában már dolgozott, de 1936 és 38 között titkára is lesz. Ennek ellenére, mint már említettem, elismeri a sérelmek jogosságát, de nem híve a kizárólagosan sérelmi politikának.

Párizsból hazatérve, bár baloldali kapcsolatait nem tagadja meg, de a *Hitel* körével dolgozik, ugyanis társakat keres egy elképzeléséhez. Szeretné a külfölddel megismertetni az erdélyi magyar kisebbség egyéni és kollektív értékeit. Arra számít, hogy a nyugat mindenkor a nemzetiségi és egyéni jogokért küzdők mellé állt. Emellett, mint arról Bárdi Nándor ír: „*A Hitel körrel együtt az Országos Magyar Párt és a hagyományos magyar intézmények belső megújítására is törekedtek.*”

Személyesebb útra terelve a szót, ez az az időszak, mikor a *Hitel* által, az annak munkáját mindenben támogató szüleimmel kapcsolatba kerül. Mint láthattuk az *Erdélyi Fiatalok* részéről ezért szemrehányások érik, de a *Korunk* sem veszi jónéven. Akkor még maga sem sejti, hogy az alapító főszerkesztők után neki fog a legtöbb publikációja megjelenni ebben a folyóiratban, Kilenc év alatt szám szerint 10 komolyabb tanulmány.

Mikó Imrének a *Hitelhez* fűződő viszonya a lap későbbi megítélése szempontjából is fontos. Arról nem beszélve, hogy mint arra már céloztam, Mikó azon kevesek közé tartozott, akik nem hallgatták el Hiteles múltjukat (egyébként érthető és elfogadható okokból). Mi több, ezen túlmenően az egyetlen, aki a diktatúra éveiben megemlékezik szüleimnek a *Hitel* életbentartásában vállalt szerepéről, mikor *A csendes Petőfi utca* című – önéletrajzi jellegű – könyvének (Dacia kiadó 1978). 149. oldalán így ír: „*Szívesen jártam el Szász István vendégszerető házába, a Tisztviselőtelepre, ebbe a neogótikus villába. Fejedelmi portrék és lovagi páncélok társaságában gyűlt össze a Hitel című folyóirat munkatársi gárdája. Gazdag*

büfé mellett komoly férfitársaság tárgyalta le a szőnyegen levő közművelődési kérdéseket. Szász Pista, a középszerűen szituált gazdamérnök volt akkor a Hitel Kemény Jánosa.”

Hozzáfűzném, hogy a társaság egyik legaktívabb tagja volt maga Kemény János is. A *Hitel* szellemi köre lefedte a *Helikon* és a *Pásztortűz* munkatársi gárdájának jelentős részét is s még ezen kívül számos más lap és irányzat képviselője volt aktív együttgondolkodója.

Mikó Imre itt megjelenő munkái jogi és politikai elemző jellegű munkák. A *Hitelben* jelenik meg az 1936-os harmadik számban: *Panaszaink a Nemezetek Szövetsége előtt* című írása. Az 1936 ősztől 1937 októberéig tartó – nagyjából egy éves periódus a *Vásárhelyi Találkozó* sokat vitatott szervezésének időszaka. Írásom tárgyához csak közvetve kapcsolódik, de Mikó Imre szerepe miatt is feltétlen megemlítendő, hogy az erdélyi ifjúsági diétának is nevezett jelentős találkozó, melyet utóbb a baloldal nagy sikereként próbáltak kisajátítani és túldimenzionálni, bár Balogh Edgár egy körlevelével és az Ady kör egyetértésével kapcsolatba hozható, de végül is Tamási Áronnak a *Cselekvő Erdélyi Ifjúság* című, a *Brassói Lapokban* megjelent cikksorozata után lépett a tulajdonképpeni szerveződés útjára. Ekkor Tamási Áron – korabeli emlékezőket idézve – mintegy magához ragadja a *Hitel* szellemi körének irányítását és elindítja útjára a találkozó megvalósítását. Az aprómunkát Asztalos Sándor végzi, a szellemi előkészítés a *Hitel* körében zajlik, a szervezőbizottság gerincét hitelesek képezték, a vezérszónokok Tamási Áron és Albrecht Dezső szintén Hitelesek és a találkozó teljes anyagának leközlésére is a *Hitel* 1937-es őszi száma vállalkozott, sőt a következő számokban is visszatér a téma. Tudnunk kell ugyanakkor azt is, hogy Mikónak írásban fennmaradt határozott elképzelései voltak a találkozóóról.

Ma már elgondolkozhatunk azon is, hogy a Trójai faló elmélet mennyire volt valós. Számos jel mutat arra, hogy az erdélyi fiatal értelmiség fenti erőfeszítését a baloldal valóban megpróbálta felhasználni saját céljaira. Hogy ez nem sikerült azt tudjuk, de utóélete annál inkább volt, mert fontos helyet kapott a baloldal „*igaz történetében*”.

A találkozó kiáltványát mindenki elfogadta, de gyakorlati megvalósítására nem kerülhetett sor. Elsősorban a történelem szől közbe, de az egységfront végleges felbomlása akkor lett teljes, mikor – és itt ismét Bárdi Nándort idézem – „*a Bécsi döntés ellen tiltakozó baloldaliakhoz, Balogh Edgárhoz, Bányai Lászlóhoz és másokhoz nem csatlakozott az új, Mikó Imre és Venczel József vezette huszonéves elit*” – vagyis a *Hitel* körének magja.

Mikó Asztalos Sándorral közösen szerkeszti a *Magyar Kisebbség* 1937-től induló állandó mellékletét a *Kisebbségi Jogéletemet*. A lap főszerkesztője, Jakabffy, számára példakép, és az ő szellemében műveli a „*nemzetpolitikát*”. Mesterének „*műhelytársa*” lesz.

1939-ben megnősül és elveszi Kauntz Kornéliát, majd Baczó Gáborral közös ügyvédi irodát nyit. Így megteremti a háttérret. Monográfiaírója, Balázs Sándor, számos – főleg kisebbségi sérelemmel járó – ügyben elért sikeres ügyvédi beavatkozásáról számol be.

Mint ismeretes, már az 1938-at megelőző években a román belpolitikát is áthatja az Európában tapasztalható szélsőséges ideológiák előretörésének hatása. Hosszas politikai tiltóli után ekkor a király bevezeti a királyi diktatúrát. A pártokat feloszlatják. Az *Országos Magyar Párt* előzőleg Mikó Imrét harmadik helyen jelöli Udvarhely megyei képviselőjének s az a furcsa helyzet alakul ki, hogy az egész megyei kampányt egyedül sikeresen végigvivő Mikó – ismét Balázs Sándort idézve – rövid idő alatt „*parlament nélküli képviselővé válik*”. A Bethlen György vezette *Országos Magyar Párt* helyét a *Magyar Népközösség* veszi át,

melynek vezetése már egy másik csapat kezébe kerül, – békés átmenettel. Bethlen Miklós a Király ajánlatát elfogadja és a *Magyar Párt* visszavonuló vezetőivel együtt írják alá a *Nemzeti Újjászületés Frontjába* való belépést. A király ugyanis komoly ígéreteket tesz. Bethlen a *Magyar Népközösség* jogvédő irodájának vezetését Mikó Imrére bízta, s ezzel ő is a romániai magyar politikai elit élvonalba kerül. Feleségével Bukarestbe költözik. Mikó írásaiban és nyilatkozataiban tisztázza, hogy a *Frontba* való belépés kényszerűségből történik és csupán azt szolgálja, hogy a hátrányos megkülönböztetéseket lehetőleg elkerüljék.

Ebben az időszakban megjelenő írásai jórészt a politológia körébe tartoznak. Fontos része munkásságának az új román alkotmánnyal és a később megjelent *Nemzetiségi statútummal* foglalkozó része is. Az alkotmány gyengéit azonnal felfedezi és a „*területvesztéstől*” féltő király által a külszín megőrzésére készített statútumban is észleli, hogy az csak egy alapelveket tartalmazó minisztertanácsi jegyzőkönyv, s az alapelvek betartása nem kötelező, sőt hangsúlyozza az életben levő törvények fontosságát.

A *Magyar Népközösség* reményeik szerint önálló szervezetként működött volna, de ez nem valósulhatott meg. Még az idegen egyenruhát is fel kell venniük, és tevékenységük a lobbyszintjén konkretizálódik. Nem véletlen, hogy bőven hullik fejükre a vádaskodás. Bizony a hatalom közelébe jutás nem hozza meg már akkor sem a várt eredményeket. A bukaresties: „*majd meglesz*” a leggyakoribb válasz. Ennek ellenére jobb választásra lehetőség az adott körülmények között nem volt.

1940 őszen a „*területvesztés*” bekövetkezik. Mikó Imre pedig a bécsi döntést követően hazatér Kolozsvárra, hogy ügyvédi praxisát folytassa. Ebben az időszakban végzett munkáját újabb prioritások befolyásolják.

A háborús események és a magyar revíziós remények teljesülésének sajnálatos egybeesése egy ellentmondásokban nagyon gazdag korszakot jelent. A magyar nagypolitikában hatalmas egymásnak feszülés észlelhető a németbarát vonal képviselői és Teleki Pál önálló magyar külpolitikát szorgalmazó igyekezete között. Teleki még lemondását is felajánlja (1940. szeptember 1.) Horthynak, de az nem fogadja el. A miniszterelnök a bécsi döntés után nagymértékben próbál az erdélyi lobbyra támaszkodni. Nem csoda, hiszen a józan ész politikájának itt sokkal jobb iskolája működött a 22 év tapasztalatainak nyomása alatt. Mint arról Zathureczky Gyula ír: „*(...) a Teleki Pálnak eljuttatott beadványokban sokan óvtak attól, hogy Erdélyt a neobarokk Magyarország formalizmusához asszimilálják. Ehelyett Erdély autonómiáját s sajátos történelmi értékeinek biztosítását javasolták.(...) Erdélyben az ott született ellentéteket az erdélyi lélek mindig megoldotta.(...)*” Márton Áron és Gyárfás Elemér javasolják, hogy a román iskolaügyet bízzák a román egyházakra és a püspökök kapjanak kétszer annyi szubvenciót, mint amennyit a magyarok kaptak előzőleg a román kormánytól. Tamási Áron egy Szellemi Tanács felállítását kéri, melynek megkérdése nélkül ne lehessen döntéseket hozni Erdélyben.

A *Hitelben* Vita Sándor figyelmeztet: „*Megszűnt a külső nyomással szembeni védekezés szüksége, a veszélyeztetettség érzete, és helyreálltak azok a tényezők, amelyek a társadalom egyes rétegei között a különbségeket és ellentéteket okozták (...)*”.

Mindez Telekit arra ösztönzi, hogy lépéseket tegyen. A visszatért Észak-Erdélyből képviselőket hív be. Közöttük van Mikó Imre is.

Erdély a parlamentben, mint egység kíván jelentkezni.

Teleki szorgalmazza az *Erdélyi Párt* létrejöttét. A párt elnöke gróf Teleki Béla, az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* elnöke lesz. Főtitkárnak Mikó Imrét választják. A nemzetiségi jogász tekintélye ekkorra már igen magasra értékeli őt.

A háború ezt követő szakaszában a párt munkájára is rányomja bélyegét Mikó Imrének és nyugodtan mondhatom így is, hogy Hiteles körének gondolkodása. Mikó egyébként a párt lapjának, az *Ellenzéknek* igazgatósági és felügyelőbizottsági tagja. A párt programja szerint Erdély minden kérdésre választ kíván kapni, és egy erős és független Magyarország felépítésének szolgálatában kíván állni. A népi elemekből utánpótlást kapó értelmiségi rétegnek a nemzettársadalom szolgálatába való állítását óhajtja. A magyar állameszmét magáévá tevő románságnak biztosítani akarja a nyelv használatának jogát a közoktatásban, közigazgatásban és a bíróság előtt, az egyházi megbecsülést, nemzeti érzelme védelmét, politikai jogainak gyakorlását – olyan mértékben, ahogyan azt a romániai magyarságnak megadják.

Az *Erdélyi Párt* mindet elkövet, hogy Teleki liberális politikáját támogassa, és a német befolyást ellensúlyozza. Mikó Imre is ezen fáradozik.

1941 azonban másért is fontos dátum Mikó Imre életében. Ekkor jelenik meg rendkívüli jelentőségű és hézagpótló munkája a romániai magyarság Trianon és a bécsi döntés közötti korszakáról a: *Huszonkét év*.

Érdekes bepillantani az előszóba. A szerző ezt mondja: „*Mégis Erdély román uralom alatt töltött huszonkét éve olyan befejezett egésznek képez, amit jól át lehet tekinteni, ha a tiszta látást nem homályosítja el semmiféle öngazolási szándék, sem a ma annyira divatos mártír-szemlélet. (...) Ezekkel szemben igyekeztem a legszigorúbb tárgyilagosságot megőrizni. A kisebbségi történetírás szempontjából csak az lehet az értékmérő, hogy mennyiben erősítette egyik vagy másik irányzat a magyarság ellenálló erejét kifelé és mennyiben tette a politikai front mögött belterjesebbé az erdélyi magyar életet. Ugyanakkor tárgyilagosságra törekedtem a román kormányzattal folytatott küzdelmek leírásánál, bár a tárgyilagosság ezen a téren már kiment a divatból. Politikailag érett nemzetnek azonban még háború idején is tisztán kell látnia, a román kormányok magyarelles politikája pedig a tények bizonyító erejével önmaga helyett beszél. A román néppel szemben semmiféle elfogultság sem vezet, és ma éppen úgy, mint kisebbségi sorsban, a két nép közötti együttélés lehetőségének megtalálását tartom nemzetiségi politikánk egyik legfontosabb feladatának. Őrizkedtem a »morbus minoritatis« egy másik tünetétől is, ami utólag azoknál jelentkezik, akik szeretik, kiszínezni mindazt, ami velük történt és a sötétség birodalmával harcoló Bayard lovagnak képzelik magukat. Pedig a kisebbségi életforma tele volt gáncssal és félelemmel, botlásokkal és megalázkodással s ha közben olyan tulajdonságok fejlődtek az erdélyi magyarságban, amik a többi magyarokból hiányoznak, az azért van mert kisebbségi sorsban többet kellett dolgozni, és jobban össze kellett tartani, hogy a »családdá alakult« erdélyi magyar közösség átvészeldhesse ezeket a nehéz időket. Az erdélyi magyarság román uralom alatt töltött huszonkét éve páratlan nevelőiskola volt annak számára, aki azt végigküzdötte. De a román kormányok kisebbség politikája is intő példa mindenkinek, aki a népkisebbségi kérdéssel szembekerül: hogyan nem kell nemzetiségi politikát csinálni soknyelvű országban!*”

Ez az idézet az olvasó egyik legfontosabb útravalója lehet Mikó Imre tanulságos életének és életművének áttekintéséből. Egyrészt azért mert az erdélyi sors sajátosan nevelő hatása, azóta

újabb hetven év tapasztalatával gazdagodott és már három generáció vagy több is ilyen nevelést kapott. Annak, aki esetleg elgondolkodna az Erdélyből az anyaországba áramló demográfiai mozgás keltette vagy azt felhasználva keltett indulatok okain és indokként felhasznált egyes kapaszkodóin, erre kell elindulnia. Ugyanakkor felmerül annak a gondolatnak az elkerülhetetlensége is, hogy Mikó hangsúlyozott és értékelhető tárgyilagossága mögött mekkora a világlátott tudós esetleges naivitása. Mennyire került ő is az „*ortodox törésvonalat*” nem ismerő nyugati gondolkodás – Európa, Párizs – gondolatiságának hatása alá. Mert hiszen azok a román kormányok, minden elődükkkel és utódokkal együtt, tulajdonképpen nem arról voltak nevezetesek, hogy keresték volna a helyes nemzetiségi politikát, hanem éppen ellenkezőleg, a homogenizáció mindenáron való megvalósítását szolgálták az éppen hatalmon levő ideológiától függetlenül. És innen nézve már azt kell mondanunk, hogy aki homogenizálni akar és ehhez a következetes tevékenységhez keres modellt, Románia esetében azt láthatja, hogy: hogyan kell nemzetiségpolitikát csinálni soknyelvű országban a nagy cél érdekében. Vagyis Románia számára sikertörténetről van szó. Van azonban a fenti Mikó idézetben egy mondat, mely mögött – érthetetlen okokból ki nem mondott – felismerések sejlenek fel, ezt megismétlem: „*(...) a román kormányok magyarellenes politikája pedig a tények bizonyító erejével ön maga helyett beszél.*” Egészében véve nem volt könnyű dolga. Balázs Sándor ezt azzal indokolja, hogy csupán egy éve állt rendelkezésére a nagy munkára, s közben sok más elfoglaltsága is volt, időben rálátása még nem lehetett, és a szereplők közül a legtöbb még élő aktív kortárs volt. Nem véletlen tehát, hogy a dicsérő kritikák mellett támadások is érték. Kifogásolták a Trianon utáni évek és a későbbi időszak leírása közti aránytalanságokat, vádolták románbarátsággal, nem fogadták el a *Magyar Párt* iránt vélt elfogultságát stb. A Magyarországi reakciók intenzitásukban elmaradtak az Erdélyitől. A kritikákra a szerző határozottan válaszolt, és úgy vélte nincs mit hozzátennie a könyvhöz.

Bárdi Nándor, Mikó Imre munkásságának ismerője szerint a tudós életművének „*érzékenységét és szakszerűségét nézve*” legkiemelkedőbb teljesítménye is ekkor jelenik meg. Egy tanulmányról van szó, melynek címe: *Erdélyi politika*. A tanulmány a *Hitel* 1940-41-es összevont évfolyamának második számában jelent meg. Az írás bevezetőjében elmondja, hogy a belvederei döntőbíráskodás Erdély életében páratlan helyzetet hozott létre. Emlékezteti az olvasót, hogy: „*A két nagy hatalom malomkövei között évszázadokon át kifinomult, és a román uralom két évtizede alatt megacélozódott erdélyi politikai ösztön is bizonyára értékes erőtartaléka a megnagyobbodott magyar hazának*”. Ezután pontos és tárgyilagos leírását adja a román uralom alatt törtéteknek, a román államhatalommal szembeni erdélyi magyar magatartásnak. Elmondja a hídverés szándékának kudarcát, hiszen a másik oldalról ezt nem fogadták el. A *Magyar Párt* idejében a védekezés volt a cél, mert látták, hogy a megegyezés reménytelen, a *Magyar Népközösség* munkája során a népszervezés dominált, hogy minden eshetőségre felkészüljenek a változó Európában. A kisebbségi sors „*aktívái*” közt sorolja fel a társadalmi korlátok sok tekintetben lezajlott leomlását. Hangsúlyozza, hogy a kisebbségi sorsban élő erdélyi magyarság mindég nemzetpolitikát és nem pártpolitikát folytatott. Egyébként is a tulajdonképpeni nemzetpolitika a nemzetiségi politika is. Kijelenti, hogy „*Erdélyben új magyar élet hajtott ki, s az egyetemes magyar újjászületés előfeltételeit éppen az idegen elnyomás teremtette meg. (...) ma az erdélyi politika egyetlen történelmi feladata*

az, hogy maradéktalanul átmentse a megnövekedett magyar haza számára mindazt az értéket, amit a kisebbségi életforma kitermelt és olyan egységes népi Magyarország felépítésének legyen a kovásza, mely képes lesz megtartani azt, amit visszaszereztünk és visszaszerezni azt, ami még minket illet”.

A fentiek sokszoros erővel visszhangzanak a jelen olvasójának fülében. Az ismert „*merjünk kicsik lenni*” és a Tamási Áron féle „*merjünk nagyok lenni*”, mely utóbbi meg is magyarázza, hogy az új szellem kidolgozója Erdély is lehet, ezekkel a gondolatokkal kiegészítve ma is sokatmondó. De a kényszerű módon az utóbbi évtizedekben ideérkezett „*kovász*” erdélyinek anyaországbéli sorsáról is elgondolkodhatunk, meg ismét és újra: Bocskain, s az ő szavain a kisebbik és a nagyobbik haza sorsközösségéről.

Teleki halála után, Bárdossy László miniszterelnöksége alatt már nem tudják befolyásukat érvényesíteni. Pedig Mikó Bárdossy tevékenységéhez reményeket fűz, feltételezi, hogy mivel az hat évig vezette a bukaresti magyar nagykövetséget fontos tapasztalatokat szerezhettek. Csalódnia kell. Bárdossy az *Erdélyi Párt* beolvasztására tesz sikertelen kísérletet. Mikó Imre akkor jut ismét szerephez, mikor Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt teret nyer a németektől való fokozatos elszakadás gondolata, bár a beolvasztást Kállay is megkísérli.

A *Hitel* 1943 évi szeptemberi számában *Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája* címen ír tanulmányt. Arról ír, hogy e két nagy szellem gondolatai ma is fáklyaként világítanak a nemzetiségi kérdés bonyolult szövevényben. Széchenyi maga hangsúlyozta, hogy mikor a latint a magyarral akarja helyettesíteni (magyarosítani), ezzel nem a nemzetiségek nyelvi elnyomását akarja. Sőt. Csupán hűséget vár a nekik nyújtott jobbért. Hiszen jól tudja, hogy a magyar szó még nem magyar érzés is és a magyar szó sem jelent mindenkor érényes embert vagy hazafit. Wesselényinek a *Balítéletekről* című művében megfogalmazott nézete az emberi jogok nemzetiségi jogot is megoldó biztosításáról szól, de úgy, hogy a nyelv ismerete ne legyen kötelező, inkább vonzó és szükséges. Ekkor még azt hiszi, hogy a szellemi emelkedés motorja a magyarság lehet, később ezt a nézetét revideálja. Már elveszíti látást mikor keményen figyelmeztet a nemzetiségi veszélyre. Elkészíti az első magyar nemzetiségi törvényjavaslatot. Utóbb a románság (az oláh megnevezést román kívánság szerint elhagyja) érdekében is törvényjavaslatot készít. Mikó kimutatja, hogy az 1868: XLIV. tc.-ben foglalt nemzetiségi törvény Széchenyi és Wesselényi előkészítő munkájának végeredménye. Ma szinte hihetetlennek tűnhet az, hogy a *Hitel* 1943 évi októberi számában Mikó Imre írást közöl *Angolszász hadicélok a két világháborúban* címmel, melyben ismerteti az első világháborús *wilsoni pontokat* és utóéletüket, illetve a második világháborús *Atlanti Chartát*. Teljes pontossággal és tárgyilagossággal írja le mindkettőt, csupán összehasonlítva őket és a végén annyit jelezve, hogy a világ népei kíváncsian figyelik hogyan alakul e téren a hatalom és az igazságtevés szándéka közti küzdelem. Ne feledjük, ekkor 1943 őszét írjuk Magyarországon.

Ugyancsak 1943-ban, decemberben jelenik meg a *Hitelben: A magyar országgyűlés* című írása. A magyar országgyűlési hagyományokat méltatja, arra hívja fel a figyelmet, hogy míg körülöttünk megszállt országok és szélfúttá parlamentek működnek, a magyar parlament most is a hagyományos szabályai szerint végzi munkáját. Kiemeli, hogy az összevont magyar haza

parlamentjének az *Erdélyi Párt* képviselőcsoportja kovásza lett s nem egyszer sikerült felébresztenie az oly szükséges egységet. Ha mai visszhangjait keressük ennek az időszaknak, megállapíthatjuk, hogy annak jelenkori ostorozói szeretik elfelejteni a fentieket, vagy anakronisztikusan szemlélni a történéseket.

Mikó Imre a parlamentben mindvégig a parlamenti demokráciához való ragaszkodását bizonyítja. Feladatának érzi az erdélyi szellem érvényesítését, tapasztalatokban gazdag múltjából eredő értékeinek felkínálását a megnagyobbodott haza javára. *Románok és magyarok* című cikkében pedig arra figyelmeztet, hogy az erdélyi szellem nem kizárólagosan magyar érték. Másoknál is fellelhető.

1943 után a háborúból való kiugrás szorgalmazásának szándéka, a zsidónak minősített személyek mentésére tett erőfeszítések határozzák meg munkáját. Utólag önkritikusan elégedetlen önmagával, utóbbi ügyben úgy véli többet is tehetett volna, de az igazság az, hogy úgy a parlamenti felszólalásaival, mint azon kívül gyakorlatilag, sokat tesz annak érdekében. Az *Erdélyi Párt* is megtesz annyit, hogy a szégyenteljes törvényt „*fondorlatosan*” veszi programjába és csak a kisebbségi évek során „*a nemzet testéről önként levált zsidókat*” említ benne.

Ismét Gáll Ernőre hivatkozva, a „*Mikó képlet komplexitását*” mutatja a kommunista Józsa Bélával 1943-ban folytatott levelezése is. Józsa arra kéri, hogy a demokráciához hű maradt értelmiséggel emelje fel szavát a nép igazi egységének megteremtéséért, – a háborúból való kilépés és a demokratikus kibontakozás érdekében.

Bár Józsa Bélát meggyilkolják, s így kommunista mártírként vonul be a történelembe, de mint látni *Hitel* köre és Mikó Imre valóban fő katalizátora lesz a kiugrást sürgető „*negyvenek memoranduma*” elkészítésének.

Az elméleti tudós ember sem alszik benne. 1944-ben újabb alapvető művet tesz közzé. A könyv tulajdonképpen egyetemi magántanári értekezése. Címe: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Utolsó percben lesz a Kolozsvárra visszatért *Ferenc József Tudományegyetem* jogi karának előadó tanára. Oktatói munkát azonban már nem kezdhet, mert ősszel megtörténik a hatalomváltás.

Előszavában Mikó így ír: „*(...) nincs a jogalkotásnak még egy olyan fejezete, amely annyira át volna itatva politikummal, mint a nemzetiségi jog (...). Az alap az oszthatatlan egységes magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja(...). Az európai rendezés mely figyelmen kívül hagyja a nemzetiségi együttélés sokféle változatait, amelyeket a hagyományos magyar politikai érzék olyan mesterien szabályozott, éppen olyan gyenge és törékeny középeurópai rendet tudna csak teremteni, mint amilyen gyenge és törékeny az a soknyelvű ország, amelyet az egynyelvű ország törvényszerűségei szerint akarnak kormányozni és igazgatni*”. Figyelmeztet, hogy míg Európában a Trianoni béke után jelenik meg a nemzetiségi jog, addig nálunk az 1868: XLIV. tc. óta létezik rendszerbe foglalva. A Trianoni békeszerződés ennek csak kis részét ismétli meg. „*Nálunk a közjogi szabályozás megelőzte a kisebbségvédelem érdekében vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeket*” (...) A magyar nemzeti jog önmagába véve is olyan szellemi és politikai tőke, amit az új Európa ítélőszéke előtt kell lemérni, mielőtt a magyarság

és a nemzetiségek viszonya hosszú időre ismét eldőlné. (...) A könyv mondanivalója – írja Csatári Dániel – mindenütt hasznosítható, ahol nemzetiségi kérdés létezik.

A hatalmas munka számos elismerést és bírálatokat is kap. Balázs Sándor szerint Mikó úgy írta meg, hogy ne tudjanak szövegéből Jászi ellenességet kiolvasni.

A szerző jelzi, hogy Magyarország valószínűleg az egyetlen olyan állam mely a nemzetiségi jogokat törvénycikkbe foglalta és az alkotmány szerves részévé tette.

Mikó 1944 márciusában a *Hitelben* jelenteti meg *Eötvös és Deák nemzetiségi politikája* című tanulmányát, melyben az előbb említett 1868 az nemzetiségi törvény megszületésének történetét is leírja. Eötvös és Deák már évekkkel előbb leszögezték véleményüket és a kettő szerencsésen egészítette ki egymást. Mikó bizonyítja, hogy a magyarság legjobbjai a kiegyezéskor már tisztában voltak a nemzetiségi politika fontosságával. Deák bizonyítottan nem azért szólalt fel nem egyszer a nemzetiségek érdekében, hogy azok szimpátiáját elnyerje, hanem igazságérzetére alapozva. Nem befolyásolta sem hazafiúi szűkkeblűség, sem nemzetiségi sovinizmus. Sajnos hiába várták a törvénytől a megoldást. A nemzetiségek nem fogadták el a feljük nyújtott kezet, de rövidesen kiderült, hogy azok semmire sem emlékeztek, és semmit sem tanultak.

A Sztójay kormány idején Mikó tevékenysége már nagy nehézségekbe ütközik, mégis ellenállással kapcsolatos tevékenysége tulajdonképpen ekkor, a német megszállás után kezdődik. Az *Erdélyi Párt* fővárosi irodájának vezetését tiltakozásul azonnal átadja és hazaköltözik Kolozsvárra.

1944 nyarán a *Hitel* júniusi számában jelenik meg: *Wesselényi szózata* című tanulmánya, melyben a „Zsibói Bölény” elfelejtett vagy csak szövegkörnyezetből kiemelt részleteiről ismert látomásos írását elemzi. Wesselényi előre látta a keleti veszélyt, az oroszral összefogó román és a forradalmi fenyegetettség is. Egyedüli európai ellenszernek egy dunai föderációt, illetve egy európai szövetséget látott és hangsúlyozta a nemzetiségek komfortérzetének fontosságát. A front már a Prúthoz közeledett, mikor Mikó arra emlékeztetett, hogy a vak Wesselényi egy évszázaddal előbb is látta mi várható.

A román kiugrást követően a Lakatos kormány idején sikerül létrehozni az észak-erdélyi németellenes erők egységfrontját. Erdély fokozatosan megszállás alá kerül. Az *Erdélyi Párt* szerepe megszűnik. Az *Erdélyi Magyar Tanács* tagja lesz Mikó Imre is. Ennek létrejötté körül ellentmondásos irodalmi adatok vannak forgalomban, ezért ismét figyelmeztetek a 2004-ben megjelent Vita Sándor – Teleki Béla levelezésre. Nincs kétség afelől, hogy a memorandumot Mikó Imre, Szabédi László és Nagy István fogalmazzák meg, de részt vesz a munkában Tamási Áron is. A négy fogalmazó közül három a *Hitel* munkatársa. Teleki Béla Budapesten van. Így készül el tehát a *Negyvenek memoranduma*, az a beadvány melyet a 40 vezető erdélyi értelmiségi aláírásával Teleki Pál fia a Kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetemen* tanító Teleki Géza visz el a kormányzóhoz. „ (...) a háborúnak lehet egy pontja melyen túl a háború már nem háború, hanem embermészárlás” írják benne és figyelmeztetik a kormányzót, hogy ha nem tesz semmit, akkor „Erdély külön utakra léphet.” Későbbi információ szerint, mikor

Teleki Géza Horthynak – határozott szavak kíséretében – átadta az iratot, az így szólt hozzá: „*Apád nem mert volna így beszélni velem*”. A memorandum megfogalmazásának időpontját tartják az *Erdélyi Magyar Tanács* megalakulása pillanatának. Elnökének a távollevő Teleki Bélát választják s természetesen Mikó Imre is tagja. Balázs Sándor adatai szerint a végrehajtó bizottságba kerül be. Tehát a memorandum elkészítése megelőzte a Tanács létrejöttét. Ennek nem mond ellent az az adat, hogy Mikó Imre felutazott a fővárosba és felkereste a Lakatos kormány négy miniszterét és hogy Vita Sándorral együtt, Horthy fiával, Miklóssal is tárgyaltak, aki a fennmaradt kézirat szerint: tájékozva szidta a németeket.

Mikó és a *Hitel*-csoport egyes tagjai ismét akcióba lépnek. Ekkor sikerül elérni, hogy Kolozsvár maradjon nyílt város és megakadályozzák a kiürítést. Ezt követően a németek távozásával járó rombolások megakadályozásában is részük van. Mikó még a munkásság felfegyverzésében is szerepet kap. A szovjet és román csapatok bevonulása után a város életének megszervezésén munkálkodnak.

Aztán jelentős törés következik be Mikó Imre életében. Miközben a már felsorolt, kiemelten fontos és felelős magyar politikusi tettek során élénjárója, éppen a szovjetek hadifogolyvadász akciójának esik áldozatául. 1944 őszén őt is elhurcolják és három év kilenc hónapig tartó hadifogság vár rá, jórészt Csehov szülőföldjén, az Azovi tenger partján levő Taganrogban. Itt nyílik alkalma a későbbi életében szerepet játszó hatodik nyelv, az orosz elsajátítására. Mert ő a hadifogságot is szellemi kincstárának gyarapítására fordította, a remélt – immáron más keretek között szükséges – szolgálat érdekében.

Életének külön korszakát jelentik fordítói munkásságának évei. 1949-től az *1. számú fiú középiskola* (Az egykori *Unitárius gimnázium*, később Brassay Sámuel nevét veheti fel) orosz tanára. Közben számos orosz művet fordít magyarra, és tankönyvet is készít. 1958-ban a gimnáziumból is eltávolítják.

Itt tényfelsorolásomat kissé személyesebb hangúra fordítva elmondom, hogy ezekben az években valamilyen okból a *2. számú magyar fiúliceum*, a volt *Református Kollégium* tanára is volt. Ekkor kerültem először szorosabb kapcsolatba vele. Az orosz nyelvvel való találkozás első nehézségei közben pontosan emlékszem, hogy a Zoja Koszmodemjanszkaja alakját példaképként bemutató olvasmányon kínlódtunk. Még a név kimondása is nehezünkre esett s bár már kemény osztályharc folyt és a nagy Szovjetunió dicsőítése is kötelező volt, tehát akár baj is lehetett volna belőle, az osztály Koszgyomor névvel illette. Kettős életemnek érdekes emléke ez, hiszen otthon jól megtanultam, mit szabad délelőtt az iskolában mondani egy osztályellenségnek, s azt is, hogy mit délután, a vegyes nemzetiségű utcai játszódás közben, egy kisebbségnek.

A hatvanas években munkássága más irányba is kiterjed. Esszéket kezd írni. Saját bevallása szerint fordítás közben lesi el ennek fogásait. Bölöni Farkas Sándorról, Brassai Sámuelről, Vicenție Babeşről, Macchiavelliről, Morusról, Rousseau-ról ír a *Korunkban*. Lefordítja Rousseau *Társadalmi szerződését* franciából és a magyar művelődéstörténet témái felé fordul. Esszékiötetének kiadására már nem kerülhet sor, mert a tanügyből is kitiltják és ezt követően a könyvterjesztésben helyezkedik el. Könyvelosztói alkalmazott, majd a *Puskin* utcai (az egykor volt *Egyetem* utca) tankönyvbolt eladója. Ez az időszak is egy évtizedet jelent életéből.

Itt ismét személyes emlék köszön reám, hiszen posztgraduális tanulmányaim során, szakkönyvek beszerzése végett megfordultam a boltban, ahol Mikó Imre hallatlan nyugalommal, kedvességgel és készséggel szolgálta ki vásárlóit. A közmondásos kedves mosoly egy pillanatra sem hervadt le „Imrus” bácsi arcáról. Eközben alkalmam adódott, immáron „felnőttként” is beszélgetni vele. Már amennyire a boltban lehetséges volt. Sajnos keveset dolgozhattam Kolozsváron, s így az édesapámmal folytatott eszmecsereinek nem lehettem tanúja. Bizonyára sokat vesztettem ezzel. Apám az *EMGE* üv. alelnöki és a *Bolyai Egyetem* tanári székéből a segédmunkásságig haladva, Mikó Imre könyvesboltjától néhány méterre dolgozott, s gyakran volt alkalmuk szót váltani. Összefonódó múltjuknak és tevékenységüknek több mozzanata kötődött Kolozsvár és Erdély újkori történelméhez.

Időrendben ezután jelenik meg *Honpolgárok és világpolgárok* című esszékötetete (1967) és az *Orbán Balázs nyomdokain*, valamint a Bölöni Farkas Sándorról szóló életregény a *Bércre esett fa*, mely igazi szépirodalmi teljesítmény (1969). Érdekes adalék, hogy Bölöni Farkas Sándor bölöni tanítómestere, Mikó Imre ükapja volt.

Két évtizednek is el kellett telnie, hogy ismét visszatérhessen a nemzetiségi joghoz, de ekkor is csak a hetvenes évek adta korlátozott keretek között. Eleinte névtelenül és indokolt félelmekkel. Ilyen jellegű írásai tehát élete utolsó hét évében jelentek meg. A szakirodalmat több nyelven is figyelemmel kísérte. „*Irodalmárnak lenni passzió, jogásznak lenni kötelesség*”, – mondotta egyszer. 1972-ben az akkori korlátok ellenére is leírta azt, hogy „*Az egyenjogúság adta alkotmányos lehetőségeket is meg kell ismertetni a nemzetiségi dolgozóink minél szélesebb köreivel*”. Néhány tanulmányában elment az akkor lehetséges legmesszebbre. Felfedezhetjük a *kultúrnemzet* elismerésének nem túlságosan rejtett igénylését.

A népszövetséggel kapcsolatos csalódások a háború után is folytatódtak számára. Az 1948-ban elfogadott *Emberi jogok egyetemes deklarációja* említést sem tesz a kisebbségi jogokról. Akárcsak a mai Unió politikusok, úgy tekinti ezeket, mint amelyek benne foglaltatnak az általános emberi jogokban és felesleges a külön szabályozás. Gáll Ernő szavaival: „*A hagyományos individualizmus jegyében fogant és nem számolt a tényleges társadalmi struktúrákkal, az egymással különböző viszonylatokban és kölcsönhatásokban élő közösségek létével, s nem vette figyelembe, hogy vannak csak csoportosan gyakorolható jogok is.*”

1970 és 1973 között a nyelvhasználatról ír tanulmányokat (*Nyelv és jog; Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben; Nemzet és nemzetiség; Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége*) „*A nyelv a nemzetiség és a nemzetiségi lét legfontosabb ismertetőjele*” írja, „*a nyelv egy nemzet szent tulajdona*”, „*a nyelv a nemzetiség reagense*”. Szerinte a nemzetiség a történelem változásai közepette olyan közösség marad „*amelynek tagjait egybehangolja a közös nyelv és a közös hagyományokban gyökerező kultúra*”.

Ekkoriban már a *Kriterion Könyvkiadó* kolozsvári szerkesztőségében találjuk, mint főszerkesztőt. A *Téka sorozat* beindításán munkálkodik, már kongresszusokra is eljárhat. Ekkor írja le azt, hogy a nemzetiség, felfogása szerint: „*(...) sajátos minőséget, etnikumot jelent, jellegzetessége a közös nyelv, a közös hagyományok, a közös kultúra s mindezen túlmenően az összetartozás tudata*”. Szerinte „*teljes egyenjogúságról csak akkor*

beszélhetünk, ha az együttlakó nemzetiségek számára is, biztosítják mindazt, ami a román nemzethez tartozók számára természetes és magától adódó (...).”

1971-ben jelenik meg Brassai Sámuelről szóló életregénye *Az utolsó erdélyi polihistor címmel*. Dávid Gyulával írják a *Petőfi Erdélyben* címmel megjelenő kötetet (1972) és pályatársának, Balázs Ferencnek (aki iránt érdeklődése már diákként megmutatkozott) a könyvét is sajtó alá rendezi: *Bejárom a kerek világot* címmel, s benne életrajzát is megírja (1975).

Csatári Dániel hívja fel a figyelmet arra, hogy Mikó Imre ekkortájt (1974) nevezi magát egy nyilatkozatában „világlátott lokálpatriótának”. Mint mondja előbb utóbb nekem is hozzá kell fognom a memoáráshoz.

Csatári szerint e szándékát, az *Akik előttem jártak* című „antimemoárájával” kezdi megvalósítani. Ezt követően kezd hozzá *A csendes Petőfi utca* című önéletrajzi visszaemlékezéseihez. Balázs Sándor szerint ez egy családszociográfiai szálakkal átszőtt epikus mű. Ezt a munkáját töri derékba 1977. március 21-én a Mikók rettegett ellenfele, a rák okozta halál.

Nagy veszteség, hogy munkásságát nem teljesíthette ki, mondja Gáll Ernő 1981-es írásában és figyelmeztet, hogy emlékeztetni kell Leninre, aki nagy súlyt helyezett a nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozására. Igen fontos az, hogy Mikó az összetartozás tudatát is az ismérvek között említi. Azonban csonka lenne az a nemzetiségi tudat, amelyik nem foglalná magába a jogi tudatot is, mert ennek hiánya bizonyos akarati mozzanatoktól fosztaná meg. A sajátosság megőrzésének igénye egyike a nemzetiségi lét és művelődés megmaradását biztosító szubjektív erőknél.

Mikó munkásságának méltatása közben olvashatunk az ENSZ égisze alatt zajlott ohridi tanulmányi ciklusról, ahol érvényesülni kezdett az, miszerint „*csoporthoz jogait nem helyes, nem célszerű és elméletileg sem helytálló az emberi jogokra vagy az alapvető szabadságokra leegyszerűsíteni*”. Ez 1974-ben hangzott el. Tudtommal ma, 2011-ben sem lett kodifikálva.

De foglalkozzunk most Mikó Imre személyiségének egy fontos oldalával, a moralitással, mely egész életművét áthatja. Gáll Ernő szerint bár ezzel tételesen nem foglalkozott, de egész lénye morális volt. „*Személyében a legjobb hagyományos értelemben vett szolgáló írástudót tisztelhetjük*.” Határozott egyedi jelei mellett ellentmondásosnak ítéli meg, s ezzel a Kós Károly által említett girondista középútra utalhat.

Mikó Imre a szolgálat és a maradás embere volt, az évszázados erdélyi hűség továbbhordozója. Amint azt Jancsó Béla egykor mondta: „*Erdély lelke a hűség*”. Mikó egyik esszéjének zárómondata is így szól: „*Az értelmiség szükségszerűen tér vissza szülőföldjéhez*.” Gáll Ernő megállapításai közül még emeljük ki azt, mely szerint Mikó Imre a romániai magyarság erkölcsi tudatának korszerű fejlesztéséhez is hozzájárult.

Nem felejtethetjük el azt sem, hogy mély vallási meggyőződésű ember is volt. A tehetség mellet, valamint komolysága és szorgalma mögött, derű és humorérzék is megfért. Zaklatottan kanyargós életpályája során – legtöbbször kényszerhelyzetben is nagyot alkotván – annyi területen kamatoztatta tehetségét, hogy életművét sokáig inkább, mint a nemzetiségkutatóét, kultúrtörténészét, műfordítóét, szépíróét vagy szerkesztőét s nem kevésbé

esszéíróét tanulmányozták. Közben nem figyeltek a jogászi teljesítményre. Ennek bizonyára az is oka lehetett, hogy a nemzetiségi jog azokban az években igen kényes terepnek látszott.

Mikó Imre életének és munkásságának áttekintése közben a ma emberében elkerülhetetlenül merül fel egy kérdés.

Miként lehetséges az, ami akkor az erdélyi kisebbségi lét első évtizedében a legnagyobb elbizonytalanodás, a legkeservesebb csalódások idején mégis működött. Nevezetesen, hogy a fiatal erdélyi magyarok jelentős csoportjai – már tizenévesen s még inkább húszas éveik elején – olyan céltudatosan tudtak elindulni a közösség szolgálatának útján?

Már az is feltűnő, hogy a tehetségeknek milyen sokaságát neveli ki magából ez az addig nem tapasztalt nehéz körülmények közé került, két milliót sem elérő kisebbség. De, hogy ezek a tehetségek, ha különböző utakon is járva, miként vállalják fel tudatosan és áldozatosan ugyanazt a nehéz feladatot, nem lehet véletlen.

Azt is felvethetnénk, hogy a Mikó Imre életműve vajon lehetett volna-e ilyen gazdag és sokoldalú, ha számára egy kényelmes polgári élet adatik meg. A kérdés azonban nagyobb perspektívában is felmerülhet, mert európai szintről nézve a Kelet-európai, abban a magyar s magyar sorsunkon belül a kettős nyomás alatt élni kénytelen erdélyi sors lehetett az a pálmára nehezdedő súly, mely a szenvedés igazgyöngyeit izzasztotta ki magából, amely a szent gyémánttá préselte.

Mikó Imrének és kortársainak sorstörténeteit és életműveiket nagyon fontos lenne sorra feldolgozva a mai anyaországi (és mai erdélyi) olvasók elé tárni.

A mára mesterségesen elsatnyított nemzettudat, nemzeti önismeret, az egész nemzet – tehát az ezen értékeket tagadók – számára is nagy veszedelmeket rejtenek magukban.

Erdély küzdelmes évei mára sem értek véget. A magyarság Kárpát-medencei sorsának nehéz fejezetei egymást követik. Amint azt Asztalos Miklóstól már idéztük, a múlt hozadékának felhasználása szükséges és végre el kell jutni ennek az igazságnak a felismeréséhez.

A Mikói életmű – önmagán is túlmutatva – erre figyelmeztet.

Leányfalu, 2011, január-február

Bibliográfia

- Mikó Imre: Panaszaink a Nemzetek Szövetsége előtt, Hitel 1936/3
- Mikó Imre: Románia új alkotmánya, Hitel 1938/1
- Mikó Imre: A román kisebbségi statutum, Hitel 1938/3
- Mikó Imre: Huszonkét év 1918-1940, A „Stadium” kiadása Budapest 1941
- Mikó Imre: Erdélyi politika, Hitel 1940-41/2
- Mikó Imre: Kormányzó és kormányzóhelyettes, Hitel 1942/8
- Mikó Imre: Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája, Hitel 1943/9
- Mikó Imre: Angolszász hadicélok a két világháborúban, Hitel 1943/10
- Mikó Imre: A magyar országgyűlés, Hitel 1943/12
- Mikó Imre: Eötvös és Deák nemzetiségi politikája, Hitel 1944/3
- Mikó Imre: Wesselényi szózata, Hitel 1944/6
- Mikó Imre: Akik előttem jártak, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1976

- Mikó Imre: A csendes Petőfi utca, Dacia Könyvkiadó Kolozsvár-Napoca 1978
- Balogh Edgár: Mikó Imre korjelzése, Záró tanulmány A csendes Petőfi utca című kötethez. 1978
- Mikó Imre: Változatok egy témára, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1981
- Gáll Ernő: Mikó Imre – a „nemzetiségi jogász”, Bevezető tanulmány a Változatok egy témára című tanulmánykötethez.
- Dr. László Ferenc és Cseke Péter Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930-1940), Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1986
- Cseke Péter: Szellemi műhely-közéleti iskola, bevezető tanulmány az Erdélyi Fiatalok, dokumentumok, viták című kötethez 1986
- Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika, Optimum kiadó 1989
- Csatári Dániel: Bevezető tanulmány, a Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika című könyvhöz 1988
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 3. kötet, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1994
- Gloria Man: Az ortodox törésvonal, Háttér Kiadó Budapest 1996
- Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés, Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda 1998
- Bárdi Nándor: Egy magyar girondista Erdélyben, bevezető tanulmány Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés című kötethez. 1998
- Balázs Sándor: Mikó Imre élet és pályaképe, Polis Könyvkiadó Kolozsvár 2003
- Vita Sándor és Teleki Béla Lipcsey Ildikóhoz írott levelei, Erdélyi Magyarság 56. sz. 2004 június-szeptember.
- Szász István Tas: Beszédes hallgatás, avagy három Hitel és ami utána következett, Kriterion Könyvkiadó Kolozsvár 2007.

*

Naplójegyzet: 2012. március 16.

Megjelent: Palackposta Erdélyből Kairosz 2012.

Hitel. Egy szolgáló nemzedék üzenetei 2018

NÉHÁNY GONDOLAT A MAI ÉS EGYKORI MAGYAR IFJÚSÁGRÓL JUHÁSZ ISTVÁN 1935-ÖS SORAI NYOMÁN

Már napok óta csak a *Hitel* régi kolozsvári számait böngészem. Most éppen Juhász István, azóta szép pályát megjárta, akkor fiatal magyar értelmiségi sorait olvasom.

„Rövid korszerű állapotrajzát” adná nemzedékének.

Igen ötletesen jegyzi meg, hogy: „*az ifjúság nem jelent valami kialakult, megállapodott, lehiggadt valóságot. Mihelyt azt jelenti, megszűnt ifjúság lenni, és átadja helyét az utána*

következő, új kérdésekkel, ellentmondásokkal meginduló, de hasonlóképpen kialakulása útját kereső évjáratoknak.”

A szerzőt a kor eseményei figyelmeztetik a kialakult korlátokra. Ezek felsorolása lepett meg, hiszen semmiben sem különböznek a mai ottani, sőt a mai itteni korlátoktól. Legfeljebb a korlátok „anyaga” más és más és annak állítói nem azonosak.

Három korlátot említ az akkori ifjúság vonatkozásában:

*„a múlttal nincs kapcsolata
a jövő kiesett kezéből
jelen élete megszűkült”*

Múlt, jelen, jövő. Emberek, nemzedékek, nemzetek életében is szokásos folyton kúszó határvonalak. A múlt csak tovább aszúsodik, a jelen múlttá vénül s a jövő jelenné penderül. De miért is fontos eme időhatárok közt elrohanó életünkben szabadon rendelkezni a közöttük zajló idővel? Miként éli meg ezt az egyén s az egyének halmaza, a társadalom, az a közösség, melyben lehetnek túlsúlyban az önérvényesítést vagy a közösség szolgálatát favorizálók? Úgy gondolom, hogy az egyén, akár a közösség, ha elveszíti kapcsolatát múltjával – legyen az bármilyen – nem áll elég szilárd lábon a jelenben, hogy szembenézzen a jövő tervezett vagy váratlan feladataival.

Ugyanakkor a jelen idő egészséges felhasználása, melynek múltbéli saját és közösségi tapasztalatok lehetnek erős támaszai, egyet jelent a jövő tervszerű építésével, melyben természetesen gyarló emberi mivoltunk szintén egyéni, valamint kis és nagyközösségi előreláthatatlanságai miatt, benne kell lennie a váratlanra való felkészülésnek is.

Ez esetben a múlt nem csupán nosztalgia, hanem erős alap, a jelen nem szűkül kényszerű keretek közé s a jövő szélesesen tárulhat fel azt formálni óhajtó igyekezetünk előtt.

Na persze ez lehetne ideális esetben.

A Juhász írás óta eltelt időszak azonban a múlt ismeretének eltörlése, a jelenné váló jövő folyamatos váratlansága és mint tudjuk, az arra való felkészületlenség jegyében zajlott s mára a magyar ifjúság számára csupán vágyálom az, hogy a jövőt tervezhesse, hát még annak kézbentartása.

Vagyis 1935 ifjúsága sem volt más helyzetben. Nem volt az sem jobb, sem rosszabb, sem itt sem ott. Hiszen akkor és ott az egészet a Trianont követő kisebbségi szorítás uralta, a román nacionalizmus akarta románá homogenizálni vagy etnikailag eltisztogatni az útból, itt és most pedig egy újfajta, nem nemzeti, hanem éppen nemzetek feletti erő homogenizálna saját terveihez valamiféle multikulti globalizációs, világpolgárnak hazudott masszává.

A most górcső alá vett írás szerzője szerint az akkoriak számára Trianon egy olyan választóvonal volt, mely elzárta a fiatalokat saját múltjuktól, attól a múlttól, melyből természetes fejlődésük tovább haladhatott volna.

Mi a mai helyzet?

Mintha ez a vonal egy kevésbé látványos, de még veszedelmesebb formában lenne jelen s immáron az összmagyarság számára. A mi fiatal generációink fejlődésének ez a záróvonala Trianon művének természetes folytatása, hiszen Trianon még csak szétszaggatta a magyarságot, de a neoliberális világ már szinte deklarálta, hogy feleslegesek is vagyunk. Úgy

általában is, mint a nemzetek, de különösen, mint az ilyen gondolatokat a szokottnál nagyobb vehemenciával tagadó nemzet.

Ha ez utóbbi – akár menekülést jelenteni képes – tulajdonságunkat gyakorlatba akarjuk átvinni, bizony a múlttal való szakítás ellen mindent meg kell tennünk. Első lépésben tehát el kell seperni azokat a választóvonalakat. Mindent meg kell tenni az eljövendő küzdelmekhez szükséges – és a mindenütt ott lopakodó félremagyarázástól tartva hangsúlyozom – „egészséges” nemzettudatnak, a múltismeret nélkül elképzelhetetlen, felépítésére.

Új magyar nemzettudat szükséges, mindenki számára elfogadható és magától értetődő, támadhatatlan, kritikus és önkritikus, igényes.

Nagy feladat, de az oktatás, mely a tanítás mellett a nevelésnek is egyik pillére és a család fontosságának rehabilitálása s így a nevelés másik pillérének újraépítése, képes lehet erre. A szerző szerint legfontosabb nevelő erőről majd utóbb szólok.

Ha a jelent e téren kézbe vettük, a jövő építéséhez bizony kézbe kell venni az intézményeket és a gazdasági életet is. Ez lehet másként a kisebbségben s másként ott ahol még valamennyire tán otthon vagyunk, de egy erős nemzettudat támogatta morális megtisztulás talaján nem lenne végrehajthatatlan.

Képzelnék csak el a mai szegény országot egy olyan utópisztikus helyzetben, amikor felépül egy skandináv adómorál, eltűnik a szürke és feketegazdaság, mindenki számára szégyenletes és megbélyegzendő a korrupció. Vajon ez önmagában nem alapozna-e meg egy hihetetlenül gyors fejlődést?

És akkor arról a hajtóerőről, hogy létezik türelem, áldozatvállalás mi több hazaszeretet, még nem is beszéltem.

A mai ifjúság a kezéből kiejtett (vagy kiragadott) jövőt csak így lehet képes visszaszerezni. Ebben a harcban pedig ott kell lennie a közéletben. Mert Juhász szerint ez az a harmadik és legfőbb nevelő erő.

Juhász István mondja azt is, hogy az új ifjúságnak mindenütt jelen kell lennie, az előtte járó generációk „*örszemeinek*” természetes kihullásakor is képesnek kell lennie a helyére állni és a pozíciókat nem elveszteni azok javára, akiknek érdeke éppen az, hogy kezeink továbbra is bénák maradjanak. És azok javára – tenném hozzá – akik maszkjuk alatt hordozzák valódi komprádor természetüket.

A megújulással felcsillanó remény maga a megmaradás reménye. Erre új generációink lehetnek csupán képesek s ezért ezeket a generációkat nem szabad a kecsegtető könnyű ellenállás irányába mutató komprádor szellemnek kiszolgáltatni.

Nevelés és nevelés, minden eszközzel. Nem véletlen, hogy éppen ezt nem akarja a neoliberais szellem.

A meglévő frontokat védeni, minden lehetőséget felismerve és rugalmasan új meg új frontokat nyitni és az egyén célját a közösség szolgálatában látni.

A feldolgozott múlt erős alapján, a jelen küzdelmeire nevelkedve, a jövő építését kézbe ragadva lehet képes az új nemzedék arra, ami nekünk nem sikerült.

Talán igazságtalannak tűnhet, hogy Juhász István és e sorok szerzője is többet vár az utánunk jövőktől. Mentségünkre legyen mondva, hogy világok változását megélve, tetteink, küzdelmeink, vereségeink és ritka sikereink alkotják azt a közelmúltat, melyre talán a legtöbbet támaszkodhat az új nemzedék.

Leányfalu, 2012. március 16.

*

Naplójegyzet: 2008. február 2.

Elhangzott: A pomázi Teleki kastélyban rendezett centenáriumi ünnepségen 2008.

Megjelent: Polisz (113.) 2008. április

Átalvető (66) 2008. június

WASS ALBERT A HITEL SZELLEMI VONZÁSÁBAN

A Kárpát-medencei magyarság mentális-spirituális életének nehéz megpróbáltatásai közepette olykor csodák is előfordulnak. Természetesen jól tudjuk, hogy ezek a csodák igencsak kézzelfogható tényekre támaszkodva, keserves valóságunkba ágyazódván mosolyognak reánk.

Az utóbbi negyedszázad talán legszebb csodája Wass Albert beköltözése az ősszmagyarság szívébe-lelkébe, s reménykedjünk, hogy valamennyire gondolkodásába is.

Az ősszmagyarság szó – melyet még ma is kivet magából a számítógép nyelvhelységi programja – túlzásnak tűnhet, de szerintem, akik befogadó kapuikat Wass Albert előtt bezárnák, akik kitiltanák szobrait a maradék Magyarországról, azok is szembesültek a jelenséggel, s éppen a téveszméikhez, vagy alaptalan – s ezért annál dédelgetettebb – gyűlölködésükhöz ragaszkodva menekülnek előle. A hazugság viszonya az igazsághoz olyan, mint ördögé a tömjénhez, hát ne csodálkozzunk. Viszont folyton és folyvást reménykedjünk. Közöttük is munkálhat az az igazság, ők sem tudnak valamennyien kisiklani hatása alól, s így itt-ott gyarapodhat azok tábora, kiknek magyarsága a másokat nem sértő, de mégis megmaradást szolgáló, életmentő Wass Albert által is izmosodott. Hasonló esettel már volt alkalmam találkozni.

Magam az elmúlt években – nem egészen véletlenül – a kolozsvári *Hitel* című folyóiratot is kiadó szellemi körrel foglalkoztam, s a lap történetét, elhallgatásának – Wass Albert által is megjárt – útját követtem. Sok hasonló ok és módszer bukkant fel a kutatás során, s láthatóvá vált, hogy még a magyarázkodó és sárdobáló vádak is azonos fegyvertár polcairól származnak.

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy ennek a szellemi körnek és a lap szerkesztésének szüleim adtak otthont, s ennek kapcsán az akkor kibontakozó nagy tehetség, Wass Albert barátságát is élvezhették. Utóbb aztán feleségem révén rokonságba is keveredtünk. A *Hitel* napi munkájáról, összejeveteleiről, nagy vacsoráiról éppen úgy sokat hallhattam, mint arról, amit ez a kiváló szellemi kör tett azokban az években. Olykor még ezekkel kapcsolatos emlékképeim is felbukkannak a kisgyermekkor boldog kódéből, s a később szüleimmel meghittén beszélgető, a háború után is Kolozsváron maradt Hitelesek „szava nyomát” is magamon viselem. Kézenfekvő volt tehát, hogy felmerüljön bennem a kérdés: az a fiatal, kibontakozásának éveit élő író, aki ebben a szellemi holdudvarban jól érezte magát, aki elkerülhetetlenül részesült annak katalizáló hatásaiból, akinek későbbi munkásságában

felismerhetőek annak a gondolkodásmódnak az elemei, lehet-e céltáblája az őt maradék hazájában és a szülőföldjét birtokló utódállamban ért vádaknak? Hasonló logikával gondolkodva már egyszer kellett érvelnem a *Hitel* egyik szerkesztőjének, a méltatlan, ravasz és gyáva vádak halála után megválaszolni képtelen Vita Sándornak dolgában is. Hiszen ez a társaság, pontosabban ez a meghatározó fontosságú erdélyi szellemi kör vagy szellemi műhely, felölelte az időszak ottani irodalmi életének jelentős részét (dolgozatom végén közölni fogok egy névsort is, melyből kiderül majd, hogy 1935 és 1944 között Wass Albert: kikkel volt szellemi kapcsolatban), de a tudományos élet és az egyház vezetői is ott bábáskodtak emellett az összefogás mellett. Nemzetpolitikai, társadalomtudományokkal foglalkozó írásoknak helyet adó lapját, a *Hitelt*, maga Tamási Áron nevezte a kor legnagyobb szellemi teljesítményének. Az irodalom, a próza és líra pedig – munkamegosztásban – a *Helikon* és a *Pásztortűz* oldalain jelent meg. A napi kapcsolatot azonban még a Helikonosok java része is nem egyszer a *Hitel* köreiből, annak folyamatos, rendszeres találkozóin tartotta egymással, hiszen az ő nagy találkozóik évente egyszer voltak. Istennek hála hosszú életet megért anyám mindég büszkén emlegette Kemény János (A Hitelesek közt Jánoska) szavait, valahogy így: – Mondja Idy (anyám művésznevéből lett beceneve- vagy inkább fordítva), hogy tudja ezt folyamatosan csinálni? Nálam a *Helikon* egy évben egyszer gyűlik össze, és hetekre felfordul az egész kastély.

Találkozóinknak se szeri-se száma, hiszen napi munka folyt, hetenként összegezték azt, és az év jelentős részében havonta volt egy-egy nagy *Hitel* vacsora.

Az összes együttgondolkodó nevét – mint már említettem – írásom végén fogom felsorolni, de néhányat előljáróban azért megemlítenék ábécé sorrendben, a folyóirat három korszakát most nem emlegetve:

Albrecht Dezső; Benda Kálmán; Böződi György; Cselényi Béla; Domokos Pál Péter; Dsida Jenő, Entz Géza; Gy. Szabó Béla; Győrffy István; Hankiss János; Hunyadi Sándor; I. Szemlér Ferenc; Jakó Zsigmond; Jékely Zoltán; Kéki Béla; Kelemen Lajos; Kemény János; Kiss Jenő; Kós Károly; László Gyula; Makkai László; Makkai Sándor; Mályusz Elemér; Márton Áron; Mikó Imre; Molter (Marosi) Péter; Ravasz László; Reményik Sándor; Szabédi László; Szabó T. Attila; Szabó Zoltán; Szekfű Gyula; Szemlér Ferenc; Szenczei László; Szervátiusz Jenő; Tamási Áron; Teleki Béla; Venczel József; Vita Sándor és sokan mások, főleg Erdélyből, de mint láthattuk, 1940 után az anyaországból is.

Nos ez volt az a szellemi kör, melyben a bontakozó tehetség otthon volt, melyben s melynek tagjai között a hétköznapi élet természetességével forgott.

Arról, hogy ezek az emberek mit alkottak, hogyan gondolkodtak, miként kötötte össze őket a közös gond, a változó módszereket próbálgató útkeresés, előbb Kós Károlyéknak a „*Kiáltó szó*” jegyében már rögtön Trianon után megfogalmazott gondolatai, a bontakozó majd csalódásba fulladó „*Transzszilvanizmus*” s annak ellehetetlenülését felismerve a „*Magunk revíziója*”, később ezen önrevízió megfogalmazójának Makkai Sándornak fájdalmas kiáltása a „*Nem lehet*”, – éppen úgy, mint Reményik „*Lehet mert kell*” válasza, és Tamásinak a *Cselekvő erdélyi ifjúság* című sorozatában megírt, vagy a *Vásárhelyi Találkozó* előkészítése közben gyakorlatban is alkalmazott elgondolásai – nos, mindezekről a meglévők mellé új meg új könyveket írhatnánk. Talán most elég, ha Tamásit idézem. Ő említett cikksorozatában a :*Cselekvő erdélyi ifjúságban*, a *Brassói Lapokban*, annak 1936. április 11, 12.-i számában így írt a *Hitelről* és munkatársairól: „*Figyelmesen és a résztvevő lelkiismeret*

tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódni abban a véleményemben, hogy ennek a mostani HITEL-nek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő transylvan ifjúság az utóbbi években elért...A Hitel szellemi mozgalmára legalább annyira jellemző, mint demokratikus felfogása, az a könyörtelen szigorúság és szárazon ható tárgyilagosság, amellyel történelmünket, a jelenünket és jövőnk szerepünket szemlélik. Ezt a szellemi magatartást ők azzal a kedvelt szavukkal jelölik meg, hogy önvizsgálat. A szigorúság a magyarság bűneivel szemben és a romantikamentes megállapítások az erényekkel kapcsolatban természetesen Széchenyit idézték fel zászlójukra eszménykép gyanánt.” Vita Sándort, a Hitel egyik főszerkesztőjét, az erdélyi szövetkezeti mozgalom kiváló értőjét idézve, egy helyen ő ezeket mondja: „Abban mindannyian hittünk, hogy az erdélyi magyarságot belülről kell erőssé tenni ahhoz, hogy helyet tudjon állni (...). Mi azt tartottuk, hogy egyedül a belső építés az, ami megtarthat bennünket. Ez aztán oda vezetett, hogy először a szigorú önvizsgálat hívei legyünk.”

Wass Albert tehát ebben a körben edződött, próbálgatta fegyverzetét és szembesült a többi vele együtt gondolkodó – jórészt fiatal – erdélyi magyar értelmiségi gondolataival. Utóbb a bécsi döntést követően ugyanebben a körben az anyaországból érkezettekkel is alkalma volt naponta eszmét cserélni.

Az eredményt ismerjük, a XX. század egyik leghatalmasabb és Trianoni traumánkra legnagyobb hatást gyakorló, keresztbordásunkat leginkább megkönnyítő, gerinceinket egyenesítő életműve kerekedett ki belőle, telve útmutatással, vigasszal és nélkülözhetetlen intelmekkel. S mindez a lehető legnagyobb hitelességgel.

A Wass Albertet körülvevők alkotta szellemi műhely valódi gondolkodásmódjának dolgában, a *Hitel* című folyóiratot lapozva, az olvasó hamar kiismerheti magát. És ezt ajánlanám is, megéri egyik másik nagy könyvtár meglátogatásának fáradsalmát.

Eddig az írók ért hatások egyik fő forrásvidékéről, újfent megjegyezve, hogy ez a kör jórészt átfedte a *Helikon* köreit is, hiszen annak tagsága – élén Kemény Jánossal – jelentős részben a *Hitel* társaságának is aktív, együttgondolkodó résztvevője volt.

Nézzünk most utána annak is, hogy ugyanitt milyen gyakorlati politikai magatartást tanúsító körben élt és cselekedett Wass Albert az író, a máig nem rehabilitált halálraítélt, az etnikai alapú gyilkosságokra való bujtogatással vádolt erdélyi arisztokrata, a hazátlanságát éppen hazája bűnéből is megélni kényszerített, a hegyeit feledni képtelen kényszerű világpolgár. Tavaly volt a *Vásárhelyi Találkozó* hetvenedik évfordulója. A sokat emlegetett eseményt mára mintha elfeledték volna. Nem is olyan régen még a *Hitel* és a Tamási nyomán cselekvő erdélyi ifjúságnak nevezett korosztály által megvalósított találkozó létrehozása a baloldal kisajátító csapdájában, annak trófea gyűjteményében csillogott. Ha valaki utána olvas tapasztalni fogja, hogy bár a *Hitel* munkatársainak szerepe nem mellőzhető, az emlékirók az előkészületekről írva nem szívesen hivatkoznak erre, pedig a *Hitel* szellemi köréhez ekkor már szorosan kapcsolódó Tamási Áron legtöbbet éppen e társasággal tépelődött a találkozóval kapcsolatos tennivalókon, s éppen ebben az időben ragadta magához a *Hitel* csoport szellemi vezetését. A vásárhelyi diéta nagyszerű kiáltványának kidolgozása, a találkozó előkészítése ott zajlott le Wass Albert jelenlétében. Sajnos a vendégkönyvet a háború magával sodorta, de

családomtól örökölt történetek, szüleim személyes emlékei igazolják, hogy Wass Albert ekkor is látogatta e társaságot. A baloldal által saját eredményei közé átmenteni óhajtott sikertörténetnek az író legalábbis szem és fültanúja volt. Vajon, ha így volt, rosszul érezte magát ott? Vajon ha nem értett volna egyet velük, részt vesz az éjszakákba nyúló találkozókban?

Aztán ugorjunk csak egy kicsit az időben, s 1937 után érkezzünk el 1940 boldognak hitt kora őszeig.

Vallasek Júlia kolozsvári sajtótörténész erről így ír „(...) A *Hitel* köre rögtön a bécsi döntés bejelentése után megpróbálkozott a lap hasábjain korábban körvonalazott eszmék valóságba ültetésével. Még a honvédség bevonulása előtt egy szűkebb körű *Hitel*-összejövetelen Teleki Ádám, Tamási Áron, Vita Sándor, Venczel József és Albrecht Dezső, Észak-Erdélyre vonatkozó elképzeléseiket egy memorandumba vázolták, melyet 1940. szeptember 9-én át is adtak Teleki Pál miniszterelnöknek. A memorandum szerzői a teljes erdélyi magyar értelmiség nevében szólaltak meg, s az erdélyi magyar társadalom sajátos szerveződési formáinak, hagyományának megőrzését követelik.(...)”.

Igen! Ők a Hitelesek nem csak leírták, de megpróbálták gyakorlatba is átültetni elképzeléseiket, elveiket. Ebben a memorandumban, mely tehát még a magyar honvédség bevonulása előtt, a *Hitel* asztalánál került megvitatásra, Teleki Pált arra kérték, hogy az Észak-Erdélyt ismét átvevő magyar közigazgatás számoljon a román lakosság igényeivel. Az erdélyi társadalom demokratikus hagyományaira hivatkoztak. Kérték, hogy iskoláikat biztosítsa, a magyar iskolákban vezesse be a kötelező román nyelvoktatást (!) és a közigazgatásban a román nyelv legyen alkalmazható, vagyis románul tudó hivatalnokok kerüljenek a román vagy vegyes vidékekre. Erdélynek ugyanakkor bizonyos fokú autonómiát óhajtottak biztosítani. Szüleim erről is – mint szem és fültanúk – nekem személyes emlékként számoltak be.

A mai szobortiltók szavait használva: Wass Albert nem határolódott el ettől. Továbbra is aktív és lelkes látogatója maradt a *Hitel* köreinek. Vajon ezenközben a *Fintineli boszorkány* írója – aki melleleg a román parasztot, még a román irodalmi élet józan szereplőit által elismerten is, oly egyedülálló szeretettel ábrázolja – titokban az etnikai tisztogatás bűnébe esett volna? Ugyanez a szellemi kör később is beavatkozik Erdély történelmébe. A „negyvenek” csoportjáról Magyarországon először Bokor Péter emlékezik meg a *Végyjáték a Duna mentén* című könyvében. Ezek a személyek tulajdonképpen az *Erdélyi Magyar Tanács* tagjai is. Elnökük Teleki Béla az *EMGE* elnöke, aláírója pedig apám Szász István – a *Hitel* házigazdája – és a *Hitel* szellemi köréből ott van közöttük Vita Sándor, Tavasz Sándor, Józán Miklós, Nagy Géza, Tamási Áron, Szabédi László, Kiss Jenő, Venczel József, és Mikó Imre is. Nem sokkal később, a *Hitel* műhelyében szinte minden jelentős munkatársával jelen levő *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* vezetői, vagyis gróf. Teleki Béla elnök és Szász István ügyvezető alelnök, Demeter Béla – lapjuk az *Erdélyi Gazda* szerkesztője, és Mikó Imre valamint Vita Sándor, tehát valamennyien a *Hitel* csoport jeles tagjai, alkotják a baloldallal tárgyaló „ötöket”. Az ötök neveit maga Balogh Edgár, a *Hitel* nagy „elásója” írja le. Többen is megemlékeznek arról, hogy ez a *Hitel*hez kapcsolódó csoport érte el a kommunista, román és zsidó foglyok szabadon bocsátását, s így megmentésüket a *GESTAPO* őket felkoncolni készülő szándékai elől.

Wass Albert azonban most sem határolódik el.

Kevéssel ezután pedig, bár mint katona ő már máshol jár, azért az általa elfogadott szellemi kör: barátai, munkatársai, együttgondolkodó társai azok, akik Kolozsvárt megmentendő kijárják, hogy nyílt város legyen, majd gondoskodnak a lakosságról, az ellátásról, az átmenet gondjainak enyhítéséről, még saját szabadságuk árán is. Valamennyien Hitelesek. A szó mindkét értelmében. Ennek története fellelhető mindkét oldal emlékirataiban. Csak ama szellemi kör neve nem szerepel mindenhol, s a hangsúlyokat tologatják jobbra-balra. A cél szentesíti az eszközt. Ismert kommunista irányelv. Ha nekem hasznos, akkor társutas, ha már nem, akkor ellenség. Irány a Gulág, Recsk, a Duna-csatorna, vagy a szellemi és földrajzi Hortobágyok és Bărăgánok. A valóság feledése, a hazugság diadala.

A közben naggyá nőtt író többet nem láthatta hegyeit, emlékét az egy hazájának vallott két országban is sértették és sértik, sőt káromolják. Zsenijét vitatják. Becsületét megkérdőjelezzik. Ugyanakkor pedig többen olvassák, mint az adóforintokból és adólejekből szórt megannyi hazug propagandaanyagot, mely a globalizáció révén mindkét nép jövőjét megpecsételni készül, s legfeljebb kis időeltolódással tervezi azt végrehajtani. Wass Albert itt van velünk. Tanít, nevel, és műveiben tovább élte azt a szellemet, melyet ifjúságának aurájából magába szívott. Erdély „h(H)iteles” szellemét. Már nem beszél, csak felmutat az égre, a hegyein is túlra, ahol hinni akarjuk, hogy azok a szorgos angyalok likasszák már a rostát.

A HITEL SZELLEMI MŰHELYÉNEK TAGJAI ÉS AZZAL EGYETÁÉRTŐ SZERZŐI

(A folyóirat három korszakának összevont névsora, így az utolsó négy esztendőből olyan anyaországiak is, kiknek csupán írásait közölte a folyóirat, de a napi munkának és találkozásoknak nem voltak részesei)

Albrecht Dezső; Albrecht Ferenc; Aldobolyi Nagy Miklós; Antal Gusztáv; Aradi Zsolt; Asztalos Sándor; Atzél Ede; Árvai Árpád; Baczó Gábor; Bakk Péter; Balás Antal; Balogh Jolán; Baráth Jenő; Bartha István; Benda Kálmán; Bereczky Sándor; Berényi Ádám; Bíró József; Bíró Miklós; Bitay Pál; Bodor György; Boér Elek; Botár István; Bónis György; Bözödi György; Cseh Zoltán; Csekey István; Cselényi Béla; Csiki Ferenc; Csiky János; Csizmadia Andor; Csörtán Márton; Dániel Antal; Dávid István; Dávid László; Debreczeni László; Debreczy Sándor, Deér József; Demeter Béla; Domokos Pál Péter; Domokos Sámuel; Dsida Jenő; Entz Géza; Enyingi Sándor; Erdei Ferenc; Erdős Jenő; Erőss Alfréd; Fazakas János; Fekete János; Féja Géza; Flórián Tibor; Fodor József; Fodor Pál; Fogarasi Géza; Fogarasy József; Fülöp Géza; Gagybátori E. László; Gáldi László; Gouth Kálmán; Gy. Szabó Béla; Gyallai Pap Zsigmond; Gyarmathy Árpád; Győrffy István; Hankiss János; Hantos László; Hegedüs Sándor; Hegyi Endre; Heinrich Mihály; Henter Kálmán; Heszke Béla; Hollóssy István; Horváth Jenő; Hunyadi Sándor; I. Szemlér Ferenc; I. Tóth Zoltán; Illyés Elemér; Incze Andor; Incze Lajos; Jakab Antal; Jakab Elek; Jakó Zsigmond; Jancsó Elemér; Jancsó Béla; Járossy Béla; Jékely Zoltán; Jeney Endre; Juhász István; Juhos László; K. Kovács László; Kállay Ernő; Kárász József; Katona József; Kéki Béla; Kelemen Béla; Kelemen Lajos; Kemény János; Kесе Attila; Kiss Árpád; Kiss Jenő; Kniezsa István; Kós

Károly; Koós Kovács István; Kós Balázs; Kovács Imre; Kovács József; Kovács László; Kovács József; Kovrig Béla; Középešy László; Lakatos István; László Dezső; László Gyula; Lazányi Endre; Lévy Endre; Lőrinczi László; Makkai Ernő; Makkai János; Makkai László; Makkai Sándor; Malán Mihály; Mályusz Elemér; Manyák Ernő; Marosi Péter; Márton Áron; Martonyi János; Mester Miklós; Mikecs László; Mikó Imre; Molnár Albert; Molter (Marosi) Péter; Nagy András; dr. Nagy Elek; Nagy Géza; Nagy Miklós; Nagy Ödön; Nonn György; Oberding József György; Ottlik György; Ottlik László; Padányi Gulyás Jenő; Paku Imre; Palotai Gertrúd; Palotás Zoltán; Parádi Ferenc; Parádi Kálmán; Parajdi Incze Lajos; Patzkó Elemér; Petrányi G. Jenő; Petrovay Tibor; Polányi Nóra; Pongrácz Kálmán; Pukánszky Béla; R. Jónás Magda; R. Szeben András; Rajti Tivadar; Ravasz László; Reményik Sándor; Réthy Andor; Ruisz Rezső; Ruzitska Lajos; Salamon Sándor; Sály István; Schneller Károly; Sinka József; Szabédi László; Szabó Endre; Szabó István; Szabó Lajos; Szabó T. Attila; Szabó Zoltán; Szakács Gusztáv; Szász István; Szász Istvánné, H. Ida; Szekfű Gyula; Szemlér Ferenc; Senczei László; Szervátiusz Jenő; Székely Márton; Szöllősi András; Szövérdi Ferenc; Szűcs Elemér; Szvatkó Pál; Takács Miklós; Tamás Lajos; Tamási Áron; Tárkány Szűcs Ernő; Tavaszy Sándor; Techy Olivér; Teleki Ádám; Teleki Béla; Teleki Ernő; Thurzó Gábor; Tinódi Gábor; Toldalaghi Pál; Tonk Emil; Tóth Zoltán; Tucci Giuseppe; Tugl Harald; Ugron György; Ugron István ifj; Ullein-Reviczky Antal; Vájlok Sándor; Vakár Tibor; Vargha Béla; Vargha Lajos; Varró Dezső; Vásárhelyi László; Vásárhelyi Ziegler Emil; Venczel József; Vékás Lajos; Vigh Károly; Vincze Lajos; Vita Sándor; Vita Zsigmond; Wass Albert; Wellmann Imre; Zathureczky Gyula.

*

Naplójegyzet 2008. március 10.

SZAVALHATUNK-E WASS ALBERT EMLÉKÉRE?

Egy szavalóverseny ürügyén jutott el hozzám a hír, mely szerint Wass Albert neve Szentendrén, a baloldal néhány tagja számára, nem kívánatos. Arról, hogy a szobrának felállításával kapcsolatosan már a fővárostól elkezdve a magyar vidék számos kisebb településéig volt alkalmunk vitákról értesülni, sokan tudnak.

És éppen itt van a baj.

Azok a körök, akik Wass Albert szobrai és versei ellen ágálnak, a magyarságot értéktől fosztják meg. A dologban azonban az érdekes az, hogy ritka kivételektől eltekintve, ezek a „körök,” ezek az emberek nem hibásak. Nem tudják, mit cselekednek.

Ahogy a parlamentben a pártfegyelem bármely oldalon gondolkodástól mentes, steril döntéseket szül, úgy megismétlődik ez a politikától átitatott és táborokra zilált magyar kulturális életben is, sőt az élet minden területén.

Valamiért, valakik Wass Albertet bűnösnek kiáltották ki. Még ez sem lenne akkora tragédia, hiszen mindent tisztázhatunk. Csakhogy ezt éppen akkor teszik, amikor Wass Albertet a román bíróság a mai napig nem akarja felmenteni, és ártatlanul, holtában is, halálraítélt marad. Az a Wass Albert, akit az amerikai titkosszolgálat, az ott előírt szigorú szabályok szerint, több alkalommal teljesen kivizsgálva ártatlannak talált, s akinek Ceaușescu

szekujának gyilkossági kísérleteit véletlenül túlélve, úgy kellett meghalnia önkezétől, hogy tulajdonképpen nem kapta vissza a magyar állampolgárságot, csupán az ismert egy évre szolgáló igazolással szúrták ki a szemét. Ennyit is csak a magyar kulturális élet jelentős személyiségeinek nyomására „érdemelt” meg.

A román vádaskodók, akik viszont jól tudják mit cselekednek, akik Kossuth Lajost is tömeggyilkosnak tartják, s ezt tanítják, a róla elnevezett utcákat átkeresztelték, akik a szabadságharc idején elkövetett gyilkosságsorozataikat azzal leplezik, hogy bizonyíthatatlan magyar tömeggyilkosságok emlékére állítanak emléktáblákat és még sorolhatnám, ők nevetnek a markukba. Ismét elvégezzük magunk az önpusztító munkát. Octavian Goga a valóban fasiszta, a németektől akkor még független, később saját holokausztjukat is levezénylő román kormány egyik minisztere mondta egyszer, hogy a magyarokkal nem lesz sok gond. Majd egymást fogják elpusztítani. Ismert volna minket?

Ennek a pusztító munkának, értékpusztító balgaságnak az eszközei azok, akik egy elindított negatív hírláncot átvéve Wass Albertet bűnösnek, kultuszát elítélendőnek, olvasóit megtévedetteknek, munkásságát károsnak ítélik meg. Teszik ezt anélkül, hogy elolvasnák műveit és felmutatnák egyetlen olyan sorát, amely a vádakát igazolhatja.

Sajnos, bár nem kenyerem, de gyanúimról kell beszámolnom. Wass Albert egyetlen dolgot gyűlölt: a kommunizmust. De állítólag ma kommunisták már nincsenek, csak szociáldemokraták. Velük és mindenki mással pedig ő békeségben élt és működött együtt. Sőt! Olyan körök tagja volt, amelyek kommunistákat, zsidókat és románokat mentettek a GESTAPO elől. A frontra Dálnoki Veress hadtestparancsnok azért küldte ki az akkor már értékelt író, hogy őt is éppen a GESTAPO elől „dugja el”.

Wass Albertről nem kívülállóként írok. A szüleim házában szerkesztett társadalomtudományi, nemzetpolitikai folyóirat, az egykor híres kolozsvári *Hitel* szellemi körének volt aktív tagja, annak a körnek mely a *Helikon* munkatársait is jelentős részben felölelte. Ebben a körben ő az évek folyamán egy asztalnál ült nap mint nap, és közös döntéseket hozott: Tamási Áronnal, Kós Károllyal, Kemény Jánossal, Dsida Jenővel, Reményik Sándorral, Márton Áronnal, Venczel Józseffel, Vita Sándorral, Albrecht Dezsővel, Áprily Lajossal, Szabédi Lászlóval, Szemlér Ferencsel, Domokos Pál Péterrel, Demeter Bélával, László Dezsővel, Jancsó Bélával és Elemérrel, Kelemen Lajossal, később Entz Gézával, László Gyulával, Jékeli Lászlóval s egyetértett Erdei Ferencsel, Féja Gézával, Szabó Zoltánnal, sőt, kapaszkodjanak meg: a mi házunkban és barátságosan tárgyalt Szakasits Árpáddal is, - csak, hogy egy itteni füleknak ismerősebb nevet is mondjak. És a fenti köröktől függetlenül s azokon túl, legjobb barátai közé tartozott a zsidó Karácsony Benő, a még ma is kellőképpen nem ismert nagy erdélyi magyar író. Nehogy aztán neki is bűnéül róják fel az „antiszemita gróffal” fenntartott barátságot.

Aki azonban csak egy kicsit is járatos erdélyi kulturális ügyekben, az tudja, hogy ebben a társaságban nem igen kapott helyett a fasiszmus, az idegengyűlölet, egyáltalán semmiféle embertelen eszme. Vagy megkérdőjelezi ezeknek a nagy magyar alkotóknak a becsületét? Wass Alberttel együtt az ő munkásságukat is próbálták bemocskolni, de fény derült az ármányra. Egyenként és együtt is. Csak éppen Wass Albert az, aki fekete bárány maradt és hordozza egy hamis vád terhét. Ő ott sem volt azon a tájon ahol az a négy szerencsétlen kivégzés történt. Másfél nappal előbb az apja lovaskocsival áthajtott azon a falun. Ez az egyetlen román bizonyíték. Erre hivatkoznak. Biztosan csakis azért járt arra, hogy

kieszközölje a számára teljesen közömbös szerencsétlenek kivégzését. A szokásos képtelen vád. És éppen az anyaország kapja fel és támogatja a felháborító román magatartást?

Wass Albert körei antifasiszta tevékenységig menő cselekedeteket hajtottak végre azokban a zavaros időkben, ellenfeleik is elismerik. Történelmi dokumentumok igazolják. Ezekre terjedelmi okokból nem térek ki, de akit érdekel, elolvashatja rövidesen a POLISZ oldalain. Ők nem olyanok voltak, mint azok a későbbi partizánok, akik akkor még meg sem születtek, vagy még óvodába jártak.

Mi lehet ez a megveszekedett gyűlölet, ami körülveszi. Jelentős életművének nagy olvasói sikere? Irigység a szakma részéről? (Valóban jelenleg Kárpát-medence szerte a legolvasottabb író, ami nem lehet véletlen) Az őt lebecsülőök hamis igyekezete az igazi értékek védelmében? (Más írók életművét is vitatják, de azért nem vádolják meg őket ilyen szörnyűségekkel) Az, hogy arisztokrata volt? (Talán már túlhaladtuk ezt a rövidlátó ítéletalkotói szempontot, különösen erdélyi vonatkozásban, ahol nem kis szerepet vállaltak magukra a kisebbségi sorsban elvárt szolgálat nehéz munkájából) Vagy talán egyetlen – egyesek által még ellenszenvet szülni képes vétke – az hogy a kommunizmust valóban gyűlölte? (Ez meg önleplező lenne a vádlók számára) Uram bocsá', hogy annyira magyar? Ki tudja megmondani?

Mára azonban sajnos baloldali értékű „nemesült” Wass utálata és kirekesztése. A legkirekesztőbbek pedig éppen a liberálisok, akik pedig a kirekesztés nagy elítélői. És ez a ki nem mondott feladat aztán ott visszhangzik mindenütt, főleg olyanok szájából, akik semmit sem tudnak a nagy íróról, de mindent elhisznek, amit nekik a politika sugalmaz.

Hazug világban élünk. Vegyék már ők is észre ezt. Bárhonnan szól is a hazug szó, szűrjék ki és vessék meg. És ne hagyják saját értékeiket saját kezük által elpusztíttatni. Ők lesznek általa szegényebbek.

Vagyis: olvassák el Wass Albert könyveit. S ha bárhol találnak valamit, ami igazolja a vádakot, jelentessék meg a magyar szaksajtóban, ahol értő irodalomtörténészek fogják őket érte megdicsérni, vagy megbírálni.

A gyermekeket pedig hagyjuk szavalni. Még Wass Albert verseit is. Rosszat tőle soha nem fognak tanulni.

Leányfalu, 2008. március 10.

*

Könyvfejezet: 2015

Megjelent: Hitel. Egy szolgáló nemzedék üzenetei 2018.

JUTOTTUNK-E AZÓTA ELŐBBRE?

DR. PONGRÁCZ KÁLMÁN:

A NÉPI ÉS EURÓPAI GONDOLAT KÜZDELME A MAGYARSÁGBAN.⁸⁹

⁸⁹ Hitel 1936/2 121. old.

A Hitel szerkesztői tág szellemi és földrajzi határok között keresték az érdekes, útmutató vagy éppen vitára ingerlő gondolatokat. Most – napjaink aktuális vitáit ismervén – egy Debrecenben jegyzett 1936-os tanulmány gondolataiból szemezgetünk.

A *Hitel* egyik – immáron 76 éves – számát olvasgatom. A szerzőről semmit sem tudva a cím kíváncsivá tesz. Hiszen a *Hitel* több munkatársának írásaiban éppen e két gondolat ötvözésének szükségességét fedezhetjük fel. Vajon milyen konklúzióra jut ez a tanulmány? A szerző először a háttérrel vázolja fel. Térbeli, időbeli elhelyezkedésünk és lelki szellemi képességeink e keretek közt folyó fejlődése folytonos választások elé állított. Ennek a politikai feladatnak kellett időről időre megfelelnünk. „Nyugat Kelet kérdése reánk nézve igen sok esetben az élet-halál kérését jelentette” írja.

Szerinte „ingahelyzetünk” számos történelmi csapásnak volt okozója, a politikai sarkok közti feszültség nem egyszer „belpolitikai villongásokhoz” vezetett, de a művelődés terén „nemzeti szellemünk gazdagodásához és színeződéséhez vezetett.” Legalább „két síkban” éltünk mindig. A magyar politika a két létforma egyensúlyba hozatalával kellett megbirkózzon vagy azokat „váltogassa”.

Már ezek a felvezető sorok is a mába röpítenek, – több mint háromnegyed század után.

A szerző aztán folytatja. Európába történt belépésünkkel hamar kiderült, hogy errefelé idegen kultúránkat nem őrizhetjük meg eredeti formájában, s amikor megmaradásunk érdekében az első uralkodó család vallást választott vagyis döntött a keleti és nyugati kereszténység válaszára: „Ezzel formailag kulturális elhelyezkedésünk is elintéződött.”

Hogy csupán formailag azt azzal magyarázza, hogy Európa éppen ekkor jutott át „szellemének tavaszán” és mi, más lelki előfeltételeinkkel újonnan érkezettek, nem élhettük át annak formálódását, hanem kész életformákat vettünk át.

Századról-századra kellett nyugat szellemére ráeszmélni és azt „meghódítani”, miközben folyton az egyensúlyt kerestük magunkban Kelet és Nyugat között.

Nos, kedves olvasó, vajon ez pusztán meddő visszamerengés régmúlt időkbe, vagy a mai európai „viadalainkat” és „egyensúlykereséseinket” is megelőlegezte? És mennyire lelhető fel a múltban a mai nép-nemzeti és európainak nevezett, de inkább nemzet feletti előszele? Ha az egykor volt és a mai között fontos különbözőséget találunk, az paradox módon inkább az Európa gerincét képező keresztény szellem megtagadásában lelhető fel. És abban, hogy (ezért is) megjelenik benne az erkölcsi hanyatlás torzító hatása.

A korai gyökerek idején „a népi hagyományokra támaszkodó keleti szemlélet” mellett még „a keresztény gondolatokkal átszőtt” európaival találkozunk. Akkor Ázsia és Európa jelenti a Kelet-Nyugat problémát, hogy utóbb a XIII században már európaivá válva a Kelet a kelet-európai s a Nyugat a nyugat-európai legyen. Aztán – mint írja – a török kiűzése után „(...) a Nyugat a német-római császársággal való együttthaladást jelenti a függetlenségi tartalmat nyert keletiséggel szemben.” Előbbi reálpolitikai, utóbbi érzelmi szempontok erősítik.

A török-tatár dúlások nyomán a magyarság meggyengülve, „megkevesbedett népállományával akarja a Dunavölgyben betölteni régi szerepét.” Itt érdekes megállapítást tesz: „Ez természetesen erejét meghaladó feladat s a török háborúkat követő szabadságküzdelseinek tulajdonképpen ez a fő oka és eredője. A vágy vívja itt csatáját a gyakorlati politika adottságaival és lehetőségeivel s, hogy ezt a nemzet maga is belátja, azt

mutatja megoszlásának ténye is.” Ebben a szembenállásban mindkét oldalon „*sok jóhiszemű és igaz magyar küzd*”. Az ellentmondások közepette nincs mód nemzeti életünket teljes mértékben kiélni. „A nemzet nagy tömege tanácstalanságában, erkölcsileg meghasonlottá, politikailag pedig közönyössé válik.” Kelet-Nyugat ingahelyzetünkben, hol az egyik, hol a másik megoldás látszik célravezetőnek s a nemzet képtelen egyöntetű állásfoglalásra. „*Helyzetünk mindig többértű és összetettebb, mint politikai érzékünk*”.

Az eddigiek sokféle és érdekes továbbgondolkodásra és aktuális gondok átértékelésére is készíthetnek. Egy tény: a Kelet-Nyugat probléma a mai magyarság számára is ingahelyzetet teremt, természetesen egészen más formában, de mégis felismerhető módon. Külpolitikailag éppen úgy, mint a belső megosztottság eddig feloldhatatlannak bizonyuló gondjával küzdve. Nem a párt vagy gazdaságpolitikai kérdések kerülnek egymással szembe, - figyelmeztet szerzőnk, hanem „*a nemzet életének legalapvetőbb szempontjai.*”

Azt hiszem ez a 76 éves megfigyelés soha aktuálisabb nem volt.

Aztán arra is felhívja a figyelmet, hogy a megoldáskeresést tovább bonyolította a pángermán és pánszláv veszély árnya.

Nagy személyiségek kerültek egymással szembe és minősítették az ellenpárt szemében hazaárulónak. Itt a Kossuth-Széchenyi, a Deák-Tisza ellentétpárt említi. Ha manapság erőltetett módon keresnénk ennek mását, igazán már nem sikerülne. Nem sorakoznak közöttünk az óriások, s a szembenállásokat számtalan újabb, akkor még ismeretlen tényező is szennyezi.

A tanulmány aztán Erdélybe látogat. A Bécstől katonailag és kulturálisan távolibb táj ad először otthont a reformációnak, mely a nemzeti nyelv támogatásával a népi gondolat elemeit is magában hordozza.

Aztán a XVIII. és XIX. században elsősorban keleten lel otthonra a „*szabadság gondolata*”(…),*...amelyet hitelvi téren a reformáció tett először programmá, betör a bölcséleti, politikai és gazdasági életbe is. Az egyéniség szabad kifejtésének vágya kollektivizálódik tulajdonképpen a múlt században virágzásra jutott nemzeti gondolatban, a népi élmény pedig megjelenik, mint jelszó az irodalomban.*”

A továbbiakban szerzőnk az európai szétesést jelentő nemzeti gondolatról is beszél, s azonnal felfedezhetjük ennek okát is. Őt a németországi akkori fejlemények és a fajelmélet megjelenése – joggal – aggasztják, de ugyanakkor egy későbbi nagy történelmi tapasztalattal szegényebb nálunk. Nem ismerhette azt a vágyott nemzetek feletti Európát, amelyik ma egészen más érdekeket szolgálva felettünk terpeszkedik. A választás kényszere újra megjelenik számunkra s nevezhetjük sokféleképpen. Kelet-Nyugat dilemmának vagy itt belül népi-európai szembefordulásnak, a történelmi válaszút ismétli magát.

Érdekes megállapítással folytatja. Míg az „*európai népek ébredésének*” idején, Nyugaton a nemzeti gondolat a nyelvazonosság alapján összekapcsoló „*hatalmi alapot teremtő*” erő volt, addig Kelten éppen „*szétválasztó, bomlasztó*” tényezővé vált.

Nem mulaszthatom itt megjegyezni, hogy ez minek volt köszönhető. Miért került a gyarmatosító, gazdag Nyugat – ezáltal is – oly hatalmas előnybe. Ők ugyanis az abszolút monarchiák idején, még a nemzettudat kialakulását megelőzően homogenizáltak nyelvileg is. Ebben a helyzetben, a mai értékrendet visszavetítve, nem követtek el bűnt. Aki viszont a XVIII-XIX. századot követően – tehát már a kialakuló vagy kialakult nemzettudat korában – ezt tette vagy teszi, az bűnt követ el. Mi első szent királyunk intelmei óta következetesen

befogadók voltunk, s mikor XIX századi apró (Habsburg utánzó) bűnök vagy csak kísérletek miatt velünk kapcsolatosan még a népek börtöne jelző is elhangzott, már senki sem emlegette (s ma sem emlegeti), hogy valójában a népek bölcsője (és menedéke) voltunk évszázadokon keresztül. Amikor Európa védőbástyájaként emlegetjük magunkat, elfeledjük ezt az ennél is vitathatatlanabb „teljesítményünket”.

A tanulmányíró Szekfű Gyula figyelmeztetéseire utal és elmondja, hogy csak Trianon után ébredtünk rá arra, hogy „*az individualista liberális*” politikai elvek alkonya elérkezett és „*külföldi elméleti modellek lemásolása helyett egy, a viszonyainkhoz, adottságainkhoz, tehát lényegünkhöz és valódi nemzeti érdekeinkhez sokkal inkább simuló nemzetpolitikai elgondolásnak kell életet adni.*”

A fenti idézetet folytatva: „*E gondolat megvalósítására és intézményes kiépítésére, sajnos nem került sor. Azonban mégis volt annyi haszna, hogy az új nemzedékben fölbresztette a vágyat a szociális keresztény politika után, kikényszerítette a nemzeti múlt kritikusabb szemléletű átértékelését, élesebben kirajzolta a nyugattól elütő dunavölgyi küldetésünket és a népi politikának olyan érdekeinknek megfelelő fogalmazását adta, amely a magyar néperő korszerű fejlesztésének programja mellett számolt kishatalmi jellegünkkel, dunavölgyi küldetésünkkel és a magyar kultúrának politikai energiává való átalakításával.*”

A Trianon utáni fiatal generáció a szerző szerint rádöbrent e hármass program szintézisének fontosságára. Ez magában hordozta a Kelet-Nyugat ellentét feloldásának reményét is. Trianon közelebb hozta egymáshoz Dunántúlt és Tiszántúlt. Mint azt szerzőnk előre érzi, a világesemények ezt a reményt sodorták el végzetesen. A magyarországi új nemzedék – már akkor – ismét kettéoszlott. Ezt írja: „*Az elmélet hívei ma újra külföldi mintákra esküsznek, míg a magyar parlag igazi művelői most is hangoztatják a nehezebbik, de eredményesebb út feltalálásának szükségességét.(..)* A múlt századi küzdelem ma új alakban kel életre. Akkor a liberalizmust minden feltétel nélkül befogadók voltak az »európaiak«, ma az Európától, ennek kultúrájától és kereszténységétől elszakadni szándékoznak azok, akik nem akarják észrevenni, hogy ez éppen oly idegen és igazi nemzeti küldetésünktől és természetünktől távoleső cél, mint a milyen a liberalizmus vagy marxizmus volt. Ma Európát megtagadni az európai divat és ha ez még a faji gondolat jegyében történik is, ez éppen olyan »idegen« minta számunkra, mint a múlt századi volt, mert nincs átszűrve nemzeti érdekeink és szempontjaink szűrőjén”.

A kedves olvasó ne feledje, hogy ezeket a sorokat 1936-ban jelentették meg a *Hitel* oldalain. Ezután arról ír, hogy két gondolkodás és két létforma van kialakulóban úgy a kultúrában mint a politikai életben. Egyik a magyar népi, a másik a magyar európai hagyományokat érvényesíteni és intézményesíteni akaró irányzat, „*mely eddig csak legkiválóbb képviselőiben tudott szintézisbe jutni.*”

Ezután az irodalom terén vizsgálja a jelenséget. Szerinte a népi vonal inkább az szépirodalomban, míg az európai inkább az esszé műfajában talált művelőkre. Arra hívja fel a figyelmet, hogy Szekfű Gyula *Magyar Szemléje* körül alakult ki az a fiatal gárda, amelyiket a reális nemzetszemlélet és az európai hagyományhoz való ragaszkodás egyaránt jellemez.

Nos, Szekfű Gyula a „nagy” *Hitelt* elindító szerkesztőknek éppen arra hívta fel a figyelmét, hogy a *Magyar Szemle* szellemében dolgozzanak. Ha a folyóirat oldalait olvassuk, azokon ez végig felismerhető. Munkájuk Széchenyi gondolatiságának jegyében folyt és a Makkai Sándoréban, aki a Magunk revíziójának megírásával: „*Széchenyi keresztény-nyugatmagyar-*

európai szemléletét ültette át keletmagyar-protestáns környezetbe, mégis tősgyökeres népi és transylvan szellemmel.”

Szekfű és Makkai – szerzőnk szerint – megvetette a keleti és nyugati magyar szemlélet szintézisének alapjait. Az új nemzedéknek Európa „*csak útirány és nem minta.*” A Széchenyi féle magyar parlagnak „*(...) a velünk ellenséges Európában helyet akar juttatni a nap alatt.*” Pongrácz a magyar lélek Janus arcú kettősségéről beszél. A magyar lélek elsorompózza magát az idegen hatás elől s mégis befogadó. „*Innen a magyarságnak gyakran említett kettős arca, a keleti és nyugati, amely látszólag ellentétes irányba néz, s ha mégis egymással szemtől-szembe irányba tekint, gyanakvóan és megvetéssel teszi.*”

Magunkra ismerünk?

Tanácsot is ad: „*(...) magunkat és nemzeti egyéniségünket Kelet és Nyugat túlzásaival szemben csak úgy tudjuk megmenteni és megőrizni, ha Nyugattal szemben magyar, Kelettel szemben pedig európai múltunkat állítjuk védőgátul.*” Szerinte a magyarság „*(...) a katolicizmusban európai nagykorúságát, a protestantizmusban pedig nemzeti függetlenségének világnézeti alapjait tudta kiépíteni.*”

Aztán leszögezi azt, ami mai helyzetünk megoldásainak alapvetését is megteremtheti: „*A népi és európai irányzat tehát két nélkülözhetetlen eleme a magyar politikának és művelődésnek s csak akkor válnak veszedelmessé, mikor egymás létezése és jogosultsága felett eltekintenek, mikor reálpolitika helyett utópiává válnak, mikor mélyen átérzett és szellemileg részletesen kidolgozott program helyett jelszó-kultusszá alacsonyulnak a mindig jóhiszeműnek maradó magyar tömegek vámszedőinek kezében.*”

Egy világháború, 40 és 22 esztendő két rendszere után mi változott itt? Kérdezhetnénk. A tanulmányíró megemlíti, hogy Bethlen Gábor és Széchenyi István voltak azok, akiknek sikerült a szintézist megvalósítani és el is tudták hitetni, hogy a magyarság népi erejét a műveltséggel lehet teljessé tenni.

A Trianon előtti állapotokról aztán így ír:

„*A népi és európai irány legnagyobb közös problémája tehát a szellemi és erkölcsi színvonal kérdése: háború előtti történelmünk tragédiája is arra vezethető vissza, hogy a függetlenségi népi hagyományokat fantasztá-dilettánsok, nyugati jövőnk útjait pedig doktriner-szobatudósok keresték.*”

Fülep Lajosra hivatkozik, aki az egyoldalú és kritika nélküli kultuszra figyelmeztetett, majd Németh Lászlót idézi, aki pedig az ellentétek „*elfajulásáról*” szólt.

Utóbbi sznobok és parasztok ellentétéről beszél. Előbbi az „*ellenszenvesebb*”, utóbbi az „*ostobább*”. A sznobbal kapcsolatban megjegyzi, hogy az „*lebecsüli a helyet ahol él*”. A paraszt viszont a „*tunyaság és nagyszájúság*” mellett hatalmas értékeket rejt, de azokat „*munkával kell kibányászni*”.

És egy újabb figyelemreméltóan aktuális részlet: „*Akik ma is kritikátlanul lelkesednek minden téren Nyugatért, azok hajlandók a haladást következetesen és kitartóan a demokráciával és a liberális gazdasági renddel azonosítani és összetévesztetni, miáltal szemléletükben a népi és szociális szempont éppen úgy háttérbe szorul, mint a népi politika túlzóiban a magyarság élete és jövője szempontjából éppen annyira jelentős és fontos történelmi gondolat.*”

Aztán Szekfűt említi, akinek „*(...) meglátása szerint új vezető réteget kell nevelnünk a ma némileg feltolakodó, bomlasztó vagy igazi történelmi érdekeink iránt érzéketlen osztályok helyett (...)*” Majd így ír: „*Általános megújulást kell végrehajtanunk, az egyeseken keresztül s*

olyan szellem és erkölcsi életet kell nevelnünk, amely képes lesz a többségi és kisebbségi magyarságot a XX. század érdekeinek, szempontjainak és módszereinek megfelelően önmagához és Európához visszavezetni.

Ezt a programot a népi és európai gondolat szintézise nélkül nem tudjuk végrehajtani. Mindkét gondolat nélkülözhetetlen mindkét gondolat a magyarság sors és létkérdéseinek magvát alkotja. Az európai és népi élmény nélkül színtelen, szegény és csonka lenne a magyar lélek, ezek hiányában kiszáradna szellemi életünk, iránytű nélkül maradna politikai és történelmi képességünk, elvesztenénk helyzet és idő érzékünket – amivel ezer éven át magyarok és európaiak tudtunk maradni. Az európai művelődés szelleme nélkül ma már nem tudunk Európában megmaradni.”

De 76 év és megannyi aktuális felvetés után, mint alázatos időtolmács kérdezem én: hol van ma ama európai szellem? Ha netán bennünk még él, képesek lehetünk-e továbbéltetni?

*

Naplójegyzet: 2015. június 17.

Megjelent: Eke és toll, Nagy Miklós emlékezete

A SZIKLASZILÁRD MEGBÍZHATÓSÁG PÉLDÁJA

Arról, akinek emlegetése kapcsán a legtöbbször hallottam becsületről és barátságról.

Dr. Nagy Miklós nevét hallva, róla olvasva, férfias vonásait, utánozhatatlan hangját idézve mindenkor a szeretet és tisztelet érzése járja át belsőmet.

Ugyanakkor nehéz idők emlékei is felidéződnek, meg beszélgetés töredékek a család válságos pillanataiból. Ilyenek, hogy: Miklós is azt mondta; Miklóssal is meg kell beszélni; Miklós véleménye mi erről? Stb.

És látom őt, az egykoron, még születésem idején, sőt már előtte is *Hitel*-csoportbélit egészen kis gyermekkoromban házunk dolgozószobájában ülve „dörmögni”, számomra érthetetlen, de jól látható módon nagyon komoly dolgokról apámmal, aki a „felszabadító” felvinci román ezredes (nevét nem írom le ma sem) által később eltulajdonított berendezéshez tartozó íróasztalnál ül véle szemben.

Aztán az utcán szaladozván a majdnem szomszédos Tusa villa orgonásípra emlékeztető kerítésén húzva botomat „muzsikálok”, vagy a közeli buszmegállóban a „hetesre” várva mesélnek nekem régi szép együttlétekről szüleim. Mesélnek, mert a barátság Nagy Miklós feleségének Tusa Lilinek szüleivel, Tusa Gáborékkal, amolyan ősi kapocs volt, amiről az idő kegyetlen rostáján fennmaradt régi képek is tanúskodnak.

Érdekes epizódként fedezem fel apám emlékiratában, hogy amikor közvetlenül a második bécsi döntés előtt bevonultatják román katonai szolgálatra, Botoşaniban összetalálkozik a „Nagy testvérekkel”. Ezt írja: „*Mikor a botoşani kirakó pályaudvarra megérkeztünk, a körülményekhez viszonyítva elegáns urak, sőt tisztekként, ekkor rakodott ki egy másik munkásvonat. – Kit látnak szemeim: a két Nagy testvért, Nagy Miklóst és Nagy Lacit.*

Szomorúan ugrottak le a marha kocsiból, kevésbé elegáns körülmények között, hátizsákos közlegényként.”

Aztán hamarosan jön a második bécsi döntés. Apám és Nagy Miklós egy intézmény, az akkor már közel 100 esztendőes *EMGE* keretei között dolgozik. Az *EMGE* sajnos kettészakadva éli életét. Északon jelentős fejlődést felmutatva, délen hatalmas nyomás alatt. Nagy Miklós ezenközben *EMGE* titkár (1941-ig), aztán ügyosztályvezető titkár (1944-ig).

Zajlanak a háború szörnyű évei és bekövetkezik az újabb impériumváltás.

A békeszerződés nyomása alatt szerveződő *Bolyai Egyetem* oktatóinak karába apám is bekapcsolódik. Diákjait gyakorlati oktatáson is gyakran fogadja az *EMGE* valamely mintagazdaságában, vagy az intézményben.

Ebből az időszakból származik a következő – minket Nagy Miklós vonatkozásában érdeklő – feljegyzése az egyetemről: „Közölték velem, hogy két-három agrármérnököt, akit arra érdemesnek tartok, hajlandók doktorrá avatni. – De az idő nagyon rövid, s azután nincs doktorálás. Hogy az új rend hogyan alakul, az nagyon bizonytalan, tehát siessek az ajánlással. Ezekben a napokban van arra kilátás, hogy Szövérdi Ferenc és Nagy Miklós kedves barátaim hazatérnek Magyarországról. Elhatározom, hogy őket ajánlom. Erdély két legműveltebb mezőgazdájának tartom az általam ajánlott két főtitkáromat. (...) A következő héten őszinte öröömre megjelent Kolozsváron Szövérdi Feri és Nagy Miki is.(...) Nyomban értesítettem barátaimat, hogy rajta, neki a munkának, mely talán hosszú ideig az egyetlen lehetőség, hogy a doktori címet elnyerhessék.”

Szüleim két háborút követően, és ennél is több részletben veszítették el vagyonukat, de ezt nem sokat hallottam emlegetni. Annál többet a *Hitel* vendégkönyvét, melyet szép díszes kötése miatt rabolhattak el méltatlan *EMGE* beosztottak, netán az ott főhadiszállást berendező oroszok? Mert a féltve őrzött irodalomtörténeti dokumentumot az intézmény pincéjébe helyezte apám „biztonságba”. Nos, ez sokat tudna mesélni mások mellett Nagy Miklósról a *Hitel* kör tagjáról is, de mára csak az apám által a háború után Vita Sándor számára emlékezetből összeírt gépelt lista maradt meg. Rajta Nagy Miklós nevével is.

Nagy Miklós ekkor már főtitkár, ama 1947-es közgyűlésig, gyakorlatilag a 103 éves csodálatos magyar érdekvédelmi intézmény kivégzését megelőző utolsó pillanatig. Mert pontosan még azt sem tudni, mikor is szűnt meg a 800 000 erdélyi magyar paraszt sorsát egyengető csoda, csak azt, hogy a műveletet a Magyar Népi Szövetségre bízta, s hogy abban ő – sokan másokkal ellentétben – nem vett részt.

Természetesen tudom, hogy azok a mások csak részben voltak hatalomvágytól vezéreltek, a legtöbbször megtévesztett lehetett, akik abban a hitben éltek, hogy majd a proletár internacionalizmus megoldja gondjainkat. S ez nem is volt csoda a 126 nap vagy, ahogy még mondták: az „Észak-erdélyi Köztársaság” rövid időszaka után.

Amikor a nevét nem vállaló újságíró a *Világosságban* (1947. június 21.) megírta az apám „kivégzését” jelentő hazug cikket („Szász István az *EMGE* alelnöke visszaélt a demokrácia bizalmával (...) Távozzék az *EMGE* éléről”) annak nyomdába kerültével egy órában küldött apámnak Antal Dániel egy álságosan barátságos levelet, melyben lemondásra bízta nagy jóindulattal, s melyet mellékelek. Azóta a cikkíró nevét is tudom, de halála előtt nagybetegen bocsánatot kért, s apámnak megígértem, hogy soha nem hozom nyilvánosságra, csupán annyit, hogy főszerkesztői megrendelésre írta, amit írt.

Tudom, hogy utolsó pillantban Nagy Miklós még segített apámnak egy búcsú *EMGE* kiállítás megrendezésében (június 28), arra is emlékszem amint elvitte a Kukoricatörők című Dada képünket, s az emlékirat szerint ez indította a kiállítást. (A képet éppen most restaurálja a kiváló Szentkirályi Miklós – a Mezőség szülöttje – az általam átmentett anyagból létesített *Hitel Múzeum-Galéria* számára.)

Nyilvánvalóvá vált, hogy elérkezett a vég. A „Szászok” (nem rokonok) vagyis Szász Pál elnök és Szász István ügyvezető alelnök megbeszéltek, hogy a közgyűlésen röviden lemondanak. Az emlékirat ezt is pontosan rögzíti.

Apám ekkor az itt mellékelt nyilatkozatot tette, s azt nem véletlen, hogy tanúként két hűséges főtitkárával íratta alá. Egyikük Nagy Miklós volt.

Úgy tudom, hogy 1948-ban egy utolsó szerény *Erdélyi Gazdát* még összeállított Kacsó Sándor, s hogy Nagy Miklós (Grecu Serafim társszerzővel), „*Az édes cirok termesztése és feldolgozása*” című kötetét is kiadták. A többi „néma csend”. Csak más magyar érdekvédelmi szervezetek felszámolásával együtt emlékeznek róla, részletek nélkül.

Bár nem Nagy Miklóssal kapcsolatos, de a történethez hozzátartozik, ezért itt kell megemlítenem, hogy amikor apám az átadást követően végleg elhagyta az *EMGE* épületét, összetalálkozott Balogh Edgárral és Csögör Lajossal. Mint már említettem apám közben már a *Bolyai Egyetem* kinevezett tanára volt.

Csögör karon fogta az „amerikai reakcióval szervezkedőt”, és előre ment vele. Elmondta, hogy Edgár nagyon kellemetlenül érzi magát és megnyugtatta apámat, hogy egzisztenciálisan semmi oka a szorongásra, mert őt az egyetemi státusa védi. A Jókai utcáig mentek együtt és nyugtatgatta – feltehetően nem túl nyugodt hangulatban levő – barátját.

Ahogy Csögör Lajos akkor (és nem utoljára) mellette állt, úgy maradt mellettünk barátságával és szeretetével Miklós bácsi apám nehéz éveiben, egészen haláláig (1973). Gyakran hallhattam komoly elemző beszélgetéseiket, melyeknek tartalmát az idő szelei elhordták, de mégis nagyon sok lehet, ami belém épült.

1977-ben történ áttelepülésünk (mely az etnikai tisztogatás egyik iskolapéldája lehetne) után aztán én állhattam, amennyire tőlem telhetett, az utánam érkező fia, kollégám és barátom, dr. Nagy Gábor mellé.

Kolozsváron jártomban mindig megkerestem Miklós bácsit és beszámoltam neki „lírai sebész” barátom lelkiállapotáról. Emlékszem amint szép férfiarcán egyszer legördült néhány könnycsepp. Nem azért mert rossz híreket hoztam volna, hanem mert a fiú lelkiállapotát elemezvén egyetértett velem abban, hogy mardosó kínjainak tömören megfogalmazható oka a transzszilvanizmus halála. Mindketten tudtuk, hogy ehhez három nemzet akarata kellett volna, s azt is, hogy sok mindenre hozhatott volna megoldást, de beseperték az utópiák papírkosarába. A három nemzetből egy már elmondhatta magáról, hogy rajta beteljesült Európa első etnikai katasztrófája, a másik ott állott az egyedüli ellenségkép szerepében a harmadik számára, melyet a bizantín xenofóbia, a túl-nyertes neurózisa, és a diktatúra ezt jól használó ravaszsága mérhetetlen távolságban tartott minden ilyen gondolattól.

Amiként az apa nevelte fiú, a vélem őszülő barát, úgy Miklós bácsi is tudta és vallotta ezt, s az egykor volt *Hitel* estek, a nagy Kós Károly-i beszélgetések emléke is jelen volt, amikor alágördültek azok az őszinte gyöngyszemek.

Nagy Miklós aztán – komoly örökséget hagyva maga után – elment közülünk, de számomra (is) megmaradt olyan példaképnek, amelyre ismeretlen mélységekbe zuhanó világunkban sokszor és sokaknak lenne szüksége.

*

A Helikon Marosvécsi Kemény Alapítvány felkérésére:

Megjelent: Várvédő 2016.

EGY ERDÉLYI ÍRÓ KUNCZ ALADÁR ÉS A FEKETE KOLOSTOR BŰVKÖRÉBEN

Ha Kuncz Aladáról szó esik, mindenképpen meg kell emlékeznünk az ő életútját kutató Lőrinczi Lászlóról is, aki az *Utazás a Fekete Kolostorhoz*-című munkájával jelentős mértékben járult hozzá Kuncz Aladár történetének mélyebb megismeréséhez, noha munkájáról így ír: *„Nem vezetett közelebbi irodalomtörténeti cél: csak a magam gyönyörűségére jártam be térben és időben azt, amit lehetett, nemcsak e csodálatos könyv közvetlen környékén, hanem a sugárzási zónájában is”*. Talán éppen ezért sikerült közelebb hoznia hozzánk Kuncz Aladárt. Ő maga ezt mondja: *„(...) én egyszerűen csak szeretem Kuncz Aladár Fekete kolostorát, és minden sorommal a tragikus sorsú író emlékét akartam szolgálni (...) az ihletforrás és a mű viszonyát szeretem volna vizsgálni.”* Az utókor akár üzenetként is olvashatja a következőket: *„Le kell szögezmem, hogy az utak korántsem zárultak be (...) folytathatja más is, akinek kedves a téma, és ideje is van hozzá. Én magam minden új adatért hálás leszek bárkinek.”*

Mielőtt közreadnám a *Hitel* múzeumban látható fotójához mellékelt száraz adatokat, szólnom kell egy csodálatos atyai barátról, Laci bácsiról, aki a *Hitelt* kutató munkámban valóban atyai szeretettel állott mellém, és elsőnek olvasta el erről írott összefoglaló kötetem kéziratát. Az ekkor köztünk zajló levelezés több nagyon fontos adalékot is tartalmaz a kor történetéről, a feledésre szánt fehér foltok kitöltésének igyekezetéhez.

Hajlott kora ellenére jelentős energiákat mozgósított, utazgatott, levelezett a Szardínia mellett található Szamár sziget 17000 első világháborús magyar hadifogoly áldozatának remélt emlékkállítás érdekében, az alig ismert *„halálmenet”* igaz történetének feltárásához. Erről gyakran beszélgettünk telefonon. Ő egy kőből faragott, magyar kopjafát idéző emlékműre gondolt. Istennek hála, ezt a munkáját a kiváló író, publicista és kutató, Margittai Gábor folytatja, aki erről szóló írásai mellett dokumentumfilmet is készített a témáról.

Lőrinczi László, író, műfordító, szerkesztő. 1919. január 19-én született Pusztacelinán és Settimo San Pietróban, Szardínia szigetén halt meg 2011. december 18-án. Ő volt a kolozsvári *Hitel* folyóirat szellemi körének utolsó még élő és faggatható tagja.

A leányfalui *Hitel Múzeum-Galéria* reá is emlékezik. Az ott látható fotókat a múzeum katalógusában magyarázó rövid összefoglalókból, most olvassák a róla szóló tömör sorokat. 1937-ben a kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett. 1941-ben Kolozsváron szerzett jog- és államtudományi doktorátust, utóbb Olaszországban és otthon végzett bölcsész és közgazdasági tanulmányokat. A kolozsvári törvényszéken ügyvédjelölt, majd bíró volt 1942-1946-ig. Ezt követően, 1946-1949 között, a *Magyar Népi Szövetség* művelődésügyi titkára

Bukarestben. 1949-1951-ig az *Állami Könyvkiadó* szerkesztője, a *Romániai Magyar Szó* és a *Művelődésügyi Útmutató* alapító munkatársa, nyugalmába vonulásáig az *Új Élet* bukaresti fiókszerkesztőségét vezeti. 1990-től a bukaresti *Valóság* munkatársa. Ezt követően – olasz hárfaművész feleségével – Szardínia szigetére költözik, de egy percre sem szakad el a magyar kultúra szolgálatától.

Első verse 1935-ben az *Ifjú Erdélyben* jelenik meg. Már diákként tanulmányt közöl a kolozsvári *Hitelben*. Versekkel és prózával jelentkezik a *Brassói Lapokban*, *Erdélyi Helikonban*, *Korunkban*, az *Ellenzék*, a *Keleti Újság*, *A Független Újság*, a *Pásztortűz* hasábjain. Utóbb az *Utunk*, az *A Hét*, az *Előre* munkatársa. Úti jegyzetei jelentősek (*Itáliai napok*; *Hazatérés Lucaniából*; *Lépések visszhangja*), Kuncz Aladár múltjának feltárásában végez úttörő munkát, (*Utazás a Fekete Kolostorhoz*), a hajdani betyáréletet kutatja (*Rózsa Sándor lóháton és gyalog*). Már 1957-ben színjátékot ír *A szerető* címen, melyet Harag György mutat be. *A szökés* (1986) és a *Galieli* (1988) c. drámái a cenzúrának esnek áldozatául. Az *Elméleti történet a Fekete Kolostorból* két felvonását a *Korunkból* törlik. 1987-ben *Közvetítő* címen esszéket jelentet meg. Sokat fordít a román irodalomból magyarra. Érdekes kísérlete a *Divina Commedia* szószerinti fordítása. Fordít orosz, francia, angol, spanyol és okszitán irodalmat is. Román és magyar irodalmi antológiák összeállításban szerepel.

Szardínia szigetére távozván jelennek meg további munkái, melyekből könyvespolcomról leemelve, tehát a teljesség igénye nélkül sorolok fel néhányat: *Második Napló* (2001); *A lehetetlen kísérlet* (2002); *Csak a szerelem sújtsa* (2002); *Sárból vétettél* (2005); *A Rahpasody fedélzetén* (2006); *Négynyelvű vándorbot* (2007); *Üzenetek Erdélybe* (2010); *Szomszédok* (2010); *Az alázat ünnepei (versek 2010)*.

Az érdemeihez mérten nem eléggé ismert Lőrinczi László jelentős életművet hagyott hátra, olyat, amelyet nagyon érdemes kellő helyére emelni a magyar kultúra kincsestárában.

*

A Helikon Marosvécsi Kemény Alapítvány felkérésére

Megjelent: Várvédő 2017

HELIKONI „HITELESEK” ÉVFORDULÓJÁN ÉLŐ EMLÉKEZET

2016 – mint minden esztendő – ismét alkalmat ad az emlékezésre, hiszen az 55 Helikonista soraiban minden évben akad „évfordulás”.

Az ideai emlékezések érintettjei közül többen is szoros kapcsolatot ápoltak a kolozsvári *Hitel* folyóirat szellemi körével, sőt annak tevékeny és igen aktív résztvevői voltak, hiszen maguk is a „*Hitel generációhoz*” tartoztak. Ez a nemzedék már a nagy traumát követően, az impériumváltás nyomán lett igazán felnőtté, és szocializációjuk, tanulmányaik, minden

tapasztalatuk lehetővé tette számukra az Erdélyre telepedő új balkáni-bizantín világ megismerését s általa az ahhoz való alkalmazkodás módozatainak próbálgatását. Ha az idejünnepelteket nézzük: Tamási Áron, a *Hitel*t a kor legnagyobb szellemi teljesítményeként üdvözli és egy időben annak szellemi vezetését is kezébe veszi, s mint később láthatjuk, nagy feladatot bíz reá. Vita Zsigmond, a tudós nagyenyedi tanár, vagy amint azt régebben méltóképpen mondták: professzor, nagy ívű, tisztázó erejű tanulmányaival szerepel a *Hitelben*, s társ-főszerkesztő testvérével, Sándorral folyamatos részese a csoport együttgondolkodásának. Szemlér Ferenc jelenléte a *Hitel* (és természetesen a *Helikon*) széles befogadóképességről tanúskodik, míg Vásárhelyi Z. Emil nagy műveltségével és széles látókörével szolgálja a nemzetpolitikától elválaszthatatlan kisebbségi kultúra figyelését. Az idősebb Helikonista, Kovács Dezső, éppen a *Hitel* születésekor távozott az élők soraiból, de róla is megemlékezem, s nem csupán mivel bizonyára ő is részt vett volna e nemzetpolitikai szemle munkájában, de azért is, mert róla kedves családi emlékünket idézhetem. Olyan történetet, amelyik személyiségét kevésbé ismert oldaláról mutathatja be.

TAMÁSI ÁRON ÉS A VÁSÁRHELYI TALÁLKOZÓ

A mai közvélemény hiányos ismeretekkel bír a *Vásárhelyi Találkozóról*, arról az ifjú-értelmiségi parlamentről, amely 1937 októberében sikeresen gyűjtötte össze három napra az erdélyi magyarságra egyre jobban ránehezedő kisebbségi nyomás alatt élő, legkülönbözőbb ideológiai csoportokhoz tartozó magyar kisebbségi értelmiség fiatal nemzedékének legjobbjait.

A találkozó nagy siker volt, de a baloldal árulása, majd a rövidesen bekövetkező történelmi változások megakadályozták a további eredményes munkát. Érdekessége, hogy az akkor már érvényben levő Dimitrov-i elvekre épített kommunista tervek szerint, népfrontos – tehát egyéb oldali társadalmi szerveződésekbe is besettenkedő – módszereket alkalmazó baloldal, utólag megpróbálta kisajátítani ezt a sikert. Ennek tudható be, hogy a tulajdonképpeni kezdeményező, Tamási Áron és az általa akkor vezetett *Hitel* csoport kizárólagos szervező szerepét minden eszközzel próbálták bagatellizálni, ahol lehet elfeledtetni és kisajátítani. A szocialista építés éveiben ebben sajnos sok szervilis kiszolgálópartnerre találtak. Így a találkozó, sőt a *Hitel* szerepe is más előjelekkel, illetve kellőképpen homályosítva maradt meg a szakmai tudatban, s tűnt el szinte teljesen a köztudatból. Anyaországi viszonylatban különösen. Még a 2000-ben kiadott *Új magyar irodalmi lexikon* rövid szócikkét nézve azt láthatjuk, hogy ez az esemény nem szerepel benne a megérdemelt súllyal. Mi több, jeles irodalom és sajtótörténészek, emlékirók és történészek vélekednek még leegyszerűsítve, mondván, hogy ez a találkozó: „a kommunisták műve volt”. Ez azonban távol áll a valóságtól. Mi is történt valójában?

Tamási Áron a *Brassói Lapokban* 1936 áprilisában ír cikksorozatot a *Cselekvő erdélyi ifjúság* címmel, s benne a *Hitel*t jelöli meg mint az eddig legfigyelemreméltóbb kezdeményezést. Nem véletlen, hogy ezt a csoportot kéri fel, s velük szövetkezve szervezi meg a találkozót, melynek szükségességét kétségtelenül már több más fórum is sürgette, de nem tudta életre kelteni.

Minthogy a lap szerkesztősége szülőházamban s szüleim támogatásával működött, tőlük származnak információim. A cikksorozatot követően Tamási mintegy kezébe ragadja a vezetést, és kezdi megszervezni a nagy találkozót. Annak minden részletét a *Hitel* csoport dolgozza ki, el egészen a meghívásokig és az aprómunkáig. Aztán 1937. október 2-án a Marosvásárhelyi Apolló palotában ül össze a 187 küldött. Tamási nyitóbeszédében, melynek címe: *Hősökhöz nehéz időkben*, így indít: „A magányos gond és a vívódás, melynek gyümölcsét ez a terem öleli most körül, egy székelly falusi ház szobájában talált először szót és betűt. Akinek hivatása álmodni és írni: ott álmodott és írt először cselekvő ifjúságról. (...) az első cselekedet megtörtént: az erdélyi fiatal magyar szellemiség hordozói nagy számban megjelentek a Vásárhelyi Találkozón.”

A vitaindítót is egy Hiteles, Albrecht Dezső a folyóirat társszerkesztője tartotta.

A tanácskozás zárónyilatkozatát Tamási vezetésével szövegezték meg, és azt azóta *Vásárhelyi Hitvallás* címen ismerik. Itt csak a kezdő gondolatokból idézek: „Az erdélyi magyar társadalomnak a kisebbségi sors követelményei szerint való átalakulását sorsdöntő jelentőségűnek ítéljük, és ezért történelmi felelősségünk tudatában az egy test és egy lélek akaratával valljuk, hogy: az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik.”

Tamási Áron ezzel üzen a közös magyar jövődönnek. Szavai iránymutatást jelentenek a változatlan, csak éppen korszerű módszerekkel gyakorolt, nyomás alatt élő erdélyi magyarságnak, sőt az összmagyarságnak is.

ÁRONKA ÉS ÁBEL

Az előző rövid beszámolóban említettem Tamási és a szülőházamban szerkesztett *Hitel* folyóirat kapcsolatát. Nos, a szüleimmal leélt hosszú évtizedek alatt, a *Hitel* társaság emlékét idézve, Tamási Áron és Kemény János nevei mindenkor családi formában szerepeltek: Áronka és Jánoska voltak ők, mert a *Hitel* kedvenceiként mindenki így emlegette kettejüket. A *Hitel* napi tevékenysége mellett, a heti szerkesztőségi üléseken túl, a havonta anyám által rendezett nagy *Hitel* estélyek is hozzátartoztak a közösség összetartó igyekezetéhez.

Egy ilyen alaklommal történt az alábbi kedves kis eset.

Az estély már javában zajlott, sőt a tárgyaló terem parkettjén vidáman táncoltak a párok, amikor a vidékről érkező Áronka betoppant. Nagy volt az öröm, de az nem sokáig tartott, mert a színház egy neves és szépséges művésznője az író úti öltözékére pillantva megjegyzést tett. Odapillantott, s ennyit mondott: Ábel a rengetegben?

Tamási sarkon fordult és elviharzott. Anyám kétségbeesetten rohant utána: Áronka, Áronkám, ne menjen el. De ő villámgyorsan eltűnt. A művésznő erős szemrehányásokat kapott, s a hangulat leült. Aztán a gazdag büfé vigasztaló közelségében feledni kezdték az incidenst, de ekkor egy fiákker jellegzetes patkókopogására lettek figyelmesek, majd kinyílt az ajtó és belépett Tamási Áron. Szmokingban, tökéletes eleganciával.

A művésznő odasietett, s ennyit mondott: Ábel a városban! Majd kezét nyújtotta.

Tamási kezét csókolta és azon nyomban keringőzni kezdett a csípős nyelvű szépséggel.

Anyám boldogan vette tudomásul a béke helyreálltát és öreg koráig emlegette a történetet.

A TUDÓSI SZERÉNYSÉG PÉLDAKÉPE

A *Hitel* alapító-szerkesztőinek egyike volt Vita Sándor, a méltatlanul elfeledett jellemes magyar tudós férfiú, kinek két évvel fiatalabb öccse, Vita Zsigmond is jeles munkatársa lett a folyóiratnak. Zsiga bácsi, nagyenyedi kedves betegem, kit ottani éveimben egész családjával olykor orvosi tanácsokkal láttam el, a szerénység világbajnoka lehetett volna. Ebben csupán Sándor bátyja volt versenytársa.

A terjedelem nem ad lehetőséget további dicséretére, de feltétlen meg kell jegyeznem, hogy ő a bécsi döntést követően Dél-Erdélyben maradt, és aktívan részt vállalt az ottani magyar kultúra életben tartásában. Emellett a *Hitelben* főleg az oktatás és művelődés gondjával foglalkozott. Csak néhány mondatát idézném, olyan sorokat, melyek magukért beszélnek. Egy alkalommal így ír: „A középiskolából, a gimnáziumból kerül ki a középosztály, az értelmiségi réteg, a nagyobb rész – kisebb vagy nagyobb körben – irányító munkát végző társadalmi réteg. A középosztály összekötő kapocs a legfelső réteg és a nép között, leginkább tőle függ a nemzeti élet összekapcsolása, a nemzet rétegei közötti állandó egymásrahatás, a nemzet vérkeringésének biztosítása.” Vagy: „Kisebbségi életünkben különösen szükség van rá, hogy a gyakorlati feladatok, életkérdések felé fordítsuk tanítványaink figyelmét, ezt nemcsak külső eszközökkel (szakiskolák stb.), hanem magával a nevelés szellemével is előmozdíthatjuk.” S ami mindennél fontosabb, egy új szellemű középosztályt szeretne felnevelni a középiskolákban: „(...) mert az iskolai életnek már ma előre kell vetítenie a jövő társadalom képét. Maga a célkitűzés már megmondta azt, hogy milyen szellemet kell jövő középosztályunkban meggyökereztetnünk: a szolgálat szellemét. A szolgálat által válik egységessé, összetartóvá, fegyelmeztté a nemzettest, a szolgálatban nyer új értelmet a középosztály és a közös rendeltetés, de a rá bízott különleges hivatás tudatában olvad majd egészen egybe a néppel.” Ma is leírhatta volna.

A BALOLDALI

Szemlér Ferenc az erdélyi kisebbségi irodalom baloldaliként számon tartott képviselője, úgy a *Helikon*, mint a *Hitel* munkájában jelen volt. Ez nemcsak őt, de a *Helikon* és a *Hitel* nyitottságát is jellemzi. A *Vásárhelyi Találkozón* már kimondottan a baloldalt képviselte. Hogy milyen volt akkor egy úgynevezett baloldali azt éppen az ő példájából láthatjuk. Rövidre kell fognom, ezért elég néhány, a *Hitelben* fellelhető idézettel igazolni. Szemlér a fiatal erdélyi írók nevében támadta a szerinte jelszóvá duzzadt transzszilvanizmust és vitázott Kós Károllyal. Így írt: „A fiatal erdélyi költőkben Erdély a harangozó Atlantisz, de harangszavát elnyomja már az európai sors-vállalás hangja.” Azt is mondták róla, hogy „többször írja le ezt a szót: Európa, mint Áprily talán Erdélyt és többször emleget szorongva apokalipszist, pusztulást Európa tájai fölött – és fájdalomtabban is –, mint a mérhetetlen gyászu Végvári Magyarország fölött.” Szemlér Ferenc számára elsősorban Európa a fontos. Mint írják róla: „Ezt kívánja menteni, ennek a pusztulása fölött ül sírva és kétségbeesetten, mint a »művelt költő« erdélyi képviselője. De célja már az új világ, a jövő világrendje, vagy Reményik gúnyjával: a jövő zenéje. Ez a poeta doctus a kollektivitást keresi és az egész világ szociális lelkiismeretét ébresztgeti. Hogy sok ebben az önkéntes szerep-vállalás, a költő

megszokott és elkerülhetetlen fogadatlan prókátorsága, – ez természetes is Szemlélnél, aki tudja, hogy hatalom kezében a költészet, emberi felelősség eszköze.”

De nemcsak az Európa féltésben érzett meg valamit, hanem a liberalizmussal vonatkozásában is. Ugyanis akkoriban a liberalizmus halálát tényként emlegették mindenfelé. Ő Makkaival kapcsolatban ezt mondja: *„Makkai úgy állítja be a liberálizmus bukását, mint valami általános, az egész világra kiterjedő jelenséget. És valóban: bizonyítékként ez az állítás csak akkor használható fel, ha a jelenségben a törvény általánosságra törekvő vonását ismerjük fel. Makkai cikkének látóköre azonban csak a Rajnáig terjed és a Közép- és Keleteurópában lezajló eseményekből vonja le általánosításait. Anglia, esetleg Franciaország liberálizmusának bukásáról beszélni ma még korai volna s mindaddig amíg ez be nem következett, kikerülhetetlen törvényszerűséget nem szabad belemagyaráznunk közvetlen szomszédaink és sajátmagunk politikai történéseibe.”*

Ha a fentiekre gondolunk, ma valószínűleg nem a baloldalon találná magát.

ÉP TESTBEN ÉP LÉLEK

Vásárhelyi Z. Emil a *Hitelben* a kisebbségi művészet bemutatásával, népszerűsítésével, illetve a megmaradásban játszott szerepével, vagyis nemzetpolitikai jelentőségével foglalkozott. A *Hitelben* Entz Géza így ír Vásárhelyi Erdélyi művészek című könyvéről: *„Egészen külön szint képvisel a modern művészetéről szóló irodalomban Vásárhelyi Z. Emil könyve. A kisebbségi sors a művészetben is sajátos helyzetet teremtett. (...) A szociális, bölcséleti, esztétikai, technikai és általános emberi gondolatokkal teli előadásnak éppen (...) a személyes élményszerűség adja meg zamatát és hitelét. Vásárhelyi ez által éreztetni tudja az erdélyi magyar kisebbségi művészet szövevényes és szaggatott alapszövetét. Ráeszméltet arra, hogy a megváltozott életkörülmények a művészetet is átforgalmazzák.”*

Vásárhelyi munkássága igen jelentős, hiszen az önálló erdélyi magyar művészetpolitika nem mellőzhető cél, és ezt az anyaországnak minden erejével úgy kellene támogatnia, mintha saját művelődéspolitikájának része lenne. Sem itt, sem ott nem lehet mellőzni Vásárhelyi Z. Emil megállapítását: *„(...) az anyaországról lehasadt szigeten az önálló kisebbségi élet egyik biztosítóka a kultúrtevékenység”*. A kisebbség ezen át is kapcsolódhatott (és kapcsolódhat) az anyanemzethez, hiszen a közös gyökerekből fakadó alkotások nem a hódító új hatalom művészeti világát idézik. Ami nem jelenti a hasznos egymásra hatás tagadását.

A SZIGOR NAGYVONALUSÁGA

Kovács Dezső fél évvel a nagy *Hitel* megjelenése előtt meghalt. Ő az atyák generációját képviselte. Mint a *Református Kollégium* félelmetes és rettegett szigorú igazgatója, a régi Kolozsvár jellegzetes alakjai közé tartozott.

A róla szóló történetet 1920-ból idézem. Ismét anyám (Hort Idy) emlékeihez nyúlhatok, aki akkor a *Kolozsvári Magyar Nemzeti Színház* ünnepekt vezető művésznője volt. Janovics Jenő színigazgató felfedezettje, a már nyugállományba vonult Szentgyörgyi István kedvence. Mindezt csak ezért bocsájtom előre, mert az eset megértéséhez szükséges.

A *Református Kollégium* diákjai *Bakter* címmel, kézzel sokszorosított diáklapot szerkesztettek. Birtokomban van az a példány, melyben bizony túllépték az akkor

megengedett határokat, s tanáraikat – túl a szokásos karikatúrákon – magánéleti, intim információkkal is megpróbálták kigúnyolni.

A felbőszült igazgató 13 diákot rúgott ki a gimnáziumból. A botrány az egész várost felkavarta.

Aztán egy operett előadáson (az akkor divatos: Yu Shi ment éppen), anyám az igazgató páholya felé fordulva (talán Blaha Lujza egykori példáján felbuzdulva?) beleénekelte a szövegébe, hogy „*bocsásson meg a 13 diáknak*”. És csodák csodája, a félelmetes ember megbocsátott nekik. Janovics Jenő keményen megdorgálta anyámat mondván: „*Hort, ha nem magáról lenne szó, azonnal kirúgnám*”. Aztán némi sajtócsámcsogást követően minden elsimult.

Az esetnek 40 év után életemet is befolyásoló folytatása volt, mikor az egyik korabeli kisdíák, dr. Baumgarten Sándor nehéz helyzetemben segíteni próbált, mert néha mégis létezik a nemes lelkű hála kategóriája. Ez azonban már egy másik történet.

*

A Helikon Marosvécsi Kemény Alapítvány felkérésére: 2018. január 23.

Megjelent: Várvédő 2018.

SZABÉDI LÁSZLÓ

Egy Hiteles költő útja a népszerűlemtől a mártírsáig

Szabédi László (eredetileg Székely László) ([Sáromberke, 1907. május 7.](#) – [Kolozsvár, 1959. április 18.](#)) erdélyi magyar költő, író, műfordító, publicista, kritikus, esztéta, irodalomteoretikus, nyelvész áll az elektronikus információs tár első soraiban. Két név, majd két dátum, de hogy a költő életében milyen ív feszült e kettő között, röviden leírhatatlan. Magam most csak a *Hitel* alapító munkatársának, házunk vendégének emlékére, legfőbb titkának megfejtési kísérletére szorítkozom. Mert titoknak számít egy sáromberki ifjú teljes fegyverzettel történő felbukkanása a népben gondolkodó új, fiatal – Trianon utáni – erdélyi értelmiség, még közelebről az erdélyi költészet világában, de tragikus távozása ennél is inkább az, s ennek határon innen és túl történő megismerése sokkal meggyőzőbben tárja fel a hitetlenkedő, vagy információhiányos olvasónak ama most százéves, sötétszándékú folyamat talán legsötétebb korszakát élő világának hihetetlen bugyrait.

Életének száraz összefoglalója bármikor fellelhető lexikonokban, interneten és tovább rövidítve imígyen szól:

Iskoláit [Zernesten](#) kezdte [1913](#)-ban. [Kolozsvárott](#), az [Unitárius Kollégiumban](#), [1925](#)-ben érettségizett. [1927](#)-ig [Strasbourgban](#), majd Kolozsváron, az *I. Ferdinánd Egyetemen* és az *Unitárius Teológián* folytatta tanulmányait, a teológiától azonban világnézeti okokból megvált, csak a bölcsészetet hallgatta. [1945](#)-ben Kolozsvárott doktorált filozófiából is.

Először [Aradon](#) tisztviselő, majd Kolozsvárott lett színházi dramaturg. [1931–1938](#) között az [Ellenzék](#) belső munkatársa. Írásával szerepelt az [Új erdélyi antológia](#) című gyűjteményes kötetben. „*Katonai törvények megszegéséért*” egyhavi fogházra ítélték, a büntetés letöltését követően másfél éven át (1939-1940) katonai szolgálatot teljesített.

A bécsi döntés után szórványtanítónak jelentkezett: 1940–41-ben román elemi iskolában tanított, és ezalatt román népköltészetet gyűjtött a Kolozs megyei Béré községben. [1941](#)-ben visszatér Kolozsvárra és az egyetemi könyvtár alkalmazottjaként dolgozik. [1942](#)-ben csatlakozik a [helikoni közösséghez](#), majd 1942 őszén Asztalos Istvánnal és Kiss Jenővel megalapítja a *Termés* c. negyedévi folyóiratot, amelynek megszűnéséig, 1944. szeptember végéig szerkesztője.

Közben 1944-ben bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba, ettől kezdve jelentős társadalmi tevékenységet fejt ki. [1943](#)-ban részt vesz a [balatonszárszói](#) találkozón. Ugyanebben az évben [Baumgarten-díjat](#) kap.

A II. világháborút követő időszakban „*az új világ építőivel*” vállal közösséget. Részt vesz a *Magyar Népi Szövetség* kolozsvári szervezetének kiépítésében. Közben francia nyelvet tanít. [1945](#) májusában már a [Romániai Magyar Írók Szövetsége](#) alelnökévé választják. Belép a [Román Kommunista Pártba](#). Megnősül, [Tompai László](#) lányát, Margitot veszi feleségül.

[1945–1947](#) között [Sepsiszentgyörgyön](#) a [Székely Nemzeti Múzeum](#) igazgatója, a [Népi Egység](#) és a [Világosság](#) munkatársa, majd előbbi főszerkesztője. 1947 őszétől a *Bolyai Tudományegyetemen* előbb esztétikát és világirodalmat, majd a magyar irodalmi nyelv történetét adja elő. Válogatott verseiért 1955-ben *Állami Díjjal* tüntetik ki. [1952–1956](#) között a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője. Több műfajban is figyelemre méltót alkotott. Életművének középpontjában azonban a hagyományos formát a népi irodalom és szürrealista avantgárd eszközeivel megújító vallomásos-vívódásos költészete áll. [1958](#)-ban fejezi be főművét: *A magyar nyelv őstörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai* címmel.

Az irodalomirányítás hivatalnokai által elvárt lekötelezettséget azonban visszautasítja, emiatt újra a „külön kerék”-nek érzi magát. A *Bolyai Egyetem* beolvasztásakor tanúsított magatartása miatt a [Securitate](#) folyamatosan zaklatja. A beolvasztás ellen való tiltakozásként [1959. április 18](#)-án [Szamosfalva](#) határában a vonat elé vetette magát. Néhány héttel később az ő példáját követve lesz öngyilkos [Csendes Zoltán](#), a megszüntetett egyetem akkori zseniális rektor-helyettese is.

Szabédi Lászlót a [Házsongárdi temetőben](#) helyezték örök nyugalomra.

Szűkszavú ismertetés, melyben minden benne van és ugyanakkor nagyon kevés.

Szabédi nemzedékét Reményik Sándor nevezte: „*Nekünk beteljesedő drága reménységünknek*”. Thurzó Gábor: *A második erdélyi nemzedék költői* című 1936-ban írott tanulmányában mondja: „*Náluk a vers az egyetlen kifejezési forma, a többi nemzedéktársnál már a mindenes írói tevékenység egyik szorgalomténye. Mögötte ott feszül a próza, izmosan, a vers csak takarja és leplezi. Az élmény már nem a költő élménye, hanem az epikusé. Szabédi László vallja be ezt egyedül nyílt szóval, amikor megírja a Kelen Péter polgári hőskölteményét.*”

Természetesen időrendben először a jelenleg még közkézben forgó életrajzokból hiányzó tények közül a *Hitel*-ben játszott szerepét emelném ki. A megboldogult Kántor Lajos hívta fel figyelmemet, hogy az 1935-ben, Makkai László és Venczel József alapította, utólag a kis jelzővel felruházott első *Hitel* főszerkesztőjének kérték fel, de ismeretlen okokból Koós-Kovács István kapta a feladatot.

Szerkesztőségi összefoglalójában az 1940–41/2. számban megjelent összefoglalójában a *Hitel* szerkesztősége így ír erről: „*A (Hitel) nevet előbb egy újság-formátumú félhavi lap tette*

ismertté. A »kis« *Hitel*, melyet 1935 januárjában néhány húszévkörüli főiskolai hallgató és író alapított (szerkesztő: Koós-Kovács István, a fiatalon elhunyt költő, főmunkatársak: Böződi György, Cselényi Béla, Flórián Tibor, Heszke Béla, Juhász István, Kárász József, Kiss Jenő, Makkai Ernő, Makkai László, I. Nagy Géza, Szabédi László, Szabó Lajos, Szenczei László, Tóth Zoltán, Venczel József és Vígh Károly); az új *Hitel* azonban mindenben: formában, célkitűzésben és szerkesztésben egyaránt különbözik emettől, mely rövid féléves élete alatt csak annyit tehetett, hogy megvitatta az akkor éppen időszerű nemzedéki kérdést, fölvetette a nemzeti önismeret néhány fontos szempontját s megajándékozta szellemi életünket a *Hitel* folyóiratnévvel. Az új *Hitel* már nem nemzedéki lap, hanem nemzetpolitikai szemle és nem a szépirodalom, hanem a tudomány felé tájékozódik.”

Makkaiéknak a püspök váratlan (de érthető) „*Nem lehet*”-je után bekövetkezett távozását követően (a püspök-író a hosszas és eredményes, de őt testileg-lelkileg felőrlő küzdelmekről megtörve lemond és kilép a számára már elviselhetetlennek tűnő kisebbségi sorsból), aztán Venczel József és három barátja Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla, indítja el az immáron nagy *Hitelt*, melynek Szabédi másik 17 *Helkon*-os munkatársával hűséges szerzője és együttgondolkodója, a „*népért síró bús*” magyar értelmiségi hangját képviselvén.

A bécsi döntés után jelentős tette a *Termés* létrehozása. Szabédi gondolatvilágának gyökérzetét a *Termés*-ben 1944-ben megjelent, s a *Hitel* által már akkor kiemelten idézett tanulmányának (*Népi írástudók vagy írástudó nép?*) néhány bekezdésével tudom bemutatni: „Valóban a 19. század legnagyobb súlyú művelődéstörténeti eseménye az, hogy a kor és helyzet követelte munkahelyek megszállása, a magyar társadalom modern munkakereteinek magyar vérségű elemmel való feltöltése, elindította természetesen a magyar nép differenciálódását és így megteremtette a korszerű magyar műveltség kialakulásának a társadalmi feltételeit. Ez a korszerű magyar műveltség a differenciálódott nép egyes rétegeinek kölcsönös egymásra hatásából fog megszületni, illetve szemeink előtt alakul ki. (...) Megnyugtató, hogy polgárságunknak éppen magyarabb részét – mely leginkább érzi, mert legkénytelenebb érezni a törvényt, hogy »itt élned, halnod kell« – nemcsak vérségi, hanem társadalmi szolidaritás is kapcsolja a legszélesebb tömegekhez. (...) Kétségtelen, hogy régi hagyományaihoz ma már egyetlen réteg sem ragaszkodik programszerűen, sőt egyik-másik réteg mintha mohón, dühösen törne megtagadásukra. Aki messzebb néz, nem ijed meg ettől, mert tudja, hogy egy egész nép még akkor sem bújhat ki a bőréből, ha akarja – vagy ha vezetői akarják. Lehet, hogy a magyar nép szemre-látszatra hűtlen lesz népi hagyományaihoz, de ez csekélység ahhoz a herculesi munkához képest, mellyel a csendben vizsgáló magyar társadalom egészét teszi napról-napra növekvő mértékben magáévá és ezzel mind magyarabbá.”

Egy 1943-ban megjelent Réthy Andor tanulmányból idézek most Szabédi kapcsán. A tanulmány címe: *A Termés és írói köre*: „Itt nyilatkozik meg az érettség, ezeknek a »fiataloknak« egyik értékes tulajdonsága. Ez a jellemvonás különösen Szabédi László nagy tanulmányában: *Zilahy és a nemzetnevelés, igazán szembetűnő*. Minden hazafias szólamtól mentesen és a könnyű lelkesedés mellőzésével vizsgálja az itteni helyzetet a magyarság szempontjából, ezen a területen, amely Nyugathoz még nem és Kelethez már nem tartozik, hanem valamiképpen felemás, ki nem alakult, csökevényes állapotot őriz. A kisebbségi életben szerzett tapasztalatok éppen kapóra jönnek és így megtalálja a nyitját ennek a nehéz

problémának. Mélyenszántó fejtegetése kérlelhetetlen következetességgel járja végig az ok és okozat meg nem szakítható útját, sehol egy kitérés, óvatos elhajlás, szenvtelen kiegyezés, vagy elvakított szenvedélyesség. Látó szemmel, hideg fejjel követi nyomról nyomra az utat, hogy végre eljusson az egyszerű igazsághoz: »Nem vagyunk ellene társadalmunk megreformálásának, sőt inkább ezt akarjuk, de ennek mértékét és módját a magyar ember állapota, szükségei és igényei kell, hogy megszabják.«

A tragikus sorsú poéta doctus sorai érdekes ismeretekkel gazdagítanak. *Ész és bűbáj. Vita a magyar jelképrendszer körül* című, a *Hitel* 1943/6. számában megjelent írásában ezeket mondja: „A múlt évben Lükő Gábor egy nagy hatású könyvet jelentetett meg »A magyar lélek formái« címen. A Termés téli kötetében e könyvet két szempontból vizsgáltam. Egyrészt jelenségként fogtam fel, másrészt módszerét bíráltam. Jelenségként felfogva, azt az okot igyekeztem kimutatni, amiért közvéleményünk fokozott érdeklődéssel fordul a paraszti élet vizsgálata felé. Ezt az okot abban jelöltem meg, hogy újabb történelmünk folyamán a hatalmat gyakorló és a nemzeti életet irányító rétegek hatalmuk birtoklásában és a nemzet irányításában túlnyomórészt a maguk, nem pedig a nemzet egyetemes érdekeit nézték és munkálták s a maguk boldogulásának biztosítékát egy idegen hatalmi érdekhez való csatlakozásban, annak kiszolgálásában keresték.” Máig érvényes szavak.

S mégis! Mégis, a német nemzeti szocializmus és a román fasizmus szörnyű árnyékából szabadulván és a proletár internacionalizmus délibábos reményében belép a pártba. Erdélyben nem az egyedüli népből-nemzetből gondolkodó magyar, aki erre az útra lép. Miért? Vajon miért? A fenti előzményeket követően még van egy fontos tényező, melyről nem eleget beszélnek. Erdély 126 napja ez. Az a megtévesztő rövid időszak, amely elhiteti velük, hogy a proletár nemzetköziség valóban képes megoldani a nemzetiségi kérdést.

A szovjet és román csapatok bevonulása után – mint ismeretes – a Maniu-féle félkatonai alakulatok kegyetlen vérengzésbe kezdenek. Ez az egyébbel akkor még sokkal inkább elfoglalt szovjeteknek nem érdeke, nekik a hátszországban nyugalomra van szükségük és további terveiket is zavarják a történetek. Így aztán a román helyett, 126 napig szovjet katonai közigazgatást vezetnek be, és azt csak a Groza ígéreteit követően, 1945. március 6-án adják át a románoknak. Sok szenvedéstől kímélte meg ez Észak-Erdély magyarságát, s nem véletlen, hogy egyben képes volt megtévesztő hatást is gyakorolni. Az idő azonban sok mindenre választ, tragikus választ adott. Az egyetemi karriert befutó Szabédi is megéri 1956-ot, amelyet a román újfajta „nemzeti-szocializmus” kitűnően felhasznál céljaira. Kutatások szerint az ottani áldozatok száma nem maradt el a Magyarországi „statisztikáktól”.

Majd elérkezik 1958, a Kádár, Apró, Kállai, Szirmai kvartett nyolcnapos utazása Romániában. És elhangzik az alig ejtett lemondás a túsul ejtett erdélyi magyarokról. Kádár az akkor még magyar többségű Kolozsvár állomás-terén „(...) itt is vannak magyar származásúak”-ról beszél, majd Marosvásárhelyen Kállai szájából hangzik el először a lényeg: „Magyarországnak van elég területe és lakosa a szocializmus felépítéséhez.” A válasz nem sokat várat magára és 1959 tavaszán már elkezdődik a homogenizáció új fontos és régen óhajtott lépése, az egyetemek egyesítése, a magyar oktatás elsorvasztása céljából. A megalázó és drámaira szcenírozott jelenetek sora nyitja ki végleg a baloldalra sodródott magyar értelmiségiek szemét. A megalázott és végtelenül csalódott érzékeny lelkű magyar költő már nem lát visszautat.

Így végződik értékes élete Szamosfalván a vasúti vágányokon.

„A fiatalság hitre szomjazik. Miért? Mert nincs hite. Alig szükséges hangoztatnom, hogy milyen veszedelmes ez az alaktalan, ez az elvont hitben való hit. A hitben mesterségesen hívó ember mintegy önként ajánlkozik fel minden hitetőnek kész játékszerű és sem a jószándék, sem a jóhiszeműség nem védelmezi meg a leggonoszabb megcsalástól. (...) A hit hegyeket mozgat meg, a hit kenyérré varázsolja a követ, de aki ilyen célszerű okokból hisz, annak apagét mond Jézus. Az igazi hit a valóságot tudomásul veszi. Az igazi hívó nem állítja szembe a hitet a tudással.

Nem a magyar lélek formáit kell elsősorban propagálni, hanem az e formákat termelő magyarságot kell súlyhoz juttatni élete irányításában. Nem őrségváltásra gondolok. Egy olyan rendszer, mely az államélet irányításában azokat a területeket engedi nagyobb súllyal érvényesülni, amelyeket e pillanatban magyarok tartanak megszállva, magyarságot terem maga-magától, erőltetés és mesterséges hit, propaganda nélkül is. Alibi-magyarság helyett teljes értékű, szerves magyar élet! Én ebben valóban hiszek.” Ezek Szabédi szavai.

Az a kevés, amit tőle itt olvastunk igen meggyőző és világos. Később azonban sok más okos és igaz szó bizonyult hiábavalónak az örült nacionalista rendszer rabjává vált magyar kisebbség sorsáért felelősséget érző tudós professzor és költő szájából. Amikor pedig erre a Bolyai Egyetem beolvasztása során ráeszmélt, életével próbált tiltakozni a téboly ellen. Más eszköze már nem maradt. Hogy mi lett volna, ha vár? Ha kompromisszumot köt, mint mások is tették? Sajnos semmi. Az a karaván arra volt predesztinálva, hogy haladjon. Haladjon egészen a végsőkig. A karácsonyi fegyverropogásig. Szabédi Lászlót azonban elvesztettük, s ennek tragikumát fokozza, hogy ama karaván azóta sem állt meg, célja sem módosult, csupán sebességét és vontatóeszközeit változtatja.

Leányfalu, 2018. január 23.

A KOLOZSVÁRI

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

KÖRÉNEK TEVÉKENYSÉGÉBŐL

*„Vagy a tízmilliónak kell tehát harminc
milliót érnie, vagy a tízmillióra sincs szükség
többet. A magyarság előtt egy választás van:
meghalni vagy kovász népnek lenni.”*

Naplójegyzet: 2006. augusztus 10.**Megjelent: Erdélyi Napló (777.) 2006. augusztus 22.****Polisz (102.) 2007. március****EGY SOKAT VITATOTT MAGYAR-MAGYAR TALÁLKOZÓRÓL**

Elmélkedésünkben közös Társaim!

Akik olvastatok előző gondolataimat, nem lepődtek meg, hogy tovább foglalkoztat a jövőre 70. évfordulójához érkező Vásárhelyi Találkozó.

A találkozó szervezésében oroszánrészt vállalt a kolozsvári *Hitel* s szellemi körének akkoriban éppen e munkán keresztül meghatározó egyéniségévé váló vezetője, Tamási Áron. Nem véletlen, hogy ez a folyóirat szánt legnagyobb teret – egy egész számot – e találkozóznak. A találkozó felfűjt konca valaha viták keresztüzében sült ropogósra, az akkor erősebbik baloldalnak. A tények azonban világosak s igazolják, hogy ez a „*transylván diéta*” hogyan s miért is jött létre.

Tamási Áron *Hősökhöz nehéz időkben* címen megjelent elnöki megnyitóját is ebből az 1937/3-as *Hitel* számból, az említett különszámból idézem. „*A magányos gond és a vívódás, melynek gyümölcsét ez a terem öleli most körül, egy székely falusi ház szobájában talált először szót és betűt. Akinek hivatása álmodni és írni: ott álmodott és írt először cselekvő ifjúságról.(...) az első cselekedet megtörtént: az erdélyi fiatal magyar szellemiség hordozói nagy számban megjelentek a Várhelyi Találkozón.*”

Tamási a *Brassói lapokban* megjelent négy részes cikksorozatában ír a cselekvő erdélyi fiatalok teendőiről, hogy aztán a *Hitel* rokonlelkű szellemi társaságát a vonzó és harcos

lelkületével maga mellé állítva, s azt ez időszakban vezetve, együtt a gyakorlati megvalósítást is kimunkálják. Ezt már főleg egy kolozsvári tisztviselő telepi házban, a Vulcan utca 11 (ma 13) szám alatt.

A vezérré magasodott Tamási cikkének címe is aktuális, hiszen ma is nehéz időket élünk, s ma is keressük hőseinket.

Tamási saját megszólalását indokolva ezt írja:

„ A hatalom felé nyitott és megsebzett szívvel s a magyarság felé sorsközösséget vállalva mondja ezt egy ember, ki népének szolgálatában ezen a helyen nem a hivatást, hanem a kötelességet teljesíti. De a magyar történelemben igen gyakran megtörtént, hogy költők és írók álltak a dobogóra s onnan követelték közösségük számára a honpolgári jogokat és embertestvéreik számára a magyar és idegen elnyomástól egyaránt az emberi szabadságot.

Kötelességszerűen ezt teszem én is.

S valahányszor író cselekszi ezt és nem politikus, teljes bizonyossággal tömegek szenvednek, és forrongásban van valami nagy veszedelem, mely ellen népnek és hatalomnak egyaránt védekeznie kell.”

Aztán Európa akkor negyvenmilliónyi kisebbségét nevezi „Európa igazi kereszténységének”, mely elemi jogokért kiált.

Hányszor volt ez már így a magyar múltban? Szinte törvényszerűen tér vissza újra meg újra az író történelmi szerepvállalása, s máig vitatják jogosultságát. A kisebbségek száma pedig megduplázódott Európában.

Csakhowy most, 2006-ban, merre vannak az emlegetett profik? A helyettünk, értünk cselekedni képes karizmatikus politikusok? A szerepkör ismételten a toll mestereire marad. S ők csatasorba állnak. Sajnos azonban ma már a másik oldalon is felbukkannak közülük „példányok”, s megcsúfolják az írói toll mesebéli örök igazságát.

Sovány időket élve, csodavárásunkban nehezen értjük meg, hogy ezt a szerepet ma gyakran hétköznapi személyeink is kénytelenek felvállalni, ha remélni akarunk még valamit. Sokan együtt és összefogva próbálhatjuk pótolni a hiányzó karizmát, addig is míg felbukkan és teret nyer.

De visszatérek ahhoz, aki akkoron még képes volt az élre állni, és idézném a már említett megnyitóbeszédéből Tamási néhány máig érvényes bekezdését:

„(..) nyilvánvalóvá lett, hogy világnézeti, vallási és osztálykülönbség nélkül társadalmunk minden rétegének érett ifjúsága átérzi a közös sors és a nemzeti felelősség gondolatát. Átérzi és megjelenésével bizonyítja, hogy az előítéletek és a testvérgyöngítő harcok mindenekelőtt mesterségesek voltak. E történelmi jelentőségű jelentkezés után rajtunk a felelősség, az összesen és egyéneken egyaránt, hogy a lehetőségből közös munka, a közös munkából erős magyar társadalom és az erős magyar társadalomból helytálló nemzeti erő teljesebben ki.

Nincs véleményeltérés közöttünk abban, hogy a társadalmunk keretén belül az egymással folytatott osztályharcnak el kell tűnnie, ha nemzeti érdekekről van szó. A világnézeti harcoknak is a közös nemzeti érdekek síkján el kell némulniuk. Mert ha láttuk és éreztük, mint ahogy ma is látjuk és érezzük, hogy a román pártok és uralkodó osztály világnézeti különbség nélkül egyaránt részt vesz a mi népünk sanyargatásában, akkor nekünk is egyetemlegesen s világnézeti különbség nélkül kell védekeznünk.”

De szemelgessünk Albrecht Dezső a találkozón elhangzott nagy nyitó előadásából is, mely szintén a *Hitel* említett számában olvasható: *Társadalmunk átalakulása* címmel.

Ha a sok siránkozás után kiutat kereső üzenetet küldhetek innen, akkor lám, haza kell térnem hozzátok s ott leásnom ilyen s hasonló szellemi telérjeink irányába. (Ez az *Erdélyi Naplóban, Levelek Európából* címen ismert írásaim egyike)

Albrecht Dezső e dolgozatnak *A társadalom jelentősége* című fejezetében ezt írja:

„(. . .) Az első kérdés éppen az : hogyan lehet társadalmunkat úgy átépíteni, hogy az a legnagyobb nyomásnak is ellen tudjon állni. Nem becsüljük le a közjogi harcot és a nemzetközi lehetőségeket sem, de tudjuk: annak, hogy a közjogi harc eredményesen megvívassék, előfeltétele, hogy ellenálló, életerős, szervezett társadalom álljon mögötte. És az is bizonyos: a kisebbségi kérdés általános európai rendezésével szemben a helyi megoldások kerültek előtérbe. Ennél a változásnál már nem jog áll joggal, hanem erő erővel szemben. Minden kisebbség annyi joggal fog bírni, amennyit az illető kisebbségtartó államnak a kisebbség és a kisebbség anyanemzetének barátsága ér. Konkrétan ez így hangzik: az erdélyi magyar kisebbség annyi joggal fog bírni, mint amennyi súllyal Erdélyben bír, s mint amennyi súlyt Erdély a román államkomplexumban jelent s végül, de elsősorban, mint amennyi értéket és érdeket Románia számára a Duna-medencében Magyarország barátsága esetleg szövetsége képvisel.

De ezeken az észokokon kívül, melyek a társadalmi kérdés tárgyalásának elsőbbségét indokolják, van egy érzelmi indok is. És ezt minden félreértést kizáróan ki kell mondanunk: úgy érezzük: a külső nyomást még valahogy csak elbírnánk, ha belül, a magunk életében, céltudatos, összhangos, építő munkát látnánk. Úgy érezzük: a külső nyomáson kívül magunk tesszük az életünket kibírhatatlanná, el nem viselhetővé. Mindaz amit naponta látunk és tapasztalunk kell: együttműködésre rendelt intézményeink széthúzása, az egyéni érdeknek a közérdek felé való szemérmetlen nyomulása, minden építő akaratra kíméletlen elnyomása, a bizalmatlanságnak az egymást rágalmazásnak, vádaskodásnak és besúgásnak minden képzeletet felülmúló eluralgása az, ami elviselhetetlen, ami fulladással fenyeget s ebben az egyben mi is együtt mondjuk Makkaival: nem lehet, így tovább valóban nem mehet.

Jól tudjuk, hogy mindaz, amiről beszélni kívánunk az u. n. kényes kérdések közé tartozik. A kényes kérdés megoldása pedig az, hogy hallgatunk róla; ha közben belepusztul egy nemzet, azzal ki sem törődik. Közírásunk és előadóink egyaránt kerülnek a társadalmi kérdések vizsgálatát, pedig a társadalmi kérdés egyike a legfontosabbaknak és vizsgálata sok olyan jelenségnek adja magyarázatát, amelyet egyébként rosszul vagy helytelenül értelmeznek.”

A politikai tevékenység céljaként a következőket jelöli meg:

„Egy magára utalt népszervezet, mely nélkülözi az állam jótekonny segítségét a mely akadályozva van nemzeti léte természetes kifejtésében, négyes tevékenységre utalt:

1. lélekvédelem, azaz erkölcsvédelem,
1. testvédelem, azaz egészségügy,
2. a jólét biztosítása, azaz gazdaságvédelem,
3. a kultúra ápolása, azaz műveltségvédelem.

Ezt a négyes tevékenységet őrzi és biztosítja a politikai tevékenység.”

Tovább lapozván a tanulmányban *A szellem és erkölcsi magatartás* című fejezetben a következő felkiáltás ragad meg:

„(..) ki kell kiáltanunk, hogy ezt a levegőt nem bírjuk tovább, hogy ebben előbb utóbb elpusztulunk, én is, te is, ő is és elpusztul az egész nemzet. Ki kell mondanunk, hogy elegünk volt ebből a szellemből, ki kell mondanunk, hogy tisztább közéletet, tisztább, becsületesebb és erkölcsösebb közszellemet akarunk. Régen az állam és egy uralkodó osztály mára eltűnt becsület-kódexe ügyelt és őrizte, ha nem is kielégítően, de mégis csak őrizte a közéletben szereplők becsületét. Mi nem elégedhetünk meg azzal a törvénnyel, amely a becsületet védi. Nem elégedhetünk meg mert egyfelől az, mint minden törvény, csak a társadalmi együttéléshez szükséges minimumot védi, viszont a kisebbségi életben az erkölcs nagyobb fokára van szükség, de nem elégedhetünk meg azért sem, mert a magyarságot, mint egy nagy családot fogjuk fel, mely a maga belső ügyeit a családon belül kell, hogy elintézzze. Kívánjuk tehát egy erkölcsbíróság felállítását, mely az egyéni és a közéletben előforduló vétségeket a maga erkölcsi súlyával elítélje.”

A baloldal által rendiséggel, sőt fasizmussal is vádolt szerző ezután így ír: „A kisebbségi élet fegyelméről kell tehát még beszélnünk. Ez is a kényes kérdések közé tartozik. De már más szempontból. Tudniillik az a téves fogalom kapott lábra, hogy fegyelem és fasizmus vagy hitlerizmus egybekötött fogalmak. Egyszerű szemfényvesztés. Ilyesmit csak azok találhatnak ki, akik a mai széthúzásra, szétesésre játszanak.”

Alább így zárja előadását: „(..) Ez a világnézet két pillérre épül: a demokráciára és a szociális tartalomra, azonban a két pillér mindenike a nemzeti gondolatba van ágyazva. Demokratikus, mert a nemzet széles tömegeit akarja felemelni és érdekeit szolgálni. Ez a demokrácia azonban nem jelenthet anarchiát, korlátait a nemzeti gondolat szabja meg: ez a demokrácia a népi felemelés és nemzeti megmaradás egyetlen lehetőségét mutatja számunkra, de ugyanakkor a népközösségi érdekek fegyelme alatt áll és ahhoz segít, hogy öntudatos nemzeti és népi közösséget alkothassunk. Szociális, mert nem ismer osztálytagozódást és osztályuralmat, mert a széles néprétegek anyagi és szellemi jólétéért küzd, azonban kikapcsolja a szocializmusból mindazt, ami nemzetközi osztályuralomra tör, ami utópia, vagy elfogult célzatosság belőle. Nem jelenthet sem osztályharcot, sem osztályuralmat: az erdélyi magyar népközösségnek érdekei határozzák meg tartalmát.(..) ez a magatartás nem más, mint nemzeti realizmus.”

Úgy gondolom ez a 70 év nem csupán gondolkodásunkban, felismeréseinkben nem vitt előbbre, de azok gyakorlatba ültetése is éppen úgy „sürgős”, „mulaszthatatlan”, „utolsó percben meglépni szükséges” feladat, mint akkor.

Korfu, 2010. augusztus 6.

*

Tanulmány: 2012. október 28.

Megjelent: Hitel, 2012. december.

A tanulmány 2013 februárjában némileg kiegészített változata

75 ÉVES A VÁSÁRHELYI TALÁLKOZÓ

Bevezetés

Ha végre valóban magától értetődőnek tartjuk a kárpát-medencei magyarság egységét, melynek értelmében a magyar irodalom és egyáltalán a magyar szellemi élet is egységes, elcsodálkozhatunk azon, hogy a gazdag magyar folyóirattermés fő sodrának megannyi oldalán – legalábbis tudtommal – nem találkozhattunk erről a nem elhanyagolható (Freudi elszórással: „*álhanyagolható*” ütöttem be először) tanulságokkal járó eseményről szóló, illő megemlékezéssel. Örömmre szolgálna, ha tévedtem volna. De akár okkal, akár alulinformáltságom mián, ismét az irodalomtörténészek szent kasztját kerülgetve próbálom – még ennek az évnek a vége előtt – pótolni az elmaradottat.

Mindenekelőtt a fenti elírás igazságát bocsájtanom előre, ezzel is aláhúzva egy tisztázó beszélgetés szükségességét. A *Vásárhelyi Találkozó* (a továbbiakban *V.T.*) ugyanis elő és utóéletével együtt a szocialista építés éveinek politikai áldozata lett. Éppen úgy, mint az előkészítésében, lebonyolításában és utólagos közlésében oroszánrészt vállaló kolozsvári *Hitel* folyóirat. Csak más-más előjellel. S ez az előjel különbség egymást logikusan támasztja alá. Ugyanis míg a *V.T.* utólagosan, a háború előtti baloldali értelmiség, mi több a Román Kommunista Párt (RKP) egyik jelentős sikereként – ennek következtében fontosságát túl is értékelve – került be az akkori irodalomtörténetbe, – sőt történetírásba, addig az érdemek legfőbb birtokosa, a *Hitel* folyóirat és köre – szintén következményszerűen – a feledés homályába taszított. Nem csupán ezért, de nem kis részben ennek következtében is. Innen az „*álhanyagolható*” elütés igazsága.

Jeles irodalom és sajtótörténészek, emlékirók és történészek vélekednek ma is úgy, hogy a *V.T.* „*a kommunisták műve volt*”. Sokszor így, ennyire leegyszerűsítve. Ezzel a negyven év alatt velünk elhítt hazugság végleges polgárjogot nyer. Hiszen ez olvasható az akkor irányt adó Csatóri Dániel, majd Turzai Mária könyveiben s a párttörténet ezernyi feldolgozásának oldalain. Ezzel aztán a jeles esemény sorsára rá is kerül a mindent eldöntő pecsét és a megfelelő skatulya mélyére süllyed.

Ha a 2000-ben kiadott *Új magyar irodalmi lexikon* rövid szócikkét nézzük, arra következtethetünk, hogy a szakmai tudatban ez az esemény nem szerepel túl nagy súllyal. Ráadásul ebben a szócikkben is hiába keresnénk a *Hitel* munkájának méltatását, bár Tamási Áron szerepe már a valóságnak megfelelően jelenik meg. Szabad a vásár annak a talán feleslegesnek tűnő, de a kor (és utókor) történetének és szellemének jobb megismerését szolgáló kérdésnek a tisztázásáról szóló vitában, hogy ki is volt az ötletgazda. A lexikon az Erdélybe érkező Balogh Edgár 1935-ös körlevelét említi első ötletnek.⁹⁰ Ő ugyanis – még a Sarlós mozgalom idejéből – fegyvertárában magával hozott egy ilyen tervet s ezért javasolta már 1935-ben azt, hogy „*szervezzenek ankétot a nemzeti és társadalmi szabadság biztosítását célzó közös platform kidolgozása érdekében*”⁹¹. Az *Új magyar irodalomtörténeti lexikon* rövid szócikke nem foglalkozik azzal, hogy valójában Tamási elhatározását ez mennyire befolyásolta. Kevés a remény ennek tisztázására s nem is lenne fontos, ha mögötte, illetve ezzel a kiinduló ponttal nem épült volna fel egy egész baloldali mítosz a kérdés körül. Ennek

⁹⁰ Új magyar irodalmi lexikon, második kiadás Akadémiai Kiadó, 2000. P-Zs Vásárhelyi találkozó 2398.old.

⁹¹ A magyar irodalom története on-line. A Vásárhelyi Találkozó

áldozata lett a 220 tagú *Hitel*-csoportnak és jelentős szellemi „termékének” a *Hitel* című folyóiratnak az emléke is. A feledés fátylának rájuk terítése egy baloldali mítosz kialakításához elengedhetetlenül szükséges volt. Így uralkodott el felettük egy iránymutató írásokkal folyamatosan szervezett, de az öncenzúrával is a hallgatásba burkolózást szuggáló irodalomtörténeti hozzáállás, mely sokfelé máig hatóan szervült a szakma berkeiben s melynek lebontása most történik.

A *Vásárhelyi Találkozó* jelentősége a közvetlenül utána bekövetkező történelmi kataklizma miatt is elhomályosult, de Illyés Elemér hívja fel a figyelmet arra, hogy a romániai királyi diktatúra bevezetése után (a Magyar Párt betiltását követően) alakult Magyar Népközösség a V.T. résztvevőiből alakult, Bánffy Miklós és Szász Pál vezetése alatt.⁹²

I. Történeti háttér

1936-ban a fokozatosan fasizálódó Románia – addig sem kesztyűs kezű – kisebbségpolitikája, már az elviselhetőség határait feszegeti. Más kérdés, hogy 75 év távlatából tudhatjuk, miszerint később – az állítólag megvalósult szocializmus éveiben – ezt is sikerült messze felülmúlni, amiképpen azt is, hogy a felületes tekintetű Európa öncélú közönyét felhasználva a tendencia modern módszerekkel ma is folyó és élő valóság. Összefoglaló nevén: homogenizációnak nevezik. A magyar szellemi életre nehezedő akkori terhek egyik fő ideológusa: Onisifor Ghibu, de még az egykor volt Ady barát (?) Octavian Goga is részt vállalt belőle. Hitler hatalomra jut s ennek hatásai Romániában is észlelhetők. Tătărescu kormánya, II. Károly ellenzésének hiányában hagyja erősödni a jobboldali mozgalmakat, így a Vasgárdát is.

1936-ban már túl vagyunk Makkai Sándor „*Nem lehet*”-jének égbekiáltásán és a püspök-író távozásán Erdélyből s azt is tudjuk, hogy a csakazértis választ Reményik fogalmazza meg a „*Lehet, mert kell*” formájában. Akkorra a transzszilván gondolat szép álma is nyilvánvaló utópiává sorvad, hiszen azt csak három nemzet együttes akaratával lehetett volna megvalósítani. A román, de még a szász fél is távol állt ettől. Közben ez évben már a *Hitel* folyóirat a második, a tekintélyesebb un. nagy *Hitel* formájában jelenik meg s azt Tamási Áron lelkesen üdvözlí.

A háttérben természetesen ott munkálkodik a baloldal is és illegális csatornákon át legális fórumot keresve próbál befolyást gyakorolni az események zajlására. A szélsőjobb erősödése valóban minél több erő összpontosítására ösztönzi őket s a Román Kommunista Párt a MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) létrejöttével szövetségést remél találni magának. Az RKP ekkor még nem billen át egészen a „*nacionál-kommunista*” gondolkodásba, de ez már csak percek kérdése.

Ez a történelmi háttér képezi alapját azoknak a kezdeményezéseknek, melyek egy – az egyre szükségszerűbbé váló összefogás gondolatának megvalósításához hasznosnak vélt – találkozó előkészítését óhajtanák.

Ugyanakkor ez idő tájt már Erdélyben dolgozik a Sarlós mozgalomban vállalt szerepe miatt Csehszlovákiából szülőföldjére toloncolt (mert Temesváron született) Balogh Edgár is. Azt is tudnunk kell, hogy ő még pozsonyi tevékenysége során támogatója és talán

⁹² Illyés Elemér: Erdély Változása. Aurora, München 1976. 96.old.

ötletgazdája is volt egy Érsekújvárra tervezett értelmiségi összefogást megcélzó találkozónak, egy ún. *Tavaszi parlamentnek*.

A V.T. szükségességét, ötletét és előkészítését kizárólagosan az RKP és a Balogh Edgár személyéhez kötni szándékozónak tehát alapos muníció állt rendelkezésükre ezt elhitetni. Így aztán a V.T. történetében, sokszor magát a találkozó lefolyását és eredményit is felülmúló fontossággal bíró fejezetté nőtte ki magát az előkészítés érdemének kisajátítására tett baloldali kísérlet. Később ők a kisajátítással – a saját bűn áthárításának ma is használt módszerével – természetesen az úgynevezett jobboldalt – s itt szinte kizárólagosan a *Hitel* csoportot – vádolták.

A rendelkezésre álló tanulmányok és memoárok elsősorban a bal térfélről maradtak fenn, hiszen a találkozót követő világégés után születtek, vagyis a szocializmust építő évek könyv és folyóirat kiadásának egyirányúsított időszakában. E téren Csatóri Dánielnek az 1967-ben Budapesten megjelent és Turzai Máriának a Bukaresti Politikai Kiadónál 1977-ben kiadott, azonos című (*A Vásárhelyi Találkozó*) könyveiről kell elsősorban beszélni. Mint látható ezek a 30-ik és a 40-ik évfordulón jelentek meg. A kor ezzel a témával is foglalkozó memoárjai valamennyien ehhez a vonalhoz igazodnak, ki-ki vérmérséklete szerinti igyekezettel. Még a változás felemás éveit követően is voltak, akik az egykori „szent szörnyek” tiszteletében nevelkedve, maradtak az igazságok „álhanyagolása” mellett.

Az igazmondás akadályainak elhárulása után, talán az érdektelenség is tette, hogy a tisztázó célú írások a mai napig jelentős kisebbségben maradtak s ezért még most is lehet hallani „félrevezetettségből eredően félrevezető” hangokat. Pedig a V.T. emlékezete többet érdemelne. Aki ezt megérti, a korszak történetéből sok más magyarázatra szoruló eseményt is könnyebben tud megközelíteni. Ezért magam is nagyobb teret szánok ennek.

II. Vita az ötlet és az előkészítés érdeméről.

Hogy világos legyen a kép, kezdjük tehát ezzel, az előkészítés érdeme körüli vitával. Az időrendet respektálva, először a Csatóri Dániel könyvét vegyük szemügyre. Csatóri külön is kitér a találkozó „szabadalmi” vitájára. Ezeket mondja: „A demokratikus ifjúsági áramlatok összefogásának gondolatát 1935. őszén először a forradalmi munkásmozgalomhoz tartozó fiatalok vetették fel.”⁹³ Néhány oldallal ezután ezt írja: „Így kap ösztönzést a sarlósok egykori vezetője Balogh Edgár arra, hogy a romániai magyar baloldal részéről – amely az imént említett politikai hatásokra kezdte levethőzni szektaszerűségét – felvesse a baloldal eddigi kirekesztettjei, a következetes humanisták, a székely demokraták, egyszóval az összes haladó magyar erő találkozásának lehetőségét egy demokratikus front keretében.” Majd odébb így folytatja: „Balogh Edgár kezdeményezésére a csendet Tamási Áron megszólalása töri meg. „Cselekvő Erdélyi Ifjúság” címmel seregszemlét tart.”⁹⁴ Később a *Független Újság* ilyen témájú ankétjára hivatkozva még ezeket mondja: „Mivel a *Független Újság* ankétjában Dsida Jenőn, Kéki Bélán, a *Hitel* nevében megszólaló Vita Sándoron keresztül a MADOSZ-t képviselő Bányai Lászlóig bezárólag a romániai magyar fiatalság minden jelentősebb rétegének, áramlatának és csoportosulásának a képviselői vettek részt, túlzás nélkül

⁹³

Csatóri Dániel: *A Vásárhelyi találkozó*. Akadémiai Kiadó. 1967. 52. old.

⁹⁴ Uo. 55. old.

állíthatjuk, hogy a megszólalók a magyar társadalom többségének akaratát fejezték ki és elképzeléseit körvonalazták.”⁹⁵ A következőkben pedig már egyenesen is hivatkozik a *Hitelre*: „Joggal írhatta a *Hitel* (és itt Albrecht Dezső szavait ismétli): „A *fiatalság* egységének megteremtéséhez közelebb állunk, mint valaha (...) Eddig az volt minden igyekezetünk: kimutatni azt, ami szétválaszt, most meg kell keresnünk azt, ami összekapcsol”.⁹⁶ (...) Ugyan ilyen értelemben nyilatkozott a MADOSZ-t képviselő Bányai László is, aki elismerően szólott a *Hitel* idézett cikkéről, méltányolta a *Hitel* erőfeszítéseit, és a különböző táborokhoz tartozók között végbemenő közeledés jeleit kiemelve, elérkezettnek látta az időt az ifjúsági parlament összehívására”⁹⁷

Vagyis Csátári nem rekeszti ki a *Hitelt*, tudja, hogy ez lehetetlen, csupán az ötletgazda, az ő kifejezésével a „szabadalom” jogát vitatja el.

Turzai Mária említett könyvét 1977-ben e sorokkal kezdi: „A szocialista Románia története a román nép és az együttlakó nemzetiségek közös küzdelmének, nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott együttes harcának sok kimagasló mozzanatát jegyezte fel (...) az egyre fokozódó fasiszta veszély – főleg a harmincas évek derekától, kijózanító hatással volt az ország igazán hazafias, demokratikus beállítottságú rétegeire, rádöbbsentette őket, hogy a felszított nacionalizmusok pergőtüzében nemzetiségi különbség nélkül össze kell fognunk a nép és a szülőhaza megmentéséért a náci Németország terjeszkedésétől, háborús kalandorpolitikájától. Ennek az összefogásnak a kovásza, szervezője és vezetője a Román Kommunista Párt volt, amely a mély illegalitás (...) ellenére is rendíthetetlenül az élen haladt, megtalálta azokat a módszereket és eszközöket, amelyekkel irányítani tudta a tömegek cselekvését. Erre a periódusra esett a népfrontpolitika érvényesítése is (...).”⁹⁸

De ennél is egyértelműbben fogalmaz, amikor nemes egyszerűséggel ezeket írja: „A romániai magyar értelmiség közös tanácskozásának, a Vásárhelyi Találkozóknak az összehívását a Román Kommunista Párt kezdeményezte, miután felmérte az egység létrehozásának irányába ható törekvéseket és lehetőségeket.”⁹⁹ Világos beszéd, mondhatnánk.

Idézi az RKP saját anyagát is: „Ez az RKP szervezte demokratikus akciók sorába illeszkedő megnyilvánulás, lehetővé tette újabb erők bekapcsolását a haladó, antifasiszta harcok csapatába, amely nyílt fronton küzdött a sovinszta reakció és a revizionista-revansvágó politika ellen.”¹⁰⁰

Az idézeteket olvasva két dologra gondolhatunk. Először is ezek a sorok eleve előrevetítik azt, hogy a Dimitrov-i népfrontpolitikába jól beilleszthető V.T. történetének magyarázata a könyv további oldalain milyen kiindulópontból és milyen céllal fog megtörténni. De ugyanakkor az erről esetleg nem tájékozott olvasónak azt is tudnia kell, hogy ebben az évben, vagyis Turzai könyve megjelenésének évében (1977), született meg ugyanennek a Román Kommunista Pártnak az a zárt KB. határozata is, mely szerint Romániát

⁹⁵ Uo. 71. old.

⁹⁶ Uo. 73. old.

Illetve: Albrecht Dezső: *Transylvan Diéta*. *Hitel*. 1937. 1 sz. 78-79. old.

⁹⁷ Csátári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Akadémiai Kiadó. 1967. 73. old.

Illetve: Bányai László. *Független Újság*. 1937. június 29.

⁹⁸ Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 5. old.

⁹⁹ Uo. 18. old.

¹⁰⁰ Gh. I. Ionita: *Az RKP és a néptömegek*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1974. (Bitai Ödön ford.) 159. old.

20 éven belül homogén nemzetállammá kell tenni. És erről a megfelelő szervek, elsősorban a Securitate a megfelelő eligazításokat is megkapták. A továbbiakban tehát ennek ismeretében kövessük Turzai könyvének „igazságait”. Mit akart leírni, mit engedtek meg leírni és minek akart megfelelni a szerző? Természetesen az, aki már valamit is tud a V.T. „Hitvallásáról”, tudhatja, hogy az távolról sem felel meg az RKP idézett korábbi elvárásainak. Így ebben, vagyis a végeredményben annak sikerét látni legalább olyan balgaság, mint az RKP kizárólagos szerepének kiemelése a találkozó létrejöttében.

A Turzai könyv dokumentum gyűjteménnyel is szolgál. Most idézném Horváth Sz. Ferenc 2007-ben írott lábjegyzetét: *„A dokumentumgyűjteményt azért szükséges elővigyázattal kezelni, mert a kommunista történelem-átírás mintapéldája, határtalanul eltúlozza az RKP szerepét a Találkozó előkészítésében, ezt magát a Népfrontpolitika jegyében magtartott fasisztaellenes tüntetésként értékeli (ami biztosan nem volt) és elhallgat néhány eseményt, ami nem fér bele előregyártott koncepciójába. (...) Hasonló a helyzet Csatári könyvével is: A Vásárhelyi Találkozó Budapest, 1967.”*¹⁰¹

Bár! A tárgyilagosság azt is megkívánja, hogy figyelmeztessünk az Erdélyi Fiatlok körének távolmaradására e találkozóról s ennek fő okára, az úgynevezett „trójai faló” elméletükre. E szerint a V.T. a kommunisták trójai falova lehet, vagy azzá válhat. Erről Turzai így ír: *„A László Dezső irányítása alatt ekkor már konzervatív szellemű Erdélyi Fiatlok vezetősége nyilatkozatban foglalt állást a tervezett ifjúsági parlament ellen, s vezércikkben emlegette a »trójai falovat«, amelyben a demokrácia ellenfelei fognak előretörni”*.¹⁰² Megállapíthatjuk tehát, hogy a V.T. szervezői is tudhattak erről, miszerint valamiféle veszély létezett, amiképpen léteztek *„egy esetleges népfrontos találkozó”* baloldaltól tervezett létrehozásának csírái is. Azt azonban semmi sem látszik igazolni, hogy ez éppen a V.T. lett volna. Turzai azonban egy feltételezhetően felsőbb elvárásnak megfelelően állítja be a történeteket.

Kacsó Sándor a Brassói Lapok vezéregyénisége így ír: *„A Vásárhelyi Találkozó emléke bennem ma is Balogh Edgár alakjához társul, pedig hivatalosan nem volt benne sem a szervező bizottságban, sem az elnökségben, nem kapott szerepet még az előadók között sem. (...) De énnekem ő emlegette először a megghiúsult érsekújvári: »tavaszi parlamentet« , amely a csehszlovákiai következetesen demokratikus magyarok felvonulása lett volna (...). Nagyon határozott ítéletei voltak az erdélyi magyarság szellemi, társadalmi és politikai életéről (...). Természetesen nagyobb terjedelmű közírói alkotások voltak ezek a cikkek történelmi utalásokkal s a jelen kérdéseire világító elemzésekkel (...) amelyek Tamási Áront is elindították a Vásárhelyi Találkozó felé vezető úton. Tudom, hogy a cselekvő ifjúság szellemi összefogásának gondolata foglalkoztatta Áront, de híressé vált cikksorozatát az ingerelte ki belőle, hogy a maga írói módján ellentmondjon Edgárnak.”*¹⁰³

A kor szellemét és a Kacsó könyvet jól ismerő olvasó itt egy Balogh Edgárnak megfelelni akarásra bukkan. Gondolkodhatunk azon, hogy Tamásiban a V.T. ötletét csupán az ellenkezés kisördöge élesztette volna, vagy sem, de itt én elsősorban saját „első kézből” származó információimra hagyatkozom, mely szerint Tamásit a kérdés már régen

¹⁰¹ Horváth Sz. Ferenc Elutasítás és alkalmazkodás között. 85.lábjegyzet Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda 2007. 152. old.

¹⁰² Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 32. old.

¹⁰³ Kacsó Sándor: Fogy a virág, gyűl az iszap. Bukarest. 1974. 613.old.

foglalkoztatta és cikksorozatának (erről néhány sorral alább majd Mikó Imrét is idézem) megjelenésekor már a *Hitel* szellemi körét találta alkalmasnak a kivitelezésre. Nem véletlen, hogy mint az akkor élt résztvevők mesélték: Tamási kvázi magához ragadta a vezetést ebben az időszakban, sőt a *Hitel* csoportot is valósággal magával sodorta a találkozó megszervezésének munkájában. Erről szüleim (a *Hitel* házigazdái) és a *Hitel* egykori, fiatalabb éveim idején még ott élő, tagjai velem mindig így beszéltek.

Mikó Imre a *Huszonkét év* című könyvében, Balogh Edgár szerepét nem vitatva, időrendi sorrendbe állítja az eseményeket. Ekképpen ír: „Az új nemzedék sokféle sokféle szétágazó és egymással harcban álló csoportjainak összefogását tűzte ki célul Tamási Áron, amikor cikksorozatot indított a »cselekvő magyar ifjúságról«. Írói tekintélyének latba vetésével szállott síkra »az Erdélyi Fiatalok népi humanizmusának, a *Hitel*ben hirdetett újraértékeléseknek és a baloldaliak szocializmusának« egyesítése mellett. Ez utóbbi csoport volt a legnehezebben meghatározható...A következő lépést azonban éppen erről az oldalról tették meg. Balogh Edgár a felvidéki »Sarló« mozgalom Erdélybe költözött vezetője a »Független Újság«-ban szólaltatta meg a fiatal szellemiség tizenhét tagját, akik egy ifjúsági találkozó mellett foglaltak állást...A vásárhelyi találkozó ünnepi hangulatában jobb- és baloldal egyetlen magyar népi egységbe forrott össze, az új nemzedék pedig itt lépett fel először mint önálló politikai tényező az erdélyi magyar közéletben.”¹⁰⁴

Mikó Imre elsősorban a végeredményt értékeli s nem az odáig vezető út (igencsak tanulságos) kátyúit vagy a zavaros háttér miéértjeit kutatja.

De lássuk akkor magát Balogh Edgárt. Néhány tőle eredő vagy róla szóló vagy vele összefüggésbe hozható idézetten keresztül.

Az *Erdélyi Fiatalok* című, igen jelentős – kordokumentum értékű – könyvben, Cseke Péter kulcsfontosságúnak tartja Balogh Edgár hozzá intézett – feltehetően válasz – levelét, melyet 1984. szeptember 9–14. között írt: „1935-ben Erdélybe érkező úgy éreztem, hogy a liberális transzilván, a népbarát harmadikutas és a baloldali mozgalmak holtpontra jutottak, s a *Hitel* csoporttal adva van egy tekintélyelvű jobboldali nacionalista előretörés lehetősége. Ezért támadtam meg a *Hitel* jobbszárnyát a Korunkban, ugyanakkor bizonyos segítséget nyújtva egy reálpolitikus balszárnyak, s Gaál Gáborral volt vitáim során egy népfronti kibontakozást támogattam, amely hivatott volt a marxista baloldalt szektás elszigeteltségéből kiemelni. A KRP akkori politikája az illegalitásból, a MADOSZ népi-demokratikus politikája egyaránt kedvezett a kibontakozásnak, s amikor Tamási Áron a Jancsó Elemér vezette Ady-csoport körlevelére válaszolva egységbe hívja az új nemzedék különféle irányzatait, a Vásárhelyi Találkozón (1937) sikerült is az ellentétes erőket közös nemzetiségpolitikai nevezőre hozni az antifasiszta demokrácia és a román–magyar megegyezés szellemében. Sajnos ekkorra már egyedül az Erdélyi Fiatalok csoportja maradt elszigetelődésben, s ezt az ellentétet már csak az 1944-es felszabadulást követően, a Magyar Népi Szövetség keretében sikerült feloldani. Le kell szegezennem, hogy az Erdélyi Fiatalok ebben az elszigetelődésben sem vált »politikai ellenfélle«, vagyis elvi elvontságban demokrata és népbarát maradt, innen a személyi barátságok folytatódása.”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mikó Imre: *Huszonkét év 1918-1940*. Studium Kiadása Budapest. 1941. 190-192. old.

¹⁰⁵ László Ferenc- Cseke Péter *Erdélyi Fiatalok* Bukarest 1986. 57.old.

A levélrészlet nagyon érdekes. Cseke Péternek igaza van abban, hogy kulcsfontosságú. Balogh Edgár itt saját szerepéről csak igen finoman, de annál sokatmondóbban tesz említést. Vagyis ő Erdélybe érkezve már ennek a gondolatnak az elkötelezettje volt. Ez az érsekújvári kísérletre gondolva igaz is lehet. Viszont az újdonság erejével hat, az Ady-csoport körlevelére való hivatkozás során, Jancsó Elemér előtérbe helyezése. Tamási az Ady kör levelére válaszol. Vagyis ismét a „feleselő” Tamási második helye lesz hangsúlyos.

(A szerző itt, – időben közel három hónappal később szűr be egy fontos információt, Balogh F. Andrásnak a jelen tanulmány rövidített változatának elolvasása után írott cikkéből, ahol nagyapjával Balogh Edgárral folytatott és magnetofonra vett beszélgetéseiből idézve ezt hozza tudomásunkra: *„A szervezés akkori problémája éppen ennek a közös érdeknek a megfogalmazása volt, ugyanis az általános bizalmatlanság korába senki sem akarta, hogy egy másik oldal-párt-frakció bábujává váljon és másoknak az ügyét előbbre vigye. A másik akadály (...) éppen az a közkeletű gyanú volt, miszerint a találkozó a kommunisták malmára hajtaná a vizet. A széles erdélyi közvélemény nem fogadta volna el a találkozót, ha az a kommunista mozgalomnak hozott volna valamilyen hasznot. (...) Az említett magnóbeszélgetések alkalmával Balogh úgy emlékezett vissza erre az eseményre, hogy jelentős szerepet vállalt a megszervezésében, ám időközben visszahúzódott és elkerülte a központi szerepvállalást azért, hogy ne riassza el a résztvevőket. Róla ugyanis köztudott volt kommunista felfogása...”*¹⁰⁶ Az idézet nem tartalmaz semmi cáfolandót, de ha már ismerjük a V.T. létrejöttének folyamatát, arra jöhetünk rá, hogy Balogh Edgár ifjúsági találkozó szervezésére tett lépései, „egy ilyen találkozó” létrehozását valóban célozhatták, azonban hogy ez „a találkozó” azonos lett volna a sikeresen megszervezett V.T.-val, a megvalósulás eseményeit ismerve nem bizonyítható. Az természetesen nem lehet életszerű, ha minden kölcsönös befolyást kizárunk és Balogh Edgár saját félrehúzóására vonatkozó megjegyzése nagyon logikusnak tűnik. Itt hivatkoznék az *Erdélyi Fiatalok* által felvetett „trójai faló” elméletre, mely pontosan illeszkedik a képbe)

Az Ady kör levelére célzást tesz a *Vásárhelyi Találkozón* baloldali előadóként meghívott Szemlér Ferenc is, de nem igazolja azt. Ő *Személyes ügy* című kötetében emlékezik a *„Magányosan a Vásárhelyi Találkozón”* című fejezetben. Először arról számol be, hogy nem ismerte a körlevelet, melyet Balogh Edgár egy tanácskozás összehívására írt 1935 őszén a különböző ifjúsági csoportoknak, mivel nem volt tagja ilyen csoportosulásnak.

Ki is írta akkor azt a levelet? Jancsó Elemér? Balogh Edgár? Az eddig megismert irodalomban sajnos nem találkoztam ennek a kétségtelenül létező levélnek a szövegével. Szemlér viszont arról ír, hogy olvasta Tamási Áron ominózus cikkét a *Brassói Lapok* 1936. április 12-i számában. Ezzel egyúttal azt is megtudhatjuk, hogy az Ady körös levelet bárki írta, mivel az 1935-ben kelt, az időrend miatt Tamási 1936-ban arra valóban csak válaszolhatott, vagy „feleselhetett” feltéve, ha van szorosabb összefüggés a két szándék között.

A legtöbb szerző szerint a *„Cselekvő erdélyi ifjúság”* című cikksorozat volt az igazi elindítója a *Vásárhelyi Találkozó* megszervezésének. Szemlér óvatosabb ennél. Emlékezete szerint,

¹⁰⁶ Balogh F. András Az újragondolt Vásárhelyi Találkozó marosvásárhelyi Népiújság, 2013. február 2. Múzsarovat

valószínűleg később kapott felszólítást a részvételre abban a mozgásban melyet, mint írja, Balogh Edgár a MADOSZ ifjúságával és a munkás-értelmiségiekkel való megbeszélései után indított el. Szerinte az illegális kommunista párt ösztönzésére munkához látó Balogh Edgár elsősorban a MADOSZ, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, a Magyar Párt fiataljait vette számításba.

Ezek közül a *Hitel* fiataljainak számításba vételéről más adataink vannak, a Botlik könyvében (*Erdély tíz tételben*) idézett Balogh Edgár-veleményre figyelve.

Térjünk hát rá erre a következő forrásunkra, Bottlik József könyvére, melynek címe: *Erdély tíz tételben 1918–1940*. Gazdag bibliográfiával három fejezetben foglalkozik az értelmiség szerepével, az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmával és a *Vásárhelyi Találkozóval*. A *Hitel* (nem először) csak ez utóbbival kapcsolatosan bukkan fel, és kerül megemlítésre. Ez a „megemlítés” azonban igen érdekes, hiszen Balogh Edgár, majd pedig Bányai (Baumgarten) László véleményét tartalmazza a *Hitelről*, s ezek a vélemények, sokat regélnek a *Hitelnek* az erdélyi kisebbségi lét írott történetében a szocialista emlékirás által „betölteni megengedett” szerepéről és e téren mostoha sorsáról, ami természetesen a V.T. esetében is érvényes tilalomfákat jelentett. Bottlik, Tamási ismert mondatát is idézi: „Végső következtetés gyanánt tehát nem tudok más utat ajánlani az épülő jövő felé, mint az *Erdélyi Fiatalok* népi humanizmusának, a *Hitelben* hirdetett újraértékelésnek és a baloldali szocializmusának az összefogását.” Tamási idézete így folytatódik: „Közös a törhetetlen céltudatos törekvés is, hogy az erdélyi magyar nép megmentésére kell sietni, és ezt a tömeget minél előbb gazdasági és szellemi életünk tengelyévé kell tenni.” A szerző ezeket kiemelve így ír: „Kétkedünk abban, hogy a *Hitel* cikkírói is így gondolkodnának, akik szerint »a nép nem alkotóképes (...)« és az »új nemesség« kialakítására van szükség, hogy e kaszt a népet »vezesse«, pontosan Hitler ismert Führer-elve szerint. Balogh Edgár azért bírálja Tamási Áront, mert nem veszi észre, hogy ebben a két erdélyi jelenségben (ti. a *Korunk*, illetve a *Hitel* körül tömörülő erők) világfrontok néznek farkasszemet, nem látja, hogy a *Hitel* új magyar rendi ideológiája szakítás a kisebbségi magyar ifjúsági mozgalmak demokratikus népi hagyományaival. A *Korunk* tehát nem tartotta kívánatosnak a *Hitel* bevonását a közös ifjúsági arcvonalba. S nem értette Tamási Áront, aki az új tekintélyelveket hirdető és eleve demokráciafaló *Hitelről* így írt: »A mostani *Hitelnek* a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő erdélyi ifjúság az utóbbi években elért.« A francia forradalom szabadságeszméivel szemben rendi hagyományokat idéző fiatalokat szinte hihetetlen vaksággal egy sorba helyezi a harcok demokrácia útján induló *Erdélyi Fiatalokkal*. Tamási Áron kifejezetten Albrecht Dezső radikalizmusát

üdvözlí, és így félreérthetetlenül a Hitel kereteibe ült jobboldali klikkre vonatkozik »a Hitel ifjú magyarjai«-nak méltatása is. Balogh Edgár úgy látta: ha nem ismernők Tamási Áron demokratikus felfogását, s nem látnók éppen a szóban forgó cikksorozatban azt, hogy határozottan lándzsát tör az eddig mindenünnen kirekesztett baloldalnak az erdélyi magyar közéletben való szerephez jutása mellett, azt hinnők, a Hitel új magyar rendi ideológiájának falaz. De ilyesmit is ír, s ez megnyugtató: »Ha a népvalóság hirdetői nem tudtak volna felfogásuknak hangot adni (...) úgy is érezném (...), hogy (...) hiányzik valami. Ez pedig a szocializmus amelyik nem elégszik meg a népi demokrácia nagyon tágan értelmezhető eszmekörével (...)« A valóban haladókat semmi esetre sem fogja eltántorítani a Tamási Áron javasolta demokratikus ifjúsági arcvonaltól az a körülmény, hogy az író végtelen jámborságában ebbe a népi arcvonalba akarja bevonni a Hitel rendi fantasztáit is.”¹⁰⁷ Így idézi tehát Balogh Edgárt Bottlik. A káosz kiteljesedik. Mit akartak valójában? Kit akartak? Mit takartak? Akkor és később? Hogy miért azt lassan már kezdjük megérteni.

Közben természetesen arról sehol sem esik szó, hogy Tamási Áron „végtelen jámborságában” a Hitel „fantasztá” munkatársaival ekkor már dolgozik a találkozó eszmei és gyakorlati előkészítésén. Feltehető-e, hogy a hiba ott történt, mikor Balogh Edgárt mellőzték, és néki semmiféle szerepet nem biztosítottak a várva várt találkozón? Vagy csupán a párttörténet egy szép fejezetét akarják kikerekíteni? De próbáljunk tárgyilagosak lenni. Mennyire lehetett a Vásárhelyi Találkozó a baloldal háttérmunkájának eredménye, s mennyire „vezették meg” a többi erőt jelentő – és ezek szerint valódi – fantasztákat? Mi lehet igaz a „trójai faló” elméletből? Az idézett szerzők véleményei e tekintetben ellentmondásosak.

Lőrinczi László, az egy éve Szardínia szigetén elhunyt utolsó Hitel túlélő, nekem szóló levelében ezeket írta: „...nem lehet a Hitel-időket történelmileg elszigetelten elemezni, mintha egy kis erdélyi magyar buliról lenne szó. Németországban 1933 óta Hitler volt uralmon, a jobboldali pártok mindenfelé kezdtek erősödni. A Komintern ekkor dolgozta ki az ún. Dimitrov-taktikát, azaz elbújtatni a kommunistákat (és a pártokat, ahol voltak) »antifasiszta« és hasonló tömörülésekben, főként népfrontosokban, pl. Francia- és Spanyolországban. (...) Egy ilyen kis játék eredménye volt a Vásárhelyi Találkozó Erdélyben, amelyet később a Kompárt mindig a maga nagy »népfontos« sikereként emlegetett; de a Határozatairól egy szó sem esett, természetesen, ezeket egyszerűen elhallgatták.

De miféle kommunista pártról lehetett szó akkor, 1937-ben, Erdélyben?

Erről egyszerűen, éppen mint a Határozatokról, szó sem esett a komcsi rendszer idején, még kérdezni sem lehetett, hogy volt-e szervezete, s kik voltak a tagjai?”¹⁰⁸

Vagyis valójában kommunista kezdeményezésről, az illegális párt által mozgatott manipulációról volt szó? Mindenesetre Tamási egykori szavai szerint a találkozó az Erdélyi

¹⁰⁷ Bottlik József: *Erdély tíz tételben 1918–1940*. Szombathely. 1988. 225.old.

¹⁰⁸ Idézet a szerző birtokában levő magánlevélből

Fiatalok népi humanizmusát, a *Hitelben* meghirdetett újraértékelést és a baloldaliak szocializmusát akarta összeegyeztetni. Ez a tétel a forrásanyagokban újra meg újra felbukkan.

Most ismét visszatérek a feltételezett kulcsfigurához. Balogh Edgár *Mikó Imre korjelzése* című írását is vizsgáljuk meg. Mit ír Balogh Edgár ebben az írásában a *Vásárhelyi Találkozóval* kapcsolatosan: „*A Magyar Kisebbség* (Jakabffy Elemér magyar párti képviselő liberális szellemű s a fasizmussal szembehelyezkedő folyóirata – a szerző megjegyzése) körül tömörülő fiatal politikuskárda nélkül nehezen válhatott volna valóra Mikó Imre »második« nemzedékének emlékezetes önmegvalósítása, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. Az Erdélyi Fiatalok harmadikutas fellépésével egyidejűleg jobb- és baloldali végletek sarkultak ugyan ebben a nemzedékben, a népfronti kezdeményezésre Tamási Áron segítségével Marosvásárhelyen egybegyűlt ifjúsági parlament azonban megtalálta a demokratikus nemzetiségi összefogás útját a fasizmussal szembeszálló román haladó erők oldalán. Ha a jobboldal intrikája, a népeket és országokat összeroppantó hitlerista előretörés és a második világháború minden megpróbáltatató kalandorsága háttérbe szorította, s szétkergette is a Vásárhelyi Találkozó összetevőit, az egyszer már kialakult kapcsolatok nem veszttek kárba, s a bécsi diktátum folytán Észak-Erdélyre is kiterjeszkedő Horthy rendszer fasiszta csatlóspolitikájával szemben fokról fokra újra érvényre jutottak a népfronti hazafias erők.”¹⁰⁹

Balogh Edgár itt a kezdeményezést egy generáció kezébe helyezi. De érdemes elgondolkodni e ravaszul megfogalmazott szövegen is. Mindenekelőtt tudni kell, hogy 1978-ban jelent meg, a Ceaușescu diktatúra „fényes évtizedeinek” idején. Olvasása közben azonban gondolni kell a *Vásárhelyi Találkozónak* azokban az időkben jelentőségén felüli értékelésére is. Ugyanakkor benne van a fasizmus visszatérő motívuma. Amire még felfigyelhetünk, hogy a Horthy fasizmust említi, de a román fasizmusról nem esik szó. Romániában ekkor már nem szívesen beszéltek erről. Annál szívesebben kötötték össze e veszedelmes szót Horthy nevével. A szövegben túlértékelt a fasizmussal szembenálló román haladó erökhöz való csatlakozás motívuma is. Meglepő, hogy Balogh Edgár a maguk szerepét nem említi, főszerepet kap ugyanakkor nála a *Magyar Kisebbség* című lap. Tamási „segítségét” azért felemlíti. Ennél is furcsább, hogy itt nem említi az *Erdélyi Fiataloknak* a találkozóról való távolmaradását. De mindezeknek a magyarázata meghaladja e fejezet kereteit és célját.

A tisztelt olvasó ezen a ponton végleg beleszédülhetett az ellentmondások és feltevések örvénylésébe. Engedtessek meg tehát, hogy az összegzés szándékával egy korántsem ex cathedra véleménnyel zárjam ezt a gondolatsort, megígérve és remélve, hogy a továbbiakban ekkora káoszra nem számítva, már rövidebb lehetek.

A felvázolt történelmi háttér kétségtelenné teszi, hogy akkoriban az RKP – kívülről is ösztönzött – új módszerekhez folyamodik s ezek egyike a „népfrontos” harc előtérbe helyezése. Tehát minden bizonnyal voltak ilyen szándékok s ezt az előbbiekből láthattuk is.

Balogh Edgár – még a Sarlós mozgalom idejéből – fegyvertárában magával hozott egy ilyen tervet s ezért tesz javaslatot a romániai magyar ifjúság különböző csoportjainak küldött körlevélben már 1935 őszén: „... egy, olyan ifjúsági ankét összehívását sürgetve, amelyen számbavegyék és megvitassák a romániai magyar nemzetiség legfontosabb kérdéseit és

¹⁰⁹ Mikó Imre: A csendes Petőfi utca. Kolozsvár-Napoca, 1978. Balogh Edgár utószava 168. old.

tennivalóit a fasizmus előretörésének történelmi körülményei között.”¹¹⁰ Természetesen merül fel a kérdés, hogy ki állt Balogh Edgár kezdeményezései mögött? Sejtéseink lehetnek.

Közben lezajlott Németh László és Boldizsár Iván sokat emlegetett romániai látogatása. Németh László következtetései egészen sötétek. „Magyarság, halál és protestantizmus én is úgy érzem, egyet jelentenek ma itt”¹¹¹ írja. Boldizsár Iván, Horváth Sz. Ferenc szavait idézve: „...ebből a lehangoló helyzetből a kiutat a felnövekvő értelmiségben látott, különösen a Hitel köreinek »szociális felelősségtudata« imponált neki, mert ez sem kommunista, sem irredenta eszmékkel nem volt gyanúsítható.”¹¹² Feltűnő, hogy mennyire más véleménye van a szintén baloldali Boldizsár Ivánnak, mint Balogh Edgárnak.

A látogatást jelentős vita követte és erősödött a cselekvő válasz óhaja is.

Tamási Áront, aki számos fiatal értelmiségi tömörülésnek volt megbecsült és tekintélyes tagja, magától értetődően vonzotta az egység gondolata és a nehezedő időkben számára is világos volt ennek fontossága.

Mindezek időbeli egybeesése, adta a lehetőséget, hogy az elképzelések akár jó, akár rosszhiszemű formában összefonódjanak. A rosszhiszemű alatt az *Erdélyi Fiatalok* távolmaradását magyarázó „trójai faló” elmélet esetleges igazát érteném, s ezt egyáltalán nem tartom kizártnak, inkább a józan ész szüleményének.

Az ötletgazda tehát az idézetek szerint nagyjából minden esetben az volt, akiről az idézett úgy vélte. De valóban nem zárhatjuk ki az esetleges sugalmazók szerepét. A megvalósítani kezdett ötletet azonban,- azt, amelyet Tamási Áron a *Hitel* csoport segítségével – mondhatni, hogy azt választva munkatársnak – kezdett életre kelteni, nem vehetjük el tőle. Ő, a *Cselekvő magyar ifjúság* cikksorozat szerzője (és a *Független Újság* ilyen témájú ankétjának összefoglalója) volt ennek elindítója. Hogy később kik csatlakoztak hozzá vagy kiket hívott meg, az már csupán az ötlet megvalósulásának az egyik fontos alkotóelemét jelentette, a különböző vélemények remélt és szervezett, eredményes találkozása érdekében.

Arról, hogy az ezt megelőzően felmerült – találkozókra vonatkozó – kezdeményezések mennyire befolyásolták őt, vagy őket a V.T. megszervezésében, ma már hiábavaló volna elmélkedni.

A bonyolult vita leírása tűnhet öncélúnak, de ha az olvasónak volt türelme áttekinteni a benne felsoroltakat, akkor az önmagát meghaladó jelentőségű következtetésekre ad alkalmat. Ezért is voltam bátor elmélyültebben tárgyalni.

Végezetül a két pólus között az egyensúlyt keresve, most Horváth Sz. Ferenc gondolatira hivatkoznék:

„Összegezve elmondható, hogy Tamási Áron említett 1936-os cikksorozatának a kiváltója a következő három mozgatóerő lehetett: (először) egy kommunista irányultságú baloldalnak a népfrontpolitika jegyében való megerősödött fellépése, (másodszor) a bal és jobb közti európai ideológiai viták, és (harmadszor) az a kívülről is pártolt

¹¹⁰ Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 19. old.

¹¹¹ Nagy Pál (szerk) Németh László. Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita. Marosvásárhely 2001. 63. old.

¹¹² Horváth Sz. Ferenc Elutasítás és alkalmazkodás között Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda 2007. 152. old.

*meggyőződés, hogy a fiatal szellemi vezetőréteg széthúzásának véget kell már vetni. Tamási cikksorozata az 1937 őszén tartott Vásárhelyi Találkozó előkészítője volt.*¹¹³

II. A találkozó megszervezése

Nem volt egyszerű a tulajdonképpeni szervező munka sem, de ez már jóval könnyebben áttekinthető fejezet, mint a „keresztlevélről” szóló vita, melyet feleslegesnek is mondhattuk volna, de egyébként önmagában is igen tanulságos – és a kor történéseinek belső mozgatóerőit s azok későbbi magyarázatát, illetve „felhasználását” sok más területén is segíthet megérteni.

Tamási *Cselekvő erdélyi ifjúság* című cikk sorozata a *Brassói Lapok* 1936. április 5 és 12 közötti számaiban jelent meg. A Ligeti Ernő szerkesztette kolozsvári *Független Újság* már említett ankétja pedig 1937. március 27. és május 23. között zajlott a „*Fiatal magyarok Tavaszi Találkozója elé*”, címmel. Az ankét végén a tanulságokat Tamási Áron foglalta össze. Ez kétségtelenül összefüggés feltételezésére ad okot az egy év előtti cikksorozattal. Az előző fejezetben leírt vita feleslegességét ez is bizonyítja. Amiképpen az is világos, hogy az évekkel később kialakult történelmi helyzetben az elsőbbség érdemét kinek volt érdeke kisajátítani.

Egyébként az ankét a szellemi élet valamennyi áramlatát képviselő 18 személyiséget kérdezett meg (köztük Balogh Edgárt is) és ebből 16 egy találkozó szükségessége mellett foglalt állást.

Talán itt van a helye, hogy közbevetőleg idézzem a *Hitel* folyóirat szerkesztőségének egy-két bekezdését erről az időszakról: „*Gondviselésszerű a tények alakulása. A külső nyomás és a belső feszültség ellenállhatatlan kényszere folytán a kisebbségi helyzet átértékelése lett feladatunkká, a magunk revíziója, a nemzetlét teljes igényű meglátása. De ugyancsak a körülmények következetes alakulása hajtotta és hajtja az új nemzedéket saját szerepének felismerésére(...)*A föld és a nép problémáinak megértéséből közszellem formálódik, határozott körvonalakban jelentkezik a kisebbségi élet, útban a lelki magyarság. (...)”¹¹⁴

A »*Cselekvő ifjúság*« című cikksorozat körül hosszas vitatkozás indult meg. Ennek során mindazoknak, akik óhajtvá-óhajtották az új nemzedék egységes képének kialakítását, hamarosan látniuk kellett, hogy az összefogást súlyos akadályok nehezítik. A *Hitel* maga ebben a – hangsúlyozzuk – időszerűtlen vitában, bár teljes mértékben körülötte folyt, részt nem vett, csak később szögezte le a félreértésből keletkezett vádak visszautasítása után álláspontját: »*Vitába nem szívesen bocsátkozunk, idő sincs rá, de nem is hasznos a vetélkedés. Annyi az elintézendő kérdésünk, oly széles a munkaterület, hogy mindig kevesen leszünk munkábaállók. Egytől meg kell őriznünk magunkat: saját szerepünk túlbecsülésétől. Mi mindannyian csak részletmunkások lehetünk. A társadalomszervezés nagy műve nem egy nemzedék erejéhez méretett, elvégzése nemzedékek következetes igyekeztét igényli. Az Erdélyi Fialaloknak, a Hitelnek a más hasonló*

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Hitel* 1937/3 232. old.

munkaközösségeknek egy hivatása van: egymást segítve és egymás mellett törekedni a népközösség szolgálatára.« (...)

S amikor a Független Újság »Fiatal magyarok tavaszi találkozója elé« címmel húsvét napján ankétot indított, egymásután tizennyolc fiatal magyar nyilatkozott egyöntetűen az erdélyi magyarság fiatal szellemi csoportjainak találkozója mellett s az összefogást, a közös munkaprogram kialakítását égető történelmi szükségnek tartották.(...) A tavasz időközben eltelt a fejünk felett.(...) Augusztus 18-án végre megjeleni »Az erdélyi magyarokhoz« címzett felhívás.”¹¹⁵stb.

Az előkészületek további folytatásáról a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/2 kötetét idézem, abban is Dávid Gyula kitűnő szócikkét. „...megválasztották az ifjúsági parlament előkészítő bizottságát (tagjai: Tamási Áron, Nagy István, Asztalos Sándor, Petrovay Tibor, Vita Sándor valamint a Vásárhelyi Találkozóról végül is távol maradt Jordáky Lajos), amely a *Hitel* akkori szerkesztőségében: Szász István agrármérnök, az EMGE későbbi alelnökének kolozsvári házában folytatta megbeszéléseit...”¹¹⁶ Az előkészületeket is nagy viták kísérték. Úgy az elnökségben, mint a korabeli sajtóban.

Az Országos Magyar Párt például, először tilalmat rendelt el tagjainak, de utóbb engedélyezte a részvételt.

A legfőbb gondot érdekes módon nem a jobb és baloldal, hanem az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* csoport vitája okozta. Cseke Péter írja: „(...) a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének időszakára nagyon rányomta bélyegét az EF és a *Hitel* viszálya.”¹¹⁷ De természetesen a jobb-bal egyensúlykeresés is vita tárgya volt. Balról Jordáky a szociáldemokrata és Nagy István a munkásíró kerültek az elnökségbe, Balogh Edgár és Bányai László kimaradását azzal magyarázták, hogy a főhatóságoknál személyeik akadályozhatnák a találkozó megszervezését, de az is elhangzott, hogy a baloldalnak már ott van két képviselője. Az elnök Tamási és az elnökség többi tagja a *Hitel* csoportból kerültek ki. A másik jelentős csoportosulás az *Erdélyi fiatalok* végül Tamási minden erőfeszítése ellenére sem óhajtottak részt vállalni a munkában. Mint már szó volt erről, ők a baloldal előretörésének lehetőségét feltételezték a találkozóban és a kommunista: „trójai faló” veszedelmét látták benne. Az „ötlet” történetének ismeretében talán nem is ok nélkül. Turzai Mária *A Vásárhelyi Találkozó* című monográfiájában így ír erről: „A László Dezső irányítása alatt ekkor már konzervatív szellemű Erdélyi Fiatalok vezetősége nyilatkozatban foglalt állást a tervezett ifjúsági parlament ellen, s vezércikkben emlegette a »trójai falóvat«, amelyben a demokrácia ellenfelei fognak előtörni.”¹¹⁸

Az *Erdélyi Fiatalok* elképzelése az volt, hogy a résztvevők nem, mint egyes személyek, hanem működő szervezetek és csoportosulások képviselőiként vegyenek részt a találkozóon. A baloldal azonban ez esetben, ilyen legális csoportosulások híján, nem vehetett volna részt.

¹¹⁵ Uo. 233. old.

¹¹⁶ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 5/2 Vásárhelyi Találkozó, Dávid Gyula szócikke 1092. old.

¹¹⁷ László Ferenc- Cseke Péter *Erdélyi Fiatalok* Bukarest 1986. 59.old.

¹¹⁸ Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977. 32 old.

Ez az a már említett pillanat, mikor is Tamási a vezetést „kvázi magához ragadja”, ami így is volt rendjén, mert a cselekvő ifjúságról írott cikksorozata tekinthető a már egy idő óta szükségesnek tartott összefogás konkrét megszervezésére tett első lépésnek s abban a *Hitel* magyarjairól írott cikk már érezteti, hogy ezt a csoportot tartja alkalmasnak a feladat megoldására.

Itt érdemes hivatkozni Szemlér Ferenc soraira: „*Panaszra természetesen ekkor sem volt okom, hiszen – bizonyos nem egészen jó szándékú politikai mesterkedések következtében és a Hitel-csoport már akkor jobboldali tájékozódást sugalló magatartása folytán – ebben az Előkészítő Bizottságban sem az egész megmozdulást személyileg elindító Balogh Edgár, sem az azt teljes erejével támogató Bányai László, sem a MADOSZ valamely más képviselője nem kapott helyet*”¹¹⁹. A továbbiakban a jobbra irányuló cselekezés igazolását látja abban, hogy a később megüresült két helyre sem ezeket hívták be, hanem „*a László Dezső irányítása alatt immár erősen hagyományörző szellemben működő Erdélyi Fiatalok két képviselőjét*”¹²⁰ Itt kell megjegyezmem, hogy utóbb, mint már tudjuk, az *Erdélyi Fiatalok* mégsem vettek részt a találkozón) Ezután Szemlér azt mérlegelgeti, milyen érdekek is diktálták az ő előadói meghívását? „*Vajon micsoda közelebbi egyensúlyoknak kellett létrejönnie felkérés elfogadása esetén, és micsoda távoli célok váltak lehetővé ennek folytán?*”¹²¹ teszi fel a kérdést, kissé talán túlértékelve az esetet.

Ennél is érdekesebb, hogy a találkozóra meghívottak listájának összeállításában, döntő jelentőséget tulajdonít annak a *Hitel* csoportnak, amelyről könyvének megjelenése idején (1975) még alig akarták elismerni, hogy az előkészítésben valamilyen szerepet játszottak volna. A két megüresedett hely említésekor pedig még azt a stádiumot rögzíti, amikor az *Erdélyi Fiatalok* részvételét Tamási Áron próbálta elérni. Végül a szövetkezeti tisztségviselők (maguk is a *Hitel* csoport tagjai) megüresedő helyeire (a Balogh Edgár szerint ez esetben meglepő módon rugalmasnak nevezett) Albrecht Dezső és Teleki Ádám került be. Mindketten szintén a *Hitel* csoportból.

A rendezvény már ezen előkészületek idején is a *Vásárhelyi Találkozó* nevet viselte.

A bizottság, Kolozsváron 1937. augusztus 19-én tette közzé azt a nyilatkozatot, mely Tamási Áron fogalmazásában az erdélyi magyarsághoz szólva, meghirdeti a találkozót.¹²² E sorok írója itt az érzelmeknek engedve jegyzi meg, hogy e pillanatban, a jelentős forrásanyag rendszerezését azon az asztalon (és Tamási Áron székén ülve) végzi, amely körül ülve dolgoztak egész idő alatt az előkészítők.

Az Ellenzékben megjelent felhívás felsorolja a találkozó tervezett tárgysorozatát is:

1. Az erdélyi magyarság társadalmi alkata és erkölcstana átalakulásának útjai és képe.
2. Az erdélyi magyar nemzetkisebbség közjogi és nemzetközi jogi helyzete.
3. Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útja.
4. Az iskolai nevelés és iskolai nevelés reformjai, az iskolán kívüli népnevelés.
5. Tudomány, irodalom, színház, zene, művészet.
6. Az erdélyi magyar napi és időszakai sajtó háború utáni működése, mostani

¹¹⁹ Szemlér Ferenc: *Személyes ügy*. Bukarest, 1975, 47. old.

¹²⁰ Uo. 50-51. old.

¹²¹ Uo. 51. old

¹²² *Független Újság*, 1937. augusztus 21. *Ellenzék*, 1937. augusztus 24. A *Vásárhelyi Találkozó* előkészítő bizottságának felhívása Erdély magyarjaihoz.

állapota és jövő szerepe. 7. A munkás és iparos tömegek nevelése és szerepe. 8. Közgazdasági politikánk. 9. Mezőgazdasági politikánk. 10. Összefoglaló határozat.

Hátra volt az egyáltalán nem elhanyagolható „aprómunka”. Ennek fő terhét a *Hitel* csoporthoz tartozó Asztalos Sándor ügyvéd vállalta fel és rendelkezésre bocsátotta ügyvédi irodáját is.

III. A találkozó

A nagy reményekkel várt összejövetelre 1937. október 2. és 4. között került sor a marosvásárhelyi Apolló palotában. A megjelentek száma 187 volt.

Ismét a *Hitel* összefoglalójából idéznék: „(...) csakhamar mélyül a tudat: »...új helyzetünkben, 18 esztendő alatt, mi kíséreltük meg először, hogy szabad formában, minden hatalmi vagy érdekbefolyástól függetlenül egybegyűljön az érett ifjúság«; - a háború óta mi kíséreltük meg először, hogy ez az egybegyűlés olyan legyen, amely magyar társadalmunk minden színét tükrözze. (...) Az egybegyűlés jelentősége tudatosan e percekben: Tamási Áron megnyitója idején s az azt követően Albrecht Dezső előadása folyamán. A külön szándékok egyetlen nagy szándékba torkollanak, a külön elgondolások egyetlen tengely körül kristályosodnak s ez a Vásárhelyi Találkozó. (...) Kisebbségi társadalom még a legszélsőbb individualizmus idején sem engedheti meg tagjainak sem az önző különállást, sem a külön csoportokba tagolódást.(...)”¹²³

A találkozó a már felsorolt témákról szóló előadásokból állt, melyeket előzőleg felkért személyek tartottak és melyeket hozzászólások és viták követték. Egy minden előadás esetében külön erre felkért bizottság közreműködésével, ezután állították össze az azokra vonatkozó határozatokat. A találkozó idejére kétségtelenül egymásra találtak különböző világnézetű fiatalok. Az együttlét azonban nem volt mentes a vitáktól. Az emlékezők közül többen is arra hivatkoznak, hogy végeredményében a jobboldali, konzervatív irányzat túlsúlya érvényesült. Ezt többen (pl. Horváth Sz. Ferenc is) arra alapozták, hogy a határozatban alapelveként került be, miszerint a kisebbség vezetése csak „a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik.”¹²⁴ Ezt Albrecht Dezső első előadásának hangvételére vezetik vissza. Minthogy Albrecht hangsúlyozta, hogy ez nem a zsidókra vonatkozik, úgy vélik, hogy ez az „istentelenség és nemzetköziség” bűnét hordozó kommunistáknak szólt.¹²⁵ De Kacsó Sándornak a román-magyar együttéléssel kapcsolatos tételeit is átfogalmazták és a magyar kisebbség nemzeti egyenjogúságát jelölték meg a románokkal való békés együttélés feltételeként.¹²⁶ Nagyobb vita volt még Szemlér Ferencnek az alkotó művészet szabadsága és függetlensége körüli tételeiről. Itt is a nemzeti értékek jegyében történő nevelést hangsúlyozták, ami egy önvédelmi harcot folytató és a homogenizáció ellen összezárni kénytelen kisebbség esetében nem tűnik indokolatlannak.

¹²³ *Hitel* 1937/3 236. old.

¹²⁴ Hitvallás A V.T. záróhatározata *Hitel* 1937/3 247. old.

¹²⁵ Horváth Sz. Ferenc *Elutasítás és alkalmazkodás között* Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda 2007. 154. old.

¹²⁶ Brassói Lapok Egységes hitevéssel ért véget a Vásárhelyi Találkozó 1937. X. 6. I.

Ez a nemzeti gondolat volt talán az az összetartó erő, mely megakadályozta a találkozót veszélyeztető végletes széthúzást. Horváth Sz. Ferenc méltán hivatkozik egy a találkozót néhány nappal követő Albrecht Dezső levélre, melynek címzettje Vita Sándor volt. Ebben Albrecht helyzetüket a végvári katonákéhoz hasonlítja, ahol a fennmaradást az egység garantálta: „befelé megegyezés, béke, testvéri összehúzóds, kifelé makacs megkapaszkodás, szüntelen pozícióharc...”¹²⁷

Az Erdélyi fiatalok távolmaradása máig vitatható kérdés. Bírálataikból a trójai faló elmélet is ilyen. A később történetek szerint lehet benne igazság, legalábbis a szándék szintjén.

Záhony Éva szavait kell itt idéznem: „Az Erdélyi Fiatalok bírálata – el kell ismerni – néhány kérdésben helytállóan bizonyult a Vásárhelyi Találkozóval kapcsolatban. Fontos, a kisebbségi magyarság életét közvetlenül érintő kérdések nem kerültek napirendre, mint például a magyar történelmi egyházak helyzete és működése; az erdélyi fiatal szellemiség kérdései vagy az erdélyi magyar földművesek problémái.

Felmerül azonban a kérdés, ha a Fiatalok olyan tisztán látta a helyzetet, a megoldandó feladatokat, akkor miért nem kapcsolódott be idejében – az előítéleteket félretéve – egy közös előkészítő munkába; miért csak kritizált, miért nem cselekedett? Jelen esetben az Erdélyi Fiatalok bontotta meg a fiatal magyar intelligencia egységét.”¹²⁸

A kompromisszumkészség tehát a résztvevők minden oldalról észlelhető volt s a V.T. mégsem tűnik a szocializmus éveiben született monográfiák és memoárok által szuggerált RKP sikernek.

IV. A Vásárhelyi Találkozó utóélete

A találkozó közvetlen visszhangja nagy volt. Ebből először Ijjas Antalt idézném: „Az, ami Vásárhelyen történt, azért történelmi fordulópontja az erdélyi magyarság életének, mert majdnem 20 évvel az impériumváltás után az erdélyi magyarság – éppen az impériumváltás után felnőtt nemzedék – lelkiület, önszemlélet és program szerint is azzá lett, ami a valóságban: nemzeti kisebbség.”¹²⁹

A V.T. utóéletének első perceiben is azt tapasztalhatjuk, hogy egyedül a *Hitel* közli azt nagy terjedelemben – majdnem egy egész számot szánva erre, s még ezt követően is visszatérve rá – míg más lapok ezt messze el nem érő arányokban foglalkoznak az eseménnyel. Turzai Mária itt is finoman csúsztat, amikor – annak a bizonyos felsőbb elvárásnak megfelelően – azt állítja, hogy: „A párt irányítása alatt álló legális sajtótermékek, de a haladó szellemű polgári lapok is nagy teret szenteltek a találkozó előkészítésének, munkálatainak, határozatainak s megértéssel kommentálták azokat.”¹³⁰ Ugyanitt észlelhetjük a másik csúsztatást is, mely szerint komoly erőfeszítések történtek volna a román demokratikus erőkkel való összefogásra. Ezt állítani mindenképpen túlzás, annál inkább a könyv szándékai szerinti elvárás. A V.T. eredményeinek és azok későbbi elenyészésének okait nagyjából tárgyilagosan elemzi, aztán a megmaradt eredmények felsorolásánál ismét az előbbi sablonnal nyit: „(...) mégis elősegítette, ilyen körülmények közepette is a román nép és

¹²⁷ Albrecht Dezső levele Vita Sándorhoz, 1937. október 15. MTA. K. Ms. 4109/I

¹²⁸ Záhony Éva *Hitel* I. Bevezető tanulmány 39. old.

¹²⁹ *Hitel* 1937/3 257. old.

¹³⁰ Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1977.32. 6. old.

a magyar nemzetiség testvéri harci egységének az erősítését (...) elkötelezték a romániai magyarságot abban a nehéz, de diadalmas küzdelemben, amely a fasiszta Németország, és csatlósainak revansista megnyilvánulásai ellen folyt.” Ehhez nincsen mit hozzáfűznöm. Esetleg a kiadó kötelező Ceaușescu idézetét a könyv 8. oldaláról, mely az említett 1977-es titkos KB határozatot ismerve még sokatmondóbb. Így szól: „*Politikai nevelő tevékenységünk népünk harcok forradalmi múltjának ismeretéből kell hogy kiinduljon (...). A jelen alkotásaihoz hozzá kell adnunk a múlt alkotásait, méltóképpen meg kell becsülnünk elődeink nagy tetteit, a forradalmi mozgalom legjobb hagyományait.*”¹³¹

Most ismét Csatári Dánielt idézem, a *Vásárhelyi Találkozó* című könyvéből következnek kiemelések. A kor (1967) szellemében kelt mű a forráskritika kellő érvényesítésével, sokatmondó. Már az első említésre méltó idézete is Balogh Edgártól származik: „*A Vásárhelyi Találkozón Tamási Áron nemzeti demokráciát hirdet, s a fiatal szellemi munkások vallási, világnézeti, politikai és társadalmi különbségek nélkül, egységesen hozott határozatait a dunavölgyi népek közös hivatása alapján kívánják rendezni a magyar-román viszonyt.*”¹³² Továbbá: „*A különböző világnézeti vallású, felfogású, politikai meggyőződésű fiatalok viszont Marosvásárhelyen eggyé váltak a kor haladó követeléseinek, a népi szervezkedésnek és a magyar-román megbékélésnek a sürgetésében. Képletesen szólva olyan vízgyűjtővel állunk itt szemben, amelyből 1937 októberében forrás fakadt.*”¹³³ Később így folytatja: „*A forradalmi munkásoktól világnézetének követelményeit leginkább az ugyancsak baloldalinak számító Erdélyi realisták (Szenczei László, Kovács György, Szemlér Ferenc, Vámszer Géza, Mikó Imre, Jancsó Elemér, Abaffáy Gusztáv) közelítették meg.*”¹³⁴ Aztán ezt írja: „*A nagy visszhangot kiváltó erdélyi realisták mellett az Erdélyi Fiatalokból kiszakadt másik nagyobb áramlat a Makkai László által alapított Hitel című folyóirat körül csoportosult. A Hitel résztvevőinek első önálló közéleti jelentkezése nemzedéki köntösben történt ugyan, de valójában sokkal általánosabb politikai mozgáshullámokat takart. A válság hatására ugyanis a Magyar Párton belül is jelentős differenciálódás megy végbe, és ennek megfelelően, 1933. elején jelentkeznek azok a kisebbségi reálpolitikát s szociális haladást sürgető fiatalok – közülük néhányan az Erdélyi Fiatalok mozgalmában is részt vesznek –, akiket két év múlva a Hitel körül találunk. A Hitelre Makkai Sándor és Szekfű Gyula Széchenyi szemlélete volt nagy hatással.*”¹³⁵

Turzai és Csatári megállapításait olvasva mit mondhatnánk? A könyvek írásának jelzett időpontját ismerve elég megjegyeznünk, hogy ilyen volt az a kor, melynek szellemével a V.T. és az annak előkészítésében szorgoskodó *Hitel* csoport érdemeinek helyes megvilágításba helyezéséért még ma is küzdenünk kell.

Végül még egy Csatári idézet, amelyben annak kapcsán, hogy 1938 októberében a királyi diktatúra a szakszervezeteket felosztatja, még ezeket írja: „*Annál meglepőbb viszont, hogy a Hitel ekkor kezdi el vádolni az Állandó Bizottság munkásképviseleit azzal, hogy szűk osztályszempontok nevében, a népközösség érdekeit semmibe véve kisajátítják a Vásárhelyi Hitvallás elvét.*”¹³⁶ Erre az itt következőkben kapunk választ. A V.T. után történekről

¹³¹ A Román Kommunista Párt XI. kongresszusa. Politikai Könyvkiadó, Bukarest 1975. 69. old.

¹³² Balogh Edgár: Megoldatlan magyar március. Brassói lapok. 1938. március 13.

¹³³ Csatári Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 8. old.

¹³⁴ Csatári Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 47. old.

¹³⁵ Csatári Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 48-49. old.

¹³⁶ Csatári Dániel: A Vásárhelyi találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 135. old.

ugyanis a legjobb, legtárgyilagosabb és legátfogóbb véleményt úgy érzem Dániel Antalnak a *Hitel* 1938/3. számában közölt: *Egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után* című írásában található.

Dániel Antal szerint a találkozó mintegy válasz volt a Németh Lászlói pesszimizmusra okot adó megfigyelésekre. A Széchenyi hirdette belső megtisztulás igényének jegyében dolgozott. Két évtized kisebbségi sors után elsőnek szűrte le a szükséges következtetéseket. Felismerte a magyar kisebbség dualisztikus helyzetét, melyben egyrészt kötelezettségei vannak az államhatalommal szemben, másrészt azonban a magyar nemzeti egység megőrzését kell kiharcolnia. Nagy hangsúlyt kapott a megállapítás, hogy az erős nemzettestet a földművesség és a munkásság a nevelő értelmiséggel együtt alkotja.

Leszögezték, hogy egy kisebbségi népcsoport megmaradásának biztosítéka megfelelő közművelődési és gazdasági erők szembeállítását a többség beolvasztó törekvéseivel.

A találkozó végén tett fogadalom után a fiatal résztvevők úgy széledtek szét, hogy annak megvalósítása irányába indulnak el.

Rövidesen azonban nehézségek és feszültségek léptek fel és megálltak a felismeréseknél, megtorpantak a megvalósítás útján. A *V.T.* nem lett cselekvő mozgalommá. A belső bizalmatlanságot a minden társadalmi réteget bevonni óhajtó szemlélet,- a nyitás, a baloldali mesterkedésektől való félelem (lásd „trójai faló” elmélet) stb. fokozta. A „*gazdanemzedék*” minden újtól próbált elzárkózni.

A belső feszültségek mellett ehhez a belpolitika hatalmas viharai is hozzájárultak. A romániai változások egyik fő velejárója volt a szélsőséges mozgalmak iránti bizalmatlanság, mely odáig fajult, hogy néhány ember csoportosulása is gyanús lehetett.

A találkozón jobb és baloldal egyaránt engedményeket tett. Az egyik oldal kinyilvánította a szociális érzékenység fontosságát és a nyitást a dolgozó osztályok felé, a másik viszont elfogadta a keresztény erkölcs és nemzeti eszme gondolatát, melynek ellenzését a kívülről sugalmazott internacionalizmus folyamatosan próbált rákényszeríteni.

A nemzeti érzésű csoport a határozatok betartását hangsúlyozta, még annak árán is, ha az saját érdekeket sértene. A baloldalon azonban elhalványult a keresztény-nemzeti gondolat s mindinkább az öncélú demokráciaeszme és az osztályöntudat gondolata került előtérbe. Bár a munkásifjak előtt ott állt a lehetőség a magyar kulturális nevelésre alkalmas szervezetekbe, „*zárt sorokban vonultattak be a nemzetközi szervezetbe*”. A baloldal nem törődött már a *Hitvallás* elveivel, a jobboldal pedig elkedvetlenedett.

A baloldal nagy megrökönyödésére, éppen Féja Géza, a *Viharsarok* szerzője tett leleplező nyilatkozatot melyben keményen elítélte a baloldaliak magatartását s rámutatott, hogy a *V.T.* szellemét a baloldali politikai szektáriusok kompromittálni fogják, mikor saját elképzeléseiknek próbálják a közösségre erőltetni. Dániel keserűen jegyzi meg, hogy „*Ámde elfogultságukra, helytelen taktikájukra Féja kegyetlen kritikája nyomán sem döbbsentek rá (...)*”

Még felmerült egy brassói megbeszélés ötlete, de ezt nem koronázta siker és egy évvel a *V.T.* után az állandó bizottság visszaadta megbízatását Tamási Áronnak.

A *V.T.* sorsa hasonlatos lett a csehszlovákiai *Tavaszi Parlamentével*. A világnézeti csoportok tartós együttműködésére tett kísérlet kudarcot vallott.

Azok, akik a *Hitvallást* becsülettel betartották továbbléptek a Magyar Szövetség megvalósítása felé, hogy új keretet biztosítsanak az önvédelemnek.

Eddig Dániel Antal igen fontos összefoglaló gondolatiról, a V.T. utóéletét illetően.¹³⁷

A Magyar Szövetségről Albrecht Dezső ezt írja: „A Magyar Szövetség az alkotásra képes magyar erők szövetségének megalkotása életparancs s megkísérlésének elmulasztása olyan bűn, mely alól feloldozást a mai nemzedék nem nyerhet.”¹³⁸

A valóságban a Vásárhelyi Hitvallást a résztvevők és az erdélyi kisebbségi utókor mindenkor elismeréssel emlegette s azt szóban még a baloldal is nem egyszer alapvető iránytűnek ismerte el. De mint láthattuk az 1938-as királyi diktatúra felvázolt nyomása sok tekintetben megvalósíthatatlanná tette s a további történelmi események, mint a második bécsi döntés és a világháború egészen más kontextusba helyezték.

Az ezt követő évtizedekről már nem kell beszélnem, hiszen az egész eddigi gondolatsoron végighúzódik ennek a kornak a szelleme, az ekkor megjelent V.T. emlékezések egyoldalúsága, az amint ezeket az RKP s áttételesen a baloldali erők hatalmas sikerének tüntették fel. Ez lett egyik okozója annak is, hogy a munkában oroszlánrészt vállaló *Hitel* és *Hitel* csoport sorsa a hallgatás lett.

Itt érdemes ismét Horváth Sz. Ferencet idézni a V.T.-ről szóló könyvfejezetének zárósoraival: „A találkozó idején létrehozott bizottság egy év után föloszlott a benne feszülő politikai-ideológiai ellentétek miatt s ezzel egyidejűleg elkezdődött a Vásárhelyi Találkozó mitikus magasságokba való emelése. Ebben nem kis szerepet vállaltak a rendezvényt létrehozó s a romániai magyar közéletben később is fontos szerepet betöltő személyiségek.”¹³⁹ Ezzel a rendkívül fontos megállapítással zárhatnánk is ezt az összefoglalót, kiigazításként mégis megjegyezvén, hogy miközben az utolsó mondat – nagy tapintatossággal – nevek említése nélkül céloz a „szocialista Románia” magyar kultur-politikusainak egy részére (akik természetesen a maguk és minden valószínűség szerint a párt múltjának „létrehozásán” is fáradoztak) abba a hibába esik, hogy azokat még most is „a rendezvény létrehozóinak” nevezi. A romániai magyar közéletben ugyanis a valódi létrehozók nem vehettek részt, tehát rájuk ez nem vonatkozhat. Ezért a „létrehozói” szó itt nagyobb fontosságot nyer s helyesebb lenne „az ötlet kidolgozásában résztvevőket” említeni. Őket aztán természetesen – éppen a mitizálásból származó felnagyított érdemeket a párt (és személyeik) számára learatni óhajtván – állították be (nem egyszer kizárólagos) „létrehozóknak”.

A V.T.-hoz vezető úton azonban mindenképpen szerepe volt a korabeli kisebbségi társadalom minden rétegéből származó értelmiségieknek. A máig változatlan homogenizációs igyekezet kényszere szülte szükségyszerűség mindenkire egyformán hatott már akkor is.

A végső következtetések levonásakor nem szabad a forráskritika nélküli visszapillantás okozta, – hol azt tévesen elfogadva erre, hol az ennek álságos voltát felismerve, az ebből fakadó indulat miatt, arra lendítő – ingahatásnak átadni magunkat.

Leányfalu, 2012. október 28.

*

TELEKI PÁL ÉS A HITEL

¹³⁷ Dániel Antal Egy évvel a Vásárhelyi Találkozó után *Hitel* 1938/3 233. old.

¹³⁸ Albrecht Dezső Magyar Szövetség *Hitel* 1938/1 81. old.

¹³⁹ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között*. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2007. 158. old.

1. A bécsi döntést követően, még a honvédség bevonulása előtt a *Hitel* munkatársai összeülnek és elkészítik azt a beadványt, melyet Teleki Pálhoz juttattak el. Ebben Erdélynek különleges státust kérnek és lefektetik az észak-erdélyi milliós román kisebbség további sorsát megkönnyítő nemzetiségi politika alaptételeit, például: a román nyelv oktatása legyen kötelező minden magyar iskolában is, a román többségű területeken legyen elvárás a hivatalnokok nyelvismerete, hozzanak létre román intézményeket, stb. Nem véletlenül tud erről a tényről keveset a magyar, s főleg a román közvélemény, miként arról sem, hogy ennek a román kisebbséggel kapcsolatos egyes tételei a zavaros évek ellenére sok tekintetben meg is valósultak. E téren éppen a román propaganda hirdeti az ellenkezőjét s egyes kiadványokban nem riad vissza a legvadabb hamisításoktól sem, el egészen a gyilkosságokat ábrázoló, primitíven montírozott fotókig. Az immáron európai Romániából a Ceaușescu idejében „elkövetett” gátlástalanul tudatmérgező csalások cáfolásáról még nem hallottunk. Sőt!

A memorandumban a teljes erdélyi magyar értelmiség nevében szólaltak meg, s az erdélyi magyar társadalom sajátos szerveződési formáinak, hagyományának megőrzését követelték. Óvtak attól, hogy Erdélyt a neobarokk Magyarország formalizmusához asszimilálják. Ehelyett Erdély autonómiáját s sajátos történelmi értékeinek biztosítását kérték. Márton Áron és Gyárfás Elemér javasolták, hogy a román iskolaügyet bízzák a román egyházakra és a püspökök kapjanak kétszer annyi szubvenciót, mint amennyit a magyarok kaptak előzőleg a román kormánytól. Tamási Áron egy Szellemi Tanács felállítását kéri, melynek megkérdése nélkül ne lehessen döntéseket hozni Erdélyben.

Az idézett szöveg megtárgyalásra szülőházamban, a *Hitel* otthonában többször gyűltek össze és, szüleim ennek tanúi voltak. Nem egyszer mondták el nekem annak történetét. Teleki Pál, unokaöccsének – a *Hitel* holdudvarához tartozó – Teleki Ernőnek a lakásán szállt meg, s így ő kapta a feladatot a memorandum átadására. Ő a memorandumot teljes megértéssel fogadta és – főleg a románok vonatkozásában – meg is valósította követeléseit.

2. Aztán további Teleki Pállal kapcsolatos adatok is felbukkannak a *Hitel* környezetében. Keveset beszéltek eddig arról, hogy Teleki Pál az Erdélyi Pártot éppen saját németellenes vonalának erősítése miatt óhajtotta létrehozni. A Hitelesek ebben meghatározó részt vállaltak. A szüleim által kiválasztott és megtervezett, anyám által berendezett főtéri Erdélyi Kör, nemcsak a felduzzadt *Hitel*, hanem az Erdélyi Párt otthonává is vált.

A háborús események és a magyar revíziós remények teljesülésének sajnálatos egybeesése egy ellentmondásokban nagyon gazdag korszakot jelent. A magyar nagypolitikában hatalmas egymásnak feszülés észlelhető a németbarát vonal képviselői és Teleki Pál önálló magyar külpolitikát szorgalmazó igyekezete között. Teleki még lemondását is felajánlja (1940. szeptember 1.) Horthynak, de az nem fogadja el. A miniszterelnök a bécsi döntés után nagymértékben próbál az erdélyi lobbyra támaszkodni. Nem csoda, hiszen a józan ész politikájának itt sokkal jobb iskolája működött a 22 év tapasztalatainak eredménye képpen.. Mindez Telekit megfelelő lépések megtételére ösztönzi. A visszatért Észak-Erdélyből képviselőket hív be. A *Hitel* legbelső köreiből közöttük van, Albrecht Dezső, Vita Sándor valamint Teleki Béla és Mikó Imre is.

Erdély a parlamentben, mint egység kíván jelentkezni.

3. A Teleki által szorgalmazott Erdélyi Párt elnöke a Hiteles gróf Teleki Béla, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke lesz. Főtitkárnak a szintén Hiteles Mikó Imrét választják. Nemzetiségi jogászai tekintélye ekkorra már igen magasra értékeli őt.

Amint arra Vallasek Júlia Török Zsuzsanna nyomán figyelmeztet, valójában az Erdélyi Párt politikai programja a *Hitel*-mozgalom elképzeléseinek enyhén módosított változata volt. A háború ezt követő szakaszában a párt munkájára rá is nyomja bélyegét a *Hitel* szelleme. Az Erdélyi Párt mindet elkövet, hogy Teleki politikáját támogassa, és a német befolyást ellensúlyozza.

A párt programja szerint Erdély minden kérdésre választ kíván kapni, és egy erős és független Magyarország felépítésének szolgálatában kíván állni. A népi elemekből utánpótlást kapó értelmiségi rétegnek a nemzettársadalom szolgálatába való állítását óhajtja. A magyar állameszmét magáévá tevő románságnak biztosítani akarja a nyelv használatának jogát a közoktatásban, közigazgatásban és a bíróság előtt, az egyházi megbecsülést, nemzeti érzelme védelmét, politikai jogainak gyakorlását – hasonló mértékben, ahogyan azt a romániai magyarságnak megadják.

Annak ellenére, hogy több párt is próbálkozik, mert a visszacsatolt Erdélyt jó politikai vadászterületnek tekintenék, az Erdélyi Párt ellenáll. Bár idővel kialakul két szárny, a Teleki szellemének továbbvitelében egységes marad és halála után is ennek megfelelően dolgozik a magyar parlamentben.

*

Esszé: 2008. augusztus 6.

Megjelent: *Hitel*, 2009. november.

***Hitel*. Egy szolgáltató nemzedék üzenetei 2018.**

FELELŐS ÉRTELMISÉG

**Szemelvények a kolozsvári *Hitel* szellemi körének történetéből (történelméből),
egy régi levél ürügyén.**

Már az első sor születése közben feljajdulok. Hová jutottunk. Vannak szavainkat besározók, s vannak saját szavaikat besározók is. Így aztán egyre több közös szavunk válik használhatatlanná. Hiszen amiképpen már nem zárhatom leveleimet „*meleg*” szeretettel, azonképpen a tervezett címből is ki kellett maradnia annak, hogy „*élet és irodalom*”.

Voltak őszintébb idők is? Igen, olyanok, amikor a felelős irodalmár s a felelős tudós összeállt a nemzet megmentésének terhét felvenni. Sokak szerint magyar szokás, szinte hungarikum az íróember belekeveredése a történelemcsinálásba, a politikába. Ennek is vannak mai tapasztalatai. Ilyenek is, meg olyanok is. Amiről azonban most írni szeretnék, azok olyan események, amelyek ma is továbbgondolkodásra sarkallnak, s melyek ma is ismétlődő vádakát cáfolnak. Olyanok, amelyekről errefelé az anyaországban kevesen tudnak, mert már arrafelé a kisebbik hazában is gondoskodtak arról, hogy feledésbe merüljenek. Gondoskodtak, mégpedig éppen olyan módszerekkel, mint amelyeket ma is nap, mint nap

alkalmaznak azok, akik akkor voltak feljövőben. Ezeket a módszereket ma már tudományos alapossággal és tantárgyként oktatják, éppen csak nem minősítik. Aki akarja, használja, aki nem az akár el is ítélné. A tantárgy neve: Mikropolitika. Az elhallgatás, a sikerek kisajátításának különféle módozatai is ide tartoznak. És kiderül, hogy a másokat beszennyezni szánt szavak besározása háromnegyed évszázad előtt sem volt ismeretlen. Használták, alkalmazták gátlástalanul akkor is, használják ma is. Mit számít az, hogy egy szó, egy ősi zászló, esetleg egy mondabéli madár kerül terítékre. Hogy netán magyar, hogy talán még szent hagyomány is? Oda se neki. Sőt, éppen ezért!

A történet tehát, melynek részletei az alábbiakban felbukkannak, egyben tanulságos is.

*

A Trianon utáni Erdély fiatal magyar értelmiségének második „kisgenerációja” – az elsők kik már ismerték az új gazda nyelvét és felismerték, átlátták meg természetesen élték a balkanizálódás hihetetlennek tűnő mindennapjait – 1935-ben hozta létre a *Hitel* című, leginkább már a kezdetekkor is nemzetpolitikai szemlének nevezhető folyóiratot. Körülötte hamarosan kialakult egy aktív és nagyon értékes szellemi kör, melynek nemzetpolitikával és ahhoz tartozó tudományokkal foglalkozó tagjai a *Hitel* folyóiratban, írói-költői (akik egyébként többségben voltak) elsősorban a *Helikonban* és a *Pásztortűzben* közölték írásait, melyek mondandójukban jórészt szintén a nemzeti megmaradás, a kisebbségi lét kérdéseit faggatták.

Szüülőházam a kolozsvári Vulcan utca 11. szám (ma 13.) alatti – anyám által tervezett – neogótikus villa lett a *Hitel* otthona. Itt szinte naponta találkoztak munkabeszélgetéseken, kisebb csoportokban hetente többször is, és nagyobb, időszakos – jelentős létszámú –, vacsorával összekötött munkaüléseken évente 8–10 alkalommal. ezek voltak a nevezetes *Hitel* vacsorák.

A részletek most nem tartoznak ide, azokat bőven kifejtettem a Kriterion kiadásában tavaly megjelent: *Beszédes hallgatás* című könyvemben melyről nagy öröm volt számomra a budapesti *Hitel* 2008. augusztusi számának oldalain Sipos Lajos írását olvasni.

Ez a rendkívül értékes embereket, az akkori erdélyi alkotó értelmiség mondhatni színe javát összefogó társaság – Szekfű Gyula tanácsára – a *Magyar Szemlét* tekintette modellnek, illetve Németh László gondolatait értékelte nagyra, mindenek előtt pedig Széchenyi példája lebegett előttük. Kéki Béla erre így emlékezik: „Szekfű Gyula egy folyóirat megindítását sürgette (...) Példaképpül a Magyar Szemlét ajánlotta (...)”¹⁴⁰ Boldizsár Iván *Erdély második Trianonja* című írásában, a legfiatalabbakról szóló fejezetben következőket írja a Napkeletnek: „Az eddigi ellentétekhez még egy járult: a nemzedék-ellentét. (...) már majdnem férfivá serdült az a korosztály, amely a háború kitörésekor még apró gyermek volt (...) önkéntelenül is úgy látják a helyzetet, ahogyan van. (...) Megmozdulásuk, a *Hitel* című folyóirat hallatlanul rokonszenves a maga tisztaságában, tárgyilagosságában, frázismentességében. Útjuk a Széchenyi-mutatta magyarság, szellemi irányítójuk Szekfű Gyula és Németh.”¹⁴¹

Első perctől kötelességüknek érezték a nemzet szolgálatát, s ezen belül természetesen az erdélyi magyarság megmaradását, túlélését az akkor még létező és elképzelhető

¹⁴⁰ Hajdú Farkas Zoltán: Beszélgetések a *Hitel*ről. Korunk 1992/4 90. oldal.

¹⁴¹ Boldizsár Iván: *Erdély második Trianonja*. 113. oldal.

megoldásokig, de mindenkor az együttélő nemzetiségek megbékélése jegyében. Gondolkodásmódjuk nemzetstratégiai, céljuk össznemzeti volt, és a társadalmi békét, az osztályok közötti szakadékok eltüntetését is célozta.

Jellemző módon éppen ez utóbbi szolgáltatott legelőször támadási felületet, a magyar kisebbségi érdeket a politikai érdek mögé soroló, a baloldal minden általuk akkor „*haladónak*” minősített megmozdulásban szükségesnek vélt hegemóniáját óhajtók számára. Ez a szemlélet nem csupán az események zajlása idején volt érvényes, hanem azok utóéletét is ennek megfelelően *ápolgatták*.

Már az első számban megjelenik Albrecht Dezső jelentős tanulmánya: *Az építő Erdély*. Ebben figyelmeztet Ortega y Gasset, Németh Lászlón átszűrt gondolatával arra, hogy a nemzet életében a múltat determináló erejénél nagyobb szerepe van a nemzet jövőjét elgondoló és irányító szellemnek, majd így ír: „*Erdélyben nincs vezetőosztály, amely mély szociális felelősségérzettel, nagy hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését...távol és csendben az egyedül álló magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Őket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet, melynek feladata, hogy kialakítsa és irányítsa az új magyar közszellemet és szolgálja a nemzetet.*”¹⁴²

Ami a balról érkező támadásokat illeti, főleg Balogh Edgár e téren tapasztalt tevékenységét kell megemlítenünk. Záhony Évának a *Hitel*ről szóló tanulmányából egy fontos bekezdését idézek: „*Balogh Edgár az Új magyar rendiség szószólói Erdélyben (Korunk. 1936. 4. sz.), és a Szervezett nemzettársadalom kétféle nézetben (Korunk, 1936. 9. sz.) című nagyterjedelmű írásaiban a Hitel eszméit teljesen kiforgatva eredeti értelmükből, támadta a folyóiratot, mely „nagyigényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett...Németh Lászlón túladván nyíltan magyar Führer-ideológia után kiált.*” *A Hitel és programja a kialakuló demokratikus szellemi arcvonal ellentáboraként azonos a „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásai*val”. *Balogh Edgár ízekre szedte Albrecht Dezső bevezető tanulmányát; különösen az új nemesség mint vezető réteg gondolatát támadva, azt reakciós-rendi felfogásként értelmezte. Végül ex cathedra kijelentette: „A Hitel elszakítja magát a kisebbségi magyar eszmélkedés hagyományaitól, el a kisebbségi valóságtól és tanulságoktól s a régi magyar uralmi gondolkodás kitaposott menetébe siklik vissza.*” *Balogh Edgár fent idézett kritikája annyira irreális és elfogult, hogy sem magyarázni, sem bármit hozzáfűzni nem érdemes, állításait maga a Hitel cáfolta, sajátos szellemiségével. Valószínű, hogy az azóta eltelt több mint ötven év, és az átélt történelmi események után ma már Balogh Edgár sem vállalná ezeket a gondolatokat.*”¹⁴³ Albrecht tehát hiába toborozta volna új nemességének tagjait valamennyi társadalmi osztályból s csak a tehetség alapján és a nemzet szolgálatának szellemében a *Hitelt* rendinek minősítettett, sőt magyar Führer ideológiát sejtettek mögötte. Először jött a korporatív jelző meg a wotáni, hogy legvégül felbukkanjon a tulajdonképpen kimondani óhajtott örökös átokszó a fasiszta is.

Nos, Balogh Edgárt a Záhony Éva által említett történelmi események nem befolyásolták, legalábbis legutolsó erről szóló írásai ezt mutatják. Ha ennek magyarázatával mégis kísérleteznénk, az feltételezésekre kényszerít, de minél több forrást olvasunk el és

¹⁴² Albrecht Dezső: HITEL. 1935. 1. szám. Az építő Erdély.

¹⁴³ Záhony Éva: HITEL. Bethlen Gábor Könyvkiadó. Budapest. 1991. I. kötet. 32. oldal.

mentől jobban átgondoljuk e kirohanás több évtizedes utóéletét, annál inkább szaporodnak a feltevések. Az ok tehát valószínűleg nagyon összetett.

Megjegyezni kívánom, hogy bár a minősítés Balogh Edgártól származott, ezt szívesen idézte a Korunk főszerkesztője Gaál Gábor is.

Nem sokkal utóbb a *Hitel* szellemi körének életében fontos fejezet kezdődött el. Tamási Áron a Brassói Lapokban 1935-ben megjelentette Cselekvő erdélyi ifjúság című cikksorozatát. Ezt követően a *Hitel* körében talált társakra, hogy elkezdjék egy erdélyi diéta megszervezését (a diéta szót utóbb szintén érte baloldali támadás). Tamási ezekben az időkben magához ragadta a kezdeményezést, sőt a *Hitel* szellemi körének vezetését is. A találkozóra 1937-ben került sor Marosvásárhelyen és emléke ezért maradt fenn: Vásárhelyi Találkozó néven. Így gyakorlati kivitelezésben az egész ügyet jórészt a hitelesek vállalták fel a szervezéstől és ezzel járó sok aprómunkától (Asztalos Sándor) a kongresszus elnökségén (Tamási Áron) és felvezető beszédén (Albrecht Dezső) át, el addig, hogy a *Hitel* jelentette meg egyedül a találkozó teljes anyagát, egész számot áldozván erre. Később azonban a Vásárhelyi Találkozó az erdélyi magyar baloldal egyik lényeges hivatkozási alapja lett és ezért fontossá vált számukra, hogy eltakarítsák az emlékezetből a *Hitelt*, annak minden e téren szerzett érdemével együtt. Nem kizárt tehát, hogy a *Hitel* elhallgatásának több oka között ez lehetett az egyik legfontosabb. A témát eddig csak balról dolgozták fel s így a történet tárgyilagos megkutatása még emberére vár. Minden esetre óvatosan kell forgatni Csatári Dániel és Turzai Mária erről szóló könyveit.

Ha már Csatáriról szó esett, emeljünk be tőle is egy a találkozó „szabadalmi” vitájára vonatkozó idézetet: „A demokratikus ifjúsági áramlatok összefogásának gondolatát 1935 őszén először a forradalmi munkásmozgalomhoz tartozó fiatalok vetették fel.”¹⁴⁴ Néhány oldallal odébb ezt írja: „Így kap ösztönzést a sarlósok egykori vezetője Balogh Edgár arra, hogy a romániai magyar baloldal részéről (...) felvesse a baloldal eddigi kirekesztettjei, a következetes humanisták, a székely demokraták, egyszóval az összes haladó magyar erő találkozásának lehetőségét egy demokratikus front keretében.” És odébb folytatja: „Balogh Edgár kezdeményezésére a csendet Tamási Áron megszólalása töri meg. „Cselekvő Erdélyi Ifjúság” címmel seregszemlét tart.”¹⁴⁵ Vagyis szerinte Tamásit Balogh Edgár mozgósította cselekvésre, hogy aztán a „fasiszta” *Hitel* által valósítsa meg azt?

Ha pedig ismét szóba jött a mindent tönkretenni képes „fasiszta” szó, nézzük csak meg Balogh Edgár: *Mikó Imre korjelzése* című írását. A Gál Gábor által is idézett Balogh Edgár-i ítélet új megvilágítást kap, ha elolvassuk, hogy mit ír Balogh Edgár ebben az írásában a *Vásárhelyi Találkozóval* kapcsolatosan: „A Magyar Kisebbség (Jakabffy Elemér magyar párti képviselő liberális szellemű s a faszizmussal szembehelyezkedő folyóirata. – A sz. megj.) körül tömörülő fiatal politikuskárda nélkül nehezen válhatott volna valóra Mikó Imre „második” nemzedékének emlékezetes önmegvalósítása, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. Az Erdélyi Fiatalok harmadikutas fellépésével egyidejűleg jobb- és baloldali végletek sarkultak ugyan ebben a nemzedékben, a népfronti kezdeményezésre Tamási Áron segítségével Marosvásárhelyen egybegyűlt ifjúsági parlament azonban megtalálta a demokratikus nemzetiségi összefogás útját a faszizmussal szembeszálló román haladó erők oldalán. Ha a

¹⁴⁴ Csatári Dániel: A Vásárhelyi találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 52. oldal.

¹⁴⁵ Csatári Dániel: A Vásárhelyi találkozó. Akadémiai Kiadó. 1967. 55. oldal.

*jobboldal intrikája, a népeket és országokat összeroppantó hitlerista előretörés és a második világháború minden megpróbáltató kalandorsága háttérbe szorította s szétkergette is a Vásárhelyi Találkozó összetevőit, az egyszer már kialakult kapcsolatok nem veszték kárba, s a bécsi diktátum folytán Észak-Erdélyre is kiterjeszkedő Horthy rendszer fasiszta csatlóspolitikájával szemben fokról fokra újra érvényre jutottak a népfronti hazafias erők.*¹⁴⁶

Érdemes elgondolkodni e ravaszul megfogalmazott szövegen. Mindenekelőtt tudni kell, hogy 1978-ban jelent meg, a Ceaușescu diktatúra „fényes évtizedeinek” idején. Azonban olvasása közben gondolni kell a *Vásárhelyi Találkozónak* azokban az időkben jelentőségén felüli értékelésére is. Természetesen benne van a faszizmus visszatérő motívuma. Amire még felfigyelhetünk, hogy a Horthy faszizmust említi, de a román faszizmusról nem esik szó. Romániában e sorok megjelenésének idején már nem szívesen beszéltek erről. Annál szívesebben kötötték össze e veszedelmes szót Horthy nevével. Túl van értékelve a szövegben a faszizmussal szembenálló román haladó erőkhöz való csatlakozás motívuma is.

Meglepő, hogy Balogh Edgár a maguk szerepét nem említi, annál inkább egy kitűnő, de mégis kevésbé jelentős lap a *Magyar Kisebbség* kap főszerepet nála. Ennél is furcsább, hogy nem említi az *Erdélyi Fiataloknak* a találkozóról való távolmaradását. Bár a későbbi *Hitel* munkatárs Mikó Imre például – a távolmaradást illetően – objektív okokra is hivatkozhatott, hiszen akkor éppen katonaidőjét töltötte.

Ami minket leginkább érdekel az az, hogy Tamási Áron szerepét kiemeli e faszizmussal szembeni népfrontos összefogásban, ami viszont elválaszthatatlan a *Hitel*től.

Íme, a hasadék a két történet között. Az egykori kirohanás tárgytalanná válik(?), bár szerzője szövegesen nem követi meg az áldozatot. A Tamási szerepének elismerése egyben a *Hitel* szerepét is elismeri a sokat emlegetett találkozó előkészítésében, sőt a *Hitel*hez utóbb csatlakozott Mikó Imre méltatásának felvállalása egymagában is rehabilitálná a *Hitel*t, de mindez csak a vajtfülűek előtt világos. A kívülálló számára a *Hitel* homályban marad. Lesz azonban a történet még cifrább is, ha Balogh egész kései ítéleteit is megismerjük. Persze a szocializmus építésének éveit megért generációk számára nem annyira különös ez a folyton változó, mindég a pillanatnyi szükség szerint formálható véleményalkotás.

De ha már emlegettük Balogh Edgár későbbi véleményét, szólaljon meg ismét a történetek e sokat emlegetett koronatanúja. *Szolgálatban* című – jól ismert – önéletrajzi írásában, 1978-ban így vall: „(...) Keserűen éreztem, hogy az Ady Társaság demokratikus frontja helyett – s bizonyos visszacsapásul is kezdeményezésükre – a kolozsvári *Hitel* hasábjain új rendi szemlélet formájában feltűnt a német és olasz parancsuralmi előretörés vonzása. Albrecht Dezsőt, a »nemzet helyett gondolkozó osztály« elit-elméletének felállítóját már Brünnből ismertem: ott ült ő is 1927-ben a titkosok közt, akik egy Kazinczy-megemlékezés alkalmából felelősségre vontak radikális törekvéseink miatt... A népi mozgalmakkal szembeállított magyar úri hivatalosság keze most már Erdélyig ért, s a maga javára akarta fordítani az általános tespedésből kikászálódni óhajtó, új cselekvésre lendült szenvedélyeket. Nem mondom válaszom erős volt (...) Csak arra vigyáztam, hogy a nép alkotóképességét tagadó s a társadalmat tekintélyelv szerint felülről szervezni kívánó irányzatot ne azonosítsam a *Hitel* köré csoportosult fiatalokkal, leszögezve: ...semmiképpen sem reakciósok még azok, akik itt – a reakciós zászlóbontás árnyékában – népegészségügyről,

¹⁴⁶ Mikó Imre: A csendes Petőfi utca. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca. 1978. 164. oldal

kisebbségi jogvédelemről, magyar képzőművészetről értekeznek, vagy verseket írnak. A reakciós ideológiai tervekről a munkatársak többsége aligha tudott. Ha szót emelünk az ellen a kísérlet ellen, amely egy új magyar rendiség osztálygőgjét s parancsuralmi vágyfantáziáját akarja az erdélyi magyar szellemi életbe becsempészni, tesszük ezt abban a hiszemben, hogy az erdélyi magyar ifjúság hagyományos népi szelleme ellen elkövetett neofeudális kultúrmerénylet a Hitel fiatal munkatársai és olvasói között is ellenállásra talál.”¹⁴⁷

Balogh Edgár e sorokban ismét egykori önmagát idézi, egy az előbb vizsgált Mikóról írt tanulmánnyal azonos évben kiadott könyvében!

Ezzel most zárjuk le a *Vásárhelyi Találkozóról* szóló eszme-futtatást, melyet e dolgozatban csupán azért emeltem be, hogy a *Hitel* egyik – a maga módján történelmi jelentőségű – fegyvertényére felhívjam a figyelmet s felkeltsem egyben az érdeklődést az ezt tagadók szegényes és egyéb célokat szolgáló érvelésére.

Nem kellett sokat várni s máris elérkezett 1940, és az erdélyi magyarság várva várt napja. A bécsi döntést követően, még a honvédség bevonulása előtt a *Hitel* munkatársai azok, akik összeülnek és elkészítik azt a beadványt, melyet Teleki Pálhoz juttatnak el. Ebben Erdélynek különleges státust kérnek és lefektetik az észak-erdélyi román kisebbség (millióss tömegről van szó) további sorsát megkönnyítő kisebbségpolitika alaptételeit, pl. azt, hogy a román nyelv oktatása legyen kötelező minden magyar iskolában is és a román többségű területeken legyen kötelező a hivatalnokok nyelvismerete. Nem véletlen, hogy erről a tényről nem sokat tud a magyar s főleg a román közvélemény s arról sem, hogy ennek a román kisebbséggel kapcsolatos egyes tételei a zavaros évek ellenére sok tekintetben meg is valósultak. E téren éppen a román propaganda hirdeti az ellenkezőjét, s egyes kiadványokban nem riad vissza a legvadabb hamisításoktól sem, el egészen a durván montírozott fotóig. Az immáron európai Romániából a Ceaușescu idejében *elkövetett* gátlástalanul tudatmérgező csalások cáfolásáról még nem hallottunk.

Vallasek Júlia erről így ír „(..) A *Hitel* köre rögtön a bécsi döntés bejelentése után megpróbálkozott a lap hasábjain korábban körvonalazott eszmék valóságba ültetésével. Még a honvédség bevonulása előtt egy szűkebb körű *Hitel*-összejövetelel Teleki Ádám, Tamási Áron, Vita Sándor, Venczel József és Albrecht Dezső, Észak-Erdélyre vonatkozó elképzeléseiket egy memorandumba vázolták, melyet 1940. szeptember 9-én át is adtak Teleki Pál miniszterelnöknek. A memorandum szerzői a teljes erdélyi magyar értelmiség nevében szólaltak meg, s az erdélyi magyar társadalom sajátos szerveződési formáinak, hagyományának megőrzését követelik.(..)”¹⁴⁸.

A háborús évek ellenére egészen hihetetlen magyar eredmények születtek (ne feledjük, a magyar négy évről van szó, vagyis nem többről, mint egy mai parlamenti ciklus) mint pl. a székely körvasút, mely akkor a vasútépítés világcsúcának számított, s külföldi szakemberek jöttek tanulmányozni, mert nem akarták elhinni megvalósulását. De emléthetjük az Észak-Erdély helységeit mai napig díszítő és szolgáló középületek sorát, a magyar hegyivadász, határőr katonaság újraszervezését és infrastruktúrával való ellátását stb. Az erdélyi magyarság

¹⁴⁷ Balogh Edgár: Szolgálatban. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 1978. 20-21. oldal.

¹⁴⁸ Vallasek Júlia: Sajtótörténeti Esszék. Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár. 2003. 66. oldal.

fellélegzett. Sajnos azonban csalódások is érték őket az anyaországból érkezők számukra idegen szelleme és nem egyszer fölényeskedő magatartása miatt. Egy évszázados hagyomány szerint is patriarchális, ráadásul a kisebbségi sorsban egymásba kapaszkodott, a társadalmi osztályok közötti kisebb távolságokhoz szokott közösség szembesült a címkórság és az osztálykülönbségek sok bajt és feszültséget okozó vagy elősegítő és részben olykor magyarázó hatásaival. Ennél is nagyobb megrázkódtatás volt az ott először végrehajtott deportálás feldolgozása. A *Hitel* szellemi köre is átélte ezeket a megkönnyebbülés első örömeit beárnyékoló történéseket. Így aztán nem meglepő az, amit a háború utolsó hónapjaiban tettek.

Igen fontos és sokmindenre rávilágító kísérlet volt a negyvenek memorandumja. Ezt a memorandumot, melyet szintén e szellemi kör vezetése alatt dolgoztak ki, azért juttatták el a kormányzóhoz, hogy az haladéktalanul ugorjon ki a nyilvánvalóan vesztes háborúból, ellenkező esetben Erdély külön utakra lép. A szöveg kidolgozása mellett az aláíró negyven vezető magyar értelmiségi között is számos olyan fedezhető fel, aki a *Hitel* köreiből tartozott.

Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén* című könyvében Vita Sándor emlékiratát idézi: „– Felvetődött az a gondolat, hogy egy memorandummal kell Horthyhoz fordulni, amelyet aláírnának a Horthy előtt is tekintéllyel bíró társadalmi vezetők. Ennek a memorandumnak a megszerkesztésére Mikó Imre, Szabédi László és Nagy István kaptak megbízást. S részt vett ebben Tamási Áron is. A szerkesztés az Erdélyi Kör Fő tér 5. szám alatti helyiségében folyt (A felszaporodott létszámú Hitel akkori gyülekezéshelye. – A sz. megj.) (...) Több mint negyvenen írták alá (...)”¹⁴⁹ Itt most az idézetből csak a *Hitel*hez kötődő személyeket sorolom fel Vita Sándor listájáról: Tavasz Sándor, Józán Miklós, Nagy Géza, Tamási Áron, Szabédi László, Kiss Jenő, Venczel József, Szász István, Mikó Imre. Teleki Béla Budapesten volt, tehát akkor nem írhatta alá, de távollétében e Tanács elnökének őt választották meg. A memorandumot a kormányzónál bármikor kihallgatást kapó Teleki Géza (Teleki Pál fia) egyetemi tanár vitte Budapestre. Ez a pillanat volt az *Erdélyi Magyar Tanács* megalakulásának pillanata. Erről Vita Sándor és Teleki Béla, Lipcsey Ildikó történészhez írott levelei győztek meg, melyekben ezt tényként említik.¹⁵⁰

Az az öt jobboldali erdélyi magyar értelmiségi, aki leült tárgyalni a baloldali ötökkel, szintén a *Hitel* köréből került ki. Az eset, minthogy kétoldali jellegű, felbukkan Balogh Edgár emlékirataiban is

Balogh Edgár most tovább idézett önéletrajzi könyvében, annak vége felé, ezt találjuk: „(...) A Teleki-csoport (gróf Teleki Béla a nagytekintélyű Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület – vagyis az *EMGE* – és az *Erdélyi Párt* elnöke volt a magyar négy év alatt. – A sz. megj.) azonban elhatározta, hogy nem hagyja el Erdélyt, bármi történjék, és ez a szándék hozta össze a baloldallal, nem utolsósorban természetesen azzal a gondolattal élve, hogy a magyar elsőbbségi pozíció ezzel a taktikával talán még megmenthető. Öten ültek le tárgyalni, a gróf s az összekötő szerepet vállaló Demeter Béla mellett: Mikó Imre, aki már múltjával kiérdemelte bizalmunkat, Szász István agrármérnök, az *EMGE* egyik vezetője, Teleki

¹⁴⁹ Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. RTV-Minerva Kossuth kiadó. Budapest. 1982. 237. oldal.

¹⁵⁰ Vita Sándor és Teleki Béla Lipcsey Ildikóhoz írt levelei: *Erdélyi Magyarság* 56 sz. 47-48. oldal.

bizalmasa (Apám, az EMGE ügyvezető alelnöke, a *Hitel* házigazdája és mecénása. – A sz. megj.), és *Vita Sándor országgyűlési képviselő, a Hitel mérsékelt szárnyának egyik jelese, szövetkezeti ember.* (A *Hitel* egyik főszerkesztője. – A sz. megj.). *Az öttel szemben Demeter János és Kovács Katona Jenő mellett Jordáky Lajos és Csögör Lajos ült, virtuálisan én voltam a párba vett ötödik. Itt ebben a szűk körben hangzott el Teleki ajánlata és Kovács Katona Jenő válasza, s az őszinte szó nem maradt visszhangtalan.*”¹⁵¹

Az esetet követően a Teleki-féle ötök közbenjárására kommunista, román és zsidó foglyok menekültek meg a hamarosan megjelenő Gestapo felkoncoló szándéka elől. Ma is birtokomban van Balogh Edgár *Egyenes beszéd* című könyvének apámtól örökölt, dedikált példánya. A rövid kéziratos szöveg így szól: „*Szász Istvánnak az ellenállási mozgalom emlékére szeretettel: Balogh Edgár.*”

Ami pedig a Teleki csoport „*taktikáját*” illeti, arról szólhatnék emlékeimből. Apám, miután anyámat és engem a közelgő front elől – gépkocsival – Tarcalra menekített, visszatért Kolozsvárra, és az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* gyakorlati tevékenységét vezető ügyvezető alelnöki íróasztalánál, egyedül tartózkodva az épületben, várta az orosz és román csapatokat. Onnan írott – a város elfoglalása előtti – utolsó levelét már közöltem *Trianon sodrásában* című önéletrajzi könyvemben.¹⁵² Ezt megelőzően részt vett az erőfeszítésekben, melyek nyomán Kolozsvár nyílt város lett, és megmenekült az ostromtól, majd utóbb a város éllelmiszerellátását szervezte. Ezután az oroszok Teleki Bélával és Vita Sándorral együtt elfogták, és magukkal hurcolták őket a front mögött. Már az alföldön jártak mikor utolérte őket Malinovszki parancsa, hogy mint a kiugrásért lobbyzó és az ellenállásban résztvevő csoport tagjait, szabadon kell őket bocsátani. Apámat Mezőcsáton engedték szabadon, Telekit és Vitát legújabb adatok szerint Pozsonyba érkezvén adták át a magyar hatóságoknak. A tárgyilagosság azt is megköveteli, hogy a Balogh Edgári kettősséget tovább árnyalva, elmondjam apám azon feltételezését mely szerint Malinovszkit feltehetően Balogh Edgár értesítette a foglyok kilétéről, s ennek köszönhetően szabadulásukat. Ő maga erről soha nem beszélt. Becsülendő.

Egyébként *Hitel* és az *EMGE* munkatársai – köztük apámmal – voltak azok, akik kijárták a hadtestparancsnoknál, hogy Kolozsvár maradjon nyílt város s így meneküljön meg a háború pusztításaitól.

Ugyancsak a *Hitel* és a szellemi körével jelentős átfedést mutató *EMGE* munkatársak nevéhez fűződött az a hatásos propaganda, mely a lakosság körében a maradás mellett érvelt és ők szervezték meg a város ellátást is.

A *Hitel* története ezzel zárul s elkezdődik ügyes és következetes feledésbe taszításának korszaka. Szelleme még aktív formát ölthetett volna a számos *EMGE* munkatárs által, de ugyanazok a körök vállalták fel az erdélyi magyar érdekképviselőt e száz esztendő és Európa-szerte irigyelt szervezetének felszámolását is, akik a *Hitel* feledtetésén szorgoskodtak. Az egyértelműen román nacionalista érdekeket szolgáló munkát a román vezetés a pártfeladat vörös kódén keresztül a *Magyar Népi Szövetségre* hárította. Az *EMGE* felszámolása így öngyilkossággá vált és ezzel a *Hitel* szellemi köre még jobban kiszorult a cselekvés lehetőségéből. Néhányan azonban a *Bolyai Egyetemen*, sőt felszámolása után a *Babeş-Bolyain*

¹⁵¹ Uo. 337-338. oldal.

¹⁵² Szász István Tas: *Trianon sodrásában*. Accordia Kiadó. Budapest. 2001. 25. oldal.

is még dolgoztak, művész vagy író munkatársai ott voltak a kulturális életben, de sokan emigrációba kényszerülve folytatták a munkát.

Valamilyen formában azonban, néhány kivételtől eltekintve egész pályafutásuk során követhető volt az a szellem, melyben ifjúságuk idején a *Hitel* nagy korszakában elindultak.

A *Hitel* munkatársak közül ma is vannak kiket – haláluk után – megpróbálnak vádakkal illetni. A kör szellemi tevékenysége mellett, az azt szinte aláhúzó politikai szerepvállalása, az a terület, amely legjobban igazolja, hogy milyen elvek mentén folytatták munkájukat. Mindazok, akiket ez a kör magáénak érzett, mindazok, akik ennek a körnek a munkájától – mai szóval – „nem határolódtak el”, nehezen elképzelhető, hogy olyan vádakkal legyenek illethetők, mint amilyenekkel a nacionalista román, sőt a mai magyar politikai érdekek megpróbálják őket a történelem és a kultúrtörténet süllyesztőjébe juttatni.

Ha a *Hitel* jelentőségét helyére próbáljuk tenni, feltétlenül meg kell hallgatnunk Tamási Áront, aki így szólt: „*Ha a Hitel és általában az erdélyi magyar szellem nem innét belülről, az erdélyi földből és az erdélyi sorsból próbál magának új eszmevilágot teremteni, akkor bizonyára úgy lesz, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani a mi számunkra is. Pedig bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudását én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.*

*Igen – „merjünk nagyok lenni”!*¹⁵³

A *Hitel* szellemi köréhez szorosan kötődő *EMGE* történetével most nem terheltem az olvasót, de, hogy mennyire fontos volt a baloldalnak az átmeneti időszak történetének feldolgozása, arra a napokban újabb bizonyítékot fedeztem fel. Egyébként egyben ez volt az, ami ennek az eseménysornak az egész *Hitel* történetből való kiemelésére és ismertetésére készítetett. Történt ugyanis, hogy a családi levéltár végső feldolgozásának munkája közben megtaláltam apámnak dr. Szász Istvánnak, a *Hitel* „házigazdájának” és az *EMGE* ügyvezető alelnökének azt a levelét, melyet Balogh Edgár kérésére, az 1944-es eseményekre emlékezve írt 1949-ben. B. E. tudni óhajtotta mi az, amire emlékszik, s azt is, hogy hogyan. Erre vonatkozóan kérdéseket tett fel, melyekre apám is pontokban válaszolt.

A Balogh Edgárnak talán az Orwell által leírt kettősségre hasonlító magatartása és történelmi korszakokat átívelő erdélyi szerepvállalása még megírásra vár. Én most mellékelem apám neki írott válaszlevelét.

Dr. Balogh Edgár úrnak
A Bolyai Tudomány Egyetem rektora

Kolozsvár

Kedves Barátom!

Folyó hó 24.-én délután vettem kézhez nagybecsű leveledet. –

¹⁵³ Uo. 27. oldal.

Az abban feltett kérdésekre igyekeztem megközelítő pontosságú, tárgyilagos feleletekkel szolgálni.

1. A baloldallal megindult tárgyalásokról közvetlenül Teleki Bélától értesültem.
2. Teleki Béla a baloldallal folytatott megbeszélései alapján határozta el, hogy az ellenállási mozgalomban részt vegyen. – A *Béke Párt* tagjaival, azt hiszem vezetőivel, többször találkozott.

Tudomásom szerint 1944. március 19. után Balogh Edgár és Szabédi László Mikó Imre doktort – ha jól emlékszem Budapesten – felkereste és a fenti kérdésekben megbeszéléseket folytattak. – A dr. Mikó Imrével, Vita Sándorral és dr. Patzkó Elemérrel való egykori baráti beszélgetéseim arról győztek meg, hogy ők a német vonaltól való azonnali elszakadás és a háborúból való kilépés hívei voltak. – Mikó az utolsó hónapokban a teljes parlamenti passzivitást követelte. –

3. Bár az Erdélyi Párt politikai ülésein nem vettem részt, visszaemlékezésem szerint a budapesti pártközpontban voltak a tárgyra vonatkozó hivatalos megbeszélések is.
4. A Dálnoki Veres Lajos altábornaggyal folytatott tárgyalásokról magam is értesültem. – Hogy ilyen tárgyalások voltak, ezt az a körülmény is mutatja, hogy a *Béke Párt* az utolsó időkben meglehetősen zavartalanul tevékenykedett
1944. szeptember második felében Teleki Béla kolozsborsai hadiszálásán felkereste Dálnoki Verest. – Ezen a gépkocsi útján én is elkísértem Telekit, de a tárgyalásról, mely négy szemközt folyt le, nem tudtam meg semmit. – (Az úton azért kellett résztvennem, mert a borsai körzet gazdasági helyzetét tanulmányoztam) Dálnoki Veres későbbi magatartása azt igazolja, hogy a tárgyaláson a fegyverszünet kérdéséről lehetett szó.
5. A tordai akció a tárgyaló csoportnál a legkedvezőtlenebb hatást váltotta ki. – Mikó például kijelentette, hogy egy ostoba és felelőtlen kaland.
6. Atzél tárgyalásairól nincs tudomásom. – Fogságomból való visszatérésem alkalmával hallottam, hogy Budapesten baloldali körökkel tárgyalt. Sőt egy moszkvai repülőútról is beszéltek abban az időben, mely hivatalos megbízás hiányában eredménytelenül végződött.
7. A visszavonuló csapatokhoz való bevonulás alól mentesítő iratokat a hadtest tényleg bocsátott ki. Ilyen helyben maradást engedélyező iratot én is számos *EMGE* tisztviselő részére állíttattam ki. – Az utolsó napokban, mikor a hadtest végleg eltávozott, ezeket az iratokat Országgh ezredes adta ki, illetve írta alá. – Ilyen iratokat tudtommal más hatóságok is szerkesztettek. –
8. Visszaemlékezésem szerint a Dermata felfegyverzésének kérdésével Bethlen Béla kormánybiztos foglalkozott. A felfegyverzést ő tette lehetővé. – Arról azonban, hogy a fegyvereket honnan és milyen úton szerezték, nincs értesülésem. –
9. Teleki Béla és a kormánybiztos minden befolyásukat érvényesítve, a közüzemek megsemmisítését igyekeztek meggátolni. – Ez sikerült is, mert a villany, víz stb. üzemeket nem robbantották fel.

Az „*itt maradni*” elv érvényesülésének kitűnő példája volt a Tudomány Egyetem megtartása.

E tekintetben különben a hadsereg köreiből sem uralkodott egységes felfogás – ezt igazolja a 7. kérdésre adott válaszom. –

- A felelősséget érző vezetők nem távoztak el. Bethlen kormánybiztos – úgy emlékszem – a tisztviselői fizetések több hónapos fedezetéről is gondoskodott. –
10. Nagy József újságíró, aki hosszabb ideig az „*Ellenzék*”-nél teljesített szolgálatot, eleitől fogva a háborúból való kilépés, németektől való elszakadás híve volt. – Erről a magatartásáról természetes, hogy az akkori vezető körök tudomást szereztek. – Nagy Józsefnek meg kellett válnia az ellenzékétől. – Ez azonban nem jelentette a baráti kapcsolatok feladását. – Az *EMGÉ*-ben gyakran kereste fel Teleki Bélát, akit, mint nekem elmondta, tájékoztatott a külpolitikai események felől. A meggyilkolása előtti estén a New-York étteremben Teleki Bélával még találkozott
 11. Teleki Béla Tényleg felkereste Hątegan Emilt, de visszaemlékezésem szerint az egész ügy egy udvariassági látogatássá zsugorodott, – Teleki annak idején Sándor r. kat. Püspöki helynökön keresztül – a tordai akció idején – figyelmeztette Hossu püspököt, hogy rejtőzzön el, mert akció készül ellene. – A készülő akció részleteiről semmit sem tudok.
 12. Az „*Ellenzék*” magatartását eleitől fogva gyanakvással figyelte a magyar kormányzat. – Nagy Józsefet az „*Ellenzék*” igazgatósága, míg lehetett, igyekezett aktív szolgálatban tartani. – 1944. március 19. után nehezzé vált a helyzet, de a vonalvezetésre Nagynak tovább is határozott befolyása volt. – A Zathureczky leváltása utáni időben Végh József is ült az „*Ellenzék*” szerkesztői székében. – Szerkesztősége alatt többek közt Mikó olyan cikkeket írt, melyekért a Gestapo Véghet felrendelte a Péter-Pál villába és keményen megleckéztette. Végh nem adta ki a cikk íróját. – 1944 nyaratól az „*Ellenzék*” nagy eréllyel igyekezett tovább balra fordulni. – elegendő különben egy-egy akkori „*Keleti újság*” és „*Ellenzék*” lappéldányt kézbe venni, hogy a kettő közötti különbséget lássuk. – A közhangulatra jellemző volt, hogy az „*Ellenzék*” példányszáma jelentősen emelkedett. –
 13. Feljegyzéseim, mint arra a továbbiakban utalok, elvesztek. Annyira mégis emlékszem, hogy 1944. augusztus végén Demeter Béla lakásán a *Béke Párt* tagjai (Jordáky és társai) és Teleki Béla között volt egy komolyabb tárgyalás. – Később – szeptember elején – Mikó, Vita, Nagy István, Jordáky, Tamási és Szabédi bevonásával Horthy kormányzóhoz egy memorandumot intéztek, melyben az azonnali fegyverszünet megkötését javasolták. – A memorandumot Teleki Béla, a püspökök és még számosan aláírtuk. – Az iratot Teleki Géza vitte fel a kormányzóhoz, de az akciónak nem volt kellő eredménye. –
Teleki Bélát – annak idején – a Lakatos kormányban való tárca vállalására felszólították, – a megbízást ő csak úgy lett volna hajlandó elfogadni, ha a német kapcsolatokat megszüntetik és a kormány a háborúból való kilépést szorgalmazza.
 14. Tudom, hogy a fegyverszünet ügyében Teleki Béla is volt a kormányzónál kihallgatáson. – egykori információim szerint, a megbeszélés során, a kormányzó ingadozó magatartást tanúsított. –
A Teleki Géza moszkvai útját tudtommal Teleki Béla készítette elő. – a kiküldöttek szeptemberben Besztercebányáról indultak repülőgépen Moszkvába. Teleki Béla az elutazás előtt közölte többek között velem, hogy ő nem megy. – Teleki Géza végzi el a megbízatást. – Másoktól hallottam, de nekem is az volt a benyomásom, hogy a köré

csoportosuló, *Béke Párthoz* csatlakozó vonalat nem akarta a sorsdöntő napokban magára hagyni. –

Egyébként az akkori események megvilágítására a Teleki Béla népbírósi tárgyalására családtagjai és ügyvédje által összegyűjtött anyag szintén felhasználható volna. –

Megjegyzem, hogy a felszabadulás utáni napokban – amint arra Te is bizonyosan emlékezel – engem Teleki Bélával és Vita Sándorral együtt elvittek. – Ennek következtében – éppen a legfontosabb időszakban – nem állott módomban közvetlenül megfigyelni az ellenállási mozgalom hatását, eredményeit. – Így az általam csak részben ismert vonalak összetevőit kiértékelni ma már nem tudnám. –

Az *EMGÉ*-ben levő magán levelezésem, feljegyzéseim, okmányaim fogságom ideje alatt mind eltűntek és ez a körülmény a pontos válaszadást szintén megnehezítette. –

Szeretettel köszönt
Igaz híved:

Dr. Szász István

Kolozsvár, 1949. X. 25.

*

ÍRÁSOK

A KOLOZSVÁRI HITEL FOLYÓIRAT SZELLEMEBEN

*„Hiszek az észben, hogy ameddig ér, hűséges
szolgája annak a valaminek, amit el nem ér.*

Babits Mihály”

Naplójegyzet: 2004. június 4.

Megjelent: Erdélyi Napló (663.) 2004. június 15.

LEHET, MERT KELL

Kedves Barátaim!

Nagyon érzem annak igazságát, hogy a valódi gyökerek eltéphetetlenek. Itt élem életem immár európai határok között, de gyökereim otthon maradtak a valaha még hamisítatlan Európában (abban, amelyről nekünk a nagyszülők regéltek), s ezt letagadni képtelenség volna.

Naponta váltok szót olyannal, aki az új Európa boldogabb tájain kétségbeesetten rángatja a saját gyökereit. Szeretné kitépni, szeretné letagadni őket. A hajszálgökerek körül fakadó gondokat tagadná vagy kinevetné, tehetetlenségünket gúnyolja, s közben nem veszi észre, hogy maga sem tudott tenni semmit, csak azt, hogy elment. Ez pedig még a tétlen ottmaradásnál is kevesebb. Most európai lehetőségeivel kérkedve nézi le azokat, akik a Házsongárdban szundító Reményikkel együtt hiszik, hogy „*lehet, mert kell.*”

Hallgatom az „európai” szavait, s elszenvedem szidalmait. Sajnálom inkább. Haragom nem lenne értelmes, hiszen ő is egy áldozat a sok közül. S erre vall magatartása is, hiszen minden gondolata oda tér vissza, s minél jobban vagdalkozik, mennél inkább rángatja vagy rejtegeti letagadhatatlan gyökereit, annál inkább bizonyítja azok szívósságát.

Mi azonban reméljük, sőt inkább tudni szeretnénk, hogy Reményik reményei csak szundítanak egyet a hegyoldalban. Tehát egyszer majd felébrednek.

Akárhányszor is jutnánk el egyenként vagy együtt, egy égreakiáltás erejéig, vagy tudományos alapossággal vizsgálódva, a Makkai féle „*nem lehet*”-hez, annál inkább éledezik bennünk a Kós Károly-i „kiáltó szó” elfojthatatlan tenni akarása.

Ismét megmértettünk ott, s maholnap itt is. Mert tudjuk, hogy e kettő összefügg. És azt is tudjuk, hogy harcosaink módszerei és szándékai ott sem és itt sem azonosak. Sajnos még a hátsó szándék is fellelhető. De annyi mégis megadatott nekünk, hogy ha úgy akarjuk, a kisebbik rosszat választhassuk, azt, amelyik időt ad a túlélésre, a feltámadásra.

Széchenyit olvasom, a *Hitel* első kiadását. Ezt mondja: „*Hány embernyom forgott le, mióta nemzetünk Európába költözött? 's növésünk és kifejlődésünk ellen mennyi akadály? 's hány esztendeje csak, hogy a' Török Budán dült? 's melly kevés, hogy Gallia árja hazánkon? 'S így ha bajunk nem is olly felette nagy, 's illy zavarban 's illy rövid idő alatt előmenetelink körülményeinkhez képest gigásiak is, ne gondoljuk azért, hogy Visegrád poraiban 's régi Buda falai közt el van már temetve nemzeti díszünk, mert a' nagyságnak ezen előjelei csak egy szebb hajnal viradatára bátoríthatnak; hanem legyünk bizonyosak, hogy igazi Felemelkedésünk ideje még hátra van.*”

Bár helyzetünk azóta látszólag csak romlott, de az is igaz, hogy közben – már csak a pusztaság túlélés tényével is – nagyságunk újabb jeleit halmoztuk a régiek mellé. És azok előremutatnak. Mert „*az nem lehet hogy...*” Makkaitól inkább a „*magunk revíziója*” az, ami most szükségeltetik. Könyörtelen őszinteséggel.

Időt nyerni, időt a megmaradásra. Itt és most ez a legfőbb tét.

S ha ezt is túléljük, jöhet a felemelkedés megtervezése. De az már csak együtt. Ott is és itt is. Mert szétszaggatva a túlélésnél többre nem futhatja.

A választások eredményeiből sok minden kikövetkeztethető. A választópolgár, még tömegében mára lealacsonyított állapotában is műszerként jelez. Jót, rosszat. Reményt s ármány plántálta reménytelenséget. Még közönyével is üzen.

Figyelünk hát, a figyelők közös felelősségével. Ott és itt. Mást és mást, s mégis ugyanazt. A közös megmaradás lehetőségeit és a közös felemelkedés felé mutató utat.

A sokaság pedig előbb-utóbb észreveszi, hogy kik az igazi őrzők a vártán. És akkor érdekes dolgok történnek majd.

Akkor kiderül, hogy a most még annyira aláértékelt, és csak a valóságot leplező terephálót jelentő lelkiek, a szubjektívnek nevezettek, mennyire erősebbek tudnak lenni a pusztán materiális, objektívnek deklarált célokra törő, azt istenítő, azért civakodó erőnél.

A maradandó, a „*nagyság előjeleit halmozó*”, mindenkor az előbbiek közül került ki.

De fejezzem már be ezt az üzenetet! Túláradnak bennem a levélbe kívánczó gondolatok. Lám, hiányzanak nékem nagyon az azokat elfogadók, az értők. Pannon vizekben hanyatfeküdve szoktam felröppenteni őket reggelente, s jutna belőlük néktek minden napra. De a legtöbb elszáll. A vizek páráival együtt kígyóznak át a behajló fűzfák levelei között, s mennek, kavarnak az ég felé. Ott aztán talán kifogják őket. Mert ott üldögélnek Házsongárd lakói is. Lepkehálójukkal a felhők közé kanyarintanak egyet, s kezükbe veszik a fogást. Leporolják róla a kerozint, és elnéző mosollyal forgatgatják, nézegetik. Aztán berakják szájjukba a többi mellé.

Mert ők megértik.

Leányfalu, 2004. június 4.

*

Naplójegyzet: 2004. június 17.

**Megjelent: Erdélyi Napló (664. és 665.) 2004. június 22. és 29.
Erdélyi Magyarság (56.) 2004. július-szeptember
Átalvető (51.) 2004. szeptember**

ÚJ MAGYAR MINŐSÉGET

Drága velünk reménykedők!

Hát túljutottunk az újabb próbatételeken is. És megcsodáltuk a magyarázkodások művészeit. Szokás szerint itt és ott, otthon és itthon. Ez már csak így van mifelénk, kik úgy éltük le életünket, hogy kétszer koccintottunk szilveszterkor, és amint a poharunk, úgy az elénekelt himnuszaink is ugyanazok voltak mindkétszer.

Micsoda időket éltünk meg, s micsoda időkről mesélhetünk néktek, kik immár egy új világban nőttetek fel, s váltok mostanság felnőtté.

És hogyan csapott arcul a történelem újra meg újra. Kitartásunkat, hűségünket mivel jutalmazta? Milyen szörnyű érzéseket kell megélnünk ma is, mikor visszatér a múlt, és pökhendi gúnnyal arcunkba nevet.

Úgy járunk, mint a rákbeteg, ki gyógyultnak hinné már magát, s évekkkel a sikeres műtét után értesül a testét megszálló áttétekről.

Mert azok bennünk vannak, elárasztják az össznemzeti testet, és megosztani próbálják, hogy így vezessék a parazita létüket szolgáló pusztulásba,

A Makkai Sándor által egykor meghirdetett önvizsgálat jegyében keresvén a hiba okát, nem tudjuk eldönteni, mi volt először. Megosztottságunk vagy a megosztók? Vagy ősi csúnya hajlamunkat használják fel céljaik elérésre?

Boncolgatom elmélkedéseim során a visszaesés okait, és bármilyen szigorú is lennék önmagunkhoz, látom, hogy a megosztók folytonossága fekete szivárványként feszül felettünk.

Hát továbbra is csak a mesékben győzhet a nemes s a jó, az előremutató?

Mit kell tennünk, hogy ez az átok itt és ott, otthon és itthon egyaránt oldódjon, bármily fagyos, bármily keserves.

Bízató jeleit láhattuk a lezajlott megmérettetések során annak, hogy talán nyiladoznak a szemek. Hogy a nagy színjáték kulisszái mögé is bepillantani képes magyarság növekszik fel szemünk láttára. De ezek még csak jelek. Oly hatalmas az erő, mely ellene menetel, hogy a küzdelem végkimenetelére még ma is csak az isteni igazságszolgáltatás adhat biztosítékot. De segíteni kell önmagunkon is ehhez!

Bizony a visszapillantások arról győznek meg, hogy megosztottságunk hagyományos. Csak az ezt saját javukra felhasználók, az ezt öncélúan ápolgatók és a törésvonalak változtak, azok sem döntő módon. Olvasgatom a Trianon utáni erdélyi kisebbség szellemtörténeti hagyatékát s látom, amint kirostálódik a nemes mag és amint vadul burjánzanak a mindent elárasztó gyomok csírái.

Egyik oldalon hatalmas szellemek óriás teljesítményei, a másik oldalon sikeres ripacsok, hogy Lászlóffy Aladár szellemes meghatározását alkalmazzam új formában. És sárdobálás minden mennyiségben s minden változatban, a pillanatnyi évtized divatjának megfelelően. Fasisztázás, reakciónak bélyegzés, amerikai kémnek nyilvánítás, a szocializmus vagy a nép ellensége cím osztogatása, aztán antiszemitázás, nacionalistázás és Hitler, Goebbels, Mussolini, s a velük összerosott szegény Horthy minden mennyiségben. És folyton balról, a ma már úgynevezett liberális alközponttal is működő balról. Amely persze nem igazi bal és nem igazi liberális.

Röpül a sár, s ha letörlöd orcádról, már hallod is, hogy íme sáros a kezed, te vagy a sárdobáló. De ha laboratóriumban elemezteted ki az orcádat fedő rondaságot, ha felvételen mutatod be annak röptét – az sem elég. Képedbe röhögve mondják, hogy te vagy az agresszor.

Rágjuk, tiporjuk önmagunkat. Szenved a jobbítani akaró, s torát üli a nemzet jövőjén hízó közöny.

De most ismét pislákol valami. Ébred a felismerés. Valljuk be, nem mindenkinél a távlatos gondolkodás megszületését jelezvén. De már az is valami, hogy felismerni képesek a saját törpe sorsukat veszélyeztető történéseket.

Olvasom Erdély Trianon utáni kultúrtörténetét és benne a vitát a vezető elit szükségességéről. A szellem és erkölcs embereiből formálódó vezetők ellen is folyt a sárdobálás. Már Németh László új magyar nemességét is támadták. Itt és ott, otthon és itthon. S mindenkit, aki hasonlót mondott. Hiába volt az az elit, s az oda vezető út nyitva úrnak, parasztnak! A szó is sárosnak bizonyult.

Pedig most erre lenne szükség. Ne nevezzük elitnek, ne hívjuk új nemességnek. Használjunk még be nem sározott meghatározást.

Új magyar minőségre lenne szükség a megmaradáshoz.

S ha Albrecht, majd Tamási annak idején azt mondta, merjünk nagyok lenni, és próbáljuk meg Erdélyben létrehozni a magyar műveltség új formáját, akkor most mi se hallgassunk azokra, akik itt azt mondják, hogy merjünk kicsik lenni, s azokra sem, akik ott erre lelkesen bólogatnak!

Leányfalu, 2004. június 17.

Naplójegyzet: 2004. június 24.

Megjelent: Erdélyi Napló (674.) 2004. augusztus 31.

NEM KELL ITT AZ ELIT

Kedves reánk figyelő otthoniak!

A múltban kutakodván, elkerülhetetlenül beleütközünk a jelen gondjaiba. Más megfogalmazás, más keret, más kísérletek a megoldásra vagy a megoldás megakadályozására, de a gond azonos. Ilyen ismétlődő kérdés az értelmiség jelentősége is a nemzettudat formálásában, és ezáltal a nemzetlét szolgálatában.

Marxista kutató könyvét olvasom 1984-ből. Érdekelnének érvei s az, hogy meddig merészkedik a puha diktatúra elméleti szakembere.

Eszembe jut Balogh Edgár haragja, a Németh László-i „új nemesség” eredeti értelméből való kiforgatására tett kísérlete, vagy az Albrecht Dezső féle „elit” kikiáltása rendinek, majd fasizmusnak. Pedig éppenséggel a népből jött elit létrejötte is benne volt e fogalmakban. Sőt! Csak marxistáék ezt később a megbízható származású, népből jött értelmiséggel helyettesítették – volna. Volna – ha meg nem ijednek attól is.

Ha valaki meghaladta az általuk átlátható színvonalat, bizony idegennek és veszélyesnek érezték azt. Ha népből jött, ha nem. Lefelé ment a nivellálás. A jó elvtárs fontosabb volt az okos elvtársnál. Okos elvtárs a vesékbe láthatott.

És itt, Európa kebelén, a miniszterelnök által a napokban a tudás évszázadának nevezett kor kezdetén mi van? Még a „Szilikon völgyet” is felemlgette – ami bocsánatos tévedés és érthető. A szilícium völgy ugyanis könnyen összetéveszthető a szilikon hölgygel.

Mi van tehát? Hát ugyanaz, mint előbb. Más háttér, más megideologizálás, más érdek, régi aljasságok, s persze régi emberek vagy utódaik. A lakosságot, az embereket igyekeznek globalizáció-konformra hülyíteni. Mert annak az egyen-bunkó a megfelelő nyersanyag, s nem kedveli az elitet.

Régen a szűk hazai párt elit, a nómenklatúra, ma a globalizációs-elit, mely a növekvő nyomor tengerén úszva gyarapodik világszerte. Más elitre nincs szüksége. Az ő veséje sem lehet vizsgálódások tárgya.

És most látom, hogy a kutatásra pályázatokkal elnyert pénzek folyósítása is megszűnt. Itt az ismét európai Magyarországon. Közben a vízcsapból is az folyik, hogy a kis tigrisek után az írek is az oktatásra költött aránytalanul nagy összegekkel törtek ki.

Huszár Tibor – mert őt olvasnám – könyvének fülszövege is azt mondja, hogy a múlt kutatásában a mindenkori jelen ellentmondásai vetülnek ki.

Illyés Gyulát is emlegeti a szerző, aki a vidéki értelmiség fontosságát ismerve, annak lelki elesettségét hozza fel írásaiban. És azt a kérdést, hogy vajon megérdemelték-e a bizalmatlanságot? Függetlenül attól, hogy sem szociálisan, sem politikailag nem képeztek homogén réteget.

Országot vezetni csak egy egészséges elit képes. Még a demokrácia letéteményeseit, a szavazókat is ez képes csak olyan szintre emelni, hogy választók legyenek belőlük. Hogy képesek legyenek erre. Hogy ne legyenek megvezethetők.

De érdeke-e a politikának egy ilyen tömeg. Vagyis érdeke-e a tömegek felemelkedése, értővé válása?

Az értelmiségnek van egy része, amelyik a hatalomhoz, vagy a vélt eljövendő hatalomhoz köti jövőjét, s van egy másik, amelyik a nemzet és a haza jövőjét jobban szolgáló mindenkori politikát támogatná, hatalmi helyzetétől függetlenül.

Ha jól körülnézünk, még ma is kérdéses, hogy a vezető ember szellemi ember-e? Meg persze az is, hogy a legtöbb szellemi ember nem akar vezetővé süllyedni. A karizma meg egyre gyéribben adagolt áldás.

Érdekes, hogy ha errefelé körülnézek, a nemzet jövőjét irányítók között sokkal gyakoribb a kisebbségi származású, és amott, ennek túloldalán a tömeget az anyaországiak képezik. Még második, olykor harmadik generációban is érezhető ez. Tudom, vannak kirívó kivételek is. Őket emlegetve pirulnunk kell.

Az igazi értelmiség elitet jelent. Az igazi értelmiség általában nem politikabarát, és viszont.

Nagy öröm volt számomra, amikor 28 év után ismét találkoztam Benedek Dezső – immár réges-régen amerikai professzor – nevével, aki hazalátogatott Erdélybe, hogy elvigye oda is egyetemes értékű és érvényű tapasztalatait. Ő is felhívta a figyelmet a kisebbségi sorsban különösen fontos egyetem, a nívós felsőoktatás fontosságára, arra, hogy verseny lesz, és abban egy felhígult oktatás nem tud majd versenyképes kisebbségi értelmiséget felsorakoztatni.

Vagyis, ha a magas színvonalú magyar nyelvű oktatás nem valósul meg, akkor minden homogenizációs ármány nélkül is úgy kerülünk hátrányba, hogy észre sem vesszük.

Illetve már csak akkor, amikor késő.

Leányfalu, 2004. június 24.

*

Naplójegyzet: 2004. július 5.

Megjelent: Erdélyi Napló (667.) 2004. július 13.

MERJÜNK NAGYOK LENNI

Kedves velem együtt gondolkodók!

Engedjétek meg, hogy egy előző levelem gondolatait veletek együtt tovább szőjem. Annak végén írtam néhány szóról, ami az aktuálszenyes politikai szlogenek között díszhelyet kapott, Kovács László – kiérdemesülőben levő – pártelnök, történelmi jelentőségűnek szánt három szaváról: „*Merjünk kicsik lenni.*”

Ha ezt a nemzettudat egyre vékonyodó, de egyre jobban megfeszülő sodronykötélének egyik oldalán helyezzük el, mint a nemzeti jövőndő felett ívelő híd egyik pillérét, akkor a másik oldalon három másik, régebben kimondott szónak kellene állnia. Tamási Áron (is) leírta ezeket a szavakat: „*Merjünk nagyok lenni!*”

Az első pillér roszkatag és a mélybe zuhanást előrejelző építmény, a második a mai meggyötört magyarnak gyémántkemény és megrepedni kész.

Mi lenne, ha a dolog lényegét mai helyzetünk szerint értelmezvén, biztonságosabbra építenők azt a hidat, s megújuló pilléreit időszerűbb kötőanyaggal erősítve azt mondanánk mindkét oldalon, hogy: Merjük megőrizni méltóságunkat!

Ebben benne van a nemzeti tudat mértéktartó, de nélkülözhetetlen büszkesége, és benne van annak lehetősége, hogy a külvilág kellő tisztelettel és megbecsüléssel nézzen reánk.

Jelek vannak arra, hogy ilyen még létezik. Éppen a jelenlegi és a balgák által leszavazott előző kormány szomszédáspolitikája erre a legjobb példa. Az a tartás, melyet annak idején volt alkalmunk megtapasztalni (és valljuk be, hogy olykor még keveselltünk is), és amely az előző miniszterelnököt jellemezte, eredményt hozott. Persze még több lett volna az, ha ideje van a kibontakozásra, arra, hogy hosszabb távon is erre legyen kénytelen számítani a tárgyalópartner. De az jól tudta, hogy ha a kerék fordul, akkor „saját emberei” kerülnek a hatalomba, és akkor kellően kicsire zsugorodik előttük a magyar tartás, hogy majd akkor felveszi a lelki Trianon kiszabta méreteket is, és már készülődött a Kempinszki-béli, a hortobágyi vagy a létavértesi találkozóra a vértestvérrel.

Fentiek közül az első kimondottan visszatöporodásunk megünneplése volt. Ez volt az eset, amelynek következményeit ott lehet látni két választás eredményeinek elemzése során is. Hiszen biztos, hogy ezzel az itthoni – anyaországi – baloldal szavazatokat veszített.

Lehetetlen, hogy baloldalon ne legyenek egyáltalán becsületes magyar emberek, akik erre akkor azt mondták, hogy ez már azért sok. És bizonyos, hogy otthon, például a marosvásárhelyi szavazók – mikor dönteniük kellett – ne gondoltak volna arra a koccintásra.

Azt sem mondhatja senki, hogy a nemzettudat nem modern, és nem európai fogalom. Sokan kísérhették figyelemmel a labdarugók Európa bajnokságát. Felesleges leírnom azokat a közelképeket, amelyeket a sportolókról és a szurkolókról hozott el hozzánk a televízió. És nem csupán a „bunkó” szurkolókról. Államférfiak és családjaik álltak ott a reflektorok fényében. És sok-sok átlagember. Mind európai. Láttátok őket, ugye? Arcukat, szívükre tett kezüket, lelkes éneklésüket, mikor a himnuszuk felhangzottak. Akadt-e közöttük akár egy is, aki akkor arra gondolt, hogy kicsi szeretne lenni? És talált-e abban bárki is kivételül, hogy nem így gondolkodtak? Vajon a váratlan győztes kiscsapatot edzője azzal „motiválta”, hogy tanuljanak meg kicsinek lenni?

Ha mindaz, amit nap mint nap látunk a képernyőkön nálunk történik, lehet, hogy feldúlta volna azok lelki világát, akik „igen nagy érzéketlenséggel érzékenyek érzékenységünkre”. Bizony őket sértette volna és fejcsóválásra, sőt távlati következtetések levonására késztette volna e látvány.

De persze nem áll fenn ez a veszély. Nemcsak azért mert mi merünk kicsik lenni, és nem nagyon igyekszünk ilyen rendezvényeket megszervezni, és nemcsak azért, mert már csak egykori nagy labdarugóinknak temetésein vagy győzelmeik évfordulóin nosztalgizálhatunk, hanem azért is, mert fogy azoknak a száma, akik a Himnusz alatt vigyázban állnak, vagy

kezüket szívükre helyezik, s főleg azoké, akiknek hátán végigszalad az otthon még oly ismerős borzongás. Azt, aki így tesz, megnézik, megcsodálják, furcsának találják.

Romló pilléreivel itt feszül a mélység felett az a híd.

Mentsük meg, amíg még nem késő! A keményebbik pillér felől kell kezdeni a munkát.

Most tehát ismét idézném Tamási Áron sorait, melyekben bár az élet más területén jelöl ki feladatot az egykori nemzetnevelő író, de azonos céllal és azonos reménnyel. Így ír: „(...) bármennyire vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudását én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki. Igen - merjünk nagyok lenni!”

Úgy érzem, hogy ma még ennél is fontosabb és sokkal aktuálisabb, hogy a magyar nemzeti méltóságot, azt a sokat tapasztalt s ezért másokat nem sértő emelt főt, otthon tudjátok felmutatni a megannyi nyomás alatt korcsosuló összmagyaroknak. Minden más elért siker ennek eredménye leend.

Leányfalu, 2004. július 13.

*

Naplójegyzet: 2006. augusztus 8.

Megjelent: POLISZ (102.) 2007. március

MEGÉLT ÉS ELVETÉLT METAMORPHOSISAINK

Drága, változást váró Barátaim!

Számomra soha nem volt kérdéses, hogy az egykori kolozsvári *Hitel* folyóirat szellemi köre térben és időben egyaránt messzire mutató teljesítményt tudhatott magáénak.

Gondolataik sajnos évtizedekre a feledés homályba kényszerítették. A ma újra felbukkanó felismerések önkéntelenül is azt sugallják, hogy a magyar értelmiség nem hajlandó az elődök tapasztalataival élni. Minden generációja újra és újra megszenvedti a tapasztalatgyűjtés gyötrelmeit, majd eljut ugyanarra a következtetésre. S ha ezt teszi még jó, de mintha egyre nehezebben értené meg a kis és nagy történelmi pofonok tanulságait.

Ezekre gondoltam, miközben egy érdekes dokumentumfilm forgatásába keveredvén ismét az aktuális gondok megoldásán kezdtem elmélkedni s azon, hogy sok kérdést felvető leveleim következő üzeneteiben próbáljak arról is beszélni, ami kifelé mutat a labirintusból.

Néhai Apor Péter urunk a Metamorphosis Transylvaniae körmölése közben még csak a felületet kapirgálta. Nem tudom, hogy megfordult-e fejében a legfontosabb aktualitás, mégpedig az, hogy éppen azokban az évtizedekben vált véglegessé és végzetessé Erdély demográfiai mérlegének átbillenése is. Hiszen akkoron, még a bécsi levéltárak is csupán arról tanúskodnak, hogy a bevándorlási hullámot mérséklendő, a román fejedelemségekben egymást váltó fanarióta uralkodókat kíméletesebb kizsákmányolásra kérték. Állítólag Erdély befogadóképességének határait emlegették. Fontos ezt is tudni. Nem csupán a nagyobb

szaporulat, az erdélyi munkamegosztásban kialakult feladatokkal járó védettebb földrajzi helyzet tette, hogy többségbe kerültek.

Aztán – e szomorú erdélyi metamorphosist követően – gyorsan elröppen még két évszázad s már Trianon utáni éveket írunk. És Apor Péter 1736-ban leírt sorai fölé kanyarított címe ismét felbukkan. 1936-ban a „nagy” *Hitel* folyóirat első számában adja ezt a címet írásának a nehézsorsú és még sok méltatásra érdemes Venczel József.

Ez a Makkai „*Magunk revíziója*” és Széchenyi építő szellemében munkálkodó értelmiségi kör jól látja a nagy változás, az új metamorphosis szükségességét. A Trianon utáni Erdély új tudat után kiált.

Ugorjunk egyet ismét az időben, pontosan hetven évet, s állapítsuk meg, hogy napjainkban ez már a Kárpát-medencei összmagyarságra érvényes megállapítás, sőt ennél több: létfontosságú alaptétel.

Mint arról már írtam, s úgy hiszem mostanában még többször is beszélnem illene, a nemzet megmaradása és oly régen vágyott előrelépése a magyar szellem átmentése, fejlődése, haladása dolgában oly eredményes Erdély (és más elszakított területek) a hét határ közé szorított ország magyarságának sorsát is meghatározhatják.

A metamorphosis tehát Erdélyben azért a legégetőbb szükséglet, mert nem csak saját lépéskényszeréről van szó, de arról is, hogy hozzá igazodhatna a Kárpát-medencei magyarság.

Erdély sok vérveszteséget szenvedett magyar értelmiségének, még ma is övének számító vándoraival együtt, el kellene végeznie ezt a munkát.

A helyi anyanyelvű oktatás a Románia (általában az utódállamok) viszonyaira jellemző – távolról sem európai – akadályoztatásának elhárítását éppen Európától várjuk hiába. Európa nem fog ezen töprengeni és új „gyarmatát” ezzel a sandaságával együtt fogja „magához ölelni.” A szlovák példa fontosságára évek óta volt alkalmam figyelmeztetni. Az ott történtek új erőt és ösztönzést adnak a hasonló terveket melengető erőknél.

Egyedül az anyaországtól lehetne elvárható a segítségnyújtás. Itt azonban ezt nem csupán nem tudják, nem csak nem ismerik fel, de nem is akarják.

Éppen Venczel József dolgozata jelzi már 1936-ban, hogy: „(...) vannak szép számmal, akik a szabadelvűségnek meghaladott társadalmi és gazdasági tételeit igyekeznek normaként prédikálni (...)” majd azt is leszögezi, hogy: „A történelmi materialisták viszont egyoldalúságukban az elnyomás tényét egyszerű anyagi problémaként kezelik (...)”.

Vagyis a mai szociál-liberális koalíció alkotóinak (ha tényleg azok), már atyái is alkalmatlanok voltak arra, hogy a nemzet megmaradásának kiáltó gondjait felismerjék és magukénak vallják.

Azt mondhatom tehát, hogy most a harmadik metamorphosis korát kell megélnünk, de azonnal cáfolhatom is ezt a gondolatot. A Trianon utáni metamorphosis ugyanis még csírájában elakadt. Annak kiteljesítése a mai Kárpát-medencei magyar értelmiség legszentebb feladata. A megszenvedett tapasztalatokra talán mégis jobban emlékező erdélyi magyar értelmiség ennek a folyamatnak lehetne hangadója és zászlóvivője.

Korfu, 2006. augusztus 8.

Naplójegyzet: 2006. augusztus 9.

Megjelent: Polisz (102.) 2007. március

KÖZÖS GOND

Drága, velünk aggódó Barátaim!

Az egymást felfalni is kész honi magyar értelmiség, – bár egyenlőtlen eszközökkel – de még vívja harcát.

Az ádáz küzdelem a résztvevőt s a szemlélődőt egyaránt aggodalommal töltheti el. Sajnos jelek szerint a résztvevőket egymástól éppen ennek az „ez a harc lesz a végső” érzésnek a kétféle jelenléte különbözteti meg. A bal s főleg a liberális oldal a jobb teljes megsemmisítésének mámorába kezdi hajszolni magát, e célcsoport pedig olykor valóban úgy érzi, hogy ez most lehetséges, s ettől szorong.

A kisebbségi jövőt szolgáló kisebbségi múlt kutatása ébresztett rá, hogy az ilyen s hasonló életérzés bizony nem új, s a nemzet iránti felelősséget hordozókban már hetven évvel ezelőtt is gyötrelmeket okozott

Az erdélyi magyar kisebbség akkori vajúadásait szemlélve, mintha a Kárpát-medencében élő mai magyar kisebbség egész sorsa jelenne meg. Bizony ma már az anyaországi s a határokon túli magyarság sorsát – az összmagyarságét – a szükséges tennivalók terén egységesen szükséges nézni, s a csonka hon egykori nemzetalkotóinak sorsa csak egyes helyi jellegzetességekben különbözik. Van, ahol számaránya van, ahol megosztottsága s egészében véve mindkettő miatt kerültek kisebbségbe Árpád örökének kifosztottjai, vagy ha ostorozni van kedvünk: eltékozolói. A honfoglalás egykori színpadán a nagy történelmi hatóerők veszedelmei egyformán fenyegetik ezt az így vagy úgy teljes egészében kisebbségbe került nemzetet, melynek szárnyai alatt békekességben nőttek fel külső és belső felfalói.

Nem vigasztal az a felismerés sem, hogy a falánkokkal is vannak közös veszedelmeink, olyanok melyek hamarabb kiteljesedhetnek, mint minket fenyegető – alig titkolt – óhajaik.

Ha viszont mi pusztulásra szánt Kárpát-medencei magyarok kisebbségi sorsunkban egyformák vagyunk, a védekező harcban is közös lehetne vezérlő csillagunk. A megmaradás nagy óhaja már máskor is próbálta összegyűjteni egymást marcangoló táborainkat.

A kiútkeresés vívódásai között – minthogy arról már többször próbáltam írni – az elszakítottak tisztább látását és fejlettebb veszélyérzetét, érintetlenebb és éberebb tudatát emlegetve, az ő lehetséges vezető szerepüket hangsúlyoztam. Most sem véletlen, hogy a valaha sokat emlegetett, de a maiak által már kevésbé ismert Vásárhelyi találkozó hitvallására hivatkozom. A 70 évvel ezelőtt lefektetett alapelvek ma is pontosan jelzik a további út irányát.

A találkozóra készülődvén Albrecht Dezső így ír a *Hitel* 1937/1 számában *A második kör* című írásában: „A kisebbségi kérdés általános európai rendezésének reménye – amely az elmúlt korszak kisebbségi törekvéseinek meghatározója volt – szétfoszlott.” Majd így folytatja: „(...) Mivel (...) erre sem a kisebbségek, sem azok az államok, melyeknek nemzettestvérei kisebbségi sorsban élnek, nem várhatnak, előtérbe került egy másik elv: a helyi megoldások rendszere, melyben a kisebbségek az államhatalommal, vagy a kisebbséggel

bíró államok az illető kisebbségek anyaországaival kötött közvetlen megállapodások és szerződések révén rendezik a kisebbségek helyzetét.”

A továbbiakban így szól: „(...) úgy érezzük, hogy a bűnbánatnak, az önmagunk kínzásának ideje lejárt, tisztító szerepét már elvégezte s most már azon kell igyekeznünk, hogy a bűnbánatban megtisztult lélekkel életünk formálását megkezdhessük. Életünk formálását pedig a lelkek formálásával kell kezdenünk.”

Aztán megjegyzi, hogy: „Érdekes dolog, hogy a nemzetpolitika széles értelmezésének lehetőségét a kisebbségi sors adta meg.” Ezután figyelmeztet: „A fiatalok tisztán látja, hogy a nemzet fennmaradása szempontjából nem lehet különbséget tenni kulturális, gazdasági és általános politika között. Látja, mert látnia kell, hogy az írónak vagy gazdasági szervezőnek a jelentősége nemzetpolitikai szempontból egyenlő értékű a politikuséval.”

Ugyanebben a számban jelent meg *Tarnsylvan diéta* című írása a *Vásárhelyi Találkozó* előkészületeiről. Megjegyezni kívánom, hogy a címben szereplő diéta szó miatt a korabeli baloldal súlyos kritikával illette és a rendiség vádját látta benne igazolva. Ez a vád aztán egyéb sárdobálásokkal együtt elkísérte a *Hitel* folyóirat utóéletét is.

Ezzel szemben szerzőnk a cikkben a diéta szó használatához is magyarázattal szolgál, de hiába. Az a baloldali gondolkodásmód – amelyikre ezt Orwell éppen a legjellemzőbbnek véli – kiemelte a szót már környezetéből s mit sem törődik a pontos magyarázattal, mely vádját már megszületése pillanatában cáfolja. Lássuk csak ezt a bekezdést: „(...) mi kerültük eddig a parlament elnevezést. Kerültük mert nagyképű, s mert nem fejezi ki egyáltalán, amire gondolunk. Találkozóról beszélünk legszívesebben, mert érzésünk szerint találkozóra van szükség, ahol a lelkek megnyílnak egymás előtt. S ha szervezeti formáról is szó kell, hogy essék, úgy beszéljünk inkább diétáról, amely többet és lényegesebbet fejez ki: mai értelemben érdekképviseleti szerv, ahova minden szervezet és munkaközösség elküldené a maga követeit egy új, kétszavas követi megbízással: szolgálni nemzetedet.”

A baloldali vádaskodás e klasszikus példájától visszatérve eredeti fonalunkhoz, halgassuk tovább Albrecht Dezsőt: „Valami mély és ma még meg sem állapítható oka van annak, hogy az egyébként hajlékony Transylvan magyar szellemiségben elkésve, csak azután jelentkeznek bizonyos szellemi áramlatok, miután a másik két magyar nemzetrész életében útjukat elvégezték” Ő itt a *Debreceni Diétára* és az érsekújvári *Tavaszi Parlamentre* gondol. Ma mintha ez megváltozott volna, legalábbis az anyaországot illetően, ahol a magyar gondolat gyakorta jobban háttérbe szorul, mint a látszatra legalább imitt-amott vigyázó utódállamokban.

Időközben azonban leírja azokat az alapvető pontokat is, melyeket tisztázni kellene, hogy – mint ő mondja – a magyar világnézet és a belőle kinövő fiatalok egysége felépüljön. Így szól: „Először a nemzeti gondolat tisztázása a kisebbségi életformán belül. Másodszor: a társadalmi kötelességtudat formálása: társadalmunk külön valóságának elemzése, irányulásának megállapítása, fősínpontra dobott szükségleteinek számbavétele, s mindezen túl olyan társadalom kialakítása, melyben a nemzeti egység a teljes társadalmi egységre épül fel. Harmadszor: a nemzeti szervezet alapelveinek tisztázása. Népi és demokratikus szervezet, a tömegek közéleti nevelése, szerephez juttatása, öntudatos egyéniségnevelés, mint egy új nemzetszervezet alapelvei, melyek az elvi társadalmi egységnek gyakorlati érvényesülést szereznek. Cél: nemzeti programmal azonosult tömeg és olyan vezetőség, amely a nemzeti társadalomban lüktet és dolgozik, és amelynek kiválasztásában csak a szakértelem, a

képesség és az arravalóság játszhat szerepet. Negyedszer: az egyházak szerepének, fontosságának és szükségességének elismerése. Ugyanakkor azonban állásfoglalás az egyházak együttműködése mellett és a felekezeti féltékenységek ellen. Ötödször: egészséges közszellem kialakítása. A nyílt és őszinte kritika megteremtése. Mindezzel együtt a közszellem fegyelme, mely ítéletével sújt mindenkit, aki a közösségi érdek ellen vét. Hatodszor: munkaterületek kijelölése, szétválasztása és egy nagyobb egységben való összefoglalása. Végül a lehetőségek közötti azonnali teendők megállapítása”.

Lám milyen kis idő 70 év! A teendők, az akadályok, az akadályozók és a módszerek mit sem változtak. Az utat is kijelölték már akkor.

Mi lenne, ha a 70. évfordulóra ismét magunkba szállnánk és újrakezdenénk a magunk revízióját?

Korfu, 2006. augusztus 9.

*

Emlékező esszé: 2012. március 15.

Megjelent: Hitel, egy szolgáló nemzedék üzenetei, 2018.

EGY ELMÚLT BÖLCSÜNK ÉLŐ BÖLCSÉSSÉGE

A kolozsvári *Hitel* első „kis”, 1935-ös korszakának márciusi füzetét lapozgatom. Gróf Mikó Imre üzenetét tolmácsolja az elszakadt nemzetrésznek kapaszkodót nyújtani óhajtó lap.

Erdély Széchenyije, az örök emlékű gróf, négy tételben figyelmezteti kora magyarságát. Minden szava igaz, minden szava örök, minden szava nekünk kiált. S már nem csupán erdélyieknek, nem csupán elszakítottaknak, hanem a szétszaggatottaknak, a Kárpát-medence magyarságának.

Olyannyira igaz, hogy az értő, a törődő számára már-már közhely, de a felületesen ítélőnek is erős figyelmeztetés, a nemzetben gondolkodónak pedig megerősítés.

Nagy elődünk az „*Irányszemély*” című könyvének, „*A történeti alapok megőrzése*” alcímű fejezetéről van szó. Már e három szóból is sejthető, hogy jól látta és érezte a veszélyt.

Ehhez előljáróban annyit fűzhetek hozzá, hogy e tény csak tovább fokozhatja felelőtlenségünk tudatát. Mert nem mondhatjuk, hogy vakok voltunk. Voltak látó, sőt előrelátó szemek, de nem volt hozzá fülünk és szívünk, s így cselekvőképességünk sem.

Kezdő mondata így szól: „*Amik az élőfa gyökerei és ágai, azok a történeti alapok a nemzetekre nézve. – Sokszor hallottam, hogy szónokaink és íróink így emlegették a történeti alapokat: de, hogy mik azok – szabatosan előadva nem láttam. S bár én ma sokkal kevesebbé tehetem, mégis szükségesnek tartom legalább a megkísértést, hogy legyen az közgondolkodás tárgyává.*”

FÖLD

„Egy nép akkor lesz önálló nemzetcsaláddá, midőn maga számára külön földet és hazát szerez. Amint azt kezeiből kibocsátja, lassanként gyöngül, létalapja meginog, míg utoljára lenni egészen megszűnik.”

E szavak igazságát kevés nemzet érezheti annyira magáénak, mint a magyar. Nem is tűnik túl nagy bölcsességnek, hiszen csupán csak az igazság papírra rögzítése, de aztán Mikó így folytatja:

„Ezt azonban nem csak a nemzetek és országok, de a nemzetségek történetei is bizonyítják. Terjedelmes birtokú egykor virágzott nemzetségek gyöngültek és enyésztek el azon okból, hogy birtokaikat eladogatták, vagy elidegeníteni engedték (...) könnyelműség, fényűzés, jövedelmeikkel arányban nem álló költés által elpazarolták”

Mellékesen a haszonélvezőket is megjelöli, de a hangsúly az elkótyavetyélőkön, rajtunk van. S ennek példái nem ismerik a mai határokat, bár azok a mai határok nem kis mértékben e folyamatnak is betudhatók. Mennyire hihetetlen történet az, hogy a befogadó Magyarország egyetlen nemzetiségi elégedetlenségre okot (némi okot) adó korszakában, melyet felnagyítva a szörnyű elnyomás éveinek állított be a területszerző szomszédok köre, - tehát az egyetlen ilyen korszak idején, Erdélyben a román bankrendszer erősebbnek bizonyult a magyar érdeknél és hatalmas területek kerültek román kézre az Albina és Astra bankokon és a folyamatban aktívan segédkező Ortodox egyházon keresztül.

De határon innen maradva még nagyanyám történeteiből jól ismerem azt az esetet is, mikor egy jeles arisztokratánknak egy angol lorddal kapcsolatos (ez esetben legalább a magyar virtust védő) fogadásnyerése, öt számjegynyi hold föld idegen kézre kerülését vonta maga után. Ennyibe került egy megjegyzést követő presztízs vita nagyvonalú lezárása.

És hány történet kellett ahhoz, hogy a gentry a magyar földet elveszítse, ahelyett, hogy az azt művelők jutottak volna hozzá bármely formában. Mint tulajdon, vagy akár mint biztos, apáról fiúra szálló, megélhetést jelentő munkahely. És mint a megújulásunkat évszázadok óta biztosító parasztság, a „nép”, gyermekáldást eredményező jobb megélhetésének záloga.

Meg is jegyzi Mikó a folyamatról, hogy *„(...) Minélfogva vegyesnépességű országokban oly sok-élű fegyver (...) legfájóbb szívvel néztem a magyar birtokoknak naponként sűrűbben előforduló elidegenítésé (...)”*

Aztán így folytatja: *„S ne tudnánk-e mi ez ellen sem együtt, sem külön semmit sem tenni? (...) A mostani időkben midőn mindenki állítja, hogy csak a földbirtoknak kezeink közt túlnyomó kiterjedésben megtartása tarja meg a magyarságot továbbra is (...)”*

Vagyis ezt a felismerést már akkor és ő is közhelyként emlegeti.

Két év múlva lejár az Uniós moratórium és a magyar föld védtelenné válhat. Mögöttünk a történelmi példa. És most nem az az érdekes, hogy akkor magán nagybirtokról, ma állami földről vagy magán kisbirtokról volt vagy van-e szó. A föld magyar tulajdonban maradása a lényeg. Valódi magyar tulajdonról, nem zsebszerződésekről és nem strómanok által létrehozott idegen tulajdonú nagybirtokokról beszélünk.

A gróf idejében a nyomás hatalmas lehetett. „Árról” és „mentőcsolnokról” beszél s az értelmiség erkölcsi erejét, lelkierejét és életösztönt kér számon azoktól, akik *„gátat vethetnének az árnak”*.

Vajon a mai ravaszul agyonszabályozott s tetszik vagy sem, valóban a gyarmattá válást elősegítő európai „otthonunk” nem jelent ennél is nagyobb nyomást, ennél is nagyobb veszedelemet. Esetleg a legutolsót?

Gróf Mikó Imre minket is kérdez: „(...) *Van-e még bennünk őseink nemes véréből, mely e föld szerzésekor patakként omlott? (...) mely irtózni ösztönöz azon állapottól, hogy valaha szolganéppé aljasodjunk, hogy mint koldus és sehonnai, mások ajtajáról, alamizsnából éljünk?*”

A békemenet elején vitt táblát bizony hiába bírálják komprádoraink és félrevezetettjeik. Nem akarunk gyarmat lenni.

KÖZINTÉZMÉNYEK

E téren – Erdély Széchenyije másként nem is tehetné – szembeállítja az állam által hivatalból létrehozott és a „szabad elhatározás” szülte intézményeket. Ez utóbbi akkor, gazdag mecénásként, sokkal természetesebb volt, mint manapság s nemegyszer valóban áldozatvállalást jelentett, nem reklámot, népszerűséget vagy netán éppen az ellenkező előjelű tettek takargatását.

Arra számítani, hogy korunk nagytőkéje hajlandó lenne a közért olyan áldozatokat vállalni, mint a XIX. század nagyjai, naivság lenne. Néhány alapítvány létrehozásával általában kimerül az önreklámozás.

Itt már csak elméleti eszmefuttatásokra telhet részünkről s elgondolkodhatunk azon, hogy a régiek példája mégis miként csapódik le a mai társadalomban. Tapasztalat szerint éppen a szerényebb anyagi erő birtokosai azok, akiknél az adakozási kedv magasabb. Vagyis ők azok, akik tudatilag, vagy mondjuk úgy, hogy értékrend dolgában jobban állnak. Nagy dolgok megoldására nem elég, de mint közös társadalomtudati kincs, felmérhetetlen fontosságú. Néhány más jelenséggel együtt értékelve megállapíthatjuk, hogy mintha körvonalazódna a történelmi időszakok alatt pusztított nemzeti tudatnak egy a javulás irányába történő elmozdulása.

„Egyesületi buzgósággal” olyan alkotásokra nem lehetünk képesek, mint a Lánchíd vagy a Tudományos Akadémia, de annál inkább ezernyi csak általunk belátott kis feladat megoldásával a nemzet életminőségén hatalmasat lendíthetünk. Vagyis az az „egyesületi buzgóság” nem lebecsülendő. És ébrenedik is. A „civil kezdeményezés” nevet viseli manapság. Negyven évig az egyik legveszedelmesebb dolognak tartották s irtották tűzzel-vassal, hamis szóval. Természetesen ennek is lehetnek vadhajtásai. Erre is érdemes figyelni.

Midőn az intézményrendszeréről beszélve az iskolaalapítókat dicséri, Mikó azt mondja, hogy egy államgépezet testét alkothatják intézményei, de „(...) *a nemes részt, azonban a nép szellemi és erkölcsi ereje alkotja*”. És itt a lélekről beszél. Míg szerinte tanintézetekben ezt tarthatjuk kézben, az egyesületi élet az önkormányzás iskolája.

Nem hagyhatom szó nélkül jeles mai liberális iskolapolitikusunk egy mondatát, mely valahogy így szól: „*Azt szeretném megérni, hogy az iskola ne neveljen...*”

Nagylelkű grófunk így zárja a fejezetet: mindaz „(...) *melyet magyar pénz, ész és buzgóság állított elő, mutatni fogja századok során a magyar ész teremtő erejét, megőrizendő lábaink alatt a földet, környezetünkben a nemzeti léget, melyben egyedül élhet meg jóra való magyar.*”

HAGYOMÁNY

„Ha egy népfaj vagy ízlés szellemnélküli, vagy elnyomva és szolgaságban él: rendesen a szomszédok és a felette uralkodó nép szokásait, erkölceit veszi át; de ha Istentől képességekkel van felruházva, ha önmunkás szellemmel bír, az idők során magának nem csak politikai és társadalmi életet, hanem egyszersmint géniuszához illő szokásokat és nemzeti erkölcsöket teremt. (...) Jellemünk legismertetőbb s eredetibb bélyege a: nyelv, öltözet, dal, zene és tánc.”

Így szól hozzánk Mikó. És mit tehetnénk ehhez mi maiak? E sorok rettentő igazával, következményeivel és szerencsére pozitív üzenetét igazolni igyekvő küzdelmeinkkel is telve van a Kárpát-medencei magyar haza.

Nyelvünk az idegennek s a silánynak elriasztó présében, öltözetünk csökkenő támogatást élvező múzeumokban, dalaink és zenénk iskoláinkból szinte kitiltva (Kodály feledve), táncaink multikulturális rángásokkal kényszerítve versenyre.

De a harc még folyik, még sok más nemzetnél talán jobb a helyzetünk, szegénységünk, kitisztottságunk, nehéz évtizedek „áldása” ez, sokkal inkább, mint tudatos munkálkodásunké. Bár vannak kellően nem értékelt kortárs nagyjaink is, kik a zászlót lengetnék, – amennyire engedik. Mert az, hogy engedik, avagy nem, ma elsősorban pénz és nem szándék kérdése.

És gróf Mikó Imre ismét kérdez: „Kérem már most: megfontolta-e e külön véve csekélységeknek látszó, de együtt a nemzeti egység és önállóság elvét kifejező külsőségek mélyebb jelentőségét az, aki ezekről csak fitymálólággal beszél s mint magyar elutasítja magától?”.

Maradék testen belül és amputációban természetesen más-más a helyzet, de a mikói alaptételek mindenhol érvényesek, ugyanakkor határoktól függetlenül egymással szorosan kölcsönhatásban vannak. Nem is sejtjük milyen nagy mértékben, s mekkora erejű következményekkel, el egészen a szellemit meghaladó gazdaságiig és együttesen a megmaradásig.

S a fejezet végén szóljon ismét a gróf: „Én úgy vélem, hogy addig s azt merem állítani, hogy aki a nemzetiségnek ezen külformáit megveti, az maga a nemzet iránt sem viseltetik szeretettel.”

NEMZETI ÖNTUDAT

Ismét idézettel kezdeném a fejezetet. „A nemzeti öntudat az a népeknél, ami az önérzet az egyénnél. (...) E nemzeti tudatnak viszont gazdag táplálékot a hazai történetek ismerete nyújt...” Aztán kifejti, hogy, ha egyetlen jeles ember életútja tanulságos lehet, mekkora tanulság egy nemzet története.

A számunkra legfélelmetesebb ezután következik.

„Jaj az egyénnek, mikor őt múlt életének emlékezete elhagyja, midőn nem tudja mit és hogyan élt át? miből miként szabadult? mikor mik által volt boldog? (...) Jaj a nemzetnek is, melynek élettáblájára vagy semmi nincs följegyezve, vagy amit az elődök századok során ráírtak, az utód előtt érthetlenné válik, vagy önhanyagsága és ellenséges kéz által letörlődik!”

Ez történt velünk részben a Habsburg akarat s különösen Trianon és 1944 után. Határon kívül kettőzött igyekezettel, más-más módon és sikerrel, de végül is eredményesen. S hogy

ennek keserűségét fokozzuk, álljon itt még egy mondat idézett szerzőnktől: „*Én irtózom rá is gondolni, hogy e sors valaha részünkbe jusson*”.

Hát jutott.

Ő pedig így fejezi be sorait: „*A nemzetnek saját történetét elfeledni (...): nem kevesebb mint lételet önként feladni.*”

A nemzeti öntudat tudjuk, hogy ennél is összetettebb valami. A történelem is sokkal összetettebb, mint sokáig gondoltuk. Egy Trianont elszenvedett nemzetnél azonban az egészséges és pontos, tárgyilagosan kritikus és önkritikus „múltismeret” valóban alapját kell, hogy képezze: a nálunk nevetségességig, sőt veszedelmet jelentő hírnévig süllyesztett, más nemzeteknél hétköznapi természetességgel elfogadott és ápolt: nemzettudatnak.

Hát így figyelmeztette ük és dédapáinkat Erdély nagy szülöttje, így élesztette újra hangját a *Hitel* folyóirat nagyapáink és apáink számára. Most rajtunk a sor. Csupán ama spanyolviaszt kellene feltalálnunk.

Leányfalu, 2012. március 15.

*